Studia Academica Slovaca 46

Prednášky 53. letnej školy slovenského jazyka a kultúry

2017
Univerzita Komenského v Bratislave

Redakčná rada
Prof. PhDr. Jozef Baďurík, CSc.
(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)
Prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.
(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)
Dr. Alejandro Hermida de Blas
(Universidad Complutense, Madrid)
Prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc.
(Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku)
Doc. Konstantin Vasiljevič Lifanov, DrSc.
(Moskovskij gosudarstvennyj universitet im. M. V. Lomonosova, Moskva)
Prof. Dr. Stefan Michael Newerkla
(Institut für Slawistik, Universität Wien)
Prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc.
(Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave)
Doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD.
(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)
Prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc.
(Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach)
Doc. PhDr. Miloslav Vojtech, PhD.
(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)
Prof. PhDr. Ján Zambor, CSc.
(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)

Editori: doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD.,
doc. PhDr. Miloslav Vojtech, PhD.
Recenzenti: prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc.,
prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc.
Preklad a redakcia anglických resumé: Mgr. John Peter Butler Barrer, PhD.
Jazyková redakcia: Mgr. Peter Tollarovič, Mgr. Júlia Vrábľová
Grafické spracovanie: Kristína Vozáková
Návrh obálky: © Peter Jenis

Vydala Univerzita Komenského v Bratislave
© Studia Academica Slovaca – centrum pre slovenčinu ako cudzí jazyk

ISBN 978-80-223-4361-9

Obsah

Jana Pekarovičová – Miloslav Vojtech
Na úvod k 46. zväzku zborníka *Studia Academica Slovaca* 7

I.
Tvary a tváre slovenského jazyka a kultúry v premenách (historické, geopolitické, etnokultúrne a interkultúrne súvislosti zo súčasnej perspektívy)

Karol Csiba
Slovenské dejiny 20. storočia v príbehoch troch aktuálnych próz 13

Mária Dobríková
Jazykový obraz bohatstva a chudoby vo svetle slovenskej frazeológie 23

Juraj Dolník
Spisovný jazyk v sociálnom živote Slovákov..... 38

Eva Filová
Hľadanie vzoru rodu ženského prostredníctvom slovenských dokumentárnych filmov 55

Ľubomír Chalupka
Slovenská kompozičná tvorba 20. storočia v zrkadle revolučných premien 73

Oľga Orgoňová – Alena Bohunická
Dialóg ako výzva pre slovenskú štylistiku (K jubileu prof. PhDr. Jozefa Mlacka, CSc.) 86

Marianna Sedláková – Iveta Bónová
Ako starne slovenčina. Je dôvod na paniku? 106

Juraj Vaňko
Koľko pádových koncoviek je v slovenčine? II.
(Náčrt problematiky z lingvodidaktického hľadiska) 126

Martin Vašš
Kultúrny vplyv Paríža na slovenských umelcov
v medzivojnovom období 138

II.
500. výročie reformácie a Slovensko

Jozef Baďurík – Eva Benková
„Confessio Christianae" – vyznania viery v kontexte šírenia
myšlienok reformácie na Slovensku v 16. storočí 165

Ľubomír Batka
Počiatky reformácie na území dnešného Slovenska 179

Ondrej Mészáros
Filozofia na prešporskom evanjelickom lýceu 193

Timotea Vráblová
Životný priestor z pohľadu slovenského protestanta
v 17. storočí reflektovaný v dobových literárnych prameňoch 206

Pavol Žigo – Zuzana Hargašová
Reformácia ako vplyv mentálnej a duchovnej zmeny
na slovenské jazykové prostredie 222

III.
Výročia významných historických udalostí a jubileá osobností slovenskej literatúry, kultúry a európskych dejín

Ladislav Čúzy
Ženské postavy ako súčasť národnej tendenčnosti próz
Jozefa Miloslava Hurbana 255

Dana Hučková
Pamiatke Jozefa Miloslava Hurbana 266

Ingrid Kušniráková
Reformy Márie Terézie – prvý pokus o modernizáciu Uhorska 278

Marcela Mikulová
Timravine literárne rebélie 293

Jana Pácalová
Kreacionizmus ako služba národu (Jozef Miloslav Hurban)..... 307

Juraj Šedivý
Stredoveká Univerzita Istropolitana
– prvá vysoká škola na Slovensku 322

Ján Zambor
Válkova *Óda na lásku* ako báseň znepokojenia 335

Jana Pekarovičová
Tvary a tváre slovenskej lingvistiky v zrkadle SAS-u
(venované spolupracovníkom SAS pri príležitosti ich životného jubilea) 352

Autori príspevkov..... 366

Na úvod k 46. zväzku zborníka *Studia Academica Slovaca*

Neodmysliteľnou a už tradičnou súčasťou letnej školy slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca je rovnomenný zborník príspevkov, ktoré odzneli vo forme prednášok v rámci jej vzdelávacieho programu. Predkladaný 46. zväzok zborníka nadväzuje na sériu publikovaných výstupov letnej školy a podčiarkuje akademický a vedecký rozmer tohto podujatia. Pripomeňme len, že autormi a prednášateľmi príspevkov aktuálneho 53. ročníka letnej školy sú poprední vysokoškolskí pedagógovia a vedeckí pracovníci pôsobiaci na slovenských univerzitách (najpočetnejšie je, tak ako po minulé roky, zastúpená naša alma mater Univerzita Komenského a jej Filozofická fakulta, ktorá je zároveň hlavnou organizátorkou letnej školy) a vo vedeckých ústavoch Slovenskej akadémie vied, predovšetkým v Ústave slovenskej literatúry a v Historickom ústave.

K náplni tohtoročného, v poradí už 46. zväzku patria štúdie a príspevky, ktoré spája predovšetkým zameranie na problematiku tzv. vlastivedných disciplín. Sú tu zastúpené príspevky z oblasti lingvistiky, literárnej vedy, histórie, cirkevných a náboženských dejín, hudobnej vedy, dejín myslenia a z histórie filmového umenia. Jednotlivé štúdie korešpondujú s celkovými úlohami a zámermi letnej školy, ale zároveň v syntetizujúcej alebo parciálnej podobe svojou tematickou náplňou reflektujú špecifickú a aktuálnu vedeckovýskumnú problematiku jednotlivých oblastí slovakistiky.

Prvý oddiel zborníka s názvom *Tvary a tváre slovenského jazyka a kultúry v premenách (historické, geopolitické, etnokultúrne a interkultúrne súvislosti zo súčasnej perspektívy)* je jeho najrozsiahlejšou časťou, ktorá korešponduje s jednou z ústredných tém 53. ročníka letnej školy. Lingvisticky zamerané príspevky zaradené do tejto časti reflektujú otázky dynamiky jazyka a jeho premien, či už z pohľadu socioling-

vistiky, štylistiky, morfológie, frazeológie a didaktiky slovenčiny ako cudzieho jazyka. Séria štúdií z oblasti slovenskej kultúry zachytáva jednak premeny historických, geopolitických, umeleckých a interkultúrnych súvislostí našej krajiny z hľadiska pohľadu súčasnej prózy, tematicky zameranej na kľúčové momenty slovenských dejín 20. storočia, ale aj problematiku vyrovnávania sa s inonárodnými kultúrnymi a civilizačnými podnetmi v slovenskom umení a literatúre na pozadí individuálnej životnej skúsenosti slovenských umelcov medzivojnového obdobia, dynamickú povahu slovenskej hudobnej tvorby 20. storočia i prekonávanie rodových stereotypov v slovenskej kinematografii posledných desaťročí.

Druhý oddiel zborníka nazvaný *500. výročie reformácie a Slovensko* venuje pozornosť jubileu jedinečnej historickej udalosti, ktorá výrazne ovplyvnila duchovný, spoločenský a kultúrny vývin Európy i Slovenska. Reformačný proces na území dnešného Slovenska je tu reflektovaný v interdisciplinárnom priereze, v ktorom sa stretávajú pohľady histórie, teológie, dejín filozofického myslenia, dejín jazyka a literárnej histórie. Tieto vzájomne sa dopĺňajúce sondy do problematiky reformácie na našom území vytvárajú jedinečnú mozaiku pohľadov na fenomén, ktorý nemalou mierou prispel k bohatosti slovenského kultúrneho dedičstva, formoval slovenskú spoločnosť a prispel k tomu, aby aj Slováci boli vnímaní ako svojbytná, a pritom rovnocenná súčasť európskeho kultúrneho a hodnotového sveta.

Záverečný tretí oddiel zborníka má názov *Výročia významných historických udalostí a jubileá osobností slovenskej literatúry, kultúry a európskych dejín*. V ňom si literárnohistoricky orientovanými príspevkami pripomíname najmä 200. výročie narodenia popredného predstaviteľa slovenského národného obrodenia, spisovateľa, politika, literárneho historika a publicistu Jozefa Miloslava Hurbana (1817 – 1888), ako aj 150. výročie narodenia spisovateľky neskorého realizmu Boženy Slančíkovej Timravy (1867 – 1951) a 90. výročie narodenia popredného slovenského básnika druhej polovice 20. storočia, prekladateľa, publicistu a politika Miroslava Válka (1927 – 1991). Osobitným príspevkom zároveň reflektujeme 300 rokov od narodenia jednej z najvýraznejších európskych panovníckych osobností 18. storočia Márie Terézie (1717 – 1780), ktorá svojimi reformami významnou mierou

prispela k modernizácii územia dnešného Slovenska i krajín celej vtedajšej habsburskej monarchie. Z významných historických udalostí, ktoré mali nemalý dosah na kultúrny i intelektuálny rozvoj nášho územia, zborník venuje pozornosť 450. výročiu začiatku činnosti Univerzity Istropolitany v Bratislave, prvej vysokej školy na Slovensku.

Veríme, že zborník prednášok *Studia Academica Slovaca* sa svojím obsahom i kvalitou editorského spracovania stane dobrým prameňom poznania a štúdia jazyka a kultúry nielen pre účastníkov 53. ročníka tejto letnej školy, ale aj pre širokú domácu a zahraničnú slovakistickú a slavistickú verejnosť. Na záver pripomíname, že podobne ako celá séria doteraz vydaných zborníkov aj tento 46. zväzok je k dispozícii v elektronickej podobe na stránke http://zborníky.e-slovak.sk.

Jana Pekarovičová a Miloslav Vojtech

I.

Tvary a tváre slovenského jazyka a kultúry v premenách

(historické, geopolitické, etnokultúrne a interkultúrne súvislosti zo súčasnej perspektívy)

Slovenské dejiny 20. storočia v príbehoch troch aktuálnych próz

Karol Csiba

Abstract

Slovak 20th-century History in the Stories of Three Pieces of Contemporary Prose

This article is the result of having read the works of three Slovak prose writers who are generationally connected. This reflection on three historical works by Pavol Rankov, Peter Krištúfek, and Silvester Lavrík focuses on their method of capturing key moments of Slovak history in the 20th century which connect these three independent works. Thanks to this common temporal and thematic aspect, the works in question are a part of a modern perspective which reflect the transformations of the historical, geopolitical, and intercultural context of Slovakia. This article also peripherally touches on attempts to identify divergences and convergences between historical narration and fictional narration. The reflections on the three works covering Slovak history in the 20th century also open up questions about the existence of intersections and differences between the creative work of a writer and the work of a historiographer.

Key words: narration, story, Slovak history in the 20th century, fiction, memory

Cieľom literárnovedne determinovaného čítania historických próz môže byť zdanlivo banálna analýza prienikov medzi históriou a fikciou. Ziskom takéhoto prístupu k literárnym textom je možnosť porovnať konkrétny fiktívny a historický čas. Model kríženia takýchto dvoch časových postupov, pri ktorých odkrývame istý paralelizmus medzi prezentáciou minulosti na jednej strane a preneseným fiktívnym sve-

tom na strane druhej, už skôr rozpracoval francúzsky fenomenológ a hermeneutik Paul Ricoeur. Práve on zakomponoval vlastný výskum do rámca široko koncipovaných úvah o pamäti, dejinách či zabúdaní. Aj z tohto dôvodu sa v predkladanej štúdii implicitne dotknem nepatrnej časti jeho východísk a záverov. Inšpiratívne sú v tomto prípade autorove prvotné analýzy, ktoré sa vo viacerých etapách posúvajú od identifikovania divergencie medzi historickým rozprávaním a fiktívnym rozprávaním k odhaľovaniu ich vzájomnej konvergencie[1]. Tento prístup vyžaduje od čitateľov špecifický spôsob čítania. Vďaka nemu sú konfrontovaní s viacerými typmi kontextov patriacimi do autorom preferovaného komunikačného poľa. Tie podliehajú existencii dokumentov a najmä historických faktov. Súčasťou imaginárnej diskusie o týchto kontextoch sú aj dnes viacerí slovenskí prozaici. V intencii naznačeného spôsobu čítania sa zameriam na knihy troch predstaviteľov domácej literárnej scény. Okrem generačnej príbuznosti ich spája ambícia vstupovať prostredníctvom fiktívneho písania do debaty o charaktere historického rozprávania. Pripomínam, že historizujúce prózy Pavla Rankova, Petra Krištúfka a Silvestra Lavríka sú z pohľadu doby vzniku zaradené do aktuálnej dekády. Ich spoločnou tematickou bázou je reflexia kľúčových momentov slovenských dejín 20. storočia. Dostatočne veľký priestor venujú autori najmä obdobiu druhej svetovej vojny, hoci časový rámec próz nevynecháva ani ďalšie citlivé epizódy. Vďaka týmto časovo-tematickým aspektom sú jednotlivé diela súčasťou dnešnej perspektívy zrkadliacej premeny historických, geopolitických a interkultúrnych súvislostí Slovenska. Samotné čítanie sa preto netýka iba dejín, ale aj prítomnosti. Zdôrazňujem, že obe roviny sú súčasťou subjektívneho intelektuálneho odkazu tvorcov, no zároveň sa nedajú oddeliť od obrazu kolektívnej pamäti.

Naratívny prológ historickej prózy Pavla Rankova *Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy)* (2008) je paradoxne nehistorický. Má podobu heslovito stupňovanej výstrahy, že „všetky postavy románu sú vymyslené. Najskôr žili v časoch a na miestach, ktoré sú v románe opísané, po-

[1] Pozri bližšie RICOEUR, Paul: *Čas a vyprávění III. Vyprávěný čas*. Praha : OIKOYMENH, 2007; RICOEUR, Paul: *Pamięć, historia, zapomnienie*. Kraków : Universitas, 2006.

tom si ich autor vymyslel. Všetko je vymyslené. Nikdy nič nebolo, nikdy nikto nežil. Ani prvého septembra nikdy nebolo“[2]. Aj týmto spôsobom sa dá oslabiť závislosť literárneho diela od konkrétneho dejinného rámca a naopak zvýrazniť jeho umelecká autonómnosť. Autor tejto koncepcie podriaďuje aj spôsob rozprávania. Okrem nevyhnutných dotykov s obrysmi historického času sa v ňom snaží zvýrazniť syntaktickú priamosť a dynamickosť, za ktorými sa ukrýva kondenzovaný výber udalostí. Nepúšťa sa síce do kvantitatívne nákladného rozpracovávania sujetu, no na posilnenie dojmu fikcie využíva jemné mystifikácie, prácu s napätím či motivickú fragmentárnosť. Kľúčová je tu však fiktívnosť ústredných protagonistov, okolo ktorých sa v próze rozvíja samotný príbeh.

Ten sa začína prvého septembra1938. Úvodná scéna sa odohráva na predvojnovom levickom kúpalisku. Slnečná idylickosť tohto okamihu kontrastuje s pochmúrnosťou nasledujúcich udalostí. Súčasťou otváracieho obrazu je výber z mozaiky obyvateľov mesta. Sú tu Slováci, Maďari, komunisti či fašisti. Z pohľadu rozprávania je dôležité, že sem autor umiestňuje aj trojicu ešte školopovinných priateľov. V intenciách príjemne ospalej atmosféry malomestského kúpaliska si Peter, Ján a Gabriel vychutnávajú popoludnie prvého dňa školského roku. Okrem priateľstva ich spája obdiv k spolužiačke Márii a rivalita v snahe získať si jej priazeň. Sieť týchto vzájomne sa prekrývajúcich vzťahov dynamizuje v príbehu oblasť privátneho života hrdinov. Úvod rozprávania ich zachytáva v meste, ktoré sa po Viedenskej arbitráži stáva súčasťou Maďarska. Každej zo štyroch postáv autor pripisuje iné národnostne, rasovo a ideologicky podfarbené charakteristiky. Pohráva sa pri nich s delením na Slovákov, Maďarov, Židov, komunistov či príbuzných fašistických kolaborantov. Ich rozdielny pôvod a neskôr odlišná politická orientácia sa dostávajú do konfrontácie s tragikou dejín 20. storočia. Význam svetovej vojny či ataky totalitných režimov však prekrýva v rozprávaní niečo významovo subtílne. Spomienka na prvý september 1938 a na chlapčenský plavecký súboj troch priateľov o priazeň spolužiačky z levického kúpaliska sa v rozprávaní opakovane vracia a tvorí jedno z konštrukčných spojív celého historického príbehu.

---

[2] RANKOV, Pavol: *Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy).* Bratislava : Kalligram, 2008, s. 7.

Zdôrazňujem, že autor v ňom neobchádza kľúčové okamihy európskych dejín. Dominujú reflexie kontroverzných a rôzne interpretovaných historických momentov. Načrtáva vznik vojnového Slovenského štátu, dotýka sa začiatku druhej svetovej vojny a tiež postupného Hitlerovho vojenského ťaženia v Európe. Do pozornosti sa dostávajú aj informácie o každodennom živote v protektoráte Čechy a Morava. Ironicky zobrazuje viaceré politické „osobnosti". Neobchádza Slovenské národné povstanie, oslobodenie sovietskou armádou či v inej súvislosti komplikovaný vznik štátu Izrael. Zobrazovanie dejín končí v roku 1968. Postupne zachytené historické epizódy ovplyvňujú životy Petra, Gabriela, Jána a Márie. V priebehu rozprávania prichádzajú o rodiny, strácajú dovtedajšie ilúzie o živote, no zároveň si vytvárajú nové. Štyria protagonisti sa od seba priestorovo vzďaľujú, neskôr sa vracajú, aby sa nakoniec definitívne rozišli. Tomuto naratívnemu plánu podlieha aj záverečná kapitola. Autor sa v nej vracia k úvodným plaveckým pretekom. Posledné slová preto prenecháva autor práve kľúčovej ženskej postave: „A bolo povedané všetko. Stáli sme tam a hľadeli na seba. Katarínka počúvala vo vedľajšej izbe nejakú hudbu. Prvého septembra už boli za hranicami všetci traja. Asi boli večer niekde spolu, pretože v ten deň mi prvýkrát zabudli zatelefonovať. Moji traja chlapci. Moje tri nenaplnené životy"[3]. Odhaľuje sa tu dôležitý tematický aspekt celého historického rozprávania. Napriek podrobnému datovaniu, ktoré má blízko k presnej faktografii, sa protagonisti vyrovnávajú s historickými okolnosťami prostredníctvom emócií. To ich identitu „poľudšťuje". Týmto spôsobom autor identifikuje aj viaceré zlomové okamihy slovenských dejín. Odoberá im dejinnú váhu a kompenzuje ich subjektívnym zážitkom, ktorý stiera ostré hrany súčasného hodnotenia vtedajšej doby.

Aj v prípade rozsiahleho románu Petra Krištúfka *Dom hluchého* (2012) je súčasťou úvodu zahmlievanie historickosti začínajúceho príbehu. Rozprávač to definuje jednoducho: „Tento príbeh sa nestal, ale mohol sa stať. Na začiatku však boli dva príbehy, ktoré sa stali. Rodinná história je zvláštna vec. Keď človek spoznáva ľudí, ktorí tu žili pred ním, dozvedá sa všeličo aj o sebe samom. Spoznáva sa v tvárach na

[3] Tamže, s. 327.

fotografiách, odhaľuje (s potešením či zahanbením) spôsob myslenia a konania, ktorý je mu vlastný“[4].

Autorovo rozprávanie je tak výsledkom konfrontácie privátnych ľudských osudov s historickými okolnosťami, ktoré ich reverzne ovplyvňujú a menia. Dokumentárna rovina prózy zachádza až niekde na začiatok minulého storočia, hoci v prípade tejto štúdie je kľúčové najmä obdobie druhej svetovej vojny, jej dosah na život na vtedajšom Slovensku a udalosti po jej skončení. Autobiograficky podfarbené hodnotenie 20. storočia však vychádza výlučne zo súčasnosti.

Impulz k začatiu celého rozprávania je prozaický. Predstavujú ho kosti objavené niekedy v detstve dnes sedemdesiatročného rozprávača Adama a neskôr uložené v záhrade pri dome už nebohého otca Alfonza. Práve Adam, televízny dokumentarista, sa po rokoch vracia do zanedbaného rodičovského domu, aby sám pre seba odkryl rodovú genézu. Konštrukčne na to román využíva niekoľko časových a motivických plánov, ktoré tvoria osem kapitol. Tie sú symbolicky uvádzané výjavmi z nástenných malieb z domu hluchého Francisca Goyu. Ako istá synekdocha podobných ľudských osudov sa dá chápať postupne konštruovaný obraz Adamovho otca, lekára Alfonza Trnovského. Autor jeho existenciu preveruje prostredníctvom ambivalentných kontextov politických a rovnako aj osobných životných peripetií. Permanentne ho vystavuje rozličným existenciálnym a existenčným výzvam, pri ktorých občas zlyháva. Samotné odsúdenie či naopak akceptovanie jeho rozhodnutí však necháva tvorca skôr v kompetencii čitateľov. Takýmto čitateľsky „liberálnym“ spôsobom postupuje autor aj v iných pasážach vyrozprávaného príbehu. Viditeľné je to napríklad v momentoch, keď sa dovtedy etickým hodnotením aspoň trochu ovplyvnené zobrazovania minulosti modifikujú na nocionálne triviálne autorské glosy. S využitím čierneho humoru sa v takýchto prípadoch dokonca vyrovnáva s existenciou vlakových transportov do koncentračných táborov, ktorých ozvena sa oveľa neskôr transformuje do „nepohodlnej“ cesty v ležadlovom kupé nočného vlaku z Krakova. Počas nej sa rozprávač Adam budí v stanici Osvienčim. Samotnú historizujúcu prózu však charakterizuje najmä ambícia tvorcu zachytiť všetko podstatné,

[4] KRIŠTÚFEK, Peter: *Dom hluchého*. Bratislava : Marenčin PT, 2012, s. 7.

čo veľká časť dejín 20. storočia v kontexte života na Slovensku ponúka. Kľúčovým aspektom rozprávania sú spomienky, v ktorých Adam prechádza od detstva po vlastnú starobu. V tomto širokom časovom oblúku sa pokúša vyrovnať s viacerými životnými komplikáciami a prekvapeniami. K jeho fatálnym zisteniam patrí v kontexte príbehovej dôležitosti predovšetkým pravda o otcovej spolupráci s tajnou políciou.

Podobným spôsobom sú v próze odkryté aj ďalšie prieniky medzi tzv. veľkými dejinami a privátnou históriou jednotlivcov. Základným pracovným nástrojom autora je vo všetkých prípadoch retrospektíva, ktorej sukcesívnosť sa podpisuje pod konštrukciu celého rozprávania. Zobrazená minulosť prevažuje nad individuálnymi charakteristikami zvyšku epizodických a marginálnych postáv. Časovo organizovanú lineárnosť románu ovplyvňujú aj početné naratívne odbočenia. Majú podobu úvah, drobných historiek vkladajúcich do rámca základného príbehu náznak sémantickej neurčitosti. Oveľa častejšie sa ale autorova predstava minulosti obrazne „zhmotňuje" vďaka množstvu vyexcerpovaných a doslovne zaznamenaných archívnych materiálov, ktorých úlohou je zvýšiť historickú autentickosť celej prózy. Vďaka tomu je samotný autor zároveň zapisovateľom a archivárom. V tejto pozícii rešpektuje dobové kontexty a časové rámce, aké mu poskytuje dostupný historický materiál. S ním narába metodicky presne. O niečo menšiu funkciu plnia v románe prvky imaginatívnosti. Estetické aspekty rozprávania tu ovplyvňuje exponovaná dokumentárnosť.

Prózou Silvestra Lavríka *Nedeľné šachy s Tisom* (2016) uzavriem poznámkové čítanie troch slovenských historických príbehov. Pôdorys rozprávania by sa dal v tomto prípade rozložiť medzi tri kompozične rovnocenné východiská. Objektivizačnú kostru zabezpečujú historické fakty. Druhým východiskom je textovo sprostredkovaná verzia orálnej histórie, ktorá sa pohybuje na subjektívnej rovine vyhodnocovania minulosti. Autor sa v tomto prípade spolieha na svedectvo do seba zapadajúcich a sugestívne vyrozprávaných príbehov. Tie tvoria spolu s historickými faktami nekonečnú inšpiračnú bázu. Tvorca prózy o týchto možnostiach tvorby textu veľmi dobre vie. Obe východiská sa snaží v tomto duchu transformovať do podoby autonómneho literárneho diela, ktoré vytvára tretie kompozičné východisko. Kľúčom ku všetkému podstatnému v diele je spomínanie ústrednej rozprávačky

Anny. Ako prezrádza krátky medailón umiestnený na konci knihy, jej mimoliterárny predobraz, Anna Žitňanská (1920 – 1995), žila do začiatku sedemdesiatych rokov v Bánovciach nad Bebravou, neskôr bola na základe rozhodnutia miestnych úradov umiestnená v ústave pre psychicky narušené ženy. Tento pre podobu celého rozprávania determinujúci dodatok sa pred čitateľom začína odkrývať už od úvodu. Avizovaná „choromyseľnosť" hlavnej rozprávačky, resp. postavy má v próze stupňujúci charakter, hoci jej jednoznačný vplyv na prezentáciu celého diania ovplyvňujú presné sebareflexie: „Často som sa cítila ako kus nábytku. Alebo iné domáce zariadenie. Moju prítomnosť ľudia trpeli. Nevyháňali ma. Stálo by ich to oveľa viac síl, než si ma nevšímať. Mohla som si za to sama. Nikdy som nevedela dať najavo, ako sa práve cítim."[5] Annina prekvapujúca schopnosť racionálne zhodnotiť dianie v príbehu sa dostáva do stretu s jej gradujúcou rozprávačskou nedôveryhodnosťou. Vo forme istej protiváhy k nej v tejto knihe pristupuje „pravdivosť" historických faktov.

Ich časové usporiadanie sa začína tesne pred druhou svetovou vojnou, mapuje jej priebeh a obdobie po jej skončení. Východiskový bod spomínania hlavnej protagonistky umiestňuje autor do roku 1993. Dominantným priestorom je vojnový Slovenský štát. Epicentrom diania sú v tomto prípade provinčné Bánovce nad Bebravou. Práve na úrovni dobového malomesta rozpletá autor osudy miestneho outsidera Anny. Historické okolnosti jej posielajú v ústrety príbehového partnera z celkom inej váhovej kategórie. Pri dodržaní chronologickej postupnosti by som s miernym odstupom mohol povedať, že jej textovým spoluhráčom je najprv monsignor a neskôr prezident a vodca Jozef Tiso. V tejto súvislosti je potrebné dodať, že pre samotnú Annu predstavuje najmä kňaza, ktorému oduševnene ona sama intenzívne pomáha s prepisovaním prejavov, neskôr dokonca píše v jeho mene listy slovenským vojakom na front. Aj vďaka tejto subjektívne a skôr jednostranne deklarovanej dôvernosti vyhodnocuje psychicky hendikepovaná Anna ich vzťah katolíčka – kňaz trochu inak. Intenzifikuje ho a posúva do roviny náhradný otec – polosirota. Práve aspekt idealizácie významu ich vzájomnej komunikácie sa dá vnímať ako určitá synekdocha, ktorá sa

[5] LAVRÍK, Silvester: *Nedeľné šachy s Tisom*. Bratislava : Vydavateľstvo Dixit, 2016.

realizuje v prípade, ak by sa do vzťahu k historickej postave Jozefa Tisa dosadila namiesto Anny aj veľká časť obyvateľov dobových Bánoviec nad Bebravou. Zdá sa, že v oboch verziách sú predpoklady k nekritickej adorácii kňaza, prezidenta a vodcu jednoznačné.

Okrem Anninej „choromyseľnosti" sa pod skreslený výklad vzťahu podpisuje aj jej nepriaznivé rodinné zázemie. Charakterizuje ho absencia otca, komunistu, desať rokov nezvestného v USA, mimochodom, kamaráta otca budúceho politika Alexandra Dubčeka. Oveľa negatívnejšie sa pod to celé podpisuje Annino spolužitie s matkou – prísnou a nekompromisnou katolíčkou. Akýsi doplnok tvorí už skôr odsťahovaný brat, rovnako komunista, ktorý sa až v úplnom závere rozprávania opätovne vracia do príbehu. Sieť vzťahov ale autor nevykresľuje jednostranne. Ako istú opozíciu voči vlastnej rodine si Anna buduje kontakty so svojimi napoly židovskými sesternicami. Funkciu istého alter ega preberá najmladšia z nich, Alica. Spolu s lekárnikom Balákom sú kladnými súčasťami Anninho života. Obe postavy zároveň svojím pohľadom na spoločenské dianie búrajú jej názorovo „obmedzené" istoty. Ony samy totiž stoja každá iným spôsobom a v odlišnej intenzite v opozícii voči vtedajšej myšlienkovej jednoliatosti dobových Bánoviec nad Bebravou.

Dosah takejto ambivalentnej komunikácie Anny so spriaznenými postavami vrcholí až v druhej časti rozprávania. Dovtedy autor hromadí privátno-spoločenské katastrofy len opatrne. Potvrdzuje to už starostlivo konštruovanou idylickou atmosférou mestečka. Symbolom tohto obrazu sú najmä nedeľné šachové partie medzi Jozefom Tisom a lekárnikom Balákom. Epizodicky „harmonické" spojenie dvoch odlišných svetov je kľúčovým motívom celého historizujúceho rozprávania. Ich stretnutia sú reklamou na čoraz viac hrané ľudské porozumenie charakterizujúce dobové Slovensko. Samotné šachové partie majú v texte aj iný význam. Okrem toho, že sú v kontexte domácej kultúry súčasťou skrytého odkazu k sentimentálno-monarchistickým víkendovým popoludniam vyššej spoločnosti, majú ešte jeden význam. Autor ich vkladá do skratkovito naskicovaného obrazu slovenskej politickej scény počas druhej svetovej vojny. Avizované zmeny v rozprávaní kulminujú prostredníctvom čoraz intenzívnejších stretov medzi pohľadom Anny na svet a jeho fatálnymi zmenami, ktoré determinujú

jej zaužívaný životný rytmus. Dovtedajšie abstraktné pojmy, ako sú vojna, fanatické formovanie „slovenskosti" či deportácie, sa menia na čoraz dotieravejšiu realitu. Ani týmto konfrontáciám však nechýba snaha o prekvapujúci humor. Autor sa o to pokúša najmä uprostred tzv. kuchynských debát hlavnej protagonistky s jej najbližším okolím: „Ja pôjdem za doktorom Beckom, povedala som bratovi, keď sme dojedli a upratala som zo stola. Kto je doktor Beck? Jeden Alicin známy, solídny a milý fašista"[6]. Takéto drobné úškrny predstavujú jednoduchý rozprávačský výdych. Ten uzatvára snahu tvorcu o štylizovanú a minuciózne presnú fresku konkrétneho historického výseku.

Tretí historizujúci príbeh ukončil čítanie pohybujúce sa na rozhraní medzi historickým a fiktívnym časom. Môžem konštatovať, že reflexia troch próz reflektujúcich slovenské dejiny 20. storočia potvrdila existenciu prienikov medzi zámerom spisovateľa a historiografa. Aj v tomto prípade je zjavné, že sa traja prozaici pri formovaní svojho fiktívneho sveta opierali o historické pramene, čím sa zapojili do procesu vecnejšieho reflektovania dejín. O zbližovaní týchto dvoch činností hovorí predovšetkým Hayden White, podľa ktorého možno za spoločného menovateľa oboch rečových aktivít považovať už samotné rozprávanie; podobne ako románopisec aj historiograf hovorí o minulosti a obaja tak vytvárajú neopakovateľný rečový model[7]. Neznamená to však, že sa historická beletria a historiografická prezentácia minulosti nelíšia. Práve naopak, primárny rozdiel medzi prácou historika a románovou fikciou videl Aleša Haman už v miere kontroly predstavivosti[8]. Ďalším rozlišovacím rysom je podľa jeho slov autorská sugestívnosť, ktorá pôsobí na čitateľov v podobe umeleckej obraznosti definujúcej spisovateľovu predstavu histórie. Oproti nej kladie vecné a strohé poznámky historiografa. Uvažovanie o tomto probléme uzatvára zdanlivo samozrejmou tézou, v ktorej sa vyrovnáva so závermi Paula Ricoeura.

---

6 Tamže, s. 338.

7 Pozri bližšie WHITE, Hayden: *Tropika diskurzu. Kulturně kritické eseje*. Praha : Karolinum, 2010, s. 153 – 168.

8 Pozri bližšie HAMAN, Aleš: *Několik postřehů ke vztahu umělecké fikce a historiografické reprezentace*. In: JEDLIČKOVÁ, Alice – SLÁDEK, Ondřej (eds.): *Vyprávění v kontextu*. Praha : ÚČL AV ČR, 2008, s. 240 – 248.

Domnieva sa, že napriek historizovaní fikcie a fikcionalizovaní histórie rozdiely medzi umeleckou štylizáciou a historiografickým spracovaním materiálu nezmiznú[9]. Tento pohľad sa dá celkom určite preniesť aj do uvažovania o troch skúmaných dielach. Každé z nich sa svojím spôsobom a odlišnou intenzitou dotýka diskusie o hodnotách minulosti. Tie sa dajú prostredníctvom čítania nanovo „prežívať". Finálne sa tak potvrdzuje ambícia trojice autorov ponúknuť čitateľom vlastnú verziu súčasnej perspektívy nazerania na premeny historických, geopolitických a interkultúrnych súvislostí.

Literatúra

HAMAN, Aleš: *Několik postřehů ke vztahu umělecké fikce a historiografické reprezentace*. In: JEDLIČKOVÁ, Alice – SLÁDEK, Ondřej (eds.): *Vyprávění v kontextu*. Praha : ÚČL AV ČR, 2008, s. 240 – 248.

KRIŠTÚFEK, Peter: *Dom hluchého*. Bratislava : Marenčin PT, 2012.

LAVRÍK, Silvester: *Nedeľné šachy s Tisom*. Bratislava : Vydavateľstvo Dixit, 2016.

RANKOV, Pavol: *Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy)*. Bratislava : Kalligram, 2008.

RICOEUR, Paul: *Čas a vyprávění III. Vyprávěný čas*. Praha : OIKOYMENH, 2007.

RICOEUR, Paul: *Pamięć, historia, zapomnienie*. Kraków : Universitas, 2006.

WHITE, Hayden: *Tropika diskurzu. Kulturně kritické eseje*. Praha : Karolinum, 2010.

[9] Tamže, s. 247.

Jazykový obraz bohatstva a chudoby vo svetle slovenskej frazeológie

Mária Dobríková

Abstract

The Linguistic Image of Wealth and Poverty in the Light of Slovak Phraseology

The aim of this article is to analyse the linguistic image of a society differentiated by property and social groups in Slovak phraseology, with a particular focus on the material circumstances of individuals. In discussing the characteristics of the units of this semantic spectrum, the author does more than just look at the basic pragmatic relationship of "wealth, wealthy person" and "poverty, poor person". She also draws attention to all structural types of phrasal idioms whose thought content expresses various intermediary and semantic overlappings.

Key words: wealth, poverty, phraseology, paremiology, linguistic image of the world

Východiská skúmanej problematiky

Stredobodom prevažnej väčšiny obrazných, priamych či prenesených hodnotení, ktoré zaznamenáva frazeologický fond slovenského jazyka, je človek, jeho fyzický vzhľad, rozumové schopnosti, duševné a povahové vlastnosti, pracovný a morálny profil, ako aj jeho postavenie v spoločnosti. Pomerne početnú frazeosémantickú skupinu predstavujú jednotky reflektujúce materiálne zabezpečenie jednotlivca a jeho majetkové, resp. sociálne pomery vo vzťahu k danému spoločenstvu, kde niektorí žijú v dostatku, iní v hmotnej núdzi a *v pote tváre zarábajú na <svoj> každodenný chlieb*[1].

[1] Frazéma *<v pote (v potu) tváre> zarábať na <svoj> každodenný chlieb* má pôvod v starozákonnom biblickom texte, ktorý hovorí o následkoch prvého hriechu – „*V pote*

Cieľom nášho príspevku, vzhľadom na univerzálny charakter majetkovej nerovnosti v dejinách ľudstva, nie je komentovať ekonomickú a materiálnu situáciu obyvateľstva na území Slovenska v konkrétnych vývinových etapách, ale poukázať na jazykový obraz vnútorne diferencovanej spoločnosti v slovenskej frazeológii s osobitným akcentom na majetkové pomery jednotlivca. Je pozoruhodné, že reálny pomer ľudí majetných a nemajetných sa priamoúmerne premietol do menšieho počtu frazém s významom „bohatstvo, bohatý človek", pričom jednotky s významom „chudoba, chudobný človek" majú v slovenskom jazyku bohatšie zastúpenie. Napríklad vecno-tematický frazeologický slovník K. Habovštiakovej a E. Krošlákovej pod archisémou *o chudobnom človeku* uvádza viac ako dvesto základných a variantných frazém s týmto významom[2], pri archiséme *o bohatom človeku* je to iba päťdesiatdva jednotiek[3].

Frazémy s významom *bohatstvo* : *chudoba* tematicky nesúvisia len s hodnotením materiálneho zázemia, resp. sociálneho postavenia človeka v spoločnosti. V širšom zmysle tu patria aj jednotky týkajúce sa vzťahu človeka k práci, k peňažným prostriedkom a spôsobu, akým ich získava, ako s nimi hospodári a pod. Preto sa pri analýze jazykového obrazu majetkovo a sociálne diferencovanej spoločnosti nezameriame iba na elementárny pragmatický vzťah *bohatý človek* : *chudobný človek*, ale budeme sledovať aj frazémy, ktorých myšlienkový obsah v rámci sledovaného konceptu vyjadruje rôzne medzistupne a sémantické presahy. Do analýzy nezaradíme jednotky, ktoré sa vzťahujú na sprievodné okolnosti späté s uspokojovaním či zabezpečovaním individuálnych materiálnych potrieb. Ako príklad uvedieme frazeologické jednotky staršieho dáta so stavbou vety – *Hnal by voš za grajciar (halier, filier) až do Trnavy*; *Poženie za grajciar kozu cez Tatry (horu)*; *Poženie za grajciar blchu na tretiu dedinu (do Pešti, do Viedne)*; *Trasie sa*

svojej tváre budeš jesť svoj chlieb, kým sa nevrátiš do zeme, z ktorej si bol vzatý, lebo prach si a na prach sa obrátiš!" (Genezis, 3, 19).

2 Porov. HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína – KROŠLÁKOVÁ, Ema: *Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeológii*. Bratislava : Veda, 1996, s. 51 – 53.

3 Tamže, s. 53 – 54.

za korunou (za grajciarom, za grošom) ako čert za hriešnou dušou; *Dá si za korunu (grajciar) dieru do kolena vŕtať (oko vyklať)*[4] atď. Ich expresivita i prenesený význam sa síce zakladá na hyperbolizácii vzťahu k finančným prostriedkom, neprinášajú však metaforickú informáciu o materiálnom alebo sociálnom postavení človeka, ale o ľudskej vlastnosti. Keďže ako celok sú nositeľmi významu „veľmi lakomý človek", so sledovanou problematikou tematicky nesúvisia.

Frazémy antickej a biblickej proveniencie

Vo frazeologickom fonde viacerých príbuzných i nepríbuzných jazykov existuje bohatá vrstva frazeologických internacionalizmov so spoločnou sémantikou, ktorých prameňmi sú staroveké grécke a rímske dejiny a literatúra, grécka a rímska mytológia a kresťanské dejiny (predovšetkým *Biblia*). V oblasti európskeho regiónu tvoria tzv. európsky frazeologický fond a nazývajú sa paneuropeizmy[5]. J. Mlacek v tejto súvislosti uvádza, že v mnohých prípadoch možno presne určiť nielen ich pôvod, ale aj konkrétny literárny prameň, napríklad frazémy *smiať sa cez slzy*, *jablko sváru* pochádzajú z *Iliady*, *byť dieťaťom šťasteny* od Sofokla, *pýšiť sa cudzím perím* od Ezopa, *holá (nahá) pravda* od Horácia a pod.[6]

Pri analýze frazém z významového spektra *bohatstvo, bohatý človek* : *chudoba, chudobný človek* sme zaznamenali infiltráciu antických a biblických prvkov do slovenskej ústnej ľudovej slovesnosti, čo sa premietlo do viacerých paremiologických jednotiek, ktoré parafrázujú gnómy, sentencie a paraboly antických a biblických textov.

---

[4] Porov. ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky*. Bratislava : Slovenský Tatran, 2005, s. 276 – 277 a HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína – KROŠLÁKOVÁ, Ema: *Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeológii*. Bratislava : Veda, 1996, s. 54 – 55.

[5] Porov. MLACEK, Jozef – ĎURČO, Peter a kol.: *Frazeologická terminológia*. Bratislava : Stimul, 1995, s. 67.

[6] Porov. MLACEK, Jozef: *Internacionálne jadro vo frazeologizmoch*. In: *Studia Academica Slovaca 9*. Bratislava : Alfa, 1980, s. 230.

Za prototext jednotky *Bohatý nemá nikdy dosť*[7] možno pokladať biblický výrok „Kto miluje peniaze, nikdy nemá peňazí dostatok, a kto má rád nahromadený (majetok), nemá (dosť) zisku" (Kazateľ, 5, 9)[8]. Do prísloví *Kto chce jesť, musí liezť*; *Kto chce jesť, nech pracuje* a *Kto nepracuje, nech neje*[9] sa premietla časť biblického textu z Druhého listu apoštola Pavla Solúnčanom „Veď aj keď sme boli u vás, prikazovali sme vám toto: Kto nechce pracovať, nech ani neje" (3, 10)[10]. Za jednotkami *Kto chudobnému dáva, Bohu požičiava*; *Kto chudobnému udelí, tomu pánboh nadelí*; *Kto zo svojho udeľuje, tomu pánboh nadeľuje*[11] sa skrýva podobenstvo z Knihy prísloví „Požičiava Pánovi, kto sa nad chudákom zľutúva, a on mu jeho dobrodenie odplatí" (19, 17)[12] a pod.

Latinčina slúžila v západnej a strednej Európe ako dorozumievací, umelecký, odborný, cirkevný a úradný jazyk dlhé historické obdobie. V mnohých krajinách, ako napríklad v Uhorsku, ktorého súčasťou bolo aj Slovensko, trval tento stav až do 19. storočia. V rímskokatolíckej liturgii mal latinský jazyk výsadné postavenie do polovice 20. storočia[13]. Do slovenského frazeologického fondu prenikli takisto latinské príslovia a porekadlá, ale aj gnómy, aforizmy, sentencie alebo okrídlené výroky starovekých antických či stredovekých humanistických vzdelancov. Z okruhu sledovaných konceptov je to napríklad jednotka: *In terra summus rex est hoc tempore nummus*, slov. *Peniaze sú dnes na svete najmocnejším pánom*, *Peniaze svetom vládnu*; *Nequit scire satur, ieiunus quid patiatur*, slov. *Sýty nepochopí, ako hladný trpí*, *Sýty hladnému (lačnému) neverí* alebo *Aqua et panis – vita canis* a jej slovenské

---

[7] ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky*. Bratislava : Slovenský Tatran, 2005, s. 233.

[8] *Sväté písmo Starého i Nového zákona*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2007, s. 1115.

[9] ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky*. Bratislava : Slovenský Tatran, 2005, s. 251.

[10] *Sväté písmo Starého i Nového zákona*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2007, s. 2202.

[11] ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky*. Bratislava : Slovenský Tatran, 2005, s. 279.

[12] *Sväté písmo Starého i Nového zákona*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2007, s. 1077.

[13] Rímskokatolícku liturgiu výrazne reformoval až Druhý vatikánsky koncil (1962 – 1965), ktorý umožnil pri bohoslužbách používať národné jazyky.

ekvivalenty *Život o chlebe a vode je psí život*, *Chudoba hotová psota* a ďalšie.

Latinské príslovie *Aqua et panis – vita canis* vyjadruje odlišný postoj k chlebu a vode, ako ho interpretujú biblické a náboženské texty. Napríklad spojenie „chlieb náš každodenný daj nám dnes" z kresťanskej modlitby Otčenáš, nevyjadruje iba prosbu o základnú dennú potravu v podobe chleba. V náboženskom ponímaní sa pod *každodenným chlebom* myslí nielen pokrm, ale aj nápoj a odev[14]. Chlieb je v kresťanskej symbolike vyjadrením základných materiálnych aj duchovných potrieb človeka, keďže sa pokladá za *Boží dar*, má v nej rovnako výnimočné postavenie ako voda, ktorá označovaná za „prameň a začiatok všetkého" personifikuje Stvoriteľa[15]. Citované príslovie reprezentuje kontrastnú životnú filozofiu. Metaforický myšlienkový konštrukt chleba a vody ako základného životného minima sa tu interpretuje ako stav krajného materiálneho nedostatku prostredníctvom expresívneho lexikalizovaného spojenia, resp. združeného pomenovania *psí život*, čo súčasne vypovedá o nepriaznivom sociálnom postavení jednotlivcov alebo skupín žijúcich na hranici hmotnej núdze, teda v biednych, chudobných pomeroch.

Frazémy so sémantikou „bohatstvo, bohatý človek"

Tradičná kolektívna predstava o blahobytnom živote vládnucich tried, pre ktoré sú nielen všetky existenčné potreby, ale aj hojnosť, bohatstvo či prepych neobmedzene a trvalo dostupné, sa v slovenčine, ako aj v ďalších slovanských jazykoch premietol do ustálených prirovnaní, kde v prirovnávajúcej časti v úlohe intenzifikátora vystupujú komponenty *cár, bej, kráľ, gróf, lord, pán, paša* a pod. Porovnaj napríklad slovenské *žiť <si> (mať sa) ako kráľ (gróf, lord, pán)*; bulharské *живея*

[14] Porov. SKLADANÁ, Jana: *Slová z hlbín dávnych vekov*. Bratislava : Grand Multitrade, 1999, s. 73.

[15] Porov. DOBRÍKOVÁ, Mária: *Voda – prameň života alebo Hydronymum ako komponent frazém*. In: *Frazeologické štúdie V. Princípy lingvistickej analýzy vo frazeológii*. Ed. D. Baláková – P. Ďurčo. Ružomberok : Filozofická fakulta KU v Ružomberku, 2007, s. 226.

като крал (цар, бей, лорд); české *žít <si> (mít se) jako král (hrabě, lord)*; chorvátske *živjeti kao kralj (<mali> car, grof)*; macedónske *живее ко цар (бег, лорд)*; poľské *żyć jak król (lord)*; ruské *жить как король (барон, барин, лорд, набоб)*; slovinské *živeti kot grof (lord)*; ukrajinské *жити як король (кум королю, цар, граф, пан)*[16] a pod.

K tomuto synonymickému radu komparatívnych frazém, v ktorých zložení sa ako prostriedky obrazného vyjadrenia podobnosti vyskytujú tituly panovníkov, dedičné šľachtické tituly, tituly hodnostárov v Osmanskej ríši a i., patrí aj frazéma *žiť <si> (mať sa) ako paša*. Táto jednotka má okrem slovinčiny, napriek „nerovnakej tureckej skúsenosti", totožné obsadenie substantívneho komponentu nielen v južnoslovanských, ale aj v ďalších slovanských jazykoch, porovnaj bulharské *живея като паша*, české *žít <si> (mít se) jako paša*, chorvátske *živjeti kao paša*, macedónske *живее ко паша*, poľské *żyć jak basza*, ruské *жить как паша*, ukrajinské *жити як турецький паша*[17]. V publicistickom a hovorovom štýle slovenčiny sa popri substantívnom konštrukčnom prvku *paša* vyskytuje aj jeho dvojslovná, propriálna i apelatívna podoba *Ali paša*, *Alipaša*, *alipaša*, ktoré sa okrem slovies *mať sa* a *žiť <si>* spájajú so slovesnými komponentmi *cítiť sa*, *ležať*, *usmievať sa*, napríklad „*cítil som sa ... ako Alipaša* na vychádzke s háremom", „ja *som ležal ako alipaša* a cítil som sa ako v siedmom nebi", „sedí za vrcholom stola a *usmieva sa ako alipaša* na unavenú manželku" a pod. Z citovaných exemplifikátov, ktoré sme získali pomocou internetového prehliadača Google vyplýva, že v slovenčine sa pôvodný význam frazémy *žiť <si> (mať sa) ako paša (Ali paša, Alipaša, alipaša)* prehodnotil, resp. posunul. Nové polysémické vzťahy tejto jednotky vychádzajú primárne z asociácií o nevyčerpateľných možnostiach a neobmedzenej moci vládnucich vrstiev v Osmanskej ríši, pokračujú v alúziách na ich požívačný, rozkošnícky životný štýl, ale najmä na predstavu o slastiplnom háremovom živote či výhodách polygamného manželského spolužitia.

[16] Porov. FINK ARSOVSKI, Željka a kol.: *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb : Knjigra, 2006, s. 159, 189, 213.

[17] Tamže, s. 264.

Do predchádzajúcej skupiny prirovnaní patrí jednotka *žiť <si> (mať sa) ako malý boh*, t. j. „žiť v blahobyte, mať sa mimoriadne dobre". Jej identickosť s komparatívnymi frazémami, v ktorých zložení je iba substantívny konštrukčný prvok *kráľ, gróf, lord, pán* a pod., sa zakladá na obligatórnej prítomnosti adjektívnej zložky *malý*. Totožnú limitáciu možno sledovať v chorvátčine (*živjeti kao mali bog*) a slovinčine (*živeti kot mali bog*), ale v tvare bulharského (*живея като бог*) alebo ukrajinského prekladového ekvivalentu (*жити як бог*) sa adjektívny komponent nevyskytuje[18]. Záväzné komponentové obsadenie frazémy *žiť <si> (mať sa) ako malý boh* so sémantikou „žiť v blahobyte, mať sa mimoriadne dobre" možno vysvetliť tým, že v slovenskom jazyku existuje niekoľko frazém, kde sa substantívum *Boh* (*boh, pánboh*) v korelácii s ďalšími konštrukčnými prvkami na mentálnej úrovni percipuje ako synonymum najvyššej a neomylnej autority. Na ilustráciu uvádzame niekoľko príkladov z prvého zväzku *Slovníka súčasného slovenského jazyka*[19]: *ako <Pán> Boh dá* alebo *poručeno <pánu> Bohu* (výrazy odovzdanosti do Božej vôle); *Boh <sám> vie*, t. j. „nik nevie, ktovie, bohvie"; *Boh mi je svedok (svedkom)* (dotvrdenie výpovede zaverením); *mať dar od Boha* s významom „byť mimoriadne nadaný" atď. Ak citované frazémy doplníme príkladmi zo slovenských elektronických médií, napríklad „Slota *sa správa ako Boh* na zemi; „odkedy sa vrátil z väzenia, *chodí* po dedine, *akoby bol bohom*"; „Prečo *si* Jožo Ráž o sebe *myslí, že je pánboh*?" a pod., môžeme konštatovať, že v slovenčine sa prirovnanie *ako Boh* bez ohľadu na comparandum vníma vo význame „absolútny, neobmedzený pán, vládca".

Predstavu bohatstva ako vlastníctva veľkého množstva finančných prostriedkov reflektujú slovenské frazémy, v ktorých sa disponovanie vysokou hotovosťou vyjadruje explicitne prostredníctvom komponentu *peniaze*, prípadne pomocou rôznych zástupných lexikálnych variantov, ako napríklad *plné vrecká*, *plný mešec*. Porovnaj frazémy *byť pri groši (pri peniazoch)*; *mať plné vrecká (plný mešec) <peňazí>*; *mať*

[18] Tamže, s. 154.

[19] Porov. *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G.* Hl. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava : Veda, 2011, s. 325.

peňazí ako maku (blata, pliev, šupiek); *kúpať sa v peniazoch (v zlate)*; *topiť sa v peniazoch*; *nevedieť, čo s peniazmi* alebo frazeotextémy staršieho dáta *Peniaze sa mu kotia*; *Peniaze sa mu sypú ako z vreca*; *Je studený od peňazí*; *Má škriatka, čo mu peniaze vláči*; *Rastú mu peniaze ako vlkovi pečienka*[20] a mnohé ďalšie.

Citovanej skupine frazém sú významovo blízke novšie ustálené slovné spojenia *byť ťažký milionár (pracháč)*, *mať tučné <bankové> konto*, *byť v balíku*, *byť <dobre> nabalený (napakovaný, zazobaný)*. Popri slangových frazémach *byť v balíku*, *byť <dobre> nabalený (napakovaný, zazobaný)* sa v súčasnej slovenčine často vyskytujú expresívne slovesá *nabaliť sa* a *napakovať sa*[21] s významom „získať peniaze alebo väčší majetok, často nečestným spôsobom, obohatiť sa" a *zazobať sa*[22], t. j. „stať sa bohatým, majetným". Na ilustráciu uvedieme niekoľko prípadov ich výskytu v kontexte: „pri privatizácii *sa* mnohí *nabalili*", „šéfovia veľkých fabrík tunelujú vlastné firmy s cieľom *nabaliť sa*", „na oddlžení zdravotníctva *sa* niekto dobre *nabalil*"; „priekupníci *sa napakovali* na vstupenkách", „zrazili banky na kolená a poriadne *sa napakovali*", „zadlžia obec a *napakujú sa* na províziách"; „je krátko vo funkcii, potrebuje *sa zazobať*", „biedu trieť nebude, dobre *sa zazobal*", „niektorí ľudia, keď *sa* dobre *zazobú*, stratia realistické uvažovanie" a i. Slovesá *nabaliť sa, napakovať sa* a *zazobať sa* možno z hľadiska konštrukčnej klasifikácie frazém zaradiť medzi jednoslovné frazémy[23], keďže pri všetkých badať sémantický posun oproti ich bežnému významu, hoci nie vždy sa dopĺňajú mennými zložkami v presne určenom tvare. V synonymickom vzťahu k slovesu *zazobať* sa je tiež sloveso *zaperiť sa*, ktoré pod archisémou *O majetnosti a samostatnosti* s príkladmi

[20] HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína – KROŠLÁKOVÁ, Ema: *Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeológii*. Bratislava : Veda, 1996, s. 53 – 54.

[21] Porov. *Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N*. Ved. red. A. Jarošová. Bratislava : Veda, 2015. Dostupné na: http://slovnik.juls.savba.sk/?w=nabaliť+sa

[22] Porov. *Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava : Veda, 2003, s. 935.

[23] O konštrukčných typoch slovenských frazém pozri MLACEK, Jozef: *Tvary a tváre frazém v slovenčine*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 25 – 99.

Je dobre zaperený a *Zaperil sa* uvádza už Záturecké zbierka[24], ktorej prvé vydanie vyšlo v roku 1897. V rámci sledovaného konceptu tu patrí aj prenesený význam slovesa *ryžovať*, ktorého pôvodný myšlienkový obsah „získavať (drahé kovy, drahokamy) premývaním naplaveného piesku alebo roztlčenej horniny" sa prehodnotil do významu „finančne profitovať z každej situácie, za každých okolností".

Priame vyjadrenie sémantiky „mať, vlastniť mnoho peňazí" obsahuje knižná frazéma *byť bohatý ako Krézus* a novšia jednotka *byť bohatý ako Rothschild*. Mená lýdskeho kráľa Kréza i zakladateľa bankárskej dynastie M. A. Rothschilda tu v pozícii frazeologického komponentu fungujú ako atribúty najvyššej miery bohatstva, ktorého kulminačným štádiom je význam „mať, vlastniť rozprávkové bohatstvo". Na totožnej asociácii sa zakladá jednotka *mať <tak> tvoje starosti <a Rockefellerove peniaze>*, ktorej druhá, fakultatívna časť má priamy súvis s osobnosťou amerického ropného magnáta J. D. Rockefellera.[25]

O vysokej kvalite života, ktorá vychádza z predstavy o hojnosti obživy v podobe garantovaného neobmedzeného množstva potravy, vypovedajú staršie prirovnania *mať sa (je mu, je im* ap.*) ako v loji*, *mať sa (žiť si) ako červík v syre*, *mať sa (žiť si) ako slimák v chrene, mať sa (žiť si) ako mucha v mlieku (kyseli)*, *mať sa (žiť si) ako prasa v žite*, v súčasnosti sa aktívne používa iba posledné z nich.

Frazémy so sémantikou „chudoba, chudobný človek"

Podobne ako pri frazeologických jednotkách so sémantikou „bohatstvo, bohatý človek" treba rozlišovať skutočný myšlienkový obsah frazém, ktoré sú nositeľmi významu „chudoba, chudobný človek". Hoci sa napríklad stav hmotnej núdze zvyčajne spája s asociáciou pocitu hladu

[24] ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky*. Bratislava : Slovenský Tatran, 2005, s. 243.

[25] Porov. DOBRÍKOVÁ, Mária: *Konceptuálna analýza frazém s významom bohatstvo : chudoba*. In: *Словаците и словакистиката в България/Slováci a slovakistika v Bulharsku*. Съст. К. Седлакова. София : Издателство „Стигмати", 2009, s. 170 – 171.

pre nedostatok potravy, expresívne frazémy *hladný ako pes*, *hladný ako sedem neúrodných rokov*[26] alebo *hladný ako Čenkovej deti*[27] sa nevzťahujú na pretrvávajúci pocit hladu, spôsobený všeobecným nedostatkom potravín v dôsledku chudobných spoločenských pomerov, ale skôr na náhly, intenzívny pocit hladu, ktorý nemá trvalý charakter. Citované frazémy teda nepatria do konceptu „chudoba, chudobný človek", ale sú nositeľmi významu „byť veľmi hladný".

Odkaz na skutočnosť, že hmotný nedostatok treba vnímať ako univerzálny celospoločenský jav, nachádzame vo viacerých slovenských parémiách, napríklad *I vo Viedni ľudia biedni*, *I v Pešti bieda (ľud) vreští*, *Na chudobe svet stojí*, *Chudobnému je všade <len> zle*[28] a mnohé ďalšie. V porekadlách *I vo Viedni ľudia biedni*, *I v Pešti bieda (ľud) vreští* majú relevantné postavenie mená európskych veľkomiest, ktorými sú oficiálne centrá štátnej moci, resp. rešpektované stredisková kultúry a vzdelanosti[29]. Komponenty *Viedeň* a *Pešť* tu vystupujú vo funkcii komparačného prvku a zároveň vyjadrujú určitý stupeň opozície na osi *my (naše)* : *oni (cudzie)*. Slovenský obraz sveta sa však v tomto prípade nezakladá na percepcii negatívneho stereotypu, ale konfrontácia *my* : *oni* tu prostredníctvom známych toponým vyjadruje univerzálny, resp. paralelný vzťah *(aj) my* : *(aj) oni*. Hoci potenciál stereotypu sa vo vzťahu k iným (k cudziemu) spája najmä s negatívnymi postojmi, komponenty *Viedeň* a *Pešť* vstúpili do kontextu citovaných jednotiek na základe tradičnej (slovenskej) kolektívnej

[26] Frazéma vychádza zo starozákonného biblického textu, podľa ktorého patriarcha Jozef sedem tučných kráv a sedem plných klasov zo sna egyptského faraóna vyložil ako sedem úrodných rokov, analogicky sedem chudých kráv a sedem prázdnych klasov ako sedem neúrodných rokov (Genezis, 41, 1 – 53).

[27] Motiváciou vzniku frazémy bola kniha Fraňa Kráľa *Čenkovej deti* (1932) opisujúca život sociálne slabých vrstiev obyvateľstva v 30. rokoch 20. storočia. Ústrednými postavami príbehu sú vdova Zuzana Čenková a jej deti.

[28] Porov. HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína – KROŠLÁKOVÁ, Ema: *Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeológii*. Bratislava : Veda, 1996, s. 51.

[29] V slovenskej frazeológii majú takéto postavenie aj toponymá Rím a Paríž, porovnaj napríklad parémie *Za jazykom sa aj do Ríma dostaneš* alebo *Kto je od narodenia hlúpy, ani v Paríži rozum nekúpi*.

predstavy o výnimočnom postavení týchto miest v rámci európskeho kultúrneho priestoru.[30]

Koncept chudoby reprezentujú v slovenskom jazyku frazémy niekoľkých významových podskupín. V podstate ide o konceptuálne schémy, ktoré korešpondujú s dlhodobou fyzickou (telesnou) skúsenosťou a psychickým (duševným a pocitovým) rozpoložením človeka pri pretrvávajúcej absencii základných životných potrieb. Empirické poznanie nepriaznivej materiálnej a finančnej situácie sa vo frazeológii spája s obrazom nedostatku potravy, ošatenia, ale najmä s nedostatkom peňažných prostriedkov.

Prvú skupinu prestavujú frazémy so sémantikou „byť chudobný, žiť v chudobe". Tu možno zaradiť staršie jednotky so stavbou vety alebo súvetia, ktoré majú zovšeobecňujúci, didaktizujúci charakter a vypovedajú o trápeniach a ťažkostiach chudoby – *Chudoba hotová psota*; *Chudoba a bieda, zatajiť sa nedá*; *Chudobný človek, hotová opica*; *Chudobnému aj z hrnca vykypí*; *I šťastie chudobného je chudobné* a pod. Typickými predstaviteľmi jednotiek s významom „byť chudobný, žiť v chudobe" sú syntagmatické frazémy *žiť zo dňa na deň*, *žiť v psote*, *trieť biedu (psotu)*, *tenko pískať*, *prísť (vyjsť) na bubon*[31], *opierať sa o žobrácku palicu*, *mať holý zadok*, *chudobný ako kostolná myš*, *psí život* atď. Hoci si všetky jednotky tejto skupiny zasluhujú osobitnú pozornosť, niekoľko poznámok venujeme iba poslednej z nich.

Komponenty *pes* a *psí* patria vo frazeológii k frekventovaným konštrukčným prvkom, okrem frazémy *psí život* sú to napríklad jednotky *hladný ako pes*, *lenivý ako pes*, *verný ako pes*, *zúrivý ako pes*, *žiarlivý ako pes*, *cítiť sa pod psa*, *hanbiť sa ako pes*; *chodiť za niekým ako pes*, *otriasť sa ako pes*, *zdochnúť (skapať) ako pes*, *vyjsť na psí tridsiatok (deviatok, drúčik)* a pod. Ide prevažne o frazémy s negatívnou konotáciou. Kom-

[30] Porov. DOBRÍKOVÁ, Mária: *Konceptuálna analýza frazém s významom bohatstvo : chudoba*. In: *Словаците и словакистиката в България/Slováci a slovakistika v Bulharsku*. Съст. К. Седлакова. София : Издателство „Стигмати", 2009, s. 170 – 171.

[31] T. j. „prísť o majetok". O motivácii vzniku lexikálnych variantov frazém *prísť na bubon* a *vyjsť na bubon* porov. DOBRÍKOVÁ, Mária: *Signálne hudobné nástroje ako motivanty frazém v slovenčine*. In: Studia Academica Slovaca. 45. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2016, s. 429 – 431.

ponent *pes (psí)* ich mnohovýznamovosť neovplyvňuje, ale vďaka empirickým poznatkom a následným negatívnym asociatívnym súvislostiam ho možno pokladať za hyperbolizujúci motivačný prvok. Takmer vo všetkých kultúrach sa označenie <*neveriaci*> *pes* pokladalo za potupnú, ponižujúcu nadávku, na druhej strane sa pes vo všeobecnosti pokladá za symbol vernosti. Podobných ambivalentných hodnotiacich charakteristík existuje viacero. Vo frazeológii však prevláda názor, že komponent *pes*, ale najmä adjektívum *psí* sa v štruktúre frazémy pokladajú za niečo zlé, resp. nepríjemné, o čom svedčia aj deriváty *psota* (bieda, chudoba) alebo *zopsuť sa*, t. j. „pokaziť sa".[32]

Relatívne úzky okruh frazém súvisiacich s konceptom „chudoba, chudobný človek" reprezentujú jednotky so sémantikou „žiť v chudobe bez dostatočného množstva potravy", ktoré neodrážajú krátkodobý alebo jednorazový stav, aký vyjadrujú napríklad frazémy *Aj klince by pojedol*, čiže „je veľmi hladný" alebo *Cigáni mu v bruchu vyhrávajú (klince kujú)*, t. j. „od hladu mu škvŕka v bruchu", ale vzťahujú sa na dlhodobejší stav, resp. dlhší časový úsek bez dostatočného množstva potravy, spôsobený nepriaznivými sociálnymi pomermi. Tu patria frazémy so stavbou vety, napríklad *Chudobný sa aj bez lyžičky naje*; *Neboj sa malej misy, ale malého hrnca*; *Nožа dosť, len aby bolo chleba*, ako aj so stavbou syntagmy *žiť o chlebe a vode (o hlade a smäde)*, *žiť na (o) suchom chlebe*, *žiť z ruky do úst*, *žiť zo vzduchu*, *nemať čo dať (vložiť) do úst*, *nemať čo do hrnca položiť* a pod.

Najpočetnejšiu skupinu frazém korešpondujúcu s konceptom „chudoba, chudobný človek" reprezentujú v slovenskej frazeológii jednotky, ktoré sú nositeľmi významu „žiť v chudobe bez dostatočného množstva finančných prostriedkov". Táto sémantika je vyjadrená dvoma základnými spôsobmi.

Prvý reprezentujú jednotky, v ktorých je deficit finančných prostriedkov vyjadrený explicitne pomocou komponentu *peniaze* alebo iným pomenovaním menovej jednotky – *byť bez groša (haliera, koruny)*, *nemať ani deravý groš*, *nemať ani halier (korunu, <jedného>*

[32] Porov. SKLADANÁ, Jana: *Slová z hlbín dávnych vekov*. Bratislava : Grand Multitrade, 1999, s. 144 – 147.

haliera, <jednej> koruny), *musieť počítať (rátať) každú korunu*, *musieť <dvakrát, trikrát> obrátiť každý halier (každú korunu)*, *ostať bez koruny (haliera)*, *nebyť pri peniazoch*, *smrdieť grošom*, *mať peňazí ako žaba srsti*, *mať peňazí ako na dlani chlpov* a ďalšie. Frazémy, ktorých súčasť tvoria slangové pomenovania peňazí, napríklad *nemať ani floka (fuka, haka, vindry)*, *nemať <nijaké, žiadne> love*[33], neasociujú dlhodobý nedostatok finančných prostriedkov, ale skôr dočasnú, resp. chvíľkovú, momentálnu nepriaznivú finančnú situáciu. Od vstupu Slovenska do eurozóny 1. januára 2009 sa euro v komponentovom obsadení slovenských frazém nepresadilo[34]. Pomenovanie čiastkovej menovej jednotky *cent*, podobne ako komponenty *groš*, *halier*, *koruna*, *flok*, *fuk*, *hak*, *vindra*, sa stalo súčasťou prirovnania *nemať ani cent*[35], t. j. „nemať nič".

Do druhého okruhu patria jednotky, v ktorých sa komponent *peniaze* nevyskytuje, ale nedostatok finančných prostriedkov ako sprievodný jav hmotnej núdze je tu vyjadrený implicitne prostredníctvom iných obrazov alebo metaforických slovných spojení, napríklad *byť na mizine*, *mať hlboko do vrecka*, *mať mešec plný pavučín*, *mať prievan v peňaženke*[36], *mať prázdne vrecká*, *mať (nezarobiť) ani na slanú vodu*, *topiť sa v dlhoch*, *žiť z almužny*, *žiť od výplaty k výplate* atď. V súčasnosti majú v slovenčine častý výskyt novšie frazémy, ako napríklad *byť vo finančnej tiesni*, *mať finančné suchoty* alebo jednotka *byť na podpore*, t. j. „poberať finančný príspevok od štátu ako sociálnu výpomoc v nezamestnanosti".

Aj konceptuálna schéma „žiť v chudobe bez dostatočného množstva finančných prostriedkov" môže mať pri niektorých frazeologic-

---

[33] Lexikálna jednotka *love* (slov. peniaze) má v tomto prípade pôvod v rómskom jazyku.

[34] Pravdepodobne preto, lebo podľa konverzného kurzu stanoveného na úrovni 1 € = 30,1260 Sk sa tridsať korún v slovenskom prostredí doposiaľ nepokladá za úplne zanedbateľnú finančnú položku.

[35] Porov. *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G.* Hl. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava : Veda, 2006, s. 411.

[36] Frazéma sa nachádza v názve aj v texte populárnej piesne Pavla Haberu *Prievan v peňaženke* – „... *Prievan v peňaženke* stále *mám*, / strácam kilá bankoviek / *Prievan v peňaženke* stále *mám* / v diaľke počujem ich smiech...".

kých jednotkách polysémický charakter. Napríklad frazéma *byť na dne* sa nevzťahuje iba na zlú finančnú situáciu, ale tiež na zlý psychický stav človeka, prípadne lexikálne varianty jednotky *nemať na rozhadzovanie (vyhadzovanie)* nemusia súvisieť iba s konceptom „chudoba, chudobný človek", ale tiež s konceptom „šetrnosť, šetrný človek" a pod.

Na záver

Do jazyka každej society sa premietli špecifické obrazy a predstavy, ktoré sa zakladajú na asociatívnom myslení jeho používateľov. Tvarová (konštrukčná) a tvárová (sémantická) stránka slovenských frazém z významového spektra *bohatstvo, bohatý človek* : *chudoba, chudobný človek* sú také mnohotvárne, ako sú mnohotvárne podoby aj následky sociálne a materiálne diferencovanej spoločnosti. Pri podrobnejšom rozbore sledovaných konceptov v konfrontácii so širším, napríklad antickým, biblickým či slovanským jazykovým kontextom však vystupujú do popredia jedinečné národné a lingvokultúrne osobitosti ponímania slovenského jazykového (frazeologického) obrazu sveta. K takýmto jednotkám patria frazeotextémy *I vo Viedni ľudia biedni*, *I v Pešti bieda (ľud) vreští*, syntagmatické frazémy *hladný ako Čenkovej deti*, *prísť (vyjsť) na psí tridsiatok (deviatok)*, ale aj jednoslovné slovesné metafory *zaperiť sa*, *zazobať sa* alebo *ryžovať*.

Literatúra a pramene

DOBRÍKOVÁ, Mária: *Voda – prameň života alebo Hydronymum ako komponent frazém*. In: *Frazeologické štúdie V. Princípy lingvistickej analýzy vo frazeológii*. Ed. D. Baláková – P. Ďurčo. Ružomberok : Filozofická fakulta KU, 2007, s. 227 – 238.

DOBRÍKOVÁ, Mária: *Konceptuálna analýza frazém s významom bohatstvo* : *chudoba*. In: *Словаците и словакистиката в България/Slováci a slovakistika v Bulharsku*. Съст. К. Седлакова. София : Издателство „Стигмати", 2009, s. 162 – 175.

DOBRÍKOVÁ, Mária: *Signálne hudobné nástroje ako motivanty frazém v slovenčine*. In: *Studia Academica Slovaca 45.* Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2016, s. 418 – 435.

HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína – KROŠLÁKOVÁ, Ema: *Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeológii*. Bratislava : Veda, 1996.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava : Veda, 2003.

Latinčina ešte žije alebo Latinčina historických pamiatok. Ed. K. Dašková – A. Slamová – T. Oravec. Bratislava : Vydavateľstvo Q 111, 1998.

MLACEK, Jozef: *Internacionálne jadro vo frazeologizmoch*. In: *Studia Academica Slovaca 9.* Bratislava : Alfa, 1980, s. 223 – 240.

MLACEK, Jozef – ĎURČO, Peter a kol.: *Frazeologická terminológia*. Bratislava : Stimul, 1995.

MLACEK, Jozef: *Tvary a tváre frazém v slovenčine*. Bratislava : Stimul, 2007.

SKLADANÁ, Jana: *Frazeologický fond slovenčiny v predspisovnom období*. Bratislava : Veda, 1993.

SKLADANÁ, Jana: *Slová z hlbín dávnych vekov*. Bratislava : Grand Multitrade, 1999.

SKLADANÁ, Jana: *Textotvorné potencie frazeologických internacionalizmov*. Jazykovedný časopis, 54, 2003, č. 1 – 2, s. 51 – 56.

Slovník slovenského jazyka. 1 – 6. Red. Š. Peciar. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959 – 1968.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava : Veda, 2006.

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava : Veda, 2011.

Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N. Ved. red. A. Jarošová. Bratislava : Veda, 2015. Dostupné na: http://slovnik.juls.savba.sk/?w=nabaliť+sa

Sväté písmo Starého i Nového zákona. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2007.

ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky*. Bratislava : Slovenský Tatran, 2005.

Spisovný jazyk v sociálnom živote Slovákov

Juraj Dolník

Abstract

Standard Language in the Social Life of the Slovaks

The author depicts the linguistic aspect of the social life of the Slovaks in connection with the radicalization of democracy, which also characterizes contemporary Slovak society. It shows how the expansion of democracy in the acquisition and use of standard language is manifested as it is in the decisions about this language variety. In adopting this language variety, the radicalization of democracy is supported by the internalizing language ability of the language users, i.e., by the ability for internalizing language in the communicative practice. Democratization here hints at the obstacle which is the tension between this ability and the language competence gained in the educational environment (this is a problem posed by the opposition between acquiring the standard language vs. learning that language). Regarding the use of the standard language from the perspective of the radicalization of democracy, the author shows the increasing influence of the mass of the language users, and where and how this variety will be used. There is a tendency to promote endogenous language norms. The concomitant phenomenon of this process is "linguistic populism", i.e., the utilitarian adaptation of language use to a mass recipient. Finally, the author demonstrates how the expansion of democracy influences decision making on the form and dynamics of standard language.

Key words: social life, radicalization of democracy, standard Slovak language, exogenous and endogenous norms

Radikalizácia demokracie

Predmetom nasledujúceho výkladu je súčasný spisovnojazykový život Slovákov v spätosti s radikalizáciou demokracie, ktorá zasahuje aj

slovenskú spoločnosť. Výraz jazykový život sa tu vzťahuje na jazykovú stránku sociálneho života, ktorý prebieha vo forme sociálnych interakcií, ktoré dávajú aktérom istý zmysel (uspokojujú nimi rozličné sociálne potreby a riešia spoločné problémy). Jazykovou stránkou tohto života je osvojovanie spoločného jazyka, jeho používanie a zaobchádzanie s ním. Štúrovci uvádzali do života zvolený jazykový útvar ako spisovný jazyk s presvedčením, že sa demokratizuje, t. j. osvoja si ho všetci príslušníci slovenského národa, budú ho používať ako spoločný verejný jazyk a budú s ním zaobchádzať ako s národnou hodnotou. Stalo sa. Sociálna báza spisovného jazyka dosiahla svoje hranice, spisovná slovenčina sa rozšírila do všetkých sfér verejného života a vo všeobecnej akceptácii jej kodifikovanej normy sa prejavil hodnotiaci vzťah jej nositeľov. Dejinný demokratizačný proces sa však nezastavil, pokračuje ďalej, a to tak, že sa radikalizuje. Prebieha ako súčasť radikálnej demokratizácie spoločnosti, ktorá zahŕňa ďalšiu expanziu demokracie, jej gradáciu až eskaláciu. V spoločnosti sa presadzuje požiadavka rozširovania slobody a rovnosti do ďalších a ďalších oblastí sociálneho života (expanzia demokracie), nastoľovania ešte „viac" demokracie, smerujúcej k samospráve (gradácia demokracie), a ešte väčšej liberalizácie, vytvárajúcej podmienky na optimálnu slobodu individuálnych aj kolektívnych subjektov (eskalácia demokracie). V tomto duchu sa radikalizuje aj jazykový život spoločnosti, čo vedie k jeho ešte výraznejšej pluralizácii, k zmenšovaniu mocenskej dištancie od jazykových autorít, ale aj k zvyšovaniu orientačnej náročnosti v tomto živote. Postupne sa pristavme pri jednotlivých momentoch tejto radikalizácie.

Expanzia demokracie a civilizácia spisovnojazykového života

Začnime expanziou demokracie. Pole pôsobnosti princípu demokracie sa rozširuje tak, že zasahuje aj spisovnojazykový život. Tendencia k narastaniu počtu účastníkov na stvárňovaní verejného života, na jeho riadení a kontrole (vytváranie mimovládnych organizácií, politických strán, občianskych združení, organizovanie protestných hnutí,

petičných akcií, prechodných združení a pod.), teda k formovaniu občianskej spoločnosti, nezostáva bez následku ani v jazykovom živote. Pozorujeme v ňom správania a aktivity podporujúce civilizáciu spisovnojazykového života. Výraz *civilizácia* sa používa v dvoch významoch, ktoré uvádzajú aj naše výkladové slovníky: 1. súhrnný názov pre obyvateľov Zeme: *ľudská civilizácia*; 2. vyšší stupeň rozvoja a kultúry istej spoločnosti: *antické civilizácie*[1]. V našom výkladovom kontexte tento výraz nesie význam „spôsobovanie prechodu pod občiansky princíp" s implicitným odkazom na sloveso *civilizovať* so zodpovedajúcim významom (tento význam pri tomto hesle sa vo výkladovom slovníku, pravdaže, nevyskytuje). Civilizáciou spisovnojazykového života sa tu teda myslí postupná premena jeho fungovania v duchu občianskej spoločnosti, vyznačujúcej sa optimálnou demokratizáciou. V rámci tohto civilizačného procesu prebieha scivilňovanie spisovného jazyka a jeho používanie. Výrazu *scivilniť* vo výkladovom slovníku[2] sa pripisuje význam „urobiť všedným, každodenným" (s exemplifikáciou *scivilniť text, herecký prejav*). Tento výklad len naznačuje, o čo ide pri scivilňovaní spisovného jazyka, takže bude treba interpretovať ho explicitnejšie. V čom teda spočíva civilizácia spisovnojazykového života a v rámci nej scivilňovania spisovného jazyka?

Civilizácia spisovnojazykového života sa týka jeho osvojovania, používania aj spôsobu zaobchádzania s ním. Najvyšším stupňom civilizovanosti sa vyznačuje jeho osvojovanie. Deti si ho osvojujú v prirodzenom socializačnom procese ešte pred vstupom do školského edukačného prostredia na základe toho, že v komunikačnom styku so svojím ľudským okolím v konkrétnych životných situáciách sa v nich formuje dispozícia na ovládanie pravidiel jazyka bez toho, aby nadobudli jazykové znalosti[3]. Osvojovaním spisovného jazyka týmto spôsobom, čiže

---

[1] *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G.* Ed. Klára Buzássyová a Alexandra Jarošová. Bratislava : Veda, 2006, s. 439. Ďalší význam by vzišiel z konfrontácie civilizácie a kultúry; na rozdiel od anglosaského prostredia v západnej a stredoeurópskej sfére sa civilizácia a kultúra nestotožňuje.

[2] *Krátky slovník slovenského jazyka*. 3. vyd. Ed. Ján Kačala a Mária Pisárčiková. Bratislava : Veda, 1997, s. 629.

[3] Porov. s výkladom o bezznalostnej gramatickej dispozícii v práci DOLNÍK, Juraj: *Gramatika a gramatická dispozícia*. Slovenská reč, 81, 2016, č. 5 – 6, s. 255 – 267.

bez jeho riadenia nejakou inštitúciou, ktorá by ho nejako usmerňovala, v používateľoch sa vytvára mentálny jazykový fundament, ktorý určuje spôsob ovládania jazyka. Kultivovaním tohto fundamentu dospievajú k tomu, čomu hovoríme prirodzené ovládanie jazyka. Do kultivačného procesu však vstupuje školské vzdelávanie a výchova, ako aj mimoškolský edukačný vplyv (jazyková kritika a verejné jazykovovýchovné výstupy). Školské aj mimoškolské edukačné prostredie vyvíjajú na používateľov tlak, aby sa spisovný jazyk učili, aby si učením zdokonaľovali jeho ovládanie. V protiklade *osvojovať si spisovný jazyk* : *učiť sa spisovný jazyk* sa prejavuje napätie, ktoré je vlastné civilizácii spisovnojazykového života. Toto napätie vzchádza z toho, že kým osvojovanie spisovného jazyka je zo svojej podstaty demokratické, „občianske", jeho protipól – učiť sa spisovný jazyk – je autoritatívny, pretože školská aj mimoškolská jazyková výchova vychádza z autoritatívneho zdroja: z opísaného jazyka a z jeho kodifikovanej normy. Z pozície jazykovej autority sa presadzuje učenie spisovného jazyka, čo je podporované tradíciou, založenou prijatím jazykového útvaru ako spisovného jazyka, ktorý sa jeho používatelia – v miere závislej od ich dištancie od kultúrnej stredoslovenčiny – museli učiť. A ako je dobre známe, tradícia, čiže kultúra, je „zotrvačná", aj keď zanikne motivácia jej vzniku, jej sila pôsobí naďalej, ba dokonca jej sila sa umocňuje heslom „tradíciu si treba ctiť" so známymi zdôvodneniami. Expanzia demokracie však nemôže obísť ani túto oblasť spisovnojazykového života.

Rozpínanie demokracie v tejto oblasti sa prejavuje v tendencii zotrvávať pri osvojovaní ako „demokratickej" cesty k ovládaniu jazyka. Ide o zotrvávanie pri osvojovaní aj v období, keď používatelia sú vystavení tlaku jazykovej autority. Radikalizácia demokracie má tu oporu v mimointelektovej dispozícii používateľov na jazykové reakcie v komunikačnej praxi, ktorými dospievajú k ovládaniu jazyka. Táto dispozícia – nazvime ju internalizačná jazyková dispozícia (dispozícia na internalizáciu jazyka v jazykovej praxi) – je svojou povahou demokratická, pretože prostredníctvom nej si každý jednotlivec dokáže osvojiť svoj jazyk, jednotlivci sú si v tomto ohľade rovní, táto dispozícia dáva každému rovnakú možnosť na internalizáciu spoločného jazyka. Túto dispozíciu živí komunikačná prax, v nej sa permanentne aktivizuje a tým sa používatelia udržiavajú aj v stave pohotovosti,

ktorý ich nastavuje na nové a nové internalizačné reakcie. To znamená, že sú takpovediac imanentne pripravení (táto pohotovosť je im vlastnou črtou) na osvojovanie, s čím sa v jazykovej praxi stretávajú. Osvojovanie jazyka je časovo neobmedzené nasadzovanie internalizačnej jazykovej dispozície, ktorým sa ovládanie jazyka jednotlivcami prispôsobuje meniacej sa jazykovej praxi. Problém demokratizácie v tejto oblasti jazykového života sa objavuje preto, lebo tento imanentný proces naráža na prekážku, ktorou je to, že používatelia jazyka sú vystavení vzdelávaciemu a edukačnému tlaku, zameranému na to, aby sa zdokonaľovali v ovládaní spisovného jazyka tým, že sa ho učia, teda nadobúdajú jazykové znalosti, čím sa má rozvíjať ich spisovnojazyková kompetencia. Demokratizácia tu tak spočíva v prekonávaní tejto prekážky, v nastoľovaní stavu, že kontinuálne osvojovanie spisovného jazyka sa nedostáva do konfliktu s tým, čo sa používatelia učia v rámci spisovnojazykového vzdelávania a výchovy. Demokratizačný proces, optimalizujúci podmienky na využívanie internalizačnej jazykovej dispozície, smeruje k tomu, že sa otázka výučby slovenského jazyka (s ňou sa potom spája aj otázka jazykovej kritiky a mimoškolskej výchovy) dostáva do nového svetla. Vedie k otázke, ako sa má zmeniť jej obsah, aby sprostredkovanie znalostí o jazyku nebolo prekážkou pri nasadzovaní tejto dispozície v reálnej komunikačnej praxi. Inak povedané, ide o to, aby sa jazykový vzdelávací program adaptoval na potenciálny problém, ktorý je zahrnutý do protikladu *osvojovať si jazyk* : *učiť sa jazyk*. Otázka sa týka vzťahu medzi primárnym a sekundárnym ovládaním jazyka so zreteľom na možnú podpornosť sekundárneho ovládania pri optimalizácii podmienok na fungovanie internalizačnej jazykovej dispozície.

K riešeniu tejto otázky môže prispieť aj konfrontácia výučby slovenčiny ako cudzieho jazyka s jej výučbou ako materčiny. Podľa zvolenej terminológie v tomto výklade cudzí jazyk sa v školských podmienkach učíme, kým materinský jazyk si osvojujeme. Ak si tento rozdiel dostatočne neuvedomíme, hrozí nám, že sa výučba materčiny prekríži s výučbou cudzieho jazyka. Aj v rámci predmetu slovenský jazyk sa napríklad žiaci učia skloňovacie vzory a nacvičujú ich aplikácie, ako keby sa učili cudzí jazyk, a tým sa vytvára predstava o „správnej“ ceste k ovládaniu spisovného jazyka. Byť na „správnej“ ceste znamená učiť sa

pravidlá a vzory a vedieť ich používať, čo je blízke učeniu cudzieho jazyka. Žiaci sú tlačení do podobnej polohy, v akej sú cudzinci pri výučbe slovenčiny; je to poloha, z ktorej ovládanie jazyka sa javí ako „vedieť používať naučené pravidlá a vzory". Ak má však cudzinec motiváciu a ambíciu, že sa chce zmocniť slovenčiny tak, aby sa priblížil k Slovákom, zapojí sa do ich praktického jazykového života, postupne sa mu z hlavy vytrácajú naučené pravidlá a vzory a zbližuje sa s prirodzenou jazykovou praxou a nadobúda pocit nositeľa slovenského jazyka. To znamená, že aj vo vzťahu k slovenčine sa začína riadiť internalizačnou jazykovou dispozíciou. Tento cieľový stav motivovaného a ambicióznego cudzinca je východiskovým stavom spomínaných žiakov, ktorí sú ale školou posúvaní do východiskového stavu cudzinca: stáť pred úlohou učiť sa pravidlá a vzory jazyka. Kým však u cudzinca plnenie tejto úlohy v konečnom kroku vyústilo do stavu blízkosti k normálnemu, prirodzenému ovládaniu jazyka, ktoré nie je založené na znalostiach pravidiel a vzorov a ich aplikácii (ani v zmysle ich automatizovanosti), u žiakov tento proces má smerovať k poznaniu (a zrejme k presvedčeniu), že „správne" ovládanie spisovného jazyka je práveže založené na znalostiach a vzoroch a na schopnosti ich aplikovať. Bežný nositeľ spisovnej slovenčiny sa tak rozdvojuje. Na jednej strane sa správa tak, ako ho riadi jeho internalizačná jazyková dispozícia, a na druhej strane pociťuje tlak „správneho" ovládania jazyka, ktoré sa mu ale vzdialilo, pretože sa mu z hlavy vytratili znalosti pravidiel a vzorov zo školských lavíc. Následkom je pocit „spisovnojazykovej viny", že nedokázal dosiahnuť stav „správneho" ovládania spisovného jazyka, a tak je pri otázke jazykovej správnosti odkázaný na „znalcov", na jazykovú autoritu. Demokratizácia jazykového života, ktorá v tejto súvislosti znamená zdominantňovanie osvojovania spisovného jazyka, teda uvoľňovanie priestoru pre internalizačnú jazykovú dispozíciu, zbavuje nositeľa jazyka tejto rozdvojenosti, zvyšuje jeho spisovnojazykové sebavedomie, znižuje mieru jeho jazykovej neistoty a zrovnoprávňuje ho v jazykovom spoločenstve. Ide o optimalizáciu scivilňovania spisovného jazyka v aspekte jeho osvojovania v edukačnom prostredí, t. j. o podpore civilného osvojovania tohto jazyka, ktoré je používateľom vlastné, a teda o odstraňovanie toho, čo na také osvojovanie nevplýva kultivačne, ale deštrukčne.

Expanzia demokracie v používaní spisovného jazyka

Teraz si všimnime expanziu demokracie v oblasti používania spisovného jazyka. V roku 1984 F. Kočiš konštatuje, že „po roku 1945 sa začala programovo a celkom odôvodnene zdôrazňovať integračná funkcia spisovného jazyka majúca sa prejaviť v silnom demokratizačnom procese, ktorým sa rozumelo rozšírenie a používanie spisovného jazyka vo všetkých vrstvách nášho socialistického spoločenstva. Na základe toho by sme mohli odôvodnene predpokladať, že tento demokratizačný a integračný proces pokračuje aj dnes a bude sa prehlbovať do takej miery, že každý príslušník nášho národného spoločenstva bude aktívne ovládať spisovné vyjadrovanie. (...) Demokratizačný proces spisovného jazyka sa nezastavil a neoslabila sa ani jeho integračná sila a reprezentujúca funkcia. Práve naopak – spisovný jazyk sa stal celonárodnou formou komunikácie, ... vstúpil do vedomia príslušníkov nášho národa ako najzávažnejšia a najzáväznejšia komunikatívna forma..."[4]. A vyslovuje požiadavku: „Namiesto členenia národného jazyka na spisovnú, štandardnú, subštandardnú a nárečovú formu a na formu umeleckého jazyka sa treba sústrediť na prehĺbené štýlové členenie spisovného jazyka..."[5]. J. Horecký, ktorý je autorom tohto členenia národného jazyka, však vníma sledovaný jav takto: „Kým staršie členenie na jazykové štýly vychádzalo z chápania pôvodne jednotného spisovného jazyka, vlastne jazyka literatúry, v novom členení sa odráža predovšetkým fakt, že slovenský národný jazyk slúži ako vynikajúci dorozumievací prostriedok aj takým Slovákom, ktorí neovládajú (nikdy sa nenaučili alebo už zabudli) všetky jemné poučky o správnych a nesprávnych výrazových prostriedkoch slovenčiny"[6]. Z jedného pohľadu (F. Kočiš) sa to javí tak, že v demokratizácii spisovného jazyka pretrváva jeho integračná sila, čiže dejinný proces šírenia kodifikáciou kultivovaného a riadeného spisovného jazyka v spoločnosti pokračuje,

---

[4] KOČIŠ, František: *Štruktúrna stratifikácia jazyka ako základ teórie spisovného jazyka*. Slovenská reč, 49, 1984, č. 1, s. 38.

[5] Tamže, s. 48.

[6] HORECKÝ, Ján: *Východiská k teórii spisovného jazyka*. In: *Z teórie spisovného jazyka*. Ed. Jozef Ružička a Ján Kačala. Bratislava : Veda, 1979, s. 20.

centrálne (kodifikáciou) regulovaný (a strážený) jazyk zjednocuje príslušníkov jazykového spoločenstva, ktorý sa štýlovo diferencuje, takže demokratizácia spisovného jazyka smeruje k prehlbovaniu jeho štýlového členenia, pričom toto členenie je obmedzené tým, čo pripúšťa centralizovaný jazyk. Z druhého pohľadu (J. Horecký) „pôvodne jednotný", teda centralizovaný spisovný jazyk, sa nerozpína s tendenciou, že sa štýlovo diferencuje a tým sa adaptuje na dynamiku vyjadrovacích a komunikačných potrieb spoločnosti, a tak ovládne jej jazykový život. Výrok o tom, že slovenčina vynikajúco funguje aj bez toho, aby jej nositelia ovládali „všetky jemné poučky o správnych a nesprávnych výrazových prostriedkoch slovenčiny", vypovedá aj o tom, že demokratizácii spisovného jazyka v zmysle jeho šírenia ako centralizovaného jazyka vzdoruje jeho demokratizácia s oslabovaním jeho centralizovanosti. J. Horecký predvídal expanziu demokracie v oblasti používania spisovného jazyka.

Pri radikálnej demokratizácii používania spisovného jazyka ide o narastajúci vplyv masy jeho používateľov na to, kde a ako sa bude používať. Navodzuje sa napätie medzi tradíciou vonkajšej regulácie používania spisovného jazyka, udržiavania exogénnej normy v jeho štýlovej diferenciácii, a vzchádzajúcou tendenciou k presadzovaniu endogénnych noriem, teda noriem formovaných na základe vnútornej koordinácie a reprodukcie interakčného správania v systematických komunikačných situáciách. Zodpovedá to napätiu medzi centralizovaným riadením spoločnosti a tlakom na jeho decentralizáciu, ktoré vzniká pri prechode k občianskej spoločnosti. Spisovný jazyk sa používa v nových a nových situáciách, ktoré sú produktom dynamiky civilizácie a kultúry – civilizačný pohyb prináša nové techniky a technológie, ovplyvňujúce správanie a konanie ľudí, a kultúra zo svojej podstaty plodí rozmanitosť a behaviorálnu neuvedomenosť. V tejto dynamike sa presadzuje tendencia k preferencii neformálnosti, teda aj k odformalizovaniu formálnych situácií, čo, pravdaže, zahŕňa aj zodpovedajúci spôsob používania jazyka. Táto tendencia pramení z toho, že v dynamike civilizácie je aj motív demokratizácie jej výdobytkov (civilizačný pokrok je motivovaný aj ekonomickým profitom), prejavujúcej sa v ich masovom používaní – v našom kontexte má osobitný význam komunikačná technika a technológia –, ako aj z toho, že

demokratizáciou kultúry sa štandardizujú správania prispôsobované jej masovosti. Tendencia k decentralizácii, k podpore masovej kultúry a tým neformálneho správania a konania sa nemôže nevzťahovať aj na spisovný jazyk, lebo jeho používanie je súčasťou sociálneho života (decentralizácia sociálneho života zahŕňa aj decentralizáciu používania spisovného jazyka) a je aj médiom masovej kultúry (aj v tejto kultúre je dorozumievacím prostriedkom spisovný jazyk), ktorá na používanie spisovného jazyka vyvíja deformalizačný tlak.

Tendencia k preferencii neformálneho používania spisovného jazyka, teda k uprednostňovaniu jeho používania bez kontroly a riadenia z pozadia znalosti exogénnej normy, ktorá je založená na reflexívnologickom prístupe k jazyku (na uvažovaní o jazyku a vyvodzovaní úsudkov, logických záverov), takže norma sa odobruje zvonka (exo-), nie zvnútra (endo-) komunikačného systému, vedie k navodeniu spisovnojazykovej normality na základe štandardizácií prebiehajúcich ako vnútorná koordinácia jazykovokomunikačného správania a konania (v spätosti s mimo-, resp. parajazykovým správaním a konaním) aktérov. Tak dochádza k nezhode tejto normality s exogénnom normou. Napríklad k tejto normalite patria štruktúry, ako *role* (namiesto *roly* ako plurálový tvar substantíva *rola*), *v prvej rade* (namiesto *v prvom rade* – ide o slovo *rad*, nie *rada*), *záujemci* (namiesto *záujemcovia*), *od Soni* (namiesto *od Sone*), *piatku* (namiesto *piatka*), *kvôli zlému počasiu* (namiesto *pre zlé počasie*), *kľud*, *kľudný*, *kľudne*, *ukľudniť*, *nekľud* (namiesto *pokoj*, *pokojný*, *pokojne*, *upokojiť*, *nepokoj*), *vadiť*, *nevadiť* (namiesto *prekážať*, *neprekážať*), *zbytok* (namiesto *zvyšok*), *budeme sa sústrediť* (namiesto *sústredíme sa*), *útočník sa netrafil* (namiesto *útočník netrafil*), *vyhrať trikrát za sebou* (namiesto *vyhrať trikrát v rade*) a pod.; ale nezhoda sa týka aj výslovnosti, vetnej melódie, syntaktických štruktúr aj štylistiky. Sledovaná tendencia sa celkove prejavuje ako scivilňovanie používania spisovného jazyka, chápané ako prispôsobovanie jeho používania prirodzenosti ľudskej komunikácie, jej pôvodnosti určenej spôsobom jej konštituovania. Tento spôsob sa dá opísať ako vzájomné zbližovanie jednotlivcov na základe autentického prejavovania ich vnútorného sveta, ktorý si mohli vzájomne (aproximatívne) sprístupniť len prostredníctvom znakov, takže dôležité bolo, aby sa ustálili znaky a spôsoby ich používania, ktoré komunikanti vní-

mali ako sprostredkovače skutočného obsahu vnútorného sveta – ako autentické znaky a znakové správanie a konanie. Scivilňovanie používania spisovného jazyka korešponduje s tendenciou k neformálnosti a k jeho kolokvializácii v zmysle jeho zhovorňovania, čiže jeho približovania k bežnému hovoru, vyznačujúceho sa zmenšovaním dištancie medzi komunikantmi, spojeného so zahmlievaním hranice medzi verejným a súkromným (typickým príkladom sú súkromné rozhovory mobilným telefónom vo verejných priestranstvách, pri ktorých sa súkromné záležitosti preberajú pred sluchom verejnosti).

„Jazykový populizmus"

Dospeli sme k reťazcu pojmov, ktorý zachytáva, čo zahŕňa smerovanie k radikálnej demokratizácii používania spisovného jazyka: radikálna demokratizácia → civilizácia spisovnojazykového života (jeho fungovanie v duchu občianskej spoločnosti) → decentralizácia (neriadenie z centra) → scivilňovanie (preferovanie prirodzenej ľudskej komunikácie) → neformálnosť (obchádzanie formálnych pravidiel) → kolokvializácia (zmenšovanie sociálnej vzdialenosti). Súčasťou tohto procesu je tlak na zrozumiteľnosť, na používanie spisovného jazyka s dôrazom na zrozumiteľnosť v zmysle prispôsobovania verejnej komunikácie prospechársky motivovanému rozširovaniu recipientskej bázy. Tento tlak je vyvolaný a posilňovaný zostrovaním konkurencie medzi inštitúciami, bojujúcimi o diváka, poslucháča, čitateľa, zákazníka, voliča a pod. Pod týmto tlakom používanie spisovného jazyka sa utilitárne adaptuje na potenciálnu recipientsku masu, ktorá sa oslovuje a získava tým, že sa jej vychádza v ústrety kognitívne nenáročnými rečovými prejavmi prispôsobovanými recepčnému očakávaniu masových príjemcov, ako aj ich nastavenosti na zábavnosť a senzačnosť, ale aj ich vkusu. Pozorujeme napríklad, že aj verejnoprávna televízia a rozhlas podliehajú konkurenčnému tlaku komerčných televíznych a rozhlasových staníc a preberajú od nich spôsoby používania jazyka, ktorými sa podporuje kultúra interpretačnej nezaťaženosti, ktorá sa šíri aj do univerzitného vzdelávacieho prostredia (študenti zasiahnutí touto kultúrou majú sklon k preferencii používania zjednodušujúceho jazyka). Je to kultúra

s javom, ktorý môžeme nazvať jazykový populizmus, spočívajúci v takom spôsobe používania jazyka, ktorý zodpovedá očakávaniu masy formovanej touto kultúrou, pričom sa nedbá na to, že sa tým prispieva k antikultivačnému vplyvu na ňu, t. j. k zjednodušovaniu komunikácie s jej obmedzovaním na prvoplánový prístup k svetu a na navodzovanie sociálneho kontaktu na základe prvoplánového vzájomného porozumenia. Sociálna úspešnosť jazykového populizmu je, prirodzene, príťažlivou silou – možnosť získavania širokej recipientskej bázy priťahuje –, takže pole jeho vplyvu sa rozširuje. Zrozumiteľnosť ako základný predpoklad dorozumievania sa inštrumentalizovala, stala sa nástrojom jazykového populizmu, fungujúceho ako sociálna praktika na získavanie vplyvu na čo najväčší okruh príjemcov.

Expanzia demokracie v oblasti zaobchádzanie so spisovným jazykom

Zasahovanie radikálnej demokratizácie spoločnosti do jej spisovnojazykového života sa, samozrejme, týka aj zaobchádzania so spisovným jazykom, teda rozhodovaní o tomto jazyku. V slovenskom prostredí sa navodila tradícia, že o spisovnej slovenčine rozhodujú jazykoví odborníci (experti), reprezentovaní kodifikačnými komisiami, ktoré okrem toho, že regulujú pravopis, rozhodujú o tom, čo je spisovné a čo nespisovné. Ide o subjekty s platnosťou inštitučnej skutočnosti, pretože im spoločnosť priznala tento status, uznala ich ako regulátora spisovného jazyka a priznala im kodifikačnú moc. Keďže radikálna demokratizácia spoločnosti znamená posilňovanie účasti verejnosti na rozhodovaniach o jej živote, rozširovanie možností verejnej kontroly rozhodovaní, čo predpokladá nielen ich otvorenosť, transparentnosť, ale aj možnosť ich reálneho ovplyvňovania, očakávame, že aj táto inštitučná skutočnosť sa dostane pod radikálnu kontrolu verejnosti. Verejná kontrola inštitúcií je zameraná na to, či sa inštitúcie rozhodujú a konajú v prospech verejnosti, jej potrieb a záujmov (teda, či plnia svoje poslanie). Kedy sa rozhodujú a konajú spoločnosťou uznávané jazykové subjekty v prospech verejnosti a kedy proti jej potrebám a záujmom? Všeobecná odpoveď je jasná: keď subjekty poznajú tieto po-

treby a záujmy v danej etape vývoja spoločnosti a jazyka a adaptujú sa na ne. To znamená, že subjekty sa adaptujú na základe primeranosti asimilačno-akomodačných reakcií na dynamiku a daný stav spisovného jazyka a jeho používateľov v aktuálnych podmienkach. Ide o to, či sa asimilačným spracovaním spisovnojazykového života tento jazyk a jeho používatelia nemodifikujú tak, aby sa „zapasovali" do pojmových štruktúr subjektov, čím sa deaktualizuje potreba akomodačnej reakcie. Pristavme sa pri asimilácii a akomodácii v tejto súvislosti.

Pripomeňme si, že výraz asimilácia, ktorý z biológie prenikol do rozličných vedných disciplín, sa vzťahuje na včleňovanie prvkov (podnetov) z okolia do štruktúr organizmu, takže potom kognitívna asimilácia nastáva vtedy, keď sa istý zážitok „zapasuje" do pojmovej štruktúry, ktorou jednotlivec už disponuje[7]. Tieto štruktúry teda používa ako konštrukty (schémy, modely) na interpretáciu podnetov, skúseností, zážitkov, na takú ich redukciu, ktorá zodpovedá týmto štruktúram. Ak taká interpretácia navodí diskonformnosť, nesúhlasnosť prijímaných podnetov s konštruktom (včleňovanie podnetov do konštruktu „nesedí"), aktualizuje sa akomodácia, reakcia, ktorá má priviesť k vhodnej štruktúre, k primeranému interpretačnému konštruktu. Adaptácia na prostredie tak zahŕňa asimiláciu aj akomodáciu. Týka sa to aj adaptácie jazykových odborníkov na súčasný spisovnojazykový život. Sú vybavení štandardnými lingvistickými pojmovými štruktúrami, ktorými interpretujú tento život. Ide o pojmy, ako systémovosť (ústrojnosť), zákonitosť, správnosť, funkčnosť/nefunkčnosť, spisovnosť/nespisovnosť, subštandardnosť, hovorovosť a pod., ktorými interpretujú prvky z jazykového života. Opierajúc sa o ne, mnohé výrazy z jazykovej praxe včleňujú do pojmovej štruktúry nesystémové (neústrojné), nezodpovedajúce zákonitostiam jazyka, nesprávne, nefunkčné, nespisovné; napríklad *v kotli* (namiesto *v kotle*), *prasačí mor*, *prasačina* (namiesto *prasací*, *prasacina*), *poloostrov* (namiesto *polostrov*), *akonáhle* (namiesto *len čo*, *sotva*, *hneď ako*), *odstavec* (namiesto *odsek*), *chudokrvný* (namiesto *málokrvný*), *horkokrvný* (namiesto *prchký*, *vznetlivý*), *tým pádom* (namiesto *tým činom*), *spústa* (namiesto *hŕba*, *hromada*,

[7] Porov. s výkladom v práci DOLNÍK, Juraj a kol.: *Cudzosť – jazyk – spoločnosť*. Bratislava : Iris, 2015.

kopa, *fúra*), *sústo* (namiesto *hlt*, *kúsok jedla*), *navýšiť* (namiesto *zvýšiť*, *zväčšiť*), *baterka* (hodnotí sa ako hovorové k *batéria*) atď. Keďže tieto a ďalšie jazykové prvky sú zakotvené v spisovnojazykovom živote, navodzuje sa spomínaná diskonformnosť, ktorá stimuluje akomodačnú reakciu – hľadanie konformných pojmových štruktúr. Pravda, predpokladom je, že jazykoví odborníci sú pripravení, nastavení na akomodáciu, ktorá môže vyústiť až do paradigmatickej zmeny pojmových štruktúr, fungujúcich ako asimilačná báza. Do tejto bázy sa natískajú – na miesto spomínaných pojmov – štruktúry, ako sociálne pravidlá, štandardnosť, pragmatická (nie abstraktná) funkčnosť a primeranosť (čiže kontextová funkčnosť a situačná adekvátnosť). Do takej bázy uvedené výrazy sa konformne včleňujú: zodpovedajú jazykovým pravidlám, majúcim povahu sociálnych pravidiel, sú štandardizované (ich používanie je konvencionalizované a tým vnímané ako „dobré") a pragmaticky funkčné a primerané. Rozhodovania o spisovnom jazyku na takej báze idú v ústrety jazykovej verejnosti zasiahnutej radikálnou demokratizáciou spoločenského života.

Účasť používateľov na rozhodovaniach o spisovnom jazyku môže byť neuvedomovaná, takpovediac implicitná, sprostredkovaná jazykovou praxou, ale aj uvedomovaná, takrečeno explicitná, prejavovaná verejnými vystúpeniami za presadenie nejakého javu alebo proti nemu. Prvý prípad sa týka tlaku, ktorý používatelia vyvíjajú na kodifikáciu tým, že v jazykovej praxi rozširujú a štandardizujú (konvencionalizujú) prvky, ktoré dynamizujú spisovný jazyk napriek kodifikačnému odporu. Napriek tomu, že sa vplyv kodifikácie na používateľov udržiava jazykovou edukáciou (školskou aj mimoškolskou), v jazykovej praxi sa reprodukujú kodifikačne diskonformné javy, čo sa z hľadiska kodifikátora posudzuje ako jazykový deficit používateľov, ale z ich hľadiska, spätého s radikálnou demokratizáciou spoločenského a tým aj jazykového života, je to prejav sprostredkovanej účasti na rozhodovaniach o spisovnom jazyku. Azda prototypovými príkladmi sú už spomínané výrazy *kľud*, *kľudný*, *kľudne*, *ukľudniť*, *nekľud* a *kvôli* (v príčinnom význame), na ktoré jazyková kritika už dlhodobo útočí, ku ktorým môžeme pridať výrazové formy, ako *námatkový* (*náhodný*, *občasný*, *skusmý*), *môžme*, *môžte* (*môžeme*, *môžete*), *odparkovať* (*zaparkovať*), *zúčastniť sa niečoho*, *vďaka incidentu* (*v dôsledku incidentu*), *zadefinovať* (*defino-*

vať), (*vitajte*) *v IKEA* (vyžaduje sa skloňovanie), *krb* (*kozub*), (*zemiakové*) *hranolky* (*hranolčeky*), *obnos* (*suma*) atď. Odpor kodifikátora proti javom, ktoré sa presadzujú v jazykovej praxi vďaka silnejúcej demokratickosti používania spisovného jazyka, ide až tak ďaleko, že odmieta aj prvky, ktoré jazykovedec, aplikujúci klasickú systémovolingvistickú metodológiu, opisuje ako prejavy vývinovej tendencie jazyka. Môžeme to ilustrovať kodifikátorskými reakciami na niektoré javy, ktoré opísal čelný reprezentant výskumu synchrónnej dynamiky morfológie spisovnej slovenčiny[8]. Tento autor napríklad zisťuje, že pri podstatných menách typu *hrdina* „vývin v súčasnej spisovnej slovenčine zreteľne ukazuje na čoraz väčšie používanie prípony *-i*. Prípona *-i* je dnes produktívna pri slovách so slovotvornou príponou *-ca*“[9]. Tvary *výherci*, *záujemci*, *darci*, ktoré demonštrujú tento vývinový proces, teda tendenciu prechodu k plurálovej nominatívnej podobe podľa vzoru *chlap*, z kodifikátorskej pozície sa však striktne odmietajú. Ďalším príkladom je výskyt vkladných hlások v genitíve plurálu substantív ženského rodu typu *žena*. Autor zisťuje, že „možno hovoriť o podstatnom, priam radikálnom zjednodušovaní repertoáru vkladných hlások“, a pozoruje, že „v novšej fáze vývinového procesu (...) vkladná dvojhláska *ie* sa posilňuje na úkor vkladných hlások *o* a *e*“, čo sa ukazuje „v pripustení tvarov s vkladnou dvojhláskou *ie* popri tvaroch s vkladnou hláskou *e* v súčasnej spisovnej slovenčine, napr. *výhra – výher/výhier*. Teraz sa šíria aj tvary s vkladným *ie* popri tvaroch s vkladným *o*, napr. *dvanástka – dvanástok/dvanástiek*, *účastníčka – účastníčok/účastníčiek*, *kolónka – kolónok/kolóniek*“[10] alebo – dodajme – *úradníčka – úradníčok/úradníčiek*, *pacientka – pacientok/pacientiek* a pod. Aj tento jav však kodifikátor striktne odmieta. Ešte jeden príklad: „V G. sg. popri prípone *-e* sa niekedy používa pádová prípona *-i* pri ženských rodných menách, napr. *Soňa – Son-e/Son-i*, *Anča – Anč-e/Anč-i*, *Zoja – Zoj-e/Zoj-i*. Používanie prípony *-i* sa pritom obmedzuje nielen na typ pomenovaní (niektoré vlastné mená), ale aj na štýl spisovného jazyka. Tvary s príponou *-i* sa používajú v hovorovom štýle jazyka.“ A autor dodáva:

[8] DVONČ, Ladislav: *Dynamika slovenskej morfológie*. Bratislava : Veda, 1984.

[9] Tamže, s. 29.

[10] Tamže, s. 44 – 45.

„Platná kodifikácia pripúšťa v G. sg. subst. vzoru ulica iba tvary s príponou *-e*“[11]. Po vyše tridsiatich rokoch pozorujeme, že koncovka *-i* sa rozširuje tak, že prekračuje hranice ženských krstných mien: *z Banskej Bystrici*, *z Európskej únii*, *z tej pozícii* a pod. Z aktuálneho kodifikačného stanoviska sa však ani tento jav neposudzuje ako dynamický prvok v gramatike spisovnej slovenčiny.

Druhý prípad – používatelia sa verejne prejavujú s ambíciou ovplyvniť rozhodovania o spisovnom jazyku – dobre ilustrujú verejné vystúpenia najmä používateliek k ženským priezviskám. Z viacerých dôvodov žiadali o možnosť ich verejného používania aj bez prípony *-ová*, čo narazilo na odpor s odvolávaním sa na to, že to nepripúšťa zákonitosť prechyľovania v slovenčine. Aktuálne je taký stav, že na základe žiadosti ženské priezvisko môže mať aj úradne podobu, ako je mužský náprotivok. Spory, ktoré o tejto otázke nastali vo verejnosti, sú symptómom obsahovej zložitosti tendencie k radikálnej demokratizácii používania spisovného jazyka, komplexnosti pohybu spoločnosti k rozsiahlejšej demokracii vôbec. Sú to spory zakódované v predstave o diferencovanej jednote spisovného jazyka (spätej s takou jednotou v spoločnosti), ktorá permanentne navodzuje problém pomeru medzi jednotou a rozmanitosťou. Jednotu majú zabezpečiť jeho zákonitosti a tradícia jeho používania podľa nich a do jeho diferencovanosti sa premietajú meniace sa okolnosti jeho používania aj potreby, záujmy, želania a pod. jeho používateľov. Z jednej strany sa argumentuje objektivitou zákonitosti prechyľovania, ktorá riadi jazykové správanie jazykového spoločenstva nezávisle od vôle jednotlivcov, zjednocuje ich správanie, čo zodpovedá ich objektívnej potrebe, a to praktickej aj duchovnej. Praktickej potrebe zodpovedá v tom zmysle, že zákonitosť prechyľovania vnímaná ako pravidlo utvárania ženského priezviska príponou *-ová* umožňuje každému jednotlivcovi zreteľne odlíšiť ženského a mužského nositeľa toho istého priezviska a koordinovať ich používanie priezvisk, aby v ňom vládol poriadok, ktorý dáva používateľom orientačnú istotu a odbremeňuje ich od neustáleho rozhodovania o diferencovaní priezvisk; k uspokojeniu duchovnej potreby jazykového spoločenstva prispieva tento jav tým, že nositelia jazyka ho vnímajú ako výrazný identifikačný znak (ženy, ktoré

[11] Tamže, s. 47.

sa dožadovali možnosti používať priezvisko bez prípony *-ová*, museli čeliť aj kritike, že majú v úmysle zastrieť svoju slovenskú identitu, zakryť svoju národnú príslušnosť). Z druhej strany sa ozýva právo jednotlivcov – v spätosti s ideou demokratickej spoločnosti – rozhodnúť sa aj o podobe vlastného priezviska (oporou je aj feministická ideológia), čo síce narúša formálnu jednotu v používaní priezvisk, ale nenarúša jeho duchovnú jednotu, totiž to, že slovenské jazykové spoločenstvo naďalej uznáva prechyľovanie ako vlastnosť spoločného jazyka, na ktorú však jednotlivci môžu – ako na „ponuku" spoločnosti – reagovať podľa ich aktuálnej potreby. Pravidlo prechyľovania v jazyku je jeden kamienok v mozaike pravidiel, ktoré určujú normalitu slovenskej spoločnosti, čiže jej kultúry. K tejto normalite patrí aj to, že jej členom je dôverne (skúsenostne) známe, že na spoločné, kolektívne pravidlá jednotlivci – s rozličnou motiváciou – divergentne reagujú (striktne ich dodržiavajú, príležitostne sa ich držia, prispôsobujú si ich v svojom správaní a konaní alebo ich aj nedodržiavajú). Tieto pravidlá sú ich spoločným duchovným zdrojom, ich kohéznym faktorom, súdržnou silou, čo však nevyžaduje, aby sa jednotlivci podľa nich otrocky správali a konali ako jedno kolektívne indivíduum (tak to môže byť len v spoločnosti absolútne podriadenej vodcovi). Tolerancia divergentných reakcií, ktoré neohrozujú iných, v radikálne sa demokratizujúcej spoločnosti sa nanovo aktualizuje. Odchýlka od pravidla prechyľovania je malou skúškou stavu spoločnosti so zreteľom na vzájomnú toleranciu jej členov.

Iným príkladom je petičná akcia obyvateľov Nitry. Z iniciatívy miestnej televízie sa zorganizovala podpisová akcia na podporu možnosti verejného používania odvodeniny *Nitrančan* s odôvodnením, že väčšina obyvateľov Nitry sa cíti Nitrančanom, nie Nitranom, ako to predpisuje kodifikátor. Z pozície kodifikátora je však jasné, že „z týchto dvoch podôb je však správna iba jedna", lebo „v podobe *Nitrančan* nie je iba prípona *-čan*, ako by sa na prvý pohľad zdalo, ale sú v nej vlastne dve prípony, aj prípona *-an*, aj prípona *-čan* alebo – inak povedané – zdvojená prípona *-ančan*. Takúto príponu však spisovná slovenčina pri tvorení obyvateľských mien nepozná"[12], a tak sa derivát *Nitrančan* odmieta s podtextom, že ide o nerešpektovanie zákonitosti tvorenia

[12] POVAŽAJ, Matej: *Nitran, nie Nitrančan*. Kultúra slova, 39, 2005, č. 2, s. 128.

obyvateľských názvov z jej neznalosti. Reakciou na petičnú iniciatívu bolo aj konštatovanie, že sa ešte nestalo, aby sa ľudia petičnou akciou pokúsili o zmenu pravidla slovenčiny. Tento pokus je tiež signálom, že aj vo verejnom jazykovom živote sa prejavuje radikálny demokratizačný pohyb v spoločnosti, ktorý smeruje k tomu, aby pravidlá sociálneho života mali čoraz širšiu spoločenskú oporu. Čo sa z hľadiska kodifikátora javí ako neodborný tlak („tlak z ulice", „pouličťovanie" spisovného jazyka) na zmenu jazykového pravidla, t. j. na elimináciu jazykovej zákonitosti, nie je nič iné ako začiatok radikálneho emancipačného procesu v jazykovom spoločenstve, v ktorom používatelia sa stávajú vládcami spisovného jazyka, pretože „objavujú", že aj pravidlá tohto jazyka sú sociálnymi pravidlami, a nie zákonitosťami, ktorými jazyk ovláda ich (platónovsky povedané, ide o „anàmnesis", teda „rozpamätávanie sa" na to, čím sme ako nositelia jazyka boli – jeho tvorcami a vládcom).

Literatúra

DOLNÍK, Juraj a kol.: *Cudzosť – jazyk – spoločnosť*. Bratislava : Iris, 2015.

DOLNÍK, Juraj: *Gramatika a gramatická dispozícia*. Slovenská reč, 81, 2016, č. 5 – 6, s. 255 – 267.

DVONČ, Ladislav: *Dynamika slovenskej morfológie*. Bratislava : Veda, 1984.

HORECKÝ, Ján: *Východiská k teórii spisovného jazyka*. In: *Z teórie spisovného jazyka*. Ed. Jozef Ružička a Ján Kačala. Bratislava : Veda, 1979, s. 13 – 22.

KOČIŠ, František: *Štruktúrna stratifikácia jazyka ako základ teórie spisovného jazyka*. Slovenská reč, 49, 1984, č. 1, s. 37 – 48.

Krátky slovník slovenského jazyka. 3. vyd. Ed. Ján Kačala a Mária Pisárčiková. Bratislava : Veda, 1997.

POVAŽAJ, Matej: *Nitran, nie Nitrančan*. Kultúra slova, 39, 2005, č. 2, s. 128.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Ed. Klára Buzássyová a Alexandra Jarošová. Bratislava : Veda, 2006.

Hľadanie vzoru rodu ženského prostredníctvom slovenských dokumentárnych filmov

Eva Filová

Abstract

The Search for Female Role Models Through Slovak Documentary Films

The character of Slovak cinematography up to 1990 was formed primarily by men in all working positions; this had a natural effect on the filmed stories and the typology of male and female characters, which corresponded with male ideas and social demands. Only a few films deviated from the set gender norms. It was only with the generational change which occurred at the beginning of the new millennium that there was a gradual profiling of young female filmmakers who were able to assert themselves during the formation of new production conditions in television as well as in staged, documentary and animated films, and bring with them a new type of heroine. This was not just of fictitious women, but real women in the present day and in various life stages and professions. From 2014 to 2016, the documentary film series *Prvá* (First) was produced; it presented ten portraits of women as pioneers in artistic and scientific professions which until then had been dominated by men. Other documentary films follow the stories of women affected by the Second World War and after having emigrated in 1968.

Key words: Slovak cinematography, documentary film, typology, female characters, gender stereotypes, female directors, genealogy, female role models

Keď v roku 2006 na konferencii *História žien*[1] odzneli príspevky k postaveniu žien na Slovensku v 19. a 20. storočí, k spisovateľkám Božene

[1] Konferenciu organizoval feministický vzdelávací a publikačný projekt ASPEKT v dňoch 20. – 21. 10. 2006 v Pálffyho paláci v Bratislave. Program je dostupný na: http://archiv.aspekt.sk/info_det.php?IDcentrum=175.

Slančíkovej Timrave, Hane Gregorovej, Zore Jesenskej, židovskej aktivistke Gizele Fleischmannovej a divadelnej režisérke Magde Lokvencovej Husákovej, nikomu by vtedy nenapadlo, že o desať rokov budú tieto a ďalšie osudy viac i menej známych žien sfilmované, že vznikne celá séria dokumentárnych portrétov priekopníčok v umeleckých a vedných disciplínach, ktorým dovtedy dominovali muži, a že sa výskumnými a vzdelávacími aktivitami[2] rozprúdi tok informácií o zabudnutých a neviditeľných aktérkach našej histórie.

Za štvrťstoročie prešla slovenská kinematografia (a spoločnosť) radikálnym prerodom, privatizáciou a zánikom filmových ateliérov Koliba padla na dno a pozviechala sa do novej existencie. Nastúpila mladá generácia zastúpená ženami vo všetkých tvorivých profesiách. Pred rokom 1990 by sme režisérky v hranom (Eva Štefankovičová, pomocná režisérka Sylvia Lacková) a dokumentárnom filme (Marcela Plítková Jurovská, Stanislava Jendraššáková, Eva Štefankovičová) spočítali na prstoch jednej ruky. Väčšie zastúpenie mali ženy v animovanom filme (Jaroslava Havettová, Dagmar Bučanová, Helena Slavíková Rabarová, Oľga Potroková), scenáristike a dramaturgii (Alta Vášová, Hana Cielová, Zuzana Tatárová, Dagmar Ditrichová) a v ďalších podporných či menej kreatívnych profesiách (kresliarky, kostymérky, maskérky, strihačky, skriptky, klapky)[3].

Cesta od sebaobetovania k rezistencii. Timrava

Do roku 1990 filmové príbehy kreovali najmä muži, takže ženské filmové postavy zodpovedali mužským predstavám a spoločenským

[2] Napríklad na princípe metódy orálnej histórie vznikol projekt a publikácia Centra rodových štúdií na FF UK *Pamäť žien* (2006) – autobiografické rozprávanie desiatok žien o prežitých skúsenostiach z obdobia socializmu; projekt FTF VŠMU *Oral history – Audiovizuálne záznamy pamätníkov slovenskej kinematografie* (od 2007/2008), zviditeľňujúci ženy a mužov v rozmanitých tvorivých profesiách; vzdelávacia kampaň *PRVÁ* (2016, v spolupráci s občianskym združením Možnosť voľby) reaguje na nedostatok informácií vo vzdelávacom procese o prínose žien.

[3] V televízii, ktorá bola menej náročná na fyzickú zdatnosť, nehostinné externé podmienky, kde väčšina realizácií prebiehala v štúdiu, bolo zastúpenie žien o čosi vyššie.

požiadavkám. Žena budovateľka plnila a prekračovala výrobné plány, žena matka rodila synov, ktorí odchádzali do vojny, žena manželka stála pri mužovi funkcionárovi, gazdovi alebo vojnovom hrdinovi, žena múza rozpaľovala mužskú fantáziu, žena hriešnica pykala za svoju vinu – túžbu, neveru a nemanželskú graviditu. Muži definovali ženu, jej rodinnú a spoločenskú pozíciu, žena sa podriaďovala mužskej vôli, obetovala sa, trpela a umierala. Ženská emancipácia sa neoplácala: vzdor voči mužskej autorite bolo treba pokoriť, zlú ženu skrotiť a dokázať jej vlastnú bezmocnosť. Byť emancipovanou znamenalo bez reptania zvládať pracovné aj domáce povinnosti, domácnosť, deti, muža aj seba, svoju dokonalosť. Slovami doktorky Galovej z filmu *Tichá radosť* (1985): „My sme emancipované, len keď treba robiť."

Lenže napriek tejto usilovnosti a pracovitosti v slovenskom filme v danom období nenájdeme postavu, ktorá by vynikala vo svojej profesii a bola natoľko zaujatá pracovnými a tvorivými výzvami, že by ich uprednostnila pred rodinou či dokonca pred materstvom. Ženské postavy v príznačne mužských aj ženských povolaniach (policajná vyšetrovateľka, advokátka, lekárka, zdravotná sestra) trpia únavou, frustráciou z nezdaru, ich pracovná vyťaženosť a životná nespokojnosť vyvolávajú partnerskú krízu, funkcionárka trpí stratou dieťaťa a vrcholová športovkyňa sa musí rozhodnúť medzi neplánovaným tehotenstvom a kariérou[4]. Ako ináč, nešportovo zvíťazia výčitky svedomia a materinský pud. Keď ženské kvality určuje iba materstvo a funkčná rodina, profesionálne schopnosti musia ísť bokom. Paradoxne, na návrat žien zo zle platenej práce späť domov k deťom vyzýva aj dlhometrážny dokumentárny film Evy Štefankovičovej *Vedľajšie zamestnanie: matka* (1990), ktorého postavenie je výnimočné z hľadiska rodového diskurzu – v zmysle kritického historického prierezu životom ženy od budovateľského optimizmu 50. rokov až po biedu reálneho socializmu na konci 80. rokov.

Žena bola príliš dlho vnímaná ako polovičatá, nedokonalá bytosť, bola súkromným a znárodneným majetkom, v službách vlasti a rodiny, a na to, aby sa z nej stala komplexná bytosť, musela najprv nájsť

[4] Ide konkrétne o filmy: *Prípad krásnej nerestnice* (1973), *Šepkajúci fantóm* (1975), *Advokátka* (1977), *Tichá radosť* (1985), *Nemožná* (1987), *Fénix* (1981).

samu seba, vzoprieť sa osudu a získať späť svoju vyvlastnenú identitu. Takouto prvou ženskou postavou je Soňa vo filme Dušana Hanáka *Tichá radosť* (1985): až keď sa vymaní z rodinného dusna a odíde od egoistického manžela, prebudia sa v nej ubité city a nachádza svoju „tichú radosť", ktorou nie je iba vytúžené tehotenstvo, ale zocelenie spretrhanej integrity.

Funkčná ženská rezistencia sa v 80. rokoch objavuje vo filmoch Štefana Uhra, najmä v *Šiestej vete* (1986), inšpirovanej osudom a dielom spisovateľky Boženy Slančíkovej Timravy. Na to, aby sa z farárovej dcéry stala spisovateľka, musela sa vzoprieť voči rodovým očakávaniam a predurčeniam a ako slobodná a bezdetná zasvätila svoj život literatúre. Božena, vyrastajúca v dobe národnobuditeľských aktivít v mnohopočetnej rodine evanjelického farára, už od detstva zisťuje, že sú veci nehodiace sa pre dievčatá: svojvoľne sa správať, liezť po stromoch či chodiť do školy. Vzdelanie tak získa najmä od chápajúceho otca. Intenzívne vníma krutosť, negramotnosť a poverčivosť zakorenenú v sedliackom živote, odmieta stráviť život v kuchyni, variť, zametať, mať rodinu, vychovávať deti („To má byť všetko?"). V dlhej sukni a vo zvierajúcom korzete sa pohybuje ťarbavo, tichá a večne zamračená pociťuje životnú prázdnotu a celá jej bytosť sa vymyká spoločnosti a dobe.

Uher vybral do úlohy Boženy maďarskú herečku Eriku Ozsda, čím zvýraznil nekompatibilitu postavy s prostredím. Dej rozčlenil do kapitol, ktoré vychádzajú z premisy, že Timravin život by sa dal opísať piatimi vetami – a tou šiestou je epilóg. Použitý ženský komentár má mierne sebaironický podtón: „Písať som začala len tak, zo žartu, z dlhej chvíle. Písať z povinnosti a na rozkaz mne by sa nedalo. To by som nemohla. Ani nevedela (...). Ja dosiaľ neviem slovenský pravopis, za čo sa hanbím, a sotva sa ho už dakedy naučím." Právo prehovoriť totiž patrí k základným ľudským právam, je súčasťou sebaurčenia – nielen toho národnostného, ale aj rodového, ženského.[5]

V románovej novele *Všetko za národ* (1925) „... Timrava neľútostne rozkladá mýtus o národe. Reaguje tak na situáciu, že v slovenskej literatúre vznikla z pojmu národ medzičasom takmer romantická rekvizi-

[5] Citáty z filmu. Viac: FILOVÁ, Eva: *Eros, sexus, gender v slovenskom filme*. Bratislava : SFÚ, 2013, s. 158 – 159.

ta."[6] Boženin kritický postoj sa dotýka aj rozporov medzi samotnými národniarmi, čím demaskuje mýtus jednotného, heroického boja za sebaurčenie národa. Boženu čaká dlhá a ťažká cesta za sebestačnosťou, ale prvé zarobené peniaze za uverejnené poviedky potvrdia správnosť jej voľby. „Literárna a redakčná práca sa tak stali jedným z prvých prostredí, kde o nerovnosti ocenenia rovnakej práce nebolo pochýb. Celá plejáda spisovateliek, redaktoriek, prekladateliek, z ktorých väčšina sa venovala aj vlastnej literárnej tvorbe, bojovala o svoje miesto ‚pod literárnym slnkom' nielen ako spisovateľky a publicistky, ale aj ako ženské osobnosti. (...) Byť slovenským spisovateľom mohlo znamenať určitú spoločenskú prestíž, i keď rozhodne to automaticky neprinášalo zdroj príjmov. Byť slovenskou spisovateľkou znamenalo, že sa od nej očakávalo byť tzv. ženskou spisovateľkou, ktorá sa mala venovať najmä tzv. ženským témam, pokladaným za menej náročný a menej prestížny literárny žáner. Podceňovanie ženskej literatúry vyvolávalo pocit nedocenenia nielen v umeleckom, ale i spoločenskom význame. (...) Ženská literatúra sa stala ‚ústami' ženskej problematiky."[7]

Tŕnistá cesta k sebestačnosti

Generačná výmena v slovenskej kinematografii, ku ktorej došlo v priebehu 90. rokov a najmä na začiatku nového milénia, znamenala postupnú profiláciu mladých autoriek, nachádzajúcich uplatnenie vo formujúcich sa nových produkčných podmienkach, v hranom, dokumentárnom a animovanom filme, v televíznej publicistickej, zábavnej a seriálovej tvorbe[8]. Prechádzanie z televízneho prostredia do filmové-

[6] MIKULOVÁ, Marcela: *Ženy a národ na prelome 19. a 20. storočia*. In: *Hlasy žien. Aspekty ženskej politiky*. Bratislava : Aspekt, 2002, s. 173 – 174.

[7] KODAJOVÁ, Daniela: *„Moderné" profesie*. In: DUDEKOVÁ, Gabriela a kol.: *Na ceste k modernej žene.* Bratislava : Veda, 2011, s. 566 – 569.

[8] Napríklad animátorky Vanda Raýmanová, Katarína Kerekesová, Ivana Zajacová-Laučíková, ktorých filmy sa dostali do kín aj na prestížne zahraničné festivaly, scenáristky Eva Borušovičová, Scarlett Čanakyová, Jana Skořepová, Lucia Piussi, Slavena Pavlásková-Liptáková, Diana Kacarová, Zuzana Liová, Laura Siváková, Katarína Šulajová, Tina Diosi, z ktorých viaceré prešli k réžii; na poli výtvarného umenia

ho, od hranej réžie k animácii a dokumentu, nebolo pritom ničím výnimočné, a prechod od scenáristiky k réžii akoby potvrdzoval potrebu dotiahnuť vlastný námet do konca, vstúpiť do realizačnej fázy a otestovať si vlastné schopnosti. Mladá generácia režisérok priniesla nový typ hrdinky – sebestačnej mladej ženy, ktorej nič nechýba, má vzdelanie, prácu, peniaze a nezáväzné vzťahy s mužmi.

Večne uponáhľaná Zuza (*O dve slabiky pozadu,* Katarína Šulajová, 2004) študuje umenie, privyrába si v reklame a v dabingu, cestuje, snaží sa žiť naplno, ale pritom jej uniká podstata vecí; baletka Klára (*Nebo, peklo... zem*, Laura Siváková, 2009) na to, aby získala lukratívny angažmán, sa najprv musí vymaniť spod vplyvu staršieho milenca manipulátora, ktorý z nej urobil síce krásny, ale kontrolovaný objekt svojho záujmu. Betka (*Líštičky*, Mira Fornay, 2009) pracuje ako au pair v Dubline a hľadá si cestu k svojej staršej, úspešnejšej sestre; budúca maturantka Eva (*Dom*, Zuzana Liová, 2011) túži odísť zo slovenského malomesta do Anglicka, ale najprv si musí vyriešiť svoj vzťah s otcom, ktorý má celkom odlišnú predstavu o rodinnej súdržnosti. V ďalších prípadoch sa dievčatá pochádzajúce z nepriaznivého sociálneho zázemia pokúšajú zmeniť svoj život, pričom narážajú na podobne bezútešnú realitu: čerstvá maturantka Dorotka (*Až do mesta Aš*, Iveta Grófová, 2012) odchádza za prácou z východoslovenskej rómskej osady do západočeského mesta, kde sa zaplieta do osídiel prostitúcie, neplnoletá Ela (*Zázrak*, Juraj Lehotský, 2013) uteká z polepšovne za vidinou idylického vzťahu so starším narkomanom, Martina alias Shakira (*Pirko*, Lucia a Peter Klein Svoboda, 2016) po dovŕšení dospelosti odchádza z detského domova do Prahy, kde sa stane obeťou nedobrovoľnej narkománie a prostitúcie, Lena (*Špina*, Tereza Nvotová, 2017) zažije znásilnenie, uzavrie sa do seba a uteká z psychiatrickej liečebne.

Šťastie alebo tragédia týchto mladých žien akoby závisela od zovretosti rodinného prostredia, z ktorého sa snažia vymaniť, alebo naopak, od jeho absencie, ľahostajnosti, od hľadania nového domova či jeho alternatívy. Narušené alebo neexistujúce rodinné vzťahy podnecujú

a réžie sa pohybuje Miriam Petráňová, filmovej publicistiky a réžie Andrea Horečná a Kristína Kúdelová atď. Podrobnejšie o absolventoch FTF VŠMU in: MIŠÍKOVÁ, Katarína (ed.): *Metamorfózy študentskej tvorby*. Bratislava : VŠMU, 2011, s. 137 – 174.

k rýchlejším a radikálnejším rozhodnutiam na ceste k vlastnej, často iluzórnej sebestačnosti. O rekonštrukciu ženskej genealógie v zmysle generačnej spolupatričnosti medzi matkou a dcérou/dcérami, odovzdávania dobrých aj zlých skúseností, sa pokúsili filmy *Modré z neba* (Eva Borušovičová, 1997) a *Quartétto* (Laura Siváková, 2002).

Modré z neba je trojgeneračným snívaním žien o domove, harmónii a ideálnom mužovi, matka a jej tri dcéry v *Quartétte* žijú svoje dobabrané životy, tlmia v sebe city a traumy, a keď konečne vybuchnú a pravda vyjde na povrch, matka umiera. Takmer všetky ženské postavy prejavujú nespokojnosť so svojím životom: v *Modrom z neba* stará matka Eliška sa kvôli manželstvu vzdala kariéry tanečnice, jej starnúca dcéra Marta zabíja svoj talent vo výrobe keramických gýčov a vnučka Alica ešte len hľadá svoj potenciál a pritom musí vyriešiť nechcené tehotenstvo; v *Quartétte* sa matka vzdala kariéry v prospech rodiny, čo spätne vyčíta svojim trom dcéram – jedna sa stala opernou speváčkou len aby vyhovela matke, druhá žije v nešťastnom manželstve a najmladšia, ktorá pracuje ako prekladateľka, nájde matkine zápisky o mileneckom vzťahu, z ktorého sa narodila.

Hľadanie súčasného ženského vzoru: Nie si sama

Kým v hranom filme autorky a ich ženské postavy len pomaly a s nemalými ťažkosťami prekonávajú stereotypné predstavy o udržateľnosti tradičnej rodiny za cenu ženskej obete, vzdania sa vlastných ideálov, umeleckého talentu a profesionálnych ambícií, odlišnou, oveľa pružnejšou cestou sa ukázala byť dokumentárna tvorba. Na televíznom cykle „o ženách pre ženy“[9] s názvom *Nie si sama* (2006/2007) participovali aj viaceré režisérky: Laura Siváková-Paššová, Miriam Petráňová, Tina Diosi a Mira Fornay. Vďaka rozmanitým sondám do života žien, zaujímavých aj spletitých osudov, „neženských“ koníčkov a profesií, sa cyklus vymyká spomedzi bulvárnych a kuchynsko-lifestylových relá-

[9] V roku 2006 vzniklo 16 dielov (http://www.furiafilm.sk/SK/tv_niesisama-sk.html), v roku 2007 cyklus pokračoval v niekoľkých ďalších častiach. V rokoch 2010 – 2011 vznikol cyklus *Nie si sám* – o realite slovenského muža.

cií. Slovami Tiny Diosi: „... malo by to poskytnúť iný pohľad na témy, ktoré sú akoby každodenné, ale pritom každodenné nie sú. V slovenských médiách je nezaplnený priestor, ktorý sa týka ženskej problematiky. Nie v podobe, ako sa často povrchne vníma – ako niečo, čo súvisí s krásou a pôvabom. Málo sa hovorí o ženách, ktoré sú výnimočné a mohli by inšpirovať aj iné."[10]

Uveďme niekoľko príkladov. *Terapeutky* pozostávajú z dvoch paralelne sa odvíjajúcich príbehov žien, ktoré pracujú najmä s postihnutými deťmi, jedna sa venuje hippoterapii, druhá arteterapii. *Stalo sa mi...* je o imigrantkách žijúcich na Slovensku, kubánskej opernej speváčke a učiteľke španielčiny a o jej vnímaní našej chladnej mentality a predsudkov voči cudzincom, čečenskej utečenkyni, ktorá utiekla z vojnou sužovanej krajiny, a o Slovenke, ktorá pomáha utečencom v rámci UNHCR. *Podnikateľky* predstavujú ženy, ktoré sa presadili v podnikateľskej sfére – majiteľku módnej predajne, iniciátorku projektu Nonstop materské škôlky, prezidentku Top centra podnikateliek a organizáciu Združenie žien v podnikaní, ktoré pomáha ženám pri rozbiehaní ich aktivít. *Mláďatá* sú o dievčatách, ktoré žijú v reedukačnom domove pre neplnoleté matky s deťmi a ich nie najlepší štart do života je konfrontovaný s „ukážkovým" príbehom dievčaťa, ktoré z dráhy baletky prešlo do sveta modelingu. *Na ceste* prezentuje profesionálne šoférky: automobilovú pretekárku, bývalú šoférku slovenskej televízie a pojazdnú poštárku v hornatom okrese Brezno. V *Kto sa bojí feminizmu?* pedagogička Zuzana Kiczková rozpráva o zameraní Centra rodových štúdií na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, o feminizme a rodových stereotypoch, Oľga Pietruchová zo združenia Možnosť voľby na feminizmus nahliada z historicko-politického hľadiska a anketovaní študenti rodových štúdií sa zamýšľajú nad horúcimi problémami našej spoločnosti.

Popri televíznych reláciách a dokumentoch priorizujúcich rodinu a materstvo cyklus *Nie si sama* upriamil pozornosť na ženy (formou úvodného komentára či ankety v niektorých dieloch zviditeľnil aj ich režisérky), ktoré sa dokázali presadiť v nie vždy prajnom prostredí, začať nový život či ísť za svojím snom. Hoci nešlo o žiadne celebri-

[10] KADLECOVÁ, Jana: *Babinec, kde sa hovorí o snoch.* SME, 9. 9. 2006 (www.sme.sk/c/2887309/babinec-kde-sa-hovori-o-snoch.html#axzz4i5Kpragc).

ty, ale obyčajné, najmä zo strednej sociálnej vrstvy pochádzajúce ženy z rôznych kútov Slovenska, prezentovanie pozitívnych ženských vzorov rôznych vekových kategórií môže byť nápomocné ďalším ženám v ich životnom smerovaní. Z. Kiczková v závere relácie túto spokojnosť (vo vzťahu k feminizmu) popisuje ako fázu, „keď samy budeme cítiť, že sme niečím, keď sa dokážeme vztiahnuť samy k sebe a uvedomiť si samy seba, mať svoje vlastné hrdé, sebavedomé Ja". Aby tých vzorov nebolo priveľa, keď v roku 2008 odštartovala slovenská verzia českého televízneho cyklu Fera Feniča *Galéria elity národa, GEN.sk*, v prvej sérii 42 krátkych portrétov žijúcich významných osobností figurovalo len päť žien: herečka Emília Vášáryová, umelecká sklárka Zora Palová, trénerka krasokorčuľovania Hilda Múdra, plavkyňa Martina Moravcová a vedkyňa Silvia Pastoreková. V ďalších rokoch síce pribudli nové mená (fotografka Zuzana Mináčová, novinárka a prekladateľka Agneša Kalinová a ďalšie), ale nepomer žien voči prevahe mužov sa nezmenil.

Hľadanie historického ženského vzoru: Prvá

V rokoch 2014 až 2016 vznikol dokumentárny cyklus *Prvá,* ktorý presiahol bežnú publicistiku a dokumentárne svedectvá s charakteristickými „hovoriacimi hlavami" a pútavou formou a s priblížením historického kontextu priniesol desať stredometrážnych portrétov žien, „ktoré sa ako ‚prvé' presadili v rôznych oblastiach života a menili našu spoločnosť k dnešnému obrazu, v ktorom je žena samozrejmosťou vo verejnej sfére. Cyklus je intímnou spomienkou na osobnosti alternatívnych ženských dejín, ktoré zostali popri známych mužských hrdinoch (Štúr, Štefánik či Dubček) takmer neviditeľné."[11] S nápadom prišli režisérka Zuzana Liová a strihačka Alexandra Gojdičová, keď sa zamýšľali nad (ne)existenciou výrazných ženských osobností slovenskej histórie[12]. Historický rámec cyklu sa začína v druhej polovici 19. storočia (Hana

[11] O cykle *Prvá*: http://character-fda.eu/Projekty/2016/Seria-dokumentarnych-filmov-a-vzdelavacia-kampan-PRVA.

[12] O cykle *Prvá*: http://gregi.net/clanky/cyklus-dokumentarnych-filmov-prva/, http://www.zenyvmeste.sk/dejiny-tvorili-aj-zeny--nielen-hrdinovia.

Gregorová, Izabela Textorisová) a presahuje až do nedávnej minulosti (Beatrix „Trixi" Čelková, Soňa Kovačevičová), pričom rezignuje na dodržanie presnej chronológie. Na jednotlivých filmoch cyklu sa podieľali viacerí režiséri a režisérky (Zuzana Liová, Peter Kerekes, Lenka Moravčíková-Chovanec, Róbert Šveda, Marek Šulík, Tereza Križková, Jana Bučka) a hoci majú spoločné prvky a výrazové prostriedky, ich štruktúra a rukopis sa autorsky odlišujú.

Pilotná časť cyklu, *Magda Husáková Lokvencová* (1916 – 1966), je venovaná našej prvej profesionálnej divadelnej režisérke, ktorej život bol úzko prepojený s politickým životom jej manžela Gustáva Husáka a poznačený politickými turbulenciami 40. a 50. rokov – od života v komunistickej ilegalite počas vojnového Slovenského štátu cez povojnový kariérny vzostup, politické procesy s „buržoáznymi nacionalistami", Husákovo uväznenie až po jeho rehabilitáciu začiatkom 60. rokov. „Vstup ženy do mužského teritória bol považovaný za raritu. Úplne prvý rozhovor so začínajúcou divadelníčkou Magdou Husákovou sa volal *Žena – režisérka* (1947). Bolo to vecné a zároveň vyzývajúco veľavravné konštatovanie. (...) Podstatná časť rozhovoru sa venovala chystanej premiére, no tým hlavným bola obhajoba práva ženy vykonávať takzvanú mužskú profesiu."[13]

Spisovateľka a prvá feministka *Hana Gregorová* (1885 – 1958) sa významne podieľala na národnobuditeľských aktivitách a kultúrnom živote na prelome 19. a 20. storočia, tematizovala nerovnoprávne postavenie žien, nedostatočný prístup k vzdelaniu (podobne ako Timrava vyštudovala len 4 roky meštianky) a existenčnú závislosť od muža („Niet ma. Som iba čiastočkou mužovho života."). Prispievala do časopisov *Dennica* a *Živena*, pracovala v ženských spolkoch, prednášala a svoje manželstvo so spisovateľom Jozefom Gregorom Tajovským chápala najmä ako cestu k vlastnému duchovnému rastu.

Kým osudy Lokvencovej a Gregorovej určovali ich verejne, kultúrne a politicky činní muži, ich manželské zväzky prechádzali krízami, od-

[13] LINDOVSKÁ, Nadežda: *Magda Husáková-Lokvencová. Prvý ženský hlas slovenskej divadelnej réžie.* In: CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana – KOBOVÁ, Ľubica (eds.): *História žien. Aspekty písania a čítania.* Bratislava : Aspekt, 2006, s. 141 – 142.

lúčeniami a obe museli vynaložiť veľké úsilie pri preukázaní vlastných schopností, v ďalších dvoch prípadoch zapracovala nielen húževnatosť, ale aj významná tvorivá a politická podpora. Zakladateľka sociálnej fotografie, fotografka *Irena Blühová* (1904 – 1991), svoj talent rozvíjala paralelne s partnerom, maliarom Imrichom Weinerom-Kráľom, študovala na avantgardnej nemeckej škole Bauhaus, a tak ako Husákovci bola ovplyvnená komunistickým idealizmom, ktorý sa v istom životnom období obrátil proti jej rodine. Astronómka *Ľudmila Pajdušáková* (1916 – 1979), prezývaná tiež kométa, pôsobila najprv ako učiteľka, počas Slovenského štátu začala pracovať v novovybudovanom tatranskom observatóriu na Skalnatom plese a zo samouka sa vypracovala na objaviteľku niekoľkých komét a popularizátorku astronómie. Svoju kariéru si budovala aj ako komunistka a funkcionárka, čo malo nemalý vplyv (v dobrom aj zlom) na jej odborný kredit.

Životy ďalších dvoch predstaviteliek tiež poznačili politické otrasy, po ktorých sa však ocitli na „opačnej strane barikády". Prekladateľka, spisovateľka a rusistka *Zora Jesenská* (1909 – 1972) pôsobila v ženskom spolku Živena a patrila medzi ľavicových intelektuálov, až kým nenarazila na kritiku z vlastných radov. V roku 1968 sa stala hlasom obrodného demokratizačného procesu a pre otvorený nesúhlas s augustovou okupáciou Československa vojskami Varšavskej zmluvy sa spolu s manželom, spisovateľom, prekladateľom, divadelným a filmovým kritikom Jánom Roznerom dostali do nemilosti. *Soňa Kovačevičová* (1921 – 2009) ako nádejná etnografka mala po vojne a „Víťaznom februári" 1948 problémy pre svoj buržoázny pôvod a manželstvo s filmárom Slovenského štátu Ivanom Júliusom Kovačevičom. Až v roku 1968 sa mohla vrátiť do Národopisného ústavu Slovenskej akadémie vied, kde dlhoročne pracovala na národopisnom atlase, aplikovala pokrokové metódy do slovenskej etnológie a za svoju prácu v roku 1982 získala prestížnu Herderovu cenu.

Najbližšie ku Kovačevičovej celoživotnému vedeckému výskumu slovenskej kultúry mala botanička *Izabela Textorisová* (1866 – 1949). Podarilo sa jej vymaniť z typického ženského údelu, z ručných prác a čakania na vhodného ženícha, a stala sa učiteľkou. Avšak pre silnejúci maďarizačný tlak na konci 19. storočia sa rozhodla radšej živiť ako obyčajná poštárka. Fascinovaná prírodou a botanikou sa popri zamest-

naní vzdelávala a konfrontovala svoje poznatky s vedeckým odborníkmi, vytvorila rozsiahly herbár a objavila nový druh bodliaka.

Posledné tri predstaviteľky z cyklu *Prvá* spája len krátke obdobie ich priekopníckej činnosti. *Beatrix Trixi Čelková* (1926 – 1997) sa zapísala do histórie ako špiónka, ktorá počas vojny pracovala v českom aj slovenskom odboji a na základe jej informácií došlo v júni 1944 k spojeneckému bombardovaniu strategickej bratislavskej rafinérie Apollo. Jej zásadné životné poslanie sa odohralo v priebehu niekoľkých vojnových rokov – po vojne pracovala ako zdravotná sestra a viedla usporiadaný rodinný život. Herečka a speváčka *Magdaléna Schwingerová* (1915 – 1993) ako prvá žena nahrala slovenské populárne šlágre, medzi nimi aj slovenskú cover verziu hitu Lili Marlen. Doplatila však na vzťahy s mužmi, najmä na manželstvo s funkcionárom Slovenského štátu, ktorý bol po vojne súdený za velezradu. Po skončení umeleckej kariéry vplyvom okolností vstúpila do služieb tajnej štátnej bezpečnosti. Pilotka *Ľudmila Šapošnikovová* (1906 – 1985), ktorej rodina pochádzala z Ruska, bola fascinovaná letectvom – to bolo síce mužskou doménou, ale zahraničné príklady odvážnych žien posmelili „Natašu" na ceste za snom. Vydala sa za ruského emigranta, leteckého dôstojníka, s ktorým absolvovala prvé lety a ktorý jej skonštruoval lietadlo na mieru, takzvaného „vrabčiaka". Sapošnikovová sa ako moderná žena presadila nielen profesijne, ale aj v privátnom živote – rozviedla sa s alkoholikom a po novom vydaji ukončila leteckú kariéru.

Pútavosť a jedinečnosť portrétov spočíva v individuálnom prístupe k téme, v použití archívnych filmových, fotografických a dokumentačných materiálov, ktoré zasadzujú osudy žien do historického kontextu, dobu sprítomňujú články a recenzie (*Jesenská, Pajdušáková*), protižidovské predpisy a hlásenia (*Trixi*), zachované audiovizuálne záznamy žien z ich aktívneho alebo rodinného života (*Lokvencová*, *Pajdušáková, Trixi, Sapošniková, Jesenská*), ilustračné anonymné rodinné archívy (*Kovačevičová*), filmové ukážky (*Textorisová*) a hrané dokrútky (*Pajdušáková*). Výpovede žijúcich pamätníkov, kolegov, priateľov, historikov a rodinných príslušníkov sú snímané na jednotnom čiernom pozadí, pričom ich zastúpenie je rovnomenne vyvažované (k prevahe jednej výpovede dochádza napr. v prípade dcéry Ireny Blühovej), sprostredkúvajú spomienky významných osobností (Agneša Kalino-

vá, Jiří Grygar a ďalší) a striedajú ich výňatky z denníkov (ženský hlas v ich-forme), zo súkromnej a oficiálnej korešpondencie.

Charakteristickou črtou cyklu je kombinácia dokumentu a animácie[14], ktorá sa v poslednom čase hojne využíva v dokumentárnom aj hranom filme[15] – buď v zmysle jednoduchých kreslených zásahov (kolorované časti fotografií, modrotlač, tapeta), alebo v zmysle celistvých animovaných vsuviek – od nenápadných rozhýbaných fotografických častí (dym stúpajúci z cigarety, namiesto snehových vločiek padajúce červené hviezdy s kosákom a kladivom u *Lokvencovej*, chodci na ulici u *Gregorovej*, komiksové bubliny v ruštine u *Jesenskej*) až k svojráznym animovaným sekvenciám (*Blühová, Textorisová*).

Osudy podaktorých protagonistov a protagonistiek sa v krátkych životných etapách pretínali (kým po vojne stúpalo postavenie Husákovcov, Kovačevič bol vyšetrovaný pre kolaboráciu s fašizmom, v 50. rokoch Blühová donášala na Lokvencovú, začiatkom 70. rokov bola Blühová a jej dcéra vyšetrovaná v súvislosti s protištátnou činnosťou podobne ako Jesenská a jej manžel Rozner), vedome či nevedome sa stávali súčasťou ženskej genealógie, napríklad v literárnej tradícii (Timrava – Gregorová – Jesenská). A hoci viackrát bola hodnota týchto žien posudzovaná podľa ich šarmu a vonkajšej atraktivity, cyklus *Prvá* sa pokúsil vrátiť tieto ženy na mapu slovenských dejín.

Medzi domovom a cudzinou

V posledných rokoch sa vynorili aj ďalšie dokumentárne filmy o zaujímavých a pohnutých ženských osudoch. Absolventský dokument (VŠMU) Terezy Križkovej *Vtedy v Bratislave* (2015) pátra po osudoch

[14] Na jednotlivých filmoch cyklu *Prvá* spolupracovali rôzni animátori: Andrej Kolenčík, Veronika Obertová a Michaela Čopíková z Ové Pictures, štúdio Ekran a Peter Košťál, Pavol Durák, Veronika Kocourková a Mária Oľhová. http://character-fda.eu/Projekty/2016/Seria-dokumentarnych-filmov-a-vzdelavacia-kampan-PRVA.

[15] *Slepé lásky* (Juraj Lehotský, 2008), *Mesiac v nás* (Diana Fabiánová, 2009), *Až do mesta Aš* (Iveta Grófová, 2012), *Felvidék – Horná zem* (Vladislava Plančíková, 2014), *Hrana – 4 filmy o Marekovi Brezovskom* (Patrik Lančarič, 2014).

dvoch dcér Žofie (Žo) Langerovej, s ktorými po augustovej okupácii v roku 1968 emigrovala do Švédska. Film a jeho názov bol inšpirovaný životopisnou knihou Žo Langerovej *Vtedy v Bratislave. Môj život s Oskarom L.* (2010), v ktorej spomína na život s presvedčeným komunistom, ktorého ideály ho dostali až do väzenia. Langerovci s malou dcérou Zuzkou utiekli pred nacizmom do USA a po vojne sa vrátili domov, kde sa narodila druhá dcéra Táňa. Križková putovala za oboma dcérami do Švédska a prešla s nimi miesta, kde sa narodila Táňa, kam bola rodina v rámci „Akcie B" deložovaná a kde bol väznený ich otec. V polovici 50. rokov sa zo Zuzky stala populárna speváčka, ktorá vystupovala pod pseudonymom Lonská, začiatkom 60. rokov sa otec vrátil k rodine a v roku 1966 predčasne zomiera. Spomínanie protagonistiek je prekladané archívnymi filmovými materiálmi, hudobnými nahrávkami a zábermi z ich švédskych domovov.

Teatrologička Anna Grusková nakrútila dva dokumenty o ženách zo slovenskej židovskej komunity, ktoré počas druhej svetovej vojny pôsobili v odboji a stali sa obeťami nacizmu. *Rabínka* (2012) je portrétom Gisi Fleischmannovej, hlavného mozgu ilegálnej pracovnej skupiny, pôsobiacej pri Ústredni Židov a zameranej na záchranné akcie pred deportáciami. Filmovému spracovaniu predchádzal dlhoročný výskum, z ktorého vzišla rozhlasová trilógia a divadelná hra, prvýkrát uvedená v Taliansku. Rekonštrukcia života Gisi Fleischmannovej sa odvíja prostredníctvom viacerých línií: archívnych záznamov, odborných výkladov, osobných spomienok, divadelného spracovania hry La Rabbina bolonským divadlom a autorského ja-komentára. Bohatý archívny materiál tvoria filmové zábery a fotografie vojnovej Bratislavy, architektonický plán arizovaného bytu Fischerovcov, v ktorom vyrastala Gisi, rodinné fotografie, listy, telegramy, pasy, žiadosti, pečiatky, mapy, grafy, karikatúry, kresby, rozhlasové nahrávky a zahraničný archív. Grusková buduje vizuálne a obsahovo bohatý portrét ženy, ktorej mimoriadne organizačné a diplomatické schopnosti ju postavili na čelo židovského odboja a ktorá zahynula v koncentračnom tábore.

Návrat do horiaceho domu (2014) je putovaním po stopách Chavivy Reickovej, slovenskej patriotky, sionistky a vojačky, ktorá sa stala obeťou represívnych akcií po potlačení Slovenského národného povstania. Chaviva v krátkom čase prešla dynamickým osobným vývinom:

z Banskej Bystrice sa presťahovala do Bratislavy, kde pracovala pri organizovaní vysídľovania do Palestíny, kam aj odišla a podieľala sa tam na budovaní kibucu, prešla vojenským, parašutistickým a spravodajským výcvikom a po vypuknutí SNP sa vrátila na Slovensko. Iniciátorom filmu o Chavive bol riaditeľ Múzea SNP v Banskej Bystrici Stanislav Mičev, dôležitým pramenným materiálom sa stal výskum novinárky Tehily Ofer[16]. Pokiaľ *Rabínka* mapovala politicky a topograficky kompaktnú oblasť, *Návrat* je koncipovaný širšie a rozbiehavejšie – aj vzhľadom na zahraničné pôsobenie Chavivy a zahraničné geopolitické súvislosti. Grusková paralelne odvíja putovanie po dvoch hlavných „miestach pamäti", banskobystrickom kraji a Šaronskej planine, slovenskú stranu reprezentuje novozaložená, rozlohou skromná záhrada Chavivy Reickovej pri monumentálnej budove pamätníka SNP, izraelskú stranu zas rozľahlý zalesnený areál vzdelávacieho centra Givat Haviva[17], ktorého najväčším monumentom je Strom mieru. V ďalších líniách Grusková priamo konfrontuje našu minulosť a súčasnosť: prejavy extrémizmu počas pompéznych osláv 70. výročia SNP a fakt, že v kraji najsilnejšieho protifašistického odboja a najväčších nacistických represálií v župných voľbách zvíťazil ultranacionalista spochybňujúci holokaust, a životný pragmatizmus súčasných príslušníčok Ozbrojených síl SR v rozpore s idealizmom a oduševnením vojnovej generácie[18].

Témy extrémizmu sa Grusková dotýka aj vo svojom treťom filme *Profesionálna cudzinka* (2016) – portréte slovensko-švajčiarskej aktivistky, novinárky a spisovateľky Ireny Brežnej. Gisi Fleischmannová a Chaviva Reicková sa stali obeťami klérofašistického rasizmu, Irena Brežná ako emigrantka a neskôr ako psychologička a tlmočníčka v kontakte s utečencami bola priamo konfrontovaná so švajčiarskou

[16] OFER, Tehila – OFER, Zeev: *Haviva Reick: A Kibbutz Pioneer's Mission and Fall-behind Nazi Lines*. Fawns : 2014.

[17] Nezisková organizácia Givat Haviva bola založená už v roku 1949 ako národné vzdelávacie centrum, v roku 1963 v rámci neho vzniklo Židovsko-arabské centrum mieru. Je postavené neďaleko kibucu Ma'anit, ktoré Chaviva Reicková pomáhala budovať: http://www.givathaviva.org/.

[18] FILOVÁ, Eva: *Návrat žien na mapu dejín*. Film.sk, 2015, č. 3, s. 30 – 32.

xenofóbiou, ako koordinátorka Amnesty International s porušovaním ľudských práv v bývalom Ost-bloku a v Sovietskom zväze, a ako vojnová reportérka s genocídou. Grusková skladá portrét Brežnej z dvoch pretínajúcich sa línií. Prvá, privátna, pozostávajúca z archívneho filmového a rodinného fotografického materiálu, z listovej korešpondencie medzi Brežnou a jej priateľkou, zo spomienok na život v exile, na rodinný a partnerský život, z výpovedí oboch synov a súčasného partnera a z návštevy rodného Trenčína, skladá osobný profil Brežnej ako silnej a empatickej ženy. Privátny život však zďaleka nie je svojbytnou kapitolou, pred ktorej prahom stačí zamknúť dvere kancelárie a resetovať hlavu, naopak, do súkromia, ba až intimity vstupuje verejná sféra a zo súkromia vyviera Brežnej tvorivá energia. Druhú líniu teda tvorí pracovná a umelecká sféra predstavená prostredníctvom výpovedí kolegov a priateľov, Brežnej občiansky a politický aktivizmus, žurnalistika, pôsobenie v rádiu Slobodná Európa, literárne čítačky a ocenenia.

Pomedzi ne sa ako leitmotív prepletá dynamická jazda na bicykli, symbolizujúca Brežnej životnú dráhu v zmysle neustálej aktivizácie a mobility – počnúc nedobrovoľným privandrovalectvom cez osvojovanie si cudzieho jazyka a kultúry až po fungovanie ako interkultúrneho mostu v komunikácii a spolupráci s guinejskými intelektuálmi, ruskými disidentmi alebo čečenskými ženami. Samozrejme, netreba zabúdať ani na vášeň pre mestskú cyklistiku, zdolávanie neočakávaných prekážok a zákazov, ktoré sú len drobnou adrenalínovou prípravou na tie skutočné životné peripetie. Ďalšími hýbateľmi a zároveň katarznými formami sú plávanie a flamenco.

Viac než rigidné sledovanie spomenutých línií je zaujímavejšou ústredná téma filmu – emigrácia. V názve filmu sa skrýva parafráza autobiografického románu *Nevďačná cudzin(k)a,* za ktorý Brežná získala prestížnu švajčiarsku Štátnu cenu za literatúru. Aj román sa odvíja v dvoch vrstvách, v dvoch uhloch pohľadu: z pozície emigrantky a z pozície tlmočníčky emigrantov. Hneď prvá scéna filmu sa odohráva na bazilejskom moste pri soche Helvetie, ktorá sa vymyká zaužívanému kánonu ženskej alegorickej postavy – je staršia, unavene sediaca nad Rýnom a s kufrom za chrbtom. Cudzinci tvoria približne pätinu švajčiarskej populácie, do krajiny odjakživa prúdili politickí aj ekono-

mickí migranti, status Švajčiarska ako bohatej, bezpečnej (ale aj drahej) krajiny pretrváva dodnes.

Brežnej prirodzený talent na jazyky je prirovnávaný k plávaniu z jedného jazykového prúdu do druhého, obrusuje hrany jazyka ako diamant, pohráva sa s jazykom na špičke jazyka. „Niekedy privriem oči a počúvam jazyky, virvar nezrozumiteľných jazykových útržkov, detských hlasov, smiech dospelých. Je to pôžitok len počúvať, nerozumieť obsahu a vedieť, že ľudstvo, tá náhoda univerza, je tu a ja načúvam jeho zvukom. Exil mi dal do daru tento rádioprijímač, tak krútim gombíkom. Hrá čoraz hlasnejšie, čoraz hlasnejšie."[19]

Prijatý, skrotený jazyk Brežná erotizuje, poznáva ďalšie nové kultúry cez jazyky a cez mužov („Učila som sa grécky jazyk, ale nechala som ho."), dokonca aj cudziu krajinu si personifikuje do mužskej podoby: „Svet sa rozpadol na moje ja a cudziu krajinu. Nazvala som ju ‚mojím mužom'. Keď som pozrela na ‚svojho muža', videla som, čo on nevidel. Nemal mesiačikovú tvár, jeho obličaj bol pšeničné zrno, podlhovastý a tvrdý."[20] Táto sloboda vo vzťahu k novému jazyku, novej kultúre pramení aj z nadobudnutého sebavedomia z vlastného „feministického vývoja", „je to pre mňa úplná baňa, nové perspektívy, nový svetonázor, (...) začínam sa definovať ako žena, cítim aj, ako rokmi silniem".[21]

Príbeh Ireny Brežnej je v čase utečeneckej krízy, v ktorej Slovensko získalo imidž uzavretej a nesolidárnej krajiny, viac než potrebný – nielen v rovine osobnej genézy, ale v zmysle spätného pohľadu na krajinu a kultúru, ktorá ju prichýlila, na neľahkú pozíciu utečenca, ktorý si musí vydobyť svoje miesto v neznámom prostredí. Gruskovej zaujatie pre osudy žien tak zapadá do aktuálnej vlny zviditeľňovania ženských príbehov a hľadania ženských vzorov, na rozdiel od cyklu *Prvá* je však pre ňu dôležitejšia osobnosť skúmania než vizuálne podmanivá, animovaná či inak atraktivizovaná forma[22].

---

[19] BREŽNÁ, Irena: *Nevďačná cudzinka*. Bratislava : Aspekt, 2014, s. 53.

[20] Tamže, s. 21.

[21] Citáty z filmu. Viac: FILOVÁ, Eva: *Cudzina ako domov*. Film.sk, 2017, č. 3, s. 32 – 34.

[22] Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0797-12.

Literatúra

BREŽNÁ, Irena: *Nevďačná cudzinka*. Bratislava : Aspekt, 2014.

CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana – KOBOVÁ, Ľubica (eds.): *Histórie žien. Aspekty písania a čítania.* Bratislava : Aspekt, 2006.

FILOVÁ, Eva: *Cudzina ako domov*. Film.sk, 2017, č. 3, s. 32 – 34.

FILOVÁ, Eva: *Eros, sexus, gender v slovenskom filme*. Bratislava : SFÚ, 2013.

KODAJOVÁ, Daniela: *„Moderné" profesie*. In: DUDEKOVÁ, Gabriela a kol.: *Na ceste k modernej žene.* Bratislava : Veda, 2011, s. 566 – 569.

LINDOVSKÁ, Nadežda: *Magda Husáková-Lokvencová. Prvý ženský hlas slovenskej divadelnej réžie.* In: FILOVÁ, Eva: *Návrat žien na mapu dejín*. Film.sk, 2015, č. 3, s. 30 – 32.

MIKULOVÁ, Marcela: *Ženy a národ na prelome 19. a 20. storočia*. In: *Hlasy žien. Aspekty ženskej politiky*. Bratislava : Aspekt, 2002, s. 166 – 174.

Slovenská kompozičná tvorba 20. storočia v zrkadle revolučných premien

Ľubomír Chalupka

Abstract

Slovak Compositions in the 20th Century in Light of Revolutionary Transformations

The dynamic character of music composition in the 20th century, brought about by a poly-stylistic and multi-generational initiative of individual composers and creative groups, was also reflected in the development of Slovak compositions. In terms of the specific relationship between heteronomous and external circumstances, socio-political stimuli, and the sphere of autonomous compositional activity in Slovakia over the last century, particular historic moments which were accompanied by revolutionary initiatives which brought significant changes to composition and musical life in the broader context can be identified. From this there stems a periodization starting with the year 1918, when the Czechoslovak Republic was established and which brought favourable conditions for the development of Slovak musical culture and when the initiative of Slovak musical modernism was formed. The year 1939, connected with the end of the first Czechoslovak republic and the establishment of the Slovak State, is connected with the commencement of the Second World War. In changed conditions, Slovak composers had to find a source of continuity and had to discontinuously react to the events going on around them. After a brief post-war period, the idea of returning to a democratic society was confronted by the political coup of February 1948. This witnessed the ideologization of Slovak musical culture and artistic creativity which was marked by Socialist Realism; this sought to cast creative foundations and results as being a "united composers' front". This simplification brought about a reaction which, thanks to the generation of composers becoming active at the end of the 1950s and during the 1960s, took the shape of a revolutionary intervention, motivated by the avant-garde, in the experiences and achieved results of Slovak music up to that time. The initiatives of the Slovak musical avant-garde were paralysed and questioned as a result of the political decisions undertaken after the occupation of Czechoslovakia by Soviet forces in August

1968. This "normalization", which stemmed from political decisions, also affected the compositional environment in Slovakia in the form of a return to some ideological norms, but it did not cast doubt on the act of searching and discovery, once again in an environment of young generation of composers; they became active at the beginning of the 1980s and had ideas with a postmodern orientation. The Velvet Revolution in November 1989 caused the end of the totalitarian regime and the state-led direction of Slovak musical culture and creation, and it naturally led to a poly-generational and poly-stylistic consensus marked by freedom in artistic creation.
Key words: Slovak music; the 20th century; the periodization of development; revolutionary transformations; heteronomous and autonomous stratum; self-identification; acculturation; paradigmatic, syntagmatic, sociological, and conceptual innovation

Pretože vývoj umeleckej tvorby prebiehajúci v historickom čase a kultúrno-spoločenskom priestore sa nejaví ako prostý lineárny proces, ale zaznamenáva črty zodpovedajúce skôr krivke sínusoidy, je vhodné pri jeho skúmaní vymedziť striedanie stabilizujúcich, niekedy až regresívnych fáz s úkazmi dynamizujúcimi, posúvajúcimi vývoj prudko vpred. Zo vzájomného napätia medzi týmito protikladnými črtami sa generuje vývoj ako zložito artikulovaný komplex, v ktorom majú svoje miesto aj momenty zlomu, prudkých premien, nadobúdajúce až revolučný charakter v zmysle rezolútneho odmietnutia predchádzajúcich východísk, skúseností a výsledkov. Pojem „revolúcia" je často frekventovaný v spoločensko-politickej sfére ako činiteľ zásadnej až mocensky realizovanej zmeny v triedne diferencovanej spoločnosti, pričom sa predpokladá jej dosah i na pozície a funkcie kultúry a umenia v živote. V súvislosti s takýmto dosahom je pre historiografické bádanie v oblasti umeleckej tvorivosti prezentujúcej aj revolučné črty potrebné odlíšiť heteronómnu vrstvu, teda vonkajšie vplyvy zo sféry spoločenských, politických, hospodárskych podmienok a činiteľov, v ktorých sa tvorcovia ocitajú i reagujú na ne, od vrstvy autonómnej, zameranej na povahu, štruktúru a závažné premeny vnútri samotného umenia[1]. Ak

[1] KRESÁNEK, Jozef: *Hudobná historiografia*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1981, s. 108 – 111.

sú vonkajšie tlaky a tendencie sprevádzajúce revolučné zmeny v spoločnosti silné, je predpoklad, že sa špecifickým spôsobom premietnu aj do výberu umeleckých prostriedkov, novej druhovej a žánrovej stratifikácie a najmä novej funkcie umenia v spoločnosti. Napr. idey a výsledky Francúzskej revolúcie koncom 18. storočia mali prevratný vplyv na vznik nového chápania umeleckej tvorby zameranej na vkus novej hegemónnej triedy – meštianstva, vyžadujúci aj nové sociálne funkcie umenia, hľadanie predtým nevyužívaných inšpiračných zdrojov a postavenia tvorcu v spoločnosti. Vývoj hudby v 19. storočí poznamenali romantizujúce tendencie chápania hudobníka ako indivídua, postulujúceho nové predstavy, kompozičné postupy, schopného až revolučným spôsobom prelamovať dovtedajšie tradície[2]. Vystupuje tu do popredia špecifické napätie medzi objektívnymi determinantmi vývoja s revolučnými prvkami a subjektívnymi faktormi, vzťahujúcimi sa na reakcie samotných skladateľov. Z tohto napätia vyplýva, že nemusí jestvovať synchrónnosť medzi predelmi či zlomami zásadnej revolučnej povahy v heteronómnej, spoločensko-politickej sfére, a premenami v oblasti hudobnej tvorby. Ak sa napríklad v reakcii na revolučné udalosti vo Francúzsku v roku 1789 objavili skladatelia vyznávajúci sympatie k dosiahnutým zmenám komponovaním „revolučných" skladieb (napr. pochodov, slávnostných predohier), pomerne rýchlo sa ukázala prostá úžitkovosť takejto tvorby, ktorá nevykazovala črty pokroku v oblasti kompozičných prostriedkov[3]. Podobne sa javila situácia aj v ruskej hudbe po revolúcii v roku 1917, kde prichádzalo ku konfrontácii dvoch tendencií – snahe vytvoriť novú „revolučnú" hudbu, ktorá mala zásadne odmietnuť predchádzajúce tvárne a výrazové prostriedky buržoáznej hudby pestovanej v západnej Európe, a tvorbou, ktorá sa nezriekala prostriedkov a postupov rozvíjajúcich dovte-

[2] Pozri BEKKER, Paul: *Kunst und Revolution*. Frankfurt, 1919; LUNAČARSKIJ, Anatolij Vasiljevič: *Revoluce a umění*. In: *Stati o umění*. Praha : Odeon, 1975, s. 170 – 173; LISSA, Zofia: *Hudba a revoluce*. In: *Nové skice z hudební estetiky*. Praha : Supraphon, 1982, s. 209 – 222.

[3] Pozri k tomu KRESÁNEK, Jozef: *Sociálna funkcia hudby*. Bratislava : SAV, 1961; EINSTEIN, Alfreéd: *Hudba v období romantizmu*. Bratislava : Opus, 1989.

dajší vývoj[4]. Z vedomia iba relatívnej synchrónnosti premien v oblasti heteronómnej a autonómnej treba pristupovať aj k periodizácii umenia a umeleckej kultúry.

Pre sledovanie vývoja skladateľskej tvorby v uplynulom 20. storočí na Slovensku ako jednej z nosných výstuží významných premien v domácej hudobnej kultúre možno vymedziť niektoré faktory, ktoré podmienili jej dynamický charakter, nesený nespornými revolučnými prvkami. Je to okrem vyššie konštatovaného vzťahu vonkajších a vnútorných činiteľov vývoja aj napätie medzi dvoma kultúrnotvorivými ambíciami – sebaidentifikáciou a akulturáciou[5]. Prvá ambícia znamenala pre skladateľov záujem vytvárať „slovenskú národnú hudbu", ktorá mala byť založená na prijímaní melodicko-intonačných postupov citujúcich slovenské ľudové piesne. Realizovala sa v štádiu obrodeneckého základu hudobnej tvorby v 19. storočí, poznačeného v nepriaznivých spoločenských podmienkach rakúsko-uhorskej monarchie aj ochranárskymi črtami s prvkami uzatvárania sa do spolkovej činnosti. Druhá ambícia sa niesla v znamení nadväzovania kontaktov s tradíciami i podnetmi z aktuálnej európskej hudobnej tvorby. Jej nositeľom sa stal Ján Levoslav Bella (1843 – 1936), osamotený skladateľ, ktorého diela kvalitatívne vysoko presahovali dobový vkus meštiackej society, v ktorej pôsobil. Pri hľadaní revolučných premien vo vzťahu týchto dvoch ambícií ako determinanty vývoja slovenskej kompozičnej tvorby v 20. storočí sa ukazuje vhodná nasledovná periodizácia: 1918, 1939, 1948, 1970, 1989. Kryje sa síce s rokmi spoločensko-politických premien v živote slovenskej spoločnosti, ale špecifickým spôsobom poznamenala aj dynamiku a statiku autonómnej sféry tvorivosti.

Rok 1918 znamenal doslova abruptívny zásah do dovtedajších skúseností a vývojovej situácie slovenskej hudobnej kultúry a umenia.

---

[4] Tieto tendencie v priebehu dvadsiatych rokov 20.storočia vyústili v antagonistické spolky RAPM (Rossiskaja asociacia proletarskoj muzyki) a ASM (Asocicia sovremennoj muzyki).

[5] Pozri CHALUPKA, Ľubomír: *Kompozičná tvorba na Slovensku v priesečníku sebaidentifikačnej a akulturačnej ambície*. In: *Studia Academica Slovaca 45*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 129 – 154.

Vznik Československej republiky, nového štátneho útvaru na troskách v 1. svetovej vojne porazenej rakúsko-uhorskej monarchie, znamenal revolučný impulz pre budovanie jednak infraštruktúry dovtedy prakticky nejestvujúceho slovenského hudobného života, stelesnenej dôležitými inštitúciami, ako bola v roku 1919 založená Hudobná škola pre Slovensko, vychovávajúca profesionálnych hudobníkov (speváko v, inštrumentalistov, pedagógov i skladateľov), a Národné divadlo s operným súborom, ktoré si postupne budovalo náročný repertoár. Na pôde novovzniknutej Filozofickej fakulty Univerzity Komenského (1921) začal ako jeden z piatich zakladajúcich vedných odborov pôsobiť seminár pre hudobnú vedu, pripravujúci muzikológov (najmä pre oblasť hudobnej histórie Slovenska) a hudobných kritikov. Od roku 1926 začal v Bratislave činnosť hudobný odbor Československého rozhlasu, na pôde ktorého vznikol aj profesionálny symfonický orchester, ktorý sa podieľal na pravidelnosti koncertného života na Slovensku. K telesám posilňujúcim hudobný život v Bratislave, centre hudobného diania na Slovensku, patrila amatérska Slovenská filharmónia (zložená najmä z hudobníkov českej národnosti) a Spevácky zbor slovenských učiteľov. Tieto okolnosti nesporne priaznivo vplývali aj na rozvoj kompozičnej tvorby. Pri hodnotení jej výsledkov možno vyčleniť dva úkazy – pri prvom je možné sledovať rozvoj sebaidentifikačného úsilia v podstate zdedeného z tradície pred rokom 1918. Pre skladateľov ako Mikuláš Moyzes (1872 – 1944), Viliam Figuš-Bystrý (1875 – 1937) či Mikuláš Schneider-Trnavský (1881 – 1958) neznamenal revolučný rok spojený so vznikom Československej republiky impulz pre premenu ich kompozičného štýlu. Všetci traja žili a pôsobili v menších mestách na Slovensku (Trnava, Banská Bystrica, Prešov) a v podstate sa prispôsobili zaužívanému meštianskemu vkusu (dedenému ešte z obdobia pred rokom 1918). Naproti tomu ich vrstovníci, Frico Kafenda (1883 – 1963) a Alexander Albrecht (1885 – 1958), sledovali viac akulturačné ambície zamerané na prijímanie podnetov z európskej hudobnej tvorby, spojené aj so skutočnosťou, že obaja získali profesionálne kompozičné vzdelanie na zahraničných konzervatóriách, Kafenda v Lipsku a Albrecht v Budapešti. Ani pre ich vývojové dozrievanie neznamenal vznik Československej republiky z hľadiska kompozično-umeleckej orientácie vážnejší faktor.

Odlišné motivácie poznamenali formovanie novej skladateľskej generácie, ktorá začala do slovenského hudobného života vstupovať koncom 20. a v priebehu 30. rokov sledovaného storočia. Na jej čele stáli Alexander Moyzes (1906 – 1984) a Eugen Suchoň (1908 – 1993). Tým, že svoje vzdelanie získali v Prahe, v majstrovskej triede renomovaného európskeho pedagóga a skladateľa Vítězslava Nováka, bolo súčasťou významného česko-slovenského hudobno-kultúrneho kontextu budovaného v prostredí medzivojnového Československa. Od pomoci českých hudobníkov menej rozvinutému Slovensku v priebehu 20. rokov sa postupne zásluhou osobitého talentu menovanej dvojice ako aj ďalších skladateľov, ktorí vyšli už zo skladateľskej triedy A. Moyzesa na bratislavskej hudobnej a dramatickej akadémii, rodil partnerský vzťah k aktuálnej českej tvorbe, schopnosť budovať základy a rozvíjať vrstvy profesionálne orientovanej slovenskej hudobnej kultúry. Impulzy získané v Prahe, v 20. a 30. rokoch jednej z popredných metropol progresívne rozvíjaného hudobného živote v Európe, sa pozitívne rozvinuli už v prvých tvorivých výsledkoch Moyzesa a Suchoňa, ktoré dostali epiteton „moderné“[6]. Túto úroveň tvorivosti možno sledovať v troch úrovniach revolučne nasmerovanej iniciatívy a z nej prameniacich výsledkov[7]. Tieto úrovne zastupuje paradigmatická, syntagmatická a sociologická inovácia. Prvá z nich sa viazala na „objavenie“ a prezentáciu špecifickej syntézy melodických, rytmických, tonálnych a expresívnych vlastností ukrytých v slovenskom piesňovom a tanečnom folklóre s kompozičnými technikami a postupmi odvodenými z fáz vývoja európskej postromantickej hudby. Nešlo už o tradičnú sebaidentifikačnú tendenciu viazanú na citácie nápevov, ale o vyšší, možno povedať revolučný stupeň tvorivého pomeru skladateľov k folklórnemu dedičstvu. K tomu patrila aj príslušná inšpiračná základňa, medzi ktorú patril vzťah skladateľov k hudobnej minulosti Slovenska (napr. hudobná úcta k tradíciám Veľkej Moravy), kultivovaná oslava slovenskej prírody

[6] BURLAS, Ladislav: *Slovenská hudobná moderna*. Bratislava : Obzor, 1983; HRČKOVÁ, Naďa: *Tradícia, modernosť a slovenská hudobná kultúra*. Bratislava : Litera, 1996; CHALUPKA, Ľubomír: *Cestami k tvorivej profesionalite*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2015.

[7] ELSCHEK, Oskár (ed.): *Dejiny slovenskej hudby*. Bratislava : ASCO, 1996, s. 278 – 341.

ako prejav uvedomelého vlastenectva, citlivosť aj pre sociálne pomery na Slovensku (zrod baladicko-rapsodickej úrovne umeleckého protestu), postihnutie aj prostredia mesta ako centra civilizácie a pestovania nových druhov a žánrov (adaptácia prvkov z okruhu jazzovej hudby). Z takto nesmerovanej tvorivej iniciatívy sa rodila aj prelomová situácia v druhovo-žánrovej segmentácii slovenskej kompozičnej tvorby. Kým tá v minulosti stála na pestovaní cirkevnej hudby a zborovej tvorby, modernosť v hľadaní medzivojnovej generácie sa premietla do zrodu a vývoja slovenskej inštrumentálnej tvorby (symfónie, komorná hudba) i smerovania k slovenskej národnej opere a kantáte. Sebaidentifikačná a akulturačná kultúrotvorná ambícia už nestáli v protiklade, ale vzájomne sa ovplyvňovali, napr. schopnosťou v tom čase komponovanej slovenskej tvorby zaujať vnútornými štýlovými vlastnosťami aj náročné medzinárodné prostredie, reprezentované festivalmi súčasnej hudobnej tvorby, na ktorých diela A. Moyzesa a E. Suchoňa zazneli, a niektoré ich partitúry boli zaradené do edičných plánov popredných európskych hudobných vydavateľstiev.

Rok 1939 znamenal v dôsledku vážnych politických udalostí (rozpad Československej republiky, vznik Slovenského štátu, začiatok 2. svetovej vojny) novú situáciu aj pre slovenskú hudobnú kultúru a v rámci nej i pre kompozičnú tvorivosť. Hoci Slovensko sa v rokoch 2. svetovej vojny (1939 – 1945) stalo satelitom hitlerovského Nemecka, s čím súvisela aj oficiálna ľudácka kultúrna politika, slovenskí skladatelia si vybudovali osobitý typ reakcie na dobové pomery. Uzavretosť medzikultúrnej komunikácie vyvolala v komunite slovenských hudobníkov hľadanie možností nadviazať na revolučný zápal z medzivojnového obdobia vývoja slovenskej hudby rozvinutím paradigmatických i syntagmatických vrstiev inovácie, udržaním relatívne stabilnej úrovne hudobného života (už bez pomoci českých hudobníkov), čiastočne sa aj odmlčať, ale aj schopnosťou reagovať umelecky aktívne na udalosti 2. svetovej vojny[8]. Z tejto schopnosti sa rozvinul rad skladieb mladého Jána Cikkera (1911 – 1989), ktorý sa po pražských štúdiách

[8] Bližšie k analýze 1.polovice 40. rokov pozri štúdiu CHALUPKA, Ľubomír: *Niektoré paradoxy vývoja slovenskej hudobnej kultúry v 40. rokoch*. Slovenská hudba, 32, 2006, č. 3 – 4, s. 302 – 316.

vrátil na Slovensko, nabitých vášnivým obžalobným protestom proti vojnovému besneniu. Bol to síce ojedinelý hlas, ale o to zreteľnejšie vplývajúci nielen na reputáciu umeleckého svedomia slovenskej skladateľskej society, ale aj na prelom vo vývoji Cikkerovho skladateľského štýlu. Nie náhodou sa Cikker zapojil aktívne aj do protifašistického vystúpenia slovenského ľudu v podobe Slovenského národného povstania[9].

Ukončenie 2. svetovej vojny v roku 1945 znamenalo jednak obnovenie Československej republiky, ale tlak víťaznej mocnosti Sovietskeho zväzu na povojnové usporiadanie Európy sa dotýkal najmä stredoeurópskych krajín. Obnovenie demokratických zásad riadenia spoločnosti a v rámci nej aj rozvoja kultúry a umenia na základoch z medzivojnového obdobia trvalo, žiaľ, len krátko. Zmena spoločenského zriadenia vo februári roku 1948 niesla so sebou aj revolučne motivované predstavy o tom, ako sa česká a slovenská hudobná tvorba zbaví predchádzajúcich skúseností, v mene novej socialistickej ideológie. Táto ideológia sa začala presadzovať mocensky, zriadením príslušnej inštitúcie v podobe Zväzu československých skladateľov, ako aj vnášaním totalitných spôsobov do tvorivého kompozičného prostredia. V zmysle pseudorevolučného hesla „Umenie patrí ľudu!" sa začala etapa vytyčovania vhodných a perspektívnych východísk pre hudobnú tvorbu „národnú formou a socialistickú obsahom" ako súčasti doktríny tzv. socialistického realizmu. Vedomie dobových ideológov bolo preplnené predstavou o nových, revolučných zmenách v stratégii kompozičnej tvorby. Tá mala podliehať unifikácii v zmysle hlásaného „jednotného skladateľského frontu", ktorého príslušníci počnúc najstaršími žijúcimi tvorcami až po budúcich skladateľov vychovávaných v novozriadenej Vysokej škole múzických umení mali napĺňať postuláty „demokratickosti, straníckosti, zrozumiteľnosti", v prísnom odlúčení od vývoja (západo)európskej hudobnej tvorby v predchádzajúcich desaťročiach 20. storočia. Súhlas s pseudorevolučnou rétorikou „socialistického realizmu" sa premietol do tvorby diel poznačených

[9] O profile skladateľa vypovedá monografia PALOVČÍK, Michal: *Ján Cikker v spomienkach a tvorbe*. Prešov : Matúš, 1995.

utilitárnosťou, simplifikáciou tvorivých postupov a zámerným zásahom do predtým už vyspelého skladateľského prostredia. Zostávalo na umeleckom svedomí najmä predstaviteľov staršej skladateľskej generácie nepodľahnúť zvodom a tlakom z prostredia moci a hľadať vhodné prostriedky pre rozvoj vlastných štýlotvorných smerovaní. Z tohto hľadiska sa aj decénium 50. rokov vo vývoji slovenskej skladateľskej tvorby člení na menšie vývojové fázy, kde je sledovateľná akási sínusoida v zmysle prijatia vonkajších „revolučných" fráz cez zvažovanie ich únosnosti až po nesmelé črty ich odmietania a hľadania nových zdrojov, prelomenie systémovej uzavretosti slovenskej hudobnej tvorby a jej izolovanosti od okolitého európskeho kultúrneho prostredia.

Toto prelomenie sa stalo programovou intenciou vystúpenia mladých skladateľov v priebehu 60. rokov, ktoré sa niesli v znamení čiastočného uvoľnenia vonkajších tlakov mocenských politických štruktúr na kultúru a umenie. Ich tvorivý program, iniciovaný jedným z najstarších absolventov kompozičných tried na Vysokej škole múzických umení Iljom Zeljenkom (1932 – 2007), ku ktorému sa neskôr pridávali ďalší, staval na otvorenosti slovenskej hudby voči starším i aktuálnym podnetom z európskej tvorby, ktoré boli predtým pre slovenských skladateľov tabu. Prijímanie týchto podnetov malo za následok výrazné, až revolučným spôsobom obohatené paradigmatické zázemie domácej tvorby[10]. Pozitívne sa reagovalo napr. na dodekafóniu a serializmus Druhej viedenskej školy, aleatorickú iniciatívu z prostredia kurzov Novej hudby v Darmstadte i zdroje elektroakustickej hudby, ako aj inšpirácie z poľskej skladateľskej školy. Tento typ reakcie sa niesol v znamení zreteľnej avantgardnej orientácie, ktorej nositelia však nevykazovali jednotné skupinové presvedčenie. V okruhu syntagmatickej aplikácie sprostredkovaných paradigmatických podnetov možno vo vývojovej etape 60. rokov vykázať zreteľné individuálne postupy z radu vtedajších mladých skladateľov. Od stupňa až ortodoxného napodobovania vzorov, akým sa vyznačovala tvorba Petra Kolmana (1937) a Ladislava Kupkoviča (1936 – 2016), možno sledovať varianty transformácie

[10] CHALUPKA, Ľubomír: *Slovenská hudobná avantgarda*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011.

a reštrukturalizácie novej paradigmatickej sústavy v prospech syntetických výpovedí, akými sa vyznačovala napr. tvorba Romana Bergera (1930), Mira Bázlika (1931), Ivana Paríka (1936 – 2005) a Ivana Hrušovského (1927). Závažné bolo, že avantgardné východiská, hľadania i tvorivé zámery sa nepremietali len do kompozičných výsledkov, ale väčšina skladateľov sa zapájala aj do takpovediac revolučných premien v oblasti štruktúry hudobného života na Slovensku. Takými sa stalo zriadenie Elektroakustického pracoviska pri Československom rozhlase v Bratislave, na ktorého pôde zásluhou Petra Kolmana a Jozefa Malovca (1933 – 1998) vznikali aj prvé autonómne kompozície, zásadným spôsobom rozširujúce zvukovo-posluchový ideál a dovtedajšie skúsenosti slovenskej hudby. L. Kupkovič založil špecializovaný súbor *Hudba dneška*, ktorý šíril avantgardne motivovanú domácu i európsku novú kompozičnú tvorbu do recepčného prostredia tak na Slovensku, ako aj v zahraničí. Revolučným počinom, vzhľadom na dovtedajšie skúsenosti, bola organizačná príprava a realizácia Smolenických seminárov pre súčasnú hudbu v rokoch 1968 – 1970, na ktorých pôde prišlo k plodnej výmene skúsenosti popredných svetových hudobníkov (skladateľov, teoretikov i interpretov) s domácimi tvorcami. Na pôde tohto podujatia došlo aj k prezentácii tzv. konceptuálnej inovácie, keď hudobné dielo nebolo len výsledkom tvorivosti jedného subjektu, ale kolektívnym dielom.

V úvode nášho príspevku sme pripomenuli krivku sínusoidy ako graf symbolizujúci výkyvy vývojového smerovania evidujúceho fázy dynamiky, progresivity a zrýchlenia od protikladných čŕt statiky, regresivity a brzdenia vývoja. Túto druhú fázu možno vzťahovať na 70. roky vo vývoji slovenskej skladateľskej tvorby, spôsobené vonkajším zásahom. Vpád vojsk Varšavskej zmluvy v auguste 1968 do Československa a následné prijatie tzv. moskovských protokolov začali etapu tzv. normalizácie, teda návrat do „normálnych“ pomerov, aké vládli v totalitnom systéme 50. rokov. Vtedajšia politická moc sa usilovala prekonať deklarované „krízové javy“ v spoločnosti, ktoré sa špecifickým spôsobom javili v najviac „nebezpečnej“ spoločenskej vrstve, to znamená v myslení, cítení a konaní pracovníkov v oblasti, školstva, kultúry, vedy a umenia, vyvinul sa silný tlak na očistenie tejto vrstvy od „nespoľahlivých“ protisocialistických živlov. Toto „čistenie“ postihlo aj skladateľ-

skú societu na Slovensku, z nej najviac proskribovaní boli reprezentanti avantgardného pohybu v 60. rokoch. Návrat k požadovaným normám „socialistického realizmu" vyvolal na jednej strane konjunkturálne motivovanú tvorbu, otupenie pôvodných avantgardných východísk, ale pri pôsobení týchto tlakov sa celkom neparalyzovala kompozičná tvorba, ako sféra hľadania a nachádzania. Výsledkom rozširovania paradigmy v prostredí pretrvávajúcej „normalizácie" sa stala iniciatíva postmoderny, generácie, ktorá rezignovala jednak na tradíciu medzivojnovej moderny, ale aj rezolútne hľadania hudobnej avantgardy, a v zmysle prijatia úplne nových podnetov z oblasti americkej hudby orientovanej na tzv. minimal music vyzdvihla ideu organickej syntézy „starého s novým" v podobe prijatia postupov z historicky starších slohových období európskej hudby. Táto idea bola sprevádzaná návratom k princípu tonality, prehľadného formového usporiadania, harmonicky eufonických prostriedkov a najmä rúcaním dovtedy prísne strážených hraníc medzi tzv. vážnou a populárnou hudbou a jazzom v znamení približovania oblasti umeleckej tvorby širšiemu poslucháčskemu prostrediu. Z reprezentantov postmodernej orientácie v slovenskej hudbe 80. rokov spomeňme napr. Vladimíra Godára (1956), Martina Burlasa (1955), Petra Breinera (1957), Petra Martinčeka (1962).

Keď v novembri 1989 prišlo v Československu zásluhou tzv. Nežnej revolúcie k zásadnej zmene spoločensko-politických pomerov, k odstráneniu rekvizít totalitného systému, ktorý zasahoval vyše 40 rokov aj do prostredia tvorivých východísk a pestovania hudobného života na Slovensku, nastala situácia v znamení otvorenosti a slobody umeleckej tvorby a jej relatívnej nezávislosti od sféry spoločensko-politickej. Táto nová historická okolnosť vyvolala relatívne úspešne prebiehajúci konsenzus medzi tvorivými východiskami viacerých generácií s minimom hegemonizmu niektorej z nich. Zväčšil sa rozsah tak paradigmatickej i syntagmatickej sústavy hudobnej tvorivosti a prirodzené miesto v nej zaujala aj konceptuálna inovácia v podobe nekonvenčného chápania umeleckej tvorby v zmysle aj overovania jedinečnosti kompozičnej produkcie v tradičnom zmysle „opus perfectum et absolutum". Slovenskí skladatelia prirodzene tvoria aj v zahraničí, kam sa presťahovali, a naopak, priestor slovenskej hudby sa stal domovom otvoreným aj pre hudobníkov narodených a školených v mimoslovenskom prostre-

dí (rodák z Petrohradu Jevgenij Iršai, 1951). Aj takúto rozmanitosť v prostredí domácej kompozičnej tvorby možno považovať za jedno z vyústení závažných revolučných zmien v Československej spoločnosti v roku 1989 a následne rozvíjaných v prostredí samostatnej Slovenskej republiky od roku 1993.

Literatúra

BURLAS, Ladislav: *Slovenská hudobná moderna*. Bratislava : Obzor, 1983.

BURLAS, Ladislav: *Pohľady na súčasnú slovenskú hudobnú kultúru*. Bratislava : Opus, 1987.

DONOVALOVÁ, Viera: *Slovenská hudba v rokoch 1949 – 1956*. Slovenská hudba, 13, 1969, č. 8, s. 295 – 304; 14, 1970, č. 5 – 6, s. 150 – 160.

ELSCHEK, Oskár (ed.): *Dejiny slovenskej hudby*. Bratislava : ASCO, 1996.

ELSCHEK, Oskár (ed.): *A History of Slovak Music*. Bratislava : Veda, 2003.

FALTIN, Peter: *Slovenská hudobná tvorba v rokoch 1956 – 1965*. Slovenská hudba, 23, 1997, č. 3 – 4, s. 175 – 210.

HRČKOVÁ, Naďa: *Tradícia, modernosť a slovenská hudobná kultúra*. Bratislava : Litera, 1996.

HRČKOVÁ, Naďa: *Dejiny hudby* VI/1, 2. Bratislava : Ikar, 2005, 2006.

HRUŠOVSKÝ, Ivan: *Slovenská hudba v profiloch a rozboroch*. Bratislava : ŠHV, 1964.

HRUŠOVSKÝ, Ivan: *Situácia slovenskej hudobnej kultúry v rokoch 1939 – 1948*. Slovenská hudba, 12, 1968, č. 4, s. 162 – 167.

CHALUPKA, Ľubomír: *Niektoré paradoxy vývoja slovenskej hudobnej kultúry v 40. rokoch*. Slovenská hudba 32, 2006, č. 3 – 4, s. 302 – 316.

CHALUPKA, Ľubomír: *Akulturačné procesy v slovenskej hudbe 20. storočia*. Slovenská hudba 33, 2007, č. 3 – 4, s. 317 – 328.

CHALUPKA, Ľubomír: *Slovenská hudobná avantgarda*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011.

CHALUPKA, Ľubomír: *Cestami k tvorivej profesionalite*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2015.

CHALUPKA, Ľubomír: *Kompozičná tvorba na Slovensku v priesečníku sebaidentifikačnej a akulturačnej ambície*. In: *Studia Academica Slovaca 45*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 129 – 154.

KRESÁNEK, Jozef: *Hudobná historiografia*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1981.

LISSA, Zofia: *Revoluce a hudba*. In: *Nové skice z hudební estetiky*. Praha : Supraphon, 1982, s. 209 – 222.

LUNAČARSKIJ, Anatolij Vasiljevič: *Revoluce a umění*. In: *Stati o umění*. Praha : Odeon, 1975, s. 170 – 173.

MARTINÁKOVÁ, Zuzana: *Slovak Composers After 1900. Formation and Styles*. Banská Bystrica : Akadémia umení, 2002.

ŠEDIVÁ, Viera: *Richard Wagner.* Bratislava : ŠHV, 1966.

VAJDA, Igor: *Slovenská opera*. Bratislava : Opus, 1988.

Dialóg ako výzva pre slovenskú štylistiku
(K jubileu prof. PhDr. Jozefa Mlacka, CSc.)

Oľga Orgoňová – Alena Bohunická

Abstract

Dialogue as a Challenge for Slovak Stylistics (in Honour of Professor Jozef Mlacek)
This article build upon the initial impulses in using interdisciplinarity in accomplishing the integrational function of stylistics in the 21st century. It also puts forward a new outlook on known linguistic resources in the services of dialogue and new dimensions of stylistics as a science reflecting interactivity as a primary and natural form of the coexistence of communicants, who as socially and culturally anchored actors construct their language on the principle of an accommodative and assimilatory settlement in accordance with the assertion of informal rules and conventions valid in their sociocultural context of existence. In accordance with anti-scientistic ethnomethodological impulses, this article works with sound recordings of verbal interactions from everyday life as representative synecdochic (*pars pro toto*) examples of speech bound to context. Further research into linguistic aspects of verbal interaction and the values of its created form – dialogue – in the emergent conventional process of linguistic events are a role of contemporary interactive stylistics.
Key words: stylistics, interdisciplinarity, interactivity, dialogue, ethnomethodology

Slovenská, resp. česko-slovenská štylistika už na prelome tisícročí upozorňovala na to, že okrem monologickosti ako vlastnosti textov sólových autorov vnímanej v štrukturalistickej štylistike ako „väčšinová" dimenzia vymedzených funkčných štýlov (náučného, administratívneho, publicistického, rečníckeho, esejistického[1]) treba rátať aj s komplementárnou vlastnosťou textov poskladaných primárne z úst viacerých

[1] Porov. MISTRÍK, Jozef:*Štylistika*. 3. vydanie. Bratislava : SPN, 1997.

autorov – teda s dialogickosťou. J. Mistrík evokuje dominantnú prítomnosť tejto vlastnosti pri funkčnom hovorovom štýle, pričom konštatuje, že „hoci sa hovorový štýl realizuje – zriedkavejšie – aj vo forme monológu (rozprávanie príhod, súkromné listy a pod.), predsa jeho základnou realizačnou podobou je konverzácia, dialóg“[2]. Konverzáciu radí synonymicky vedľa seba s dialógom a doslova konštatuje, že „hovorový štýl sa tak často realizuje formou dialógu, že medzi hovorový a konverzačný štýl možno postaviť znamienko rovnosti“[3], pravda, samotnému dialógu následne nevenuje hlbšiu pozornosť.

Štúdia jubilanta a dlhoročného riaditeľa letnej školy Studia Academica Slovaca Jozefa Mlacka *Štylistika slovenčiny – trendy jej vývinu v súčasnosti* o trendoch vývinu slovenskej štylistiky[4] vyúsťuje práve do dôvetku na záver, kde po náčrte domácej štylistickej tradície v priereze 20. storočím sympatizuje so slovami českej lingvistky J. Hoffmannovej o interdisciplinárnom otváraní sa štylistiky ku koncu 20. storočia a čerpaní inšpirácií z iných vied a o integrácii takto získaných poznatkov pri skúmaní centrálneho objektu záujmu štylistických skúmaní – štýlu. Explicitne cituje pritom jednak jej slová z publikácie *Stylistika a...*, kde je štylistika profilovaná ako žiaduci integrátor podnetov a poznatkov z textovej lingvistiky, konverzačnej analýzy a dvoch desiatok bližších či vzdialenejších vedných odborov[5], jednak implicitne odkazuje aj na jej skoršiu parciálnu štúdiu *O dialogickou a intertextovou stylistiku*[6], ktorá azda vďaka kompresii penza informácií oproti citovanej knihe na malej ploche priamočiarejšie, navyše na širšom prevažne slovanskom fóre adresátov (štylistikov združovaných okolo pravidelného každoročného periodika vydávaného v poľskom Opole

---

[2] MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. 3. vydanie. Bratislava : SPN, 1997, s. 503.

[3] MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. 3. vydanie. Bratislava : SPN, 1997, s. 503. Na tomto mieste nebudeme venovať pozornosť tomu, či možno medzi hovorový a konverzačný štýl postaviť znamienko rovnosti, hoci sú známe aj iné konštatovania. Sústreďujeme sa na dialóg, ktorý figuruje v oboch.

[4] MLACEK, Jozef: *Sedemkrát o štýle a štylistike.* Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta, 2007, s. 8 – 26.

[5] HOFFMANNOVÁ, Jana: *Stylistika a ...* Praha : Trizonia, 1997.

[6] HOFFMANNOVÁ, Jana: *O dialogickou a intertextovou stylistiku.* In: *Stylistyka. IV*. Ed. S. Gajda. Opole : Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 1995, s. 246 – 257.

od roku 1992), otvára priestor pre hovorenosť a upozorňuje, že väčší dôraz by mal byť kladený na faktory, ktoré upravujú rečové konanie medzi komunikantmi (ergo viacerými aktérmi verbálnej interakcie, čiže účastníkmi dialógu).

Ak sa odpútame od knižných prác s „magickou sedmičkou" na konci (Mistrík, 1997; Hoffmannová, 1997; Mlacek, 2007) a pokúsime sa posúvať mapovanie myšlienok o interdisciplinarite a interaktivite a dialógu v komunikácii ako legitímnom predmete skúmaní (nielen) štylistiky, nutné je pripomenúť myšlienky J. Dolníka o novej poznávacej paradigme lingvistických skúmaní, ktorej východiskom je sociálny vzťah a sociálna interakcia (nie človek), pričom komunikácia a ľudské subjekty sú ňou konštruované. Podstatou takéhoto vnímania fungovania komunikácie je zachytávanie interakčne interpretovaných stimulov a interakčne interpretovaných reakcií subjektov[7]. Špecifickejšie vzhľadom na štylistiku a empirické výskumy aspektov komunikácie v takejto optike prináša početná séria štúdií z posledného štvrťstoročia najmä z pier českých lingvistiek S. Čmejrkovej, J. Hoffmannovej, O. Müllerovej, ich kolegu J. Zemana, novšie napríklad aj P. Kaderku a ďalších. Skúmania, ktoré sa opierajú o konverzačnoanalytické rozbory dialogických komunikátov reflektujúcich tiež podnety z antropológie, etnovedy, diskurznej analýzy, semiotiky a pod., vyúsťujú do publikácie *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*[8]. V nej sa jasne nastoľujú motívy skúmaní hovorenej komunikácie, a to nie v zmysle javiskového prednesu elitných interpretov podkladových umeleckých textov, ale dialógov v rozmanitosti prejavov ľudí od anonymných, neverejných a interpersonálnych interakcií v každodennom živote po verejné masmediálne (hoci uvoľnené, konverzacionalizované) podoby rozhovorov moderátorov s umelcami či politikmi v diskusných televíznych reláciách, sčasti až po ikonizovanú hovorenosť v umeleckých textoch, resp. až po „polohovorenosť" či kontaminát hovorenosti s písanosťou v četoch, esemeskách a mailoch. Nezávisle od dobových etnometodolo-

[7] DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava : Veda, 1. vyd. 2009; 2. vyd. 2013.

[8] ČMEJRKOVÁ, Světla a kol.: *Mluvená čeština: Hledání funkčního rozpětí.* Praha : Academia, 2011.

gických inšpirácií[9] možno túto preferenciu vnímať aj ako komplementárny trend k tomu, čo sa skúmalo v kontexte reprezentantov štrukturalistickej štylistiky v 20. storočí. „Domáca" štylistika 2. polovice 20. storočia sa v súlade so skúmaniami jazyka „monopolnou" štrukturalistickou metodológiou[10] primárne orientovala na skúmanie jazykového systému, na jeho invariantné dimenzie využívané pri tvorbe, pričom jazyk sa chápal ako objekt skúmaní a ako nástroj komunikácie (porov. *selekčnú štylistiku* J. Mistríka s koncentráciou pozornosti na výber jazykových prostriedkov pri tvorbe modelového textu vzhľadom na isté štýlotvorné činitele), prípadne na skúmanie konfigurácií výrazových vlastností textu pri tvorbe i recepcii (porov. *výrazovú štylistiku* F. Mika, ktorý už síce rozširuje stredobod záujmu nielen na tvorbu textu, ale aj na jeho interpretáciu, pravda, stále na báze konfigurovania výrazových kategórií textu ako bipolárnych invariantných potenciálnych štruktúr skúmaných na umeleckom texte, prípadne na jeho preklade). Štylistika 21. storočia začína nesmelo, ale predsa odkláňať svoje pole pôsobnosti aj k druhej paradigme lingvistických skúmaní, ktorých východiskom konštruovania obrazov reality už nie je človek, ale sociálny vzťah (interakcia) a jazyk nie je objektom opisu, ale procesom emergentne[11] tvoreným interakčnými subjektmi[12]. Do popredia našej pozornosti sa dostáva dialogický text v každodennej interakcii variabilnej škály aktérov.

---

[9] Sociológ H. Garfinkel vo svojej klasickej publikácii o etnometodológii (*Studies in Ethnomethodology*), ktorá vyšla v 60. rokoch 20. storočia, odkedy bola viac ako desaťkrát opakovane vydaná, poukazuje na význam takýchto štúdií: bežné životné činnosti obyčajných ľudí, ich myslenie a bežné poznanie sú neoddeliteľné od sociálne „organizovaných" udalostí. Nejde o „akademický" námet, ani o doménu vyhradenú pre filozofov, sám Garfinkel po 12-ročnej príprave vníma skúmania každodennosti ako rovnocenný krok v poznaní konania ľudí so skúmaniami verejných situácií objektívnymi metódami. Stavia pritom do popredia „dokumentárnu metódu" laického aj profesionálneho skúmania, v ktorej nejde o hodnotenie korektnosti či nekorektnosti (reči či konania), ale o interpretáciu toho, čo sa deje.

[10] Porov. DOLNÍK, Juraj: *Jazyk – človek – kultúra.* Bratislava : Kalligram, 2010.

[11] emergentný = vynárajúci sa ako kontextovo ukotvená nová kvalita.

[12] DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava : Veda 1. vyd. 2009; 2. vyd. 2013, s. 413 – 416.

Východiskom takýchto skúmaní je bežná reč. Bežná reč je často vedcami vnímaná ako nevhodná na analýzu kvôli svojej nejasnosti, rozvláčnosti, pre neformálnosť, metaforické vyjadrenia a pre množstvo rôznych nežiaducich jazykových chýb a nedokonalostí.[13] Etnometodológovia vyzývajú na zanechanie intelektuálnej predpojatosti voči údajnej vágnosti, neurčitosti, nepresnosti bežne používaného jazyka.[14] V etnometodológii má bežná reč status plnohodnotného konania, nie je banálna a je sprievodným prejavom autonómneho neverbálneho správania aktérov (nezávislého od vedeckej reflexie vedcov)[15]. Plnú vážnosť bežnej reči venujú aj české lingvistky S. Čmejrková, J. Hoffmannová či O. Müllerová[16], podobne ako napríklad americká lingvistka D. Tannenová[17]. Všetky svojimi prácami smerujú k profilovaniu znakov bežných hovorených dialógov, ktorých hodnoty sú iné ako všeobecnejšie ukotvené a známe hodnoty písaných textov ako jazykovo korektných, často esteticky pôsobivých prejavov. A priori v živej pominuteľnej ústnej interakcii, ktorá produkuje autentický dialóg, nejde o konštruovanie jazykovo „dokonalého" výrazu. Dialóg pritom nie je ani štylizačne homogénny, lebo ho produkuje viac ako jeden autor, teda sa v ňom kríži viacero autorských idiolektov. Pritom je nesporné, že dialóg je nevyhnutnou súčasťou ľudského bytia, častejšou a prirodzenejšou, než je monológ. Jeho prirodzeným cieľom je maximálna efektívnosť nielen v mene dorozumenia (o čom je reč), ale aj vzájomného porozumenia (partnerov v komunikácii). Pokúsme sa spolu pracovne identifikovať, aké jazykovoštylistické dimenzie dialógu prispievajú k naplneniu tohto cieľa.

---

[13] COULTER, Jeff: *Logic: ethnomethodology and thelogic of language. Ethnomethodology and the human sciences*. Ed. G. Button. Cambridge : Cambridge University Press, 1991, s. 20 – 49.

[14] Tamže, s. 49.

[15] BONKOVÁ, Jana: *Etnometodologický prístup a príklad degradačných postupov.* Sociológia, 26, 2004, č. 4, s. 361 – 376.

[16] ČMEJRKOVÁ, Světla a kol.: *Mluvená čeština: Hledání funkčního rozpětí.* Praha : Academia, 2011.

[17] TANNEN, Deborah: *Conversational style. Psycholinguistic Models of Production.* Eds. H. W. Dechert – M. Raupach. Norwood : Ablex, 1987, s. 251 – 267.

Naším východiskom pre uchopenie aspektov určujúcich tvar dialógu bude sentencia, ktorá vystihuje empirický znalostný rámec slovesa hovoriť: *HOVORÍM NIEČO NIEKOMU, KTO POČÚVA A REAGUJE*. V tejto sentencii je obsiahnutých niekoľko aspektov dialógu, schematicky ich môžeme načrtnúť nasledovne:

a) Hovorím – zámerový (ilokučný) a (seba)prezentačný aspekt;
b) niečo – tematická dimenzia;
c) niekomu, kto počúva a reaguje – vzťahová dimenzia.

Všetky tieto dimenzie majú rovnakú dôležitosť pri uchopení dialógu, pravda, prvá je najmä vecou pragmatiky (zámery), druhá dominantne súvisí s teóriou textu (téma), tretia – interaktívna – je primárnym centrom nášho záujmu ako „motivant" kreovania a reťazenia replík v dialógu na ceste k výslednému efektu. Posledná dimenzia je okrem toho spätá so samotnými aktérmi a ich prežívaním vzťahu (napr. neidentickosť/odlišnosť, vzájomnosť) či konaním v dialógu (striedanie rol hovoriacich a poslucháčov, striedanie v reči, (dis)kontinuita reakcií a ich vplyv na výsledný útvar).

Namiesto profilovania „definičných invariantných znakov", ktorých hľadanie v optike interakčného konštruktivizmu je irelevantné, pokúsime sa poukázať na isté spoločné znaky dialógov, ktoré zároveň odkrývajú ich hodnoty v komunikačnom svetle, teda v inom zornom uhle, než sme zvyknutí zaujať pri nazeraní na monologický funkčný jazykový štýl ako abstraktný a apriórny modelový invariant. Tým na jednej strane smerujeme k nazeraniu na utváranie dialógu ako sčasti štandardizovanému, sčasti emergentnému konštruktu interakcie, jednak k snahe ukázať, že dialóg nie je neuchopiteľný, a že aj pri jeho veľkej variabilite prejavov možno pri ňom registrovať isté opory. Patrí k nim diferencovanosť svetov, reciprocita aktérov a ich činnosti, podoby aktívnej zúčastnenosti aktérov či neuzavretosť dialógu.

Diferencovanosť svetov

Dialóg je konštruovaný v procese rečovej činnosti na báze vzťahu a je mu vlastná diferencovanosť svetov zúčastnených aktérov – mňa

a toho druhého/tých druhých. V spoločnom dialogickom vzťahu sa ocitajú mentálne, sociálne, kultúrne alebo inak rozdielni aktéri a s týmito asymetriami sú nútení sa neustále v priebehu dialógu vyrovnávať, pretože odlišnosti v znalostiach, preferenciách, zvykoch a návykoch, názoroch, používaných jazykových varietách produkujú odlišné verbálne stratégie a počínanie. Dialóg nie je jednoznačným smerovaním k vzájomnosti, pochopeniu hľadiska druhého a zhode, ale vzájomnosť možno chápať ako prekonávanie diferencovanosti kontextov interagujúcich individualít, a tak dialóg sa vyznačuje osciláciou medzi dvoma dolníkovsky povedané akomodačno-asimilačnými tendenciami: kooperáciou (smerovaním k vzájomnosti) a konkurenciou (prejavovanie individuálnosti)[18].

Reciprocita/vzájomnosť aktérov

1. Usúvzťažňovanie aktérov a spôsobov ich verbálneho správania

Fenoménu venuje pozornosť napríklad sociológ A. Schütz, keď ráta s tzv. „recipročnou perspektívou" aktérov, čo znamená, že v pluralite pohľadov na svet z pozície rôznych osôb zúčastnených na jednej a tej istej udalosti hľadá istú „nivelizáciu" obrazov sveta verbalizovanú spoločným jazykom, čiže medzi „ja" a „ty" vytvára prienik do polohy „my"[19]. V psychológii je známy pojem „recipročného altruizmu" (označovaný aj ako „egoistický altruizmus") na princípe „raz dám ja Tebe, inokedy Ty dáš mne", ktorý rovnako signalizuje predpoklad vzájomnej ústretovosti[20]. Ak posunieme naše úvahy od sociológie a psychológie k lingvoštylistike, výstižným sa javí sledovanie tohto javu na báze „interakčného sebaprojekčného potenciálu"[21]. Ide pritom o to, že

[18] DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava : Veda, 1. vyd. 2009; 2. vyd. 2013, s. 361.

[19] Podľa AUER, Peter: *Jazyková interakce.* Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 114.

[20] NAKONEČNÝ, Milan: *Sociální psychologie*. Praha : Academia, 2009, s. 223.

[21] DOLNÍK, Juraj: *Jazyk – človek – kultúra.* Bratislava : Kalligram, 2010, S. 73 – 76.

interakčne „nastavený“ subjekt sa realizuje v reťaziacich sa stimuloch a reakciách (striedavo ako hovoriaci a ako interpret reči), pričom jeho počínanie má intersubjektívnu platnosť a spočíva v jeho kompetencii oscilovať medzi vlastnými sebarealizačnými ambíciami a akomodačnými preferenciami v prospech prispôsobenia vlastnej rečovej činnosti partnerovi. Ak sa sústredíme na dispozíciu aktérov reči orientovať sa na druhého v dialógu, čo sa prejavuje napríklad v sklone striedavo si odovzdávať slovo či vo vôli zdieľať myšlienky a dopĺňať sa, reciprocitu odkrývame na viacerých čiastkových rovinách. Na tematickej rovine sa javí v podobe vyjednávania tém, o ktorých sa predpokladá, že sú vzájomne akceptabilné, vhodné, v prípade vyššej miery harmonizácie doslova preferované či príjemné a pod. Na výrazovej rovine to vrhá nové svetlo na signály spätnej väzby v dialógu ako *aha, hej, dobre* a pod., ktoré inak zo systémovolingvistického hľadiska nemajú sémantiku, len istú „invariantnú“ morfologicky klasifikovanú funkciu. Z hľadiska interaktívnej štylistiky dialógu však ide o nevyhnutné prostriedky stavby dialógu a signály spätnej väzby, bez ktorých by nebol dialóg považovaný za plynulý. Vzájomnosť je materializovaná v dialógu aj v podobe kohézie replík v rámci lokálnej organizácie, takisto zabezpečujúcich plynulosť dialógu. Táto dispozícia sa ukazuje ako nosná pre empirické vnímanie kladnej hodnoty dialógu. „Fyzické“ účinky reciprocity možno sledovať aj v zámernom, ale oveľa častejšie v mimovoľnom prispôsobovaní sa aktérov na rôznych úrovniach verbálneho počínania pri voľbe prostriedkov, na suprasegmentálnej rovine realizácie prejavu a pod., a to v konvergentnom smere (mám tendenciu hovoriť približne rovnako hlasne ako môj partner, v rýchlosti prejavu sa orientujem rýchlosťou prehovoru partnera, vertikálny štýl prehovoru volím podľa miery „vysokosti“ štylizácie alebo „nízkosti“ prejavu partnera, podľa toho sa snažím o intelektuálnejšie vyjadrovanie, alebo volím i subštandardnú lexiku, podľa vystupovania partnera spravidla harmonizujem aj svoje neverbálne správanie a pod.). Pre dialóg však nie je konvergencia nevyhnutná. Vzájomné pôsobenie sa prejavuje aj v divergentnom smere v zámernom používaní odlišných vyššie naznačených prostriedkov vyjadrovania, ako používa partner v dialógu s cieľom napríklad demonštrovať asymetriu sociálneho vzťahu v prospech vlastnej nadradenosti, v snahe zneistiť partnera, obmedziť jeho profi-

ty z interakcie a pod. Variabilitu prejavov reciprocity tak vnímame aj v súlade s poznatkami z egolingvistiky J. Dolníka, pričom sebaprojekcia aktérov v spoločnej interakcii podlieha opäť už vyššie zmienenému akomodačno-asimilačnému vyrovnávaniu.[22]

JL: takže tu boli.
ES: no hneď na druhý deň tu boli. a: lebo ivan, čo tu mal? v sobotu tu boli. že musí utekať do mlynskej doliny: že tam má, čo tam? akú akciu? nevieš, čo mal?
JL: °neviem, neviem, neviem°.
ES: v mlynskej doline: (1.0) neviem, či na: pre študentov niečo: či to niečo z horolezeckého alebo či- neviem, neviem, neviem.
JL: no teraz v utorok idú.
ES: [áno].
JL: [ideme k notárke].
ES: idete k notárke? a už bolo dedičské?
JL: to bude práve.
ES: já:j, teraz to bude.
JL: no.
ES: no tak to je dosť skoro, >lebo ja som až po dvoch rokoch nejako mala, keď mi manžel zomrel<.
JL: a:ž?
ES: no. nekonečne dlho to trvalo.
JL: °tak to je u/ž/°. [ľudmila mi predvčerom telefonovala].
ES: [tak to je šikovná]. lebo niekedy to naťahujú donekonečna.
JL: ľudmila ide v pondelok asi do: piešťan, v utorok tam (3.0) v štvrtok by sme chceli ísť niekde na výlet.
ES: počúvaj. volala mi(2.0) eva (1.0) američanka. a že >POČULA SOM, ŽE IDETE NA DOVOLENKU. <STRAŠNE BY SOM CHCELA ÍSŤ S VAMI> A: ŽE: AJ S <MOJÍM MUŽ- MANŽELOM><. mne až zle prišlo, <aby som ti pravdu povedala> (.)že-
JL: mne momentálne.no.
ES: <aj tebe momentálne prišlo zle>.
JL: °áno°.

[22] Porov. DOLNÍK, Juraj: *Jazyk – človek – kultúra.* Bratislava : Kalligram, 2010, s. 72 – 78.

ES: lebo hovorila (.)že:(.) že: má- oslavuje päťdesiatku. ((mienené päťdesiat rokov)) a manžel jej chce dať k narodeninám cestu okolo sveta <a keď je to cesta okolo sveta, tak že domov, na slovensko by chcela prísť> ukázať mu slovensko aj na ukrajinu, kde je, odkiaľ je on, že pôjdu, no: tak že by prišli.

Uvedená ukážka z rozhovoru dvoch dlhoročných priateľov, bývalých učiteľov na dôchodku (62 ročnej hostiteľky ES a 65 ročného návštevníka JL v jej byte) je príkladom silne prevažujúceho vzájomného alocentrizmu, čiže altruistickej orientácie na partnera v rozhovore. Vidno to na veľmi žičlivom odovzdávaní slova, resp. veľmi častom striedaní replík, na replikách vyslovovaných s úsmevom (signalizujúcich potešenie z rozhovoru). Napriek tomu je v malom úryvku zachytené dvakrát aj simultánne hovorenie (pravda, nie ako porucha, ale ako prejav dynamizácie dialógu a spolupatričnosti), ako aj repliky s rozhádzaným slovosledom a vetosledom, neukončené výpovede či prerušované výpovede. Nič z toho však neevokuje deficitnosť na úrovni vzťahu aktérov (ide o priateľstvo, utužované mnohými spoločnými aktivitami, spomienkami, príbuznými hodnotovými svetmi), ani to neuberá na hodnote ich dialógu – ten je súčasťou priateľskej návštevy a hostiteľka aj hosť ju prežívali v príjemnej atmosfére a dobrej nálade. Ide o ukážku dialógu dvoch kultivovaných aktérov, ktorí dynamicky striedajú informácie (a neprekážajú im ani exkurzy od súčasnosti do minulosti a spomienok – všetko vnímajú ako jedno nerušivé komunikačné kontinuum).

2. Koproduktívnosť aktérov

Recipročná súčinnosť a prvok jedinečnosti a nepredvídateľnosti ako inherentné vlastnosti späté s interaktivitou odporujú možnosti identifikovať stále schémy, o ktoré by sa aktéri bežného (neformálneho) rozhovoru mohli pri výstavbe spoľahlivo opierať, či na základe ktorých by si mohli pripraviť svoje príspevky. To, že dialóg je jedinečnou vzájomnou konštrukčnou aktivitou aktérov, možno dobre sledovať na nasledovnom dialógu, kde sa aktérky VP a KP (matka s dospelou dcérou pri spoločnej práci v kuchyni) súčinnosťou dopracúvajú k hľadanému pomenovaniu vzájomným dopĺňaním. Zo šiestich predstavených strie-

dajúcich sa replík matky a dcéry až päť slúži práve na približovanie sa k „hľadanému" výrazu (krutóny). Stavba ich verbálnej interakcie obsahuje zdanlivé nedostatky – paralelné prehovory, ktoré sa však v perspektíve nedostatočnosti javia len v „technickom" zmysle či povrchovo. Účastníčky rozhovoru paralelné prehovory nevnímajú ako problém v interakcii, resp. je to jav, ktorý je vzhľadom na kooperatívne plynutie ich interakcie veľmi pravdepodobne úplne mimo ich centra pozornosti, je bezpríznakový. Tieto paralelné prehovory prežívajú ako súčasť spoločného cieľa, ktorým je nájsť pomenovanie pre opisovaný jav:

VP: [som] videla že oni predávajú v sáčku také tie [kru (.) no],
KP: [no šak ja som minule kúpila to, to myslíš]?
VP: také čo sa dáva do polievky, že
KP: [áno ja čo som doniesla boli ochutené].
VP: [že tie **krutonky**] no: tak ale keď kúpiš také klasické do polievky neochutené alebo čo,
KP: °dobre°.

Moment koprodukcie sa odráža na úrovni prehovorov, ich formy, radenia a vyslovenia (realizácie alebo nerealizácie) replík i na význame. Forma prehovorov, radenie a realizácia závisí nielen od hovoriaceho, ale aj od počúvajúceho, ktorý svojimi verbálnymi i neverbálnymi prejavmi ovplyvňuje, čo z hľadiska svojich záujmov akceptuje, preferuje či naopak odmieta, dáva tak bezprostrednú spätnú väzbu hovoriacemu a ten viac či menej flexibilne upravuje prehovor v procese tvorby. Uvedená ukážka súčasne vystihuje aj typické znaky štylistiky dialógu prameniace z faktu, že dialóg je spoločným výtvorom dvoch/viacerých aktérov. To má za následok fragmentárnosť častí textu, roztrúsenosť myšlienky do viacerých replík, neúplnosť a vágnosť jednotlivých replík. Takto sa však javia jednotlivé súčasti, len ak ich hodnotíme osve ako jednotliviny a zabúdame, že v skutočnosti svoju celistvosť získavajú až v kontexte ostatných replík dialógu, či v mnohých prípadoch dokonca až v kontexte sledu čiastkových dialógov, ktoré aktéri medzi sebou vedú. Na to upozorňuje P. Linell pod označením *cirkulatívnosť*, keď hovorí o návratnosti tém, ktoré sa opakovane objavujú v nových dialógoch tých istých aktérov. Pritom to vysvetľuje tým, že ide o návrat k témam, ktoré

sa ukázali ako nedokončené, resp. neuspokojivo doriešené[23]. Ide o návrat k pojmom, ktorých určenie sa ukázalo ako nepresné, nedostatočne či mylne pochopené, a teda pretrváva potreba vyrokúvania významov. V podstate každá jedna súčasť dialógu je potenciálne predmetom dotvárania, a to i v prípade, že hovoriacemu sa javí ako hotová.

Porovnajme:

MP: (5.0) ja sa spytam či aj ja budem mať nejake vyhody z toho (.) manželstva. v škole.
PR: rozhodne choď, popytaj sa na to, ale to NIE JE jedine čo my musime počkaj [TO NIE JE]
MP: [a č- počkaj s-] strašne hučiš a maš otvorene dvere. em chcela som sa spytať individualny plan alebo peniaze.
PR: to mi davaš na vyber ako z čoho.
MP: keď si budem mať môcť vybrať keď mi (.) ponuknu individualny plán ale tym pádom by som stratila peniaze.
PR: to ti neponuknu. tak v tom pripade [prideš] domov a ešte si to rozmyslime.

V dialógu medzi študentmi – snúbencami, ktorí očakávajú potomka, možno sledovať, že skutočnosť, či je myšlienka hovoriaceho dotvorená (hotová), sa nedá posúdiť objektívne, ale závisí od interpretačnej schopnosti partnera. V dialógu dochádza k viacnásobnému dotvoreniu myšlienky na základe signálov partnera o potrebe doplnenia. Partnerka (MP) fragmentárne uvedie svoju dilemu len prostredníctvom kľúčových pojmov (individuálny plán alebo peniaze) bez uvedenia súvislostí. Tie môže partner vyvodiť z kontextu, avšak jeho reakcia nabáda k zexplicitneniu súvislostí (to mi dávaš na výber ako z čoho). Partnerkina ďalšia replika teda predstavuje dotvorenie prostredníctvom uvedenia vzťahov medzi nadhodenými pojmami (ponúknu mi individuálny plán, ale tým pádom by som stratila peniaze), pričom neobsahuje nové informácie, ktoré by neboli implicitne obsiahnuté v jej predchádzajúcej replike.

[23] LINNEL, Peter: *Approaching Dialogue. Talk, Interaction and Contexts in Dialogical Perspectives*. Amsterdam : John Benjamins Company, 1998.

Zúčastnenosť aktérov

1. Aktívnosť v interakcii

Rolu hovoriaceho a poslucháča nemožno chápať opozične v optike zmyslovo vnímateľnej aktívnosti – pasívnosti, ako sa to zvykne mylne robiť na základe vonkajších prejavov aktérov. Plnohodnotné plnenie rol v dialógu znamená, že všetci (vzájomne uznaní) zúčastnení plnia svoju rolu aktívne: hovoriaci vyvíja úsilie o sformulovanie mentálnych obsahov a príjemca, ak má byť dialóg naplnený, orientuje svoju mentálnu aktivitu na interpretáciu zmyslu vypočutých prehovorov a na prípravu vlastného vstupu do interakcie. Bez toho, aby bol naplnený tento atribút, dialóg vedie k defektnej interakcii, čo má za následok repliky, ktoré sa bežne označujú ako *neprítomné* či *bezduché*, keď je síce naplnená aktivita aktéra v role hovoriaceho, avšak bez jeho predchádzajúcej aktivity v role počúvajúceho. (Na ukážku stačí nasledovný príklad „bezduchej" mechanickej reakcie: *A*: *zápas sa skončil 1 : 1* ***B: kto vyhral?***) Vonkajšími prejavmi zúčastnenosti môžu byť okrem autosémantických výrazov vrátane viacslovných celkov (ako to vidíme v ukážke nižšie na replike *umyl a natrhal*) aj častice signalizujúce súhlas/nesúhlas, prítomnosť či pozornosť (*áno, nie, aha, hej, fakt? ozaj?),* ktoré viac než hodnotenie a schvaľovanie vyjadrujú potvrdenie „príjmu".

KP: **nie** oni to majú pri zelenine lebo to je kvázi polotovar ktorý je už s-pripravený, to je tam kde máš normálnu zeleninu a potom tam máš taký box kde máš, už spravený akože šalát natrhaný pomiešaný v tých
VP: **[aha]**
KP: [sáčkoch] a to je tam kde sú aj tie dressingy lebo to je pre takých čo si kúpi hneď tú šalátovú zmes a je natoľko lenivý aby si proste,
VP: **umyl a natrhal.**
KP: **áno** tak tam to je pri tom že aby si už kúpil k tomu aj tie krutóny a aj ten dressing.
VP: **aha.**

2. Aktívnosť v rečovej činnosti

Striedanie na produkcii reči je zabezpečované fluktuáciou rol hovoriaceho a počúvajúceho. (Miera „symetrie" striedajúcich sa partnerov je rôzna, pričom napríklad *naratívny dialóg* jasne vytvára priestor na dominantné zastúpenie jedného účastníka, ktorý rozpráva svoju autobiografiu, prípadne isté príhody a ďalší aktér dialógu ho počúva, pravda takáto komunikačná disproporcia je vopred vzájomne uznaná (ratifikovaná) – známe sú v tejto súvislosti konverzačnoanalytické pravidlá[24]. Dialóg je touto dimenziou poznačený hlavne na tranzitných miestach, kde dochádza k striedaniu hovoriacich a k prechodu od repliky jedného aktéra k replike druhého aktéra. Striedanie sa v bežných rozhovoroch symetrických (rovnocenných) partnerov nerealizuje explicitnou regulačnou formulou (napr. *Pán podpredseda, máte slovo; Čo si o tom myslíte, pán predseda?; Nech sa páči, môžete odpovedať* a pod., ako je to napríklad v riadených politických debatách v publicistike, alebo ešte väčšmi dôsledne v niektorých verejných inštitucionálnych dialógoch, napríklad v komunikácii učiteľa so žiakom na vyučovaní či v komunikácii prokurátora so svedkom na súde), ale tranzitné miesto je signalizované typickými indikátormi. Práve tie sú obzvlášť dôležité pre štylistiku dialógu, pretože niektoré z nich boli dosiaľ irelevantné pre opis jazyka v monológu ako synsémantické, resp. ich funkčnosť sa prejavuje inak a nanovo z hľadiska skúmania dialógu. Ide napríklad o také indikátory, ako sú výrazy *takže, ale, lebo, len* v pozícii na konci repliky v dialógu. Takéto výrazy boli doposiaľ zo systémovolingvistického hľadiska opisované vo funkcii spojok či častíc. V pozícii na konci vety boli kvalifikované ako jazykovo príznakové (expresívne) až defektné (išlo o signály neukončených expresívnych výpovedí s expletívami, prípadne evokovali agramatickosť). V dialógu ako plynulom nadvetnom celku tvorenom viacerými striedajúcimi sa komuni-

[24] SACKS, Harvey – SCHLEGLOFF, Emanuel A. – JEFFERSON, Gail: *A Simplest Systematics for the Organization of Turn-taking for Conversation*. Language, 5, 1974, č. 4, s. 696 – 735. Dostupné na: http://www.cs.columbia.edu/~julia/cs4706/Sacks_et_al_1974.pdf.

kantmi sú tieto výrazy v uvedenej pozícii oproti tým istým výrazom v spájacej či vytyčovacej funkcii v tradičnej gramatike monologických textov dôležitými indikátormi regulácie odovzdávania a preberania slova. Sledované výrazy sú obvykle aj indikátormi toho, že počúvajúci si môže nielen prevziať slovo, ale aj spolupracovať na ďalšom rozvíjaní obsahu. Striedanie rol je štandardne preferovaná alternatíva k paralelnosti prehovorov. Nejde ale o vzájomne sa vylučujúce opozičné možnosti interakcie aktérov, v istých situáciách sú rečové presahy a paralelné hovorenie aktérov žiaducou súčasťou dialógu, keď sa prekrýva záverečná časť repliky jedného aktéra so začiatkom repliky druhého aktéra ako nerušivý signál zúčastnenosti partnera, jeho empatie, prípadne aj snahy pomôcť partnerovi nájsť správne výrazové prostriedky (porov. vyššie interakciu matky VP a dospelej dcéry KP pri smerovaní k pomenovaniu krutónov). Naopak, ak presahy v rozhovore chýbajú, resp. nastáva začiatok príspevku druhého hovoriaceho až po úplnom dokončení príspevku predchádzajúceho hovoriaceho (prípadne s pauzou), samotní aktéri to môžu vnímať ako štylizačný nedostatok, a síce ako porušenie plynulosti rozhovoru, viaznutie rozhovoru. V inej situácii je tranzitné miesto stimulom na aktivizáciu partnera s uplatnením skupiny štylistických prostriedkov, ktoré umožňujú počúvajúcemu prevziať si slovo vynúteným spôsobom. V takej situácii sa využívajú napríklad suprasegmentálne prostriedky (silová, časová či tónová modulácia reči), alebo explicitné formuly (napríklad: *Počkaj! Prepáč, ale musím ťa prerušiť..., Ale, ale...; Toto ja počúvať nebudem...* atď.). Rovnako je tranzitné miesto priestorom na uplatnenie štylistických prostriedkov na násilné udržanie si slova s využitím tých istých naznačených prostriedkov, napríklad zosilnenia hlasu, zvýšenia tempa reči, vynechania pauzy na mieste, kde by mohlo dôjsť k prevzatiu repliky počúvajúcim a pod. Pravda, suprasegmentálne prostriedky sú vnímateľné primárne v „reči pre ucho" (tak ako hovorenú reč označuje S. Čmejrková[25], v písme sa dajú vyznačiť len sekundárne, v podstate až v konverzačných prepisoch fixujúcich živú reč s čiastočnou kompenzá-

[25] ČMEJRKOVÁ, Světla a kol.: *Mluvená čeština: Hledání funkčního rozpětí.* Praha : Academia, 2011, s. 10.

ciou absencie zvuku dohodnutými grafickými znakmi[26] (Bokom tu nechávame vizuálne signály z dialógu „tvárou v tvár", ktoré ešte zahŕňajú penzum informácií z neverbálnej komunikácie – tá má podľa známych informácií viac ako 50% podiel na celkovej interakcii[27].

Všimnime si, ako sa v reči v nasledovnej ukážke striedajú traja aktéri súkromného rozhovoru, a to rodinní príslušníci (šesťdesiatnik strýko VR, jeho švagriná a rovesníčka RB a jeho neter – štyridsiatnička LL, ktorá je dcérou RB). Celý dialóg je nespisovný, prebieha v západoslovenskom nárečí z okolia Trnavy. Strýko je na neformálnej návšteve v dome RB. Tej v sledovanom výseku – zdá sa, že neplánovane vzhľadom na predošlé preberané témy o iných spoločných známych (prvá replika ukážky ešte zachytáva dokončenie rozprávania príhody o kamarátovi, ktorý chcel dať svoju svokru do domova dôchodcov) – začal zvýšeným hlasom dávať najavo, že má prepísať dcére časť pozemku, kde by mohla postaviť dom. V rozhovore je viditeľný opakovaný strýkov nátlak a komunikačne úspešný pokus vziať si slovo za cenu

[26] V našich prepisoch dialógov uplatňujeme nasledovné grafické symboly:

[ ] hranaté zátvorky sa používajú na vyznačenie simultánneho vyslovenia častí replík

VEĽKÉ PÍSMO zaznamenáva časti repliky, ktoré boli vyjadrené hlasnejšie v porovnaní s okolitými časťami

° ° znak stupňa obklopuje časť výpovede, ktorá bola vyjadrená tichšie ako časti, ktoré ju obklopujú

Podčiarknutie vyjadruje zdôraznenie

>< medzi znakmi viac a menej je umiestnená časť repliky, ktorá bola vyslovená výrazne rýchlejšie ako okolité časti

‹› do špicatých zátvoriek uvádzame repliku so smiechom

) (medzi zátvorkami v obrátenom poradí je umiestnená replika alebo časť repliky, ktorá bola vyslovená výrazne pomalšie ako okolité časti

(.) bodkou v okrúhlych zátvorkách je označená veľmi krátka pauza, avšak predsa pociťovaná ako príznaková

(3.0) dlhšia pauza je vyjadrená počtom sekúnd v okrúhlych zátvorkách

( ) pomocou prázdnych zátvoriek je signalizované úplne nezrozumiteľné slovo

(keď) slovo v zátvorkách značí, že výraz v nich bol ťažko zrozumiteľný

- spojovník sa pripája k nedokončeným slovám

(( )) v dvojitých zátvorkách sú zaznamenané komentáre o kontexte rozhovoru.

[27] PEASE, Alan: *Reč tela.* Bratislava : Ikar, 1999.

skočenia do reči. Pritom zvýšeným hlasom si najskôr pripravuje cestu k výzve (otázkou na neter, či jej patrí predná časť záhrady) a napokon zavŕši svoje úsilie priamou výzvou švagrinej, aby svojej dcére darovala tú časť záhrady, kde sa dá postaviť dom. Oslabená je nielen formálna súdržnosť, ale aj obsahová nadväznosť replík, kde strýko ignoruje reč postupne oboch partneriek, nenadväzuje ani na argument švagrinej (že dcéra nemá peniaze na stavbu), ani na reč netere, ale priamo smeruje k výzve, aby matka darovala dcére príslušnú časť pozemku. Prejav je síce formálnoštylisticky neupravený, s prerušeniami a neukončenými replikami i slovami, ale pragmaticky efektívny: strýko jednoznačne a zrozumiteľne vyjadril svoj zámer a od žartovania na tému „rizika" umiestnenia švagrinej do domova dôchodcov (ak nebude voči dcére ústretová) sa po krátkej výmene replík spoludiskutujúcich dostal k jednoznačnému apelu, kde za cenu skočenia do reči priamo vyzval RB, aby dcére darovala pozemok na stavbu domu.

VR: ... on ju sceldat tam v stupave je domov dóchocov, tam ju sceldat a nechceli ju zebrat, lebo že, tak ten národný výbor víné, že majú dom, má dcéru, len on ju nemal v láske tak, ale mu ju tam nezebrali (.) do tých domu sociálnych služéb. (.) no, aj ty tam pójdeš, ked nebudeš poslúchat ((smiech)) do teho domova dóchocov, áno?
RB: to ty ma tam jakože ty dáš?
VR: **ANO ((smiech)) no počuvaj, ked vám nedá tí pozemky túto záhradu už ste mali stavat dom.** prisám bohu **ale**
RB: jakú záhradu, šak ono-
LL: [jázáhr- záhrada je moja, ale šak načo mi je]
VR: **[ALE CELÝ TENTO PREDEK ZÁHRADY JE TVOJ?]**
LL: predeknije, ja ja- mám tam ((ukázanie rukou))
VR: no na tú sa vysrat čo je vzadu dzenemóžešstavat, tuto
LL: šty- štyricat osem árový pozemek mám a neni mi k ničemu[no] načo mi je
RB: šakmóžestavat [nemóže, ked to ne-] začo, za blchy, to by si jej moselrobit sponzora
VR: prečo, šak tuto vpredu jak su tí garáže, jak sú
LL: [to neni moje]
VR: **[NO TO JÉJ DAJ, TAM BY MÓHLI STAVAT]**

Neuzavretosť dialógu

Jednou z podstatných vlastností bežného rozhovoru je, že sa nerealizuje ako uzavretá jednotka, ale (reálne alebo potenciálne) ako súčasť predchádzajúcich a nasledujúcich rozhovorov a širšie sociálnych interakcií, ktoré spolu aktéri absolvovali. Aj podnety (verbálne i neverbálne), ktoré v takomto rozhovore aktéri dostávajú, potom nie sú interpretované ako súčasť konkrétneho dialógu ako uzavretej jednotky, ale rozhovor interpretujú s ohľadom na to, čo sa dovtedy v sociálnej interakcii medzi nimi odohralo a správajú sa tak, aby si ponechali perspektívu otvorenosti vzťahu a pokračovania v dialógu. Konkrétny bežný rozhovor je teda len segment v dlhej medziľudskej interakcii[28]. To nie je jeho „nedostatok" či „deviácia", ale jeho normalita, ktorá je bližšie k prirodzenej podobe nedokonalých, torzovitých ľudských verbálnych interakcií, než písomné, skorigované ucelené texty formulované podľa vopred vymedzených kritérií v duchu stanovených modelov publicistických, administratívnych či náučných žánrov.

Záver

V našej štúdii sme nadviazali na východiskové podnety o využívaní interdisciplinarity pri napĺňaní integračnej funkcie štylistiky 21. storočia. Pritom sme uprednostnili nové nazeranie na známe jazykové prostriedky v službách dialógu, resp. na nové dimenzie štylistiky ako vedy reflektujúcej interaktivitu ako primárnu, prirodzenú podobu koexistencie komunikantov, ktorí ako sociálno-kultúrne ukotvení aktéri konštruujú svoj jazyk v súlade s uplatňovaním jednak neformálnych pravidiel, jednak konvencií platných v sociokultúrnom kontexte ich bytia. V súlade s antiscientistickými etnometodologickými impulzmi sme pracovali s materiálom audiozáznamov verbálnych interakcií z bežného života ako synekdochickými (pars pro toto) reprezentatívnymi ukážkami rečovej činnosti spätej s kontextom. Ďalšie skúmania

[28] GADAMER, Hans-Georg: *Člověk a řeč.* Praha : Oikoymenh, 1999.

jazykových aspektov verbálnej interakcie a komunikačných hodnôt ňou kreovaného tvaru – dialógu – v emergentno-konvenčnom procese jazykového diania sú podľa nás úlohou súčasnej interaktívnej štylistiky[29].

Literatúra

AUER, Peter: *Jazyková interakce.* Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2014.

BONKOVÁ, Jana: *Etnometodologický prístup a príklad degradačných postupov.* Sociológia, 26, 2004, č. 4., s. 361 – 376.

COULTER, Jeff: *Logic: ethnomethodology and thelogic of language. Ethnomethodology and the human sciences.* Ed. G. Button. Cambridge : Cambridge University Press, 1991, s. 20 – 49.

ČMEJRKOVÁ, Světla a kol.: *Mluvená čeština: Hledání funkčního rozpětí.* Praha : Academia, 2011.

DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava : Veda 1. vyd. 2009; 2. vyd. 2013.

DOLNÍK, Juraj: *Jazyk – človek – kultúra.* Bratislava : Kalligram, 2010.

GADAMER,Hans-Georg: *Člověk a řeč.* Praha : Oikoymenh, 1999.

HOFFMANNOVÁ, Jana: *Stylistika a ...* Praha : Trizonia, 1997.

HOFFMANNOVÁ, Jana: *O dialogickou a intertextovou stylistiku.* In: *Stylistyka. IV.* Ed. S. Gajda. Opole : Wydawnictvo Uniwersytetu Opolskiego, 1995, s. 246 – 257.

LINELL, Peter: *Approaching Dialogue. Talk, Interaction and Contexts in Dialogical Perspectives*. Amsterdam : John Benjamins Company, 1998.

MARKOVÁ, Ivana: *Dialogičnost a sociální reprezentace*. Praha : Academia, 2007.

MIKO, František: *Text a štýl.* Bratislava : Tatran, 1970.

MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. 3. vydanie. Bratislava : SPN, 1997.

MLACEK, Jozef: *Sedemkrát o štýle a štylistike.* Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta, 2007.

[29] Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA 2/0011/15 *Jazyk v sociálnej kultúre.*

MÜLLEROVÁ, Olga – HOFFMANNOVÁ, Jana: *Kapitoly o dialogu*. Praha : Pansofia, 1994.

NAKONEČNÝ, Milan: *Sociální psychologie*. Praha : Academia, 2009.

PEASE, Alan: *Reč tela*. Bratislava : Ikar, 1999.

SACKS, Harvey – SCHLEGLOFF, Emanuel A. – JEFFERSON, Gail: *A Simplest Systematics for the Organization of Turn-taking for Conversation*. Language, 5, 1974,č. 4, s. 696 – 735. Dostupné na: http://www.cs.columbia.edu/~julia/cs4706/Sacks_et_al_1974.pdf.

TANNEN, Deborah: *Conversational style*. *Psycholinguistic Models of Production*. Eds. H. W. Dechert – M. Raupach. Norwood : Ablex 1987, s. 251 – 267.

Ako starne slovenčina. Je dôvod na paniku?

Marianna Sedláková – Iveta Bónová

Abstract

How Slovak Ages: Is There a Reason to Panic?

This article discusses how contemporary Slovak, which is under the influence of young people, linguistic globalization, and new communications technology, is flooded with new and particularly foreign words; it also discusses how a stable language system which carried the developmental baton from the dawn of the inception of speech (also on a lexical level) playfully deals with this invasion so that the language does not betray natural interpersonal communication. The conclusions to the claims made by the authors are based on peripheral elements of the language system (words motivated by sound as motivating words as well as motivated words in the language system and in dictionary form) as well as on peripheral and central elements of the communication system (the language of magazines and Internet-based entertainment programming for young people as well as new hybrid genres of journalism) which emphasize the dependency of the development of the language system on the communicational surroundings within which the language primarily operates.

Key words: sound-motivated words in Slovak, system stability, the communicational essence of language

Podnety z komunikácie mladej generácie prostredníctvom čítania a sledovania audiovizuálnych programov

Titulok a podtitulok nášho príspevku tvoria naše spontánne reakcie na dva aktuálne podnety.

V jednom z nich[1] sme si museli konfrontovať súčasných mladých ľudí z hľadiska úlohy čitateľa a diváka. Hoci je už dávno všeobecne známe, že väčšina (nielen mladých) ľudí súčasnej konzumnej spoločnosti dáva prednosť role diváka pred rolou čitateľa. Výrazný posun v charakteristike súčasného mladého čitateľa nastal *pod vplyvom kultu zábavy* vanúceho zo súčasných informačno-komunikačných technológií (IKT) a elektronických médií (EM), ako sa o ňom píše v jednej z nových masmediálnych učebníc[2]. Súčasný mladý čitateľ tzv. Generácie Y[3] totiž aj čítanie (do ktorého ho núti škola) posudzuje najmä z hľadiska zábavy a všetko, čo tomu prekáža, vníma ako výrazné negatívum. Naše priame pozorovania sa dotýkajú poviedky Martina Kukučína *Rysavá jalovica*, ktorá figuruje v tzv. povinnom čítaní. Náš záujem o túto tému bol vyprovokovaný projektom Baštrng, ktorý sa vyprofiloval na portáli YouTube ako kvázi didaktická pomôcka. Z klasického realistického diela, ktorému ani v origináli nechýbajú prvky komiky, sa tak stala humorná animácia s moderným textom na hudbu skupiny Queen[4]. Pokiaľ ide o jazyk pôvodnej poviedky, naozaj ho ne-

---

[1] Ide o diplomovú prácu, ktorá vznikla pod vedením M. Sedlákovej: KOMLOŠ, Martin: *Špecifiká niektorých zábavných relácií na portáli YOUTUBE. Relácia Baštrng. Diplomová práca.* Košice : FF UPJŠ, 2017.

[2] GLADIŠ, Marián: *Žáner v prostredí masových médií.* Košice : UPJŠ v Košiciach, 2015, s. 103.

[3] Ide o rozčlenenie generácií dnešných divákov z hľadiska počítačovej gramotnosti odrážajúcej vplyv IKT a EM na nich v čase rozličných osobnostných vývinových štádií. Podľa V. Štefancovej ide o tieto „kategórie: Baby Boomers (narodení medzi 1946 – 1964), Generácia X (narodení medzi 1960 – 1980), Generácia Y (narodení medzi 1980 – 2000), Generácia Z (narodení po roku 2000)“. KOMLOŠ, Martin: *Špecifiká niektorých zábavných relácií na portáli YOUTUBE. Relácia Baštrng. Diplomová práca.* Košice : FF UPJŠ, 2017.

[4] Dostupné na https://www.youtube.com/watch?v=XYOGgnDXCow&t=3 0s. Náš pôvodný záujem o konfrontáciu pôvodiny a jej adaptácií smeroval k tomu, aby sme

môžeme vnímať ako súčasný. Už len vo vydaní z roku 1961[5] je priamo v texte poviedky pod čiarou vysvetlených 10 pojmov[6], ktoré by bez kontextu ťažko identifikoval aj čitateľ najstaršej súčasnej generácie divákov. My sme v texte poviedky navyše narátali ešte 150 lexikálne a tvarovo príznakových slov (časovo – smerom k histórii, regionálne či expresívne: *piepor, animak, drapačky, švábka; šijáva, babce, ušima, mátohin; mravenčisko, jarmoček, prujší, ťaj, Krtuľa, starička*). Pri častejšom opakovaní niektorých z nich ide až o 1,5 % príznakových slov v celom texte poviedky. Pozrime sa teraz na lexiku animácie, ktorá bola neskôr príznakovo pomenovaná ako *Bohemian jalovica alebo Rysavá rhapsody*. V krátkom rýmovanom texte, ktorému nemožno uprieť vtip, tvorivosť, nápaditosť, ba ani umeleckosť (najmä v spojení s hudbou a animáciou), je až 6 % časovo a sociálne príznakových slov, vrátane frazém (*mega, kšeft, exoti, and, the, K&T, deal, žrádlo, šmejd, K. O., slopať, mia, činky, vyplavia, vyžehliť si, prúser, zakopať vojnovú sekeru*). Nazdávame sa, že animačnú adaptáciu Kukučínovej poviedky (aj s prezentáciou projektu Baštrng[7]) možno vnímať aj ako reakciu na zastaraný jazyk originálu[8], čo je pre ďalšie smerovanie našich úvah relevantné.

študentom, budúcim učiteľom literatúry, ukázali, že ako didaktická pomôcka môže adaptácia fungovať len veľmi obmedzene.

5 Pôvodné dielo bolo po prvý raz publikované v roku 1885, v digitalizovanej podobe z roku 1961 je zverejnené na stránke http://zlatyfond.sme.sk/dielo/23/Kukucin_Rysava-jalovica/bibliografia#axzz4jauzmefh.

6 Jančiarky, frumbia, Jozue mohol slncu rozkázať, aby za tri dni nezapadlo, holba, ličienka, potrizniť si, štyria Pucovci ju na kolíkoch niesli, deň na Jána, fištrón, zaliepance.

7 Trailer k projektu Baštrng – https://www.youtube.com/watch?v=Gp1UDobFbdo.

8 Za podobný pokus by sme mohli označiť i filmovú adaptáciu poviedky z roku 1970. Režisérom a súčasne aj scenáristom je Martin Ťapák, kameru mal Tibor Biath. „V hlavných úlohách sa predstavil legendárny Jozef Kroner ako Adam Krt, Eva Kristínová ako Eva Krtová, Ivan Rajniak ako Adam Trnka a Viera Strnisková ako Eva Trnková (Česko-Slovenská filmová databáze: *Rysavá jalovica*. Dostupné online na: www.csfd.cz/film/105851-rysava-jalovica/prehled/)“, bližšie KOMLOŠ, Martin: *Špecifiká niektorých zábavných relácií na portáli YOUTUBE. Relácia Baštrng. Diplomová práca.* Košice : FF UPJŠ, 2017, s. 58 – 59.

Podnety z reflexie vydavateľov mládežníckych časopisov na jazyk tínedžerov

Druhý z podnetov je z podobného zdroja[9]. V ňom nás v podstate zarazilo, ako tvorcovia súčasných časopisov pre mládež nezdravo nadbiehajú svojim čitateľom tematicky príznakovo (smerom ku konzumu a zábave) aj jazykovo, a to pravdepodobne v snahe zachovať si dostatok odberateľov. Aby sme vás o tomto svojom vneme presvedčili, uvedieme príklady najmä z analýzy jedného ročníka časopisu (2016) *Kamarát*[10], v ktorom z jazykového hľadiska naša diplomantka zaznamenala 336 štylisticky príznakových slov, medzi ktorými prevládali anglicizmy (až 124 v pôvodnom tvare, čiastočne morfologicky adaptované anglicizmy – *subskribovať* – 35, slovotvorne prispôsobené – *sexoš, ouťák* – 17, pravopisne adaptované – *šoubiznis, lajk* – 19, anglické abreviatúry – *btw, 4U* – 34. V omnoho menšom zastúpení boli slangové výrazy – *časák*, *randečko* – 63, slangové obrazné spojenia – *vypekať album v štúdiu, venčiť tatka* – 34, hovorové expresíva – *kamoš, chalan, bus* – 22 a cudzojazyčne motivované slovenské skratky – *o5 spolu* – 4. Tendencie tvorcov časopisu, ktoré by sme mohli nazvať jazykovým populizmom, sa prejavujú aj na syntaktickej, aj na štylistickej úrovni[11]. Štylisticky príznakové slová sa v najväčšej miere tematicky viažu k móde – *style,*

[9] Ide o diplomovú prácu, ktorá vznikla pod vedením M. Sedlákovej: KOZÁKOVÁ, Nikola: *Špecifiká súčasných slovenských časopisov pre mládež. Diplomová práca*. Košice : FF UPJŠ, 2017.

[10] „Časopis *Kamarát* vychádza nepretržite od roku 1968 až po súčasnosť. Je teda jediným stálym časopisom pre teenagerov na slovenskom trhu. Popri časopise vychádza 5x do roka aj špeciál Kamarát poster s plagátmi ako samostatný magazín. Cieľovou skupinou *Kamaráta* sú žiaci 2. stupňa základnej školy. Svojim čitateľom prináša novinky z oblasti hudby, filmu, módne trendy, príbehy zo života, ale aj rôzne súťaže a plagáty. Do tvorby časopisu sa môžu čitatelia aktívne zapájať zasielaním svojich vlastných príbehov, fotiek, vtipov, dokonca môžu do redakcie posielať otázky pre známe osobnosti.“ KOZÁKOVÁ, Nikola: *Špecifiká súčasných slovenských časopisov pre mládež. Diplomová práca*. Košice : FF UPJŠ, 2017, s. 42.

[11] Podrobná analýza jazyka časopisu *Kamarát* si zasluhuje komplexnejšie publikovanie, z hľadiska zámeru nášho textu zatiaľ stačia vybrané informácie.

stylista, fashionnews, swag, menej k hudbe (rozumej aj informácie zo života a produkcie hudobných hviezd) – *song, live, fans*, najmenej a proporčne vzájomne vyvážene z oblastí kozmetiky a filmu – *tips, mejkap, nails, naily, celebs; movie, news, story, storka, trailer.* Tematické členenie príznakových výrazov poukazuje aj na obsahovú náplň časopisu[12]. O čosi lepšie sa v skúmanej problematike (obsahovo i jazykovo) ukazuje nový dvojmesačník *The Student*[13]. Hoci už aj názov hovorí, že s angličtinou to jeho vydavatelia myslia vážne. Vážne to myslia aj so slovenčinou. V časopise nie sú na rozdiel od časopisu *Kamarát* ani pravopisné, ani syntaktické, ani štylistické chyby (aj jeho obsahová náplň je solídnejšia). Oba časopisy možno však vnímať ako zrkadlo nastavené komunikačnému štýlu slovenskej mládeže. Za spoločnú črtu z hľadiska štýlu súčasnej slovenskej mládeže možno na základe našich aktuálnych zistení považovať „proangličtinárske" zameranie, ktoré je pri mladšej vekovej kategórii spájané s výraznou tendenciou k „antispisovnosti". Aj keď takto abstrahovane to môže vyzerať veľmi príznakovo, čo by pri povrchnom vnímaní mohlo viesť aj k panike, my sa pokúsime nad problematikou zamyslieť hlbšie a – keďže sme pri výbere podnetov doteraz načierali do okrajových subsystémov jazykového systému a dodržali sme to aj vzhľadom ku komunikačným formám – siahame do jazykového systému a tiež na jeho okraj, avšak z druhej

[12] *Kamarát* má štyri stabilné rubriky: *STARS – STYLE – MOVIE – LIFE*. „K obsahovým častiam časopisu, ktoré nie sú zaradené do žiadnej rubriky, patria aj krátke články o knihách, úryvok z nejakej knihy (exkluzívna ukážka len pre teba!), román na pokračovanie či krátke epické príbehy: *Prečo zasa JA?! Zo života crazy baby; Život Adama, zápisky rebela z piatej triedy*. Na stránkach časopisu sa vyskytujú aj krátke komiksové príbehy (*Valéria, Dobrodružstvá Lili a Jane, Kvetka Pletka*) a posledná strana je už tradične venovaná: *Fotostory* – fotopríbehu na pokračovanie." KOZÁKOVÁ, Nikola: *Špecifiká súčasných slovenských časopisov pre mládež. Diplomová práca*. Košice : FF UPJŠ, 2017, s. 45.

[13] Analyzovaný materiál je zo septembra 2016 až apríla 2017. Obsah nového časopisu určeného stredoškolákom je rozdelený do stálych rubrík: *FINANČNÁ AKADÉMIA – POISTENIE – ROZHOVOR – ŠTUDENTSKÝ MANUÁL – MOTIVÁCIA – ŠTUDENTI V ZAHRANIČÍ – CESTUJEME PO SLOVENSKU – FOTOGRAFIE – TECH – ŠPORT – KNIHY – MYŠLIENKY*.

strany vývinového reťazca. Pokúsime sa zachovať si komunikačný pohľad na jazykový systém, ako sa o to pokúšame v našich štúdiách už dlhšie. V samotnom jazykovom systéme sa totiž na každej úrovni nájde prvok priamo odkazujúci na komunikáciu. K takým prvkom patria napríklad oslovenie na štylistickej úrovni a s ním spájaný vokatív na morfologickej úrovni, častice na syntaktickej úrovni, citoslovcia na lexikálnej úrovni a pod. Keďže sa v aktuálnych úvahách zameriavame na lexiku, pozrieme sa bližšie na citoslovcia, najmä na tie, ktorým sa niekedy pripisuje vlastnosť objektívnosti oproti subjektívnym vlastným citoslovciam[14]. Ide o tzv. onomatopoje – čo sú zvukovo-akusticky motivované slová (oproti zvukovo-artikulačne motivovaným vlastným citoslovciam[15].

Ako sa správajú systémovo a zdanlivo aj komunikačne okrajové prvky v jazykovom systéme. Sonda do slovníkov

Fónická motivácia je vďaka svojmu ikonickému východisku jednou z najuniverzálnejších a azda aj najstarších motivácií v rámci všetkých jazykových systémov (podľa viacerých teórií – na samom začiatku ľudskej reči boli zvuky, ktorými človek vyjadroval svoje emócie[16]. Dá sa teda predpokladať aj to, že hneď na druhom mieste pri vzniku reči bolo napodobňovanie počutých zvukov. Hoci inventár fonologických prvkov a ich kombinačné, distribučné možnosti sú v jednotlivých jazykoch diferencované, pri fónicky motivovaných jednotkách sa v zvukovom (vonkajšom) stvárnení formy (zväčša prejavujúcim sa príznakovým sledom foném a imitovaním nejazykových zvukov) viac či menej

[14] DVONČ, Ladislav – HORÁK, Gejza –MIKO, František – ORAVEC, Ján – RUŽIČKA, Jozef – URBANČOK, Milan: *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966, s. 810.

[15] K diferenciácii pozri SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Artikulačne a akusticky motivované slová v slovenčine z vývinového hľadiska*. In: *Studia Academica Slovaca 40*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 233 – 245.

[16] Bližšie pozri ČERNÝ, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc : Votobia, 1996, s. 31 – 35.

zrkadlí obsahové vyjadrenie pomenúvaného denotátu, teda vonkajšia skutočnosť symetricky motivuje formu[17].

V snahe získať objektívny obraz o uvedenom type motivácie v dnešnej slovenčine a v jej lexikografickom spracovaní analyzujeme a interpretujeme vzorku reprezentovanú súborom domácich, zvukovo motivovaných slov začínajúcich sa na písmeno/hlásku *B*. Porovnávame ich výskyt v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (KSSJ, 2003) s výskytom v *Slovníku súčasného slovenského jazyka A – G* (SSSJ, 2006) a iba kvantitatívne aj s výskytom v *Slovníku slovenského jazyka* (SSJ, 1959)[18]. Fónicky (prevažne akusticky) motivované lexémy vyexcerpované z obidvoch lexikografických prác kategorizujeme v závislosti od stupňa ikonicity aj vo vzťahu k slovotvornej motivácii, lebo bezprostredná zvuková motivácia (imitácia nejazykových zvukov realizovaná v interjekciách a onomatopojických slovách) sa oslabuje pri derivovaní nových motivátov. Čím je derivát vzdialenejší od východiskového motivanta, tým viac sa oslabuje jeho zvukové podložie (pozri Ološtiak, 2009). Z tohto dôvodu sa snažíme prehľadne zachytiť fónicky motivované slová z KSSJ aj v rámci slovotvorných vzťahov (uvádzaných v ľavom stĺpci) a (v pravom stĺpci) len novozachytené lexikálne jednotky v SSSJ (s ohľadom na rozsah) už bez slovotvotvorného radenia.

---

[17] O semiotických znakových princípoch pozri najmä: SABOL, Ján: *Semiotické pozadie komunikačných sústav*. In: *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied, Pedagogická fakulta, 2004, s. 30 – 36.
SABOL, Ján: *Semiotická hladina motivovanosti v jazyku.* In: *Slovo – Tvorba – Dynamickosť.* Bratislava : Veda, 2010, s. 44 – 49.

[18] Nedôslednosti v spracovávaní jednotlivých citosloviec sme si všimli už v Peciarovom SSJ (1959 – 1968, bližšie v štúdii SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Artikulačne a akusticky motivované slová v slovenčine z vývinového hľadiska*. In: *Studia Academica Slovaca 40.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 233 – 245). Je to vlastne prvý slovník, ktorý citoslovcia spracúva ako osobitný slovný druh (najmladší – v zmysle systémového pohľadu na slovné druhy), preto sa nedôslednostiam netreba čudovať. KSSJ sa v porovnaní zo SSJ v štruktúrnom pohľade na spracovanie citosloviec výrazne posunul.

Interjekcie ako východiskové motivanty derivátov so spoločnou koreňovou morfémou

KSSJ (2003):	**SSSJ (2006) :**
bác → bacať → bacnúť → bacnúť sa	+ **bac-bac**
baf → bafať → bafkať, bafnúť	+ **baf-baf** + bafčiť *expr.*
bach → báchať → bachnúť→ bachnúť sa	
bé → bečať	+ **béé, bé-bé** + békať, bekot
bim-bam-bom	+ bimbáľať *expr.*
br, bŕ	+ **brr, bŕŕ**
brink → brinkať/brnknúť	+ brinkotať *expr.*, brinkot *expr.*
brnk → brnkať/brnknúť → brnkací → brnkadlo → brnčať	+ brnkávať, brnkot, brnkotať *expr.*
bú → bučať	+ **bučiak**, **bučiačik**
	+ buc→ bucnúť *expr.*, bucnúť si *det.*
buch → búchať → buchnúť (sa)	+ búchanec *expr.*, búchavať, búchať sa, buchotavý, buchkáč *reg.*
→ buchnát → buchnátovať	buchnátovať sa *expr.*,
→ buchkať	
→ buchotať → buchot	
→ buchar	
→ búchačka...	
bum, bums	+ **bum-bác**
	+ **bum-bum-**
	+ **bum-ta-ta bumtarata**
bzik → bzíkať	+ bziknúť, **bzikavka**

Fónické motivované slová bez zjavnej interjekcionálnej koreňovej morfémy

KSSJ	SSSJ
bľabotať → bľabot	+ bľabotavý *expr.*, bľabotavo *expr.*(bla-bla-bla?)
bľačať/bliakať → bľakot	+ bľačievať, bľačavý/bľačivý, bľačavo/bľačivo
	+ bľačiake *xpr.*, bľak
blčať → blkotať → blkot	+ **blk**
→ blčivý	blk, blkať, blkotavý
→ blkom	
Brblať	+ brblaňa *expr.*, brblavo, brblavosť, brbloš *expr.*
brbotať → brbt → brbtať	
brechať → brechot	+ brechnúť, brechávať, brechavý, brechavo
bručať	+ bručivý
bublať → bublina → bublinka	+ bublanie, bublavý, bublavo, **bubliak**,
→ bublanina	bublifuk, bublinatý, bublinkovať, bublinkový, bublinatosť, bublinový, bublinovitý, bublotať *expr*, bublot *expr.*
bubon → bubnovať	+ bubenícky, bubeníček *zdrob.*, bubienkový,
→ bubeník → bubeníčka	bubienkovitý, bubnovitý, bubnisko *zvel.*
→ bubník → bubníček	
→ bubnový	
→ bubienok	
búvať → buvičkať	
→ buvinkať	
→ buvikať	

Fónicky motivované, ale synchrónne slovotvorne nemotivované (resp. demotivované) slová (aj napriek faktu, že v lexikografických prácach sú uvedené interjekcie ako potenciálne motivanty samostatne vyčlenené)

KSSJ **SSSJ**

bom *cit. obyč. v spoj.bim, bam, b.* napodobňuje zvonenie

bom – bomba ? **bom**cit. ► napodobňuje zvuk pri údere na bubon

bomba → bombička

→ bombardovať → bombardér + bombardovanie, bombarda *hist.*,

→ bombardovací bombardérka, bombardérsky, bombardón *hud.*, bombardonista, bombomaniak, bombometčík *voj.*, bombovitý, bombový, bombovnica *voj.*

+ brum, brrum – brumendo *hud.* ?

br, bŕ*cit.*vyj. pocit odporu, hnusu, zimy

br – brnieť ?

bú*cit.* napodobňuje zvuk, kt. vydáva hovädzí dobytok

bú – bujak ? + bujačik *zdrob.*, bujačisko *zvel.*, bujačí, bujačiareň, bujačiť (sa) *expr.*

bububu, bu-bu-bu*cit.*vyj. strašenie (detí)

bububu, bu-bu-bu – bubák ?

bzz*cit.* napodobňuje zvuk lietajúceho hmyzu al. niekt. strojov

bzz – bzučať?

bzučať → bzukotať → bzukot + bzučievať, bzučanie, **bzučivka**, **bzučivkovité**, bzukotavý

→ bzučivý

→ bzučiak

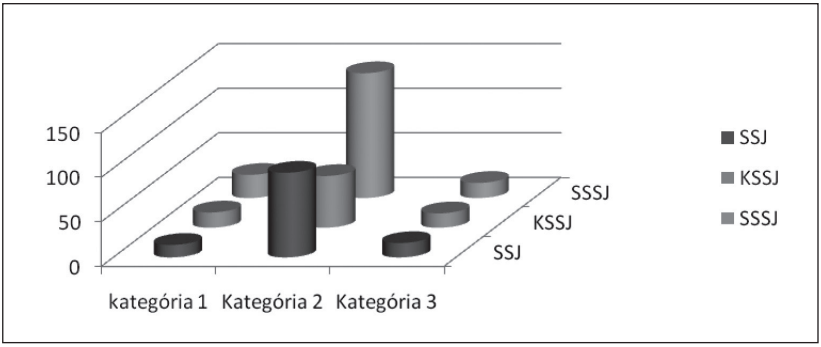

Graf: **Kvantitatívne vyhodnotenie fónicky motivovaných lexém (začínajúcich sa na B) v SSJ (1959), v KSSJ (2003) a v SSSJ A – G (2006)**

Kvantifikátory uvedené v grafe sú odrazom viacerých faktorov, ktoré sa „podpísali" pod získané údaje. K nim radíme najmä obdobie, v ktorom sa realizovala selekcia slov do slovníkov (v dôsledku spoločensko-politických zmien sa zákonite v priebehu polstoročia uskutočnili posuny v lexikálnej zásobe)[19], a celkový rozsah jednotlivých lexikografických prác, ktorý v závislosti od frekvencie determinuje výber jednotiek.

Prvú kategóriu tvoria bezprostredne zvukovo motivované (prevažne akusticky) interjekcie s najvyšším stupňom ikonicity (*bác baf bach bé...*), ktorých počet v SSSJ A – G (začínajúcich sa na *B*) v porovnaní s KSSJ narástol o 70 %[20]. Okrem jednoslabičných interjekcií (*bucbrumbrr*) pribudli najmä viacslabičné reduplikované, resp. modifikované zvukové reťazce citosloviec (*bac-bac baf-baf bé-bé bum-bác bum-ta-ta...*) ako prirodzený odraz jedného z prvých vývinových fáz v detskej reči, tzv. reduplikačného, neskôr rekombinačného (napodobňovacieho, imitatívneho) štádia, keď deti približne okolo 8. mesiaca života spájajú artikulované zvuky do slabík v poradí (najskôr záverový)

[19] V SSJ absentujú napr. interjekcia *bú*, deriváty *bečať*, *búchačka*, ktoré v čase normalizácie mohli signalizovať negatívne konotácie, v SSSJ zas pribudli lexémy označujúce aktuálne javy súčasnosti napr. *bombomaniak*.

[20] Keďže ide o porovnanie krátkeho slovníka a slovníka stredného rozsahu, nárast bol očakávaný, lebo je samozrejmý.

konsonat, vokál (*ba-ba*, *pa-pa*...)[21]. Ak rečová ontogenéza je skrátenou fylogenézou, tak fónická motivácia sa pri zrode ľudskej reči skutočne javí ako východisková – bazálna.

Druhú kategóriu tvoria lexémy, ktoré sú zvukovo aj slovotvorne motivované[22]. Ich východiskovým motivantom sú buď interjekcie (baf → *bafkať*, brnk → *brnkať*, bzik → *bzikať*, bu → *bučať*), alebo verbá (bľabotať → *bľabot*, brbotať → *brbt*...), ojedinele substantíva (bubon → *bubnovať*). Deinterjekcionálne deriváty tohto typu majú o stupeň nižší stupeň ikonicity. Ich počet v SSSJ (58 + 82) v porovnaní s KSSJ (58) sa viac ako zdvojnásobil (nárast o 141,4 %). Pribudli najmä periférne lexikálne jednotky (derivované, štylisticky a inak príznakové s nižšou frekvenciou). Zo všetkých v SSSJ doplnených lexém takmer štvrtina (24,1 %) má len jednu, expresívnu lexiu (*bafčiť*, *bimbáľať*, *brinkotať*, *bľabotavý*...). Medzi derivátmi je odborné a nomenklatúrne názvoslovie z oblasti zoológie (*bučiak*, *bučiačik*, *bzikavka*, *bubliak*, *bzučivka* čeľaď *bzučivkovité*), z vojenskej oblasti (*bombometčík, bombovnica*), ako aj z oblasti hudby (*bombardón*). Nárast motivátov umožnený rozsahom slovníka je nesporne dôsledkom slovotvornej derivácie, ktorá sa aj pri fónicky motivovaných jednotkách ukazuje ako jeden z najproduktívnejších spôsobov obohacovania celej zásoby, nielen jej spisovnej, štylisticky bezpríznakovej, nocionálnej časti. Ilustrujeme to okrem iného aj na celých slovotvorných hniezdach lexém s identickou koreňovou morfémou (*brblať*, *brblaňa*, *brblavý*, *brblavo*, *brblavosť*, *brbloš*). Výrazný kvantitatívny nárast zvukovo motivovaných slov v SSSJ by mohol byť aj odrazom systematickejšieho prístupu lexikografov k citoslovciam a ich derivátom.

Do tretej kategórie vyexcerpovaného súboru sú radené lexémy, ktoré sú podľa *Slovníka koreňových morfém slovenčiny* (SKMS) slovotvorne nemotivované. Ide o východiskové motivanty typu *blčať*, *brbotať*, *bručať*, *bublať*... Do osobitnej triedy tejto kategórie patria lexikálne jednotky, ktoré sú motivované zvukovo, ale nie slovotvorne (*bomba*,

[21] Podľa ORAVKINOVÁ, Zuzana.: *Raná logopedická intervencia u detí s rázštepom pery a podnebia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2010, s. 14 – 18.

[22] Slovotvornú motivovanosť lexém preverujeme aj pomocou *Slovníka koreňových morfém slovenčiny*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2005.

brnieť, *bujak*, *bubák*, *bzučať*; v SSSJ aj *brumendo*) aj napriek tomu, že medzi slovníkovými heslami v analyzovaných lexikografických prácach sú bezprostredne fónicky motivované onomatopojické interjekcie ako *bom*, *br*, *bú*, *bu-bu-bu*, aj *brum*. Na základe existencie týchto interjekcií by sa dala predpokladať súvislosť medzi *bom* a *bomba*, *br* a *brnieť*, *bú* a *bujak*, *bu-bu-bu* a *bubák*, *bzz* a *bzučať*, ako aj medzi *brum* a *brumendo*. Avšak podľa SKMS nejde o motiváty – deinterjekcie, ale o slovotvorne nemotivované, resp. demotivované jednotky. Sila vzájomného vzťahu medzi uvádzanými dvojicami slov je podľa nášho názoru diferencovaná (azda najpevnejšia je pri lexéme *bubák – ten, kto robí bu-bu-bu*). Onomaziologickú bázu by tu systémovo na formálnej úrovni reprezentoval slovotvorný formant *-ák* a onomaziologický príznak interjekcionálny slovotvorný základ *bub-*. Dala by sa tu nájsť analógia so slovom gágor, ktoré je v SKMS – na rozdiel od slova bubák – uvádzané ako motivát (*gágor* je *to, čím sa gága*). Na tomto prípade poukazujeme na fakt, že jazyk, ako to vidieť na pozadí reštrukturalizačných zmien (demotiváciách a remotiváciách), sa neustále dynamizuje a lexikograficky zachytiť niektoré synchrónne uvedomované javy nie je vždy jednoduché. Aj keď v prípade citosloviec, onomatopojí a ich potenciálnych motivátov je na jednej strane ikonicko-symbolické pozadie najmarkantnejšie, na druhej strane inventár slovotvorných prostriedkov zabezpečujúci systematizačnú funkciu slovotvornej motivácie nedovolí narušiť stabilitu jazykového systému aj pri fónicky derivovaných lexémach.

Čo je okrajové systémovo a čo je okrajové komunikačne

V hľadaní odpovede na túto otázku sa musíme vrátiť **k jazyku** ako vyabstrahovanému systému zvukových prostriedkov (zviazaných s grafickými sústavami konkrétnych jazykov) ako databázy reči. Jazykový systém jazykovedci neustále objavujú v čoraz minucióznejších štruktúrach a vo svojich prácach ich teoreticky opisujú. Rovnako sa vraciame aj **k reči** ako konkrétnemu verbálnemu komunikačnému prejavu (zvukovému či písanému) prirodzene zviazanému s para- a extralingválnymi prostriedkami komunikácie. V tomto duchu sa vraciame

aj k našim úvahám o komunikačnej interpretácii jazykových štýlov. Opakovane tu teda musíme vysloviť názor, že konkrétne komunikáty, a teda abstrahujúco i žánre všetkých jazykových štýlov možno podľa nášho názoru popri doterajších klasifikáciách diferencovať aj z komunikačného hľadiska, podľa toho, či sú: 1) prostriedkom hľadania (z psychologického hľadiska prejavom istého druhu neistoty), a preto ich v zhode s psychologickým postojom expedienta, berúc do úvahy literárnodruhové terminologické tradície možno nazvať „subjektívno-lyrizujúcimi" (SL) jazykovými žánrami i štýlmi. Sem by patril výsostne umelecký štýl a jeho žánre (samozrejme v rôznej miere a číro schematicky: najviac lyrika; menej epika; najmenej dráma) a subjektívne žánre hovorového štýlu ako modlitba a vnútorný monológ, ktoré sú výsostne súkromné a zviditeľňujú sa len prostredníctvom umeleckej literatúry alebo náboženskej komunikácie. 2) Ak sú texty prejavom partnerskej komunikácie (zoči-voči) v hovorovom štýle, partnerskej výmeny informácií, mohli by sme ich nazvať „epizujúcimi" alebo aj „prozaizujúcimi", najlepšie „partnersky prozaizujúcimi" (PP) jazykovými štýlmi (žánrami). Zo štýlov by sem patril výsostne hovorový štýl a niektoré objektívno-subjektívne žánre publicistického a rečníckeho štýlu. 3) Ak sú komunikáty dokumentovaným (objektívnym) výsledkom ľudského poznania (z psychologického hľadiska prejavom subjektívne nadobudnutej istoty – dominancie), mohli by sme ich nazvať „dramatizujúcimi" alebo „objektivizujúcimi", najlepšie „dominantne dramatizujúcimi" (DD) jazykovými štýlmi (žánrami). Sem by sme výsostne zaradili náučný a administratívny štýl a objektívne žánre publicistického a rečníckeho štýlu.

Keď sa z hľadiska takto charakterizovaných jazykových štýlov pozrieme na slovnú zásobu (SZ), môžeme konštatovať, že bezpríznaková (nocionálna) SZ sa jednoznačne spája so všetkými štýlmi a žánrami a jej pôvod je najpravdepodobnejšie v centrálnej komunikačnej sfére typu PP, z nej sa potom slová „uberajú" ku komunikačnej príznakovosti jedným či druhým smerom. Z tejto databázy sa príznakovými slovami z hľadiska komunikačného zámeru DD stávajú všetky slová, ktoré nadobudli jedinečný a jednoznačný význam (odborné termíny), na druhej strane slová dotknuté polysémiou, slová s viacerými významami, ktoré sú dešifrovateľné len v kontexte, inak povedané, slová s ne-

jednoznačným významom sa približujú k psychicky motivovanému komunikačnému pólu SL. Kam teda patria z komunikačného hľadiska citoslovcia (akusticky alebo artikulačne motivované slová), ktorým autori MSJ pripisujú význam, hoci nemajú pomenovaciu funkciu[23]? Konštatovanie MSJ o komunikačnej funkcii citosloviec, s ktorým sme pred piatimi rokmi ešte súhlasili[24], by sme dnes chceli upraviť, berúc do úvahy fakt, že človek nekomunikuje len horizontálne (s ľuďmi), ale aj vertikálne, ako uvádzame v spomínanej štúdii (s bohom, vesmírom, ... aj so samým sebou). To, že komunikát, ktorým môže byť aj jediné slovo, nemá *zacielenie na prijímateľa*, ešte neznamená, že nie je/nemôže byť súčasťou komunikačného aktu. Povzdych alebo iný citový prejav expedienta, aj keď je vysielaný bez zacielenia na konkrétneho komunikačného partnera, si môže nájsť percipienta medzi potenciálnymi komunikačnými partnermi nachádzajúcimi sa v jeho blízkosti, čím sa komunikačný oblúk naplní a môže vyvolať aj (rečovú) reakciu. Podobne je to aj s prijímaním zvukov okolia pri vzniku akusticky motivovaných slov – onomatopojí, ktoré pokojne mohli vzniknúť ako komunikačná reakcia človeka na vtáčí spev či psie zavýjanie. Vôbec nevylučujeme takúto komunikačnú motiváciu aj medzi človekom a neživou[25] prírodou. Väčšina takýchto citoslovných komunikačných prejavov, podobne ako modlitba či vnútorný monológ, je výsostne súkromná a k jej zviditeľneniu doteraz prispela najmä umelecká literatúra. Zvukovo motivované slová teda môžeme zaradiť síce na okraj príznakovej slovnej zásoby

[23] DVONČ, Ladislav – HORÁK, Gejza –MIKO, František – ORAVEC, Ján – RUŽIČKA, Jozef – URBANČOK, Milan: *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966, s. 808 – 809.

[24] A citovali v štúdii z roku 2012, totiž, že „z hľadiska komunikačného aktu majú citové citoslovcia minimálnu hodnotu, lebo nielenže nemajú pomenovaciu funkciu, ale pri ich používaní niet ani zacielenia na prijímateľa. Chýba im komunikačná funkcia" (Morfológia slovenského jazyka, s. 810).

[25] Pojem životnosti a neživotnosti ako odrazovej kategórie bol u našich predkov celkom iný, ako ho vníma väčšina ľudí dnes. Dôkaz sa dá nájsť aj vo vývine gramatickej kategórie životnosti v strednej a spisovnej slovenčine (jedno zviera = partner – životný singulár, stádo zvierat = potrava, tovar – neživotný plurál). Niektorí indoeuropeisti tvrdia, že podobnú diferenciáciu v jazyku bolo možné v starších vývinových fázach identifikovať aj pri pomenovaní rastlín (konkrétne stromov).

typu SL, nemôžeme im však uprieť ich komunikačnú funkciu v širšom ponímaní horizontálnej a vertikálnej komunikácie[26].

Filtre, ktorými sa lexikálne jednotky dostávajú do lexikografických diel, závery

V našich pomeroch, pri vzniku SSJ (1959 – 1968) to bola práve realistická literatúra, z ktorej boli do slovníka excerpované príklady a chtiac-nechtiac je tak slovník pomerne výrazne dobovo príznakový, napokon ako budú všetky aj budúce rovnako lexikografické, ako aj iné jazykové texty časovo odzrkadľovať jazyk v čase, v ktorom vzniknú. Autori KSSJ, ktorí na predchádzajúci slovník priamo nadviazali, využili pozitívne i negatívne skúsenosti autorov SSJ a určite tým svoje dielo skvalitnili (hoci ťažko sa je pri takejto náročnej práci vyhnúť akejkoľvek chybe[27]).

V súčasnosti, keď autori slovníkov majú k dispozícii Slovenský národný korpus (s množstvom súčasných textov rozličných štýlov), a jeho formujúci sa hovorený korpus, sa dá predpokladať, že aj slovníky, podobne ako aktuálne výskumy jazykovedcov, sa budú vo väčšej miere venovať nielen písaným, ale aj živým hovoreným komunikátom, čo dosť pravdepodobne zmení perspektívne pohľad na jazyk vo všetkých jeho rovinách[28].

---

[26] Bližšie SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Komunikačný pohľad na jazykový štýl. Od epiky k lyrike i k dráme*. In: *Cesty (k) textu. Inšpirácie Františka Mika. Zborník KSSFaK FF UPJŠ.* Ed. I. Bónová, M. Gladiš. Košice : UPJŠ, 2017, s. 28.

[27] Ako raritu sa nám tu žiada uviesť, že práve od Kukučína, z jeho *Rysavej jalovice*, pochádza jediné zvukovo motivované slovo, ktoré má KSSJ navyše oproti zvukovo motivovaným slovám v SSSJ (A – G) – ide o slovo *driapačka*, prevzaté zo SSJ, ktoré sa vzhľadom na svoju frekvenciu v reči v KSSJ nemalo vyskytnúť. Bližšie v diplomovej práci, ktorá vznikla pod naším vedením (FEJEŠOVÁ, Gabriela: *Zvukovo motivované slová v slovenčine. Diplomová práca*. Košice : FF UPJŠ, 2017). Drobná poznámka k spracovaniu slova v elektronickom KSSJ http://slovniky.juls.savba.sk/, kde sa v heslovej časti uvádza driapačka len vo význame žena..., kým v príkladoch z korpusu v súvisiacej paradigme sa častejšie uvádza driapačka vo význame driapanie (peria).

[28] Pripomeňme si len porovnanie klasickej syntaxe so syntaxou nepripravených rečových komunikátov.

Vývoj sa zastaviť nedá, len si treba želať, aby do komunikátov ovplyvňujúcich mladú generáciu cez internet pribúdali komunikáty podobného typu, ako je Baštrng, ktorý – na rozdiel od záľahy primitívnych vlogov a iných zábavných žánrov na internete[29]– ponúka popri zábave aj kus tvorivosti, nápaditosti, umenia i tradičných kultúrnych informácií. Netreba si robiť príliš ťažkú hlavu ani z toho, že pubertálne prejavy človeka bývajú zväčša protisystémové. Rovnako sa to týka jazyka ako čohokoľvek iného, napríklad aj jazyka cudzieho, ktorý vedia mladí ľudia ignorovať ako množstvo iných školským i spoločenským systémom vnucovaných infomácií. Ak sa mladí ľudia dostanú do stredoškolských podmienok tak, že budú dobre aj jazykovo a *cudzojazykovo* i komunikačne kompetentní, hrozí im menšie riziko, že sa v celosvetových internetových informáciách komunikačne stratia. Aktuálny výskum postojov mladých ľudí k získavaniu informácií[30] totiž ukázal aj to, že prostredníctvom časopisov ich tínedžeri získavajú najmenej (ani nie 2 %) a že ešte stále má u týchto mladých ľudí popri televízii (9 %) miesto aj kniha (vyše 13 %), hoci k ich najpreferovanejším zdrojom infomácií patrí facebook (temer 50 %) a vlogy na youtube. Prieskum ukázal aj to, že z časopiseckých žánrov a tém mladí čitatelia najviac inklinujú k hudbe (nadpolovičná väčšina čitateľov, pripomeňme, že tu často nejde o samotnú hudbu, ale o príbehy spevákov a hudobníkov) a 40 % z čitateľov má najradšej časopisecky uverejňované príbehy, čo je zjavná indícia komunikačne zdravej tendencie k preferovaniu komunikácie typu PP. Za jeden z najpotešujúcejších faktov uvedeného výskumu považujeme to, že zo vzorky respondentov len 20 % vôbec nečíta knihy, menej ako 40 % knihy číta, len keď musí, a nad 40 % respondentov uvádza, že číta rado aj vo voľnom čase.

---

[29] Bližšie KOMLOŠ, Martin: *Špecifiká niektorých zábavných relácií na portáli YOUTUBE. Relácia Baštrng. Diplomová práca*. Košice : FF UPJŠ, 2017, s. 30 – 45.

[30] Dotazníkový výskum bol realizovaný v mesiaci január 2017. Dotazník vyplnilo 112 respondentov vo veku 11 – 19 rokov. Respondenti boli vybraní náhodne, dotazník bol vytvorený prostredníctvom bezplatnej služby firmy Google a zdieľaný prostredníctvom sociálnej siete Facebook. KOZÁKOVÁ, Nikola: *Špecifiká súčasných slovenských časopisov pre mládež. Diplomová práca*. Košice : FF UPJŠ, 2017, s. 79 – 89.

Aj tu naznačené indície ukazujú na to, že sa vďaka spoločenskému vývinu v produkcii textov (otázne je, či aj v ich percepcii[31]) možno celé ľudstvo, iste však jeho vysoké percento patriace do tzv. západnej kultúry, vychýlilo z rovnovážneho stavu reprezentovaného podľa našej terminológie prevahou textov charakteristických PP komunikačnými vzťahmi do prevažujúcej produkcie textov komunikačne založených na DD vzťahoch[32]. V záujme hľadania stratenej komunikačnej rovnováhy si dovolíme odbočenie tentoraz[33] do mediálneho priestoru, ktorý je v súčasnej spoločnosti v komunikačnom centre, no pokiaľ ide o tradičné printové médiá, tie sú elektronickými médiami postupne z centra vytláčané. M. Gladiš už vo vyššie spomínanej publikácii píše, že „v dôsledku hybridizačných procesov v prostredí masových médií (najmä elektronických) sa aj slovenská mediálna žánrológia rozšírila o nové pojmy *dokudráma, dokusoap, dokukomédia a dramédia*."[34] Už aj z povrchovej slovotvornej analýzy, ale aj z charakteristiky uvedených žánrov v citovanej učebnici[35] vidieť, že podľa všetkého smeruje uvedený hybridizačný proces k subjektivizácii pôvodne objektívnych žánrov, čím sa pravdepodobne čiastočne eliminuje vyššie konštatovaná komunikačná nerovnováha, prítomná nielen v publicistickom štýle, čo je opačná tendencia, ako sme skôr zaznamenali v štýle umeleckom. Na základe zaznamenaných indícií sa nazdávame, že zatiaľ netreba podliehať panike, ukazuje sa totiž, že jazykový systém je natoľko pevný, že si sám dokáže poradiť so všetkým, čo mu spoločenské prostredie pripraví, ako sa to ukázalo aj v našej sonde do slovníkov, ale už veľakrát v histórii. Niektoré nové slová, slovotvorné postupy, prípadne morfo-

---

[31] Človek nemá fyzicky dosť síl, aby prečítal čo i len maličké percento z dennej produkcie iba tlačených textov.

[32] Viac i k literatúre SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Komunikačný pohľad na jazykový štýl. Od epiky k lyrike i k dráme*. In: *Cesty (k) textu. Inšpirácie Františka Mika*. Košice : UPJŠ, 2017, s. 28.

[33] V predchádzajúcej štúdii sme tak urobili smerom k piesňovým textom (SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Komunikačný pohľad na jazykový štýl. Od epiky k lyrike i k dráme*. In: *Cesty (k) textu. Inšpirácie Františka Mika*. Košice : UPJŠ, 2017, s. 27.

[34] GLADIŠ, Marián: *Žáner v prostredí masových médií*. Košice : UPJŠ, 2015, s. 104.

[35] Tamže, s. 105 – 108.

logické tvary systém podľa svojich štruktúrnych zásad prijme, niektoré odmietne, a to všetko s ohľadom na svoju komunikačnú funkciu. To isté na základe našich pozorovaní sa dá povedať i o široko vnímanom komunikačnom systéme, ktorý sa aj prostredníctvom hybridizácie žánrov publicistického štýlu ako silného mienkotvorného nástroja súčasnej spoločnosti snaží zachovať rovnováhu medzi krajnými pólmi komunikačných vzťahov založených na spôsobe komunikácie typu DD a SL s prevahou základného, pružne primeraného (PP) partnerského komunikačného spôsobu, ktorý, pripúšťame, môže byť aj prejavom trhovo podmienenej komunikačnej kamufláže. Na záver sa nám žiada pripomenúť, že, aj keď sa to na prvý pohľad nezdá, človek ešte neprenikol do všetkých štruktúrnych zákutí jazyka, ktorý nie je ničím iným, iba obyčajným prostriedkom ľudskej komunikácie, ktorej stále podlieha. Postupom jazykovedných zistení sa pokojne môže ukázať, že to, čo na základe nášho dnešného pohľadu na jazyk stojí na periférii jazykového systému, vôbec nemusí byť periférne z hľadiska ľudskej komunikácie. Zmeny, ktoré sa v súčasnosti odohrali v komunikačných technikách a technológiách, sa musia prirodzene prejaviť aj v jazyku, ktorý je komunikácii podriadený.

Literatúra

ČERNÝ, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc : Votobia, 1996, s. 31 – 35.

FURDÍK, Juraj: *Slovenská slovotvorba [teória, opis, cvičenie]*. Ed. M. Ološtiak. Prešov : Náuka, 2004.

FURDÍK, Juraj: *Teória motivácie v lexikálnej zásobe*. Ed. M. Ološtiak. Košice : Vydavateľstvo LG, 2008.

DVONČ, Ladislav – HORÁK, Gejza –MIKO, František – ORAVEC, Ján – RUŽIČKA, Jozef – URBANČOK, Milan: *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied ,1966.

FEJEŠOVÁ, Gabriela: *Zvukovo motivované slová v slovenčine. Diplomová práca*. Košice : FF UPJŠ, 2017.

GLADIŠ, Marián: *Žáner v prostredí masových médií*. Košice : UPJŠ, 2015.

KOMLOŠ, Martin: *Špecifiká niektorých zábavných relácií na portáli YOUTUBE. Relácia Baštrng. Diplomová práca*. Košice : FF UPJŠ, 2017.

KOZÁKOVÁ, Nikola: *Špecifiká súčasných slovenských časopisov pre mládež. Diplomová práca*. Košice : FF UPJŠ 2017.

Krátky slovník slovenského jazyka. Bratislava : VEDA, 2003.

http://slovniky.juls.savba.sk/

OLOŠTIAK, Martin: *Spolupráca slovotvornej motivácie s inými typmi lexikálnej motivácie.* Jazykovedný časopis, 60, 2009, č. 1, s. 13 – 34.

ORAVKINOVÁ, Zuzana: *Raná logopedická intervencia u detí s rázštepom pery a podnebia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2010.

SABOL, Ján: *Semiotické pozadie komunikačných sústav*. In: *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach. 5. medzinárodná konferencia o komunikácii*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied, Pedagogická fakulta, 2004, s. 30 – 36.

SABOL, Ján: *Semiotická hladina motivovanosti v jazyku.* In: *Slovo – Tvorba – Dynamickosť. Na počesť K. Buzzásszovej.* Ed. M. Šimková. Bratislava : Veda, 2010, s. 44 – 49.

SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Artikulačne a akusticky motivované slová v slovenčine z vývinového hľadiska*. In: *Studia Academica Slovaca 40.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 233 – 245.

SEDLÁKOVÁ, Marianna: *Komunikačný pohľad na jazykový štýl. Od epiky k lyrike i k dráme*. In: *Cesty (k) textu. Inšpirácie Františka Mika.* Zborník KSSFaK FF UPJŠ. Ed. I. Bónová, M. Gladiš. Košice : UPJŠ, 2017, s. 13 – 32.

Slovník koreňových morfém slovenčiny. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2005.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Bratislava : VEDA, 2006.

Slovník slovenského jazyka. Dostupný na: http://www.juls.savba.sk/ssj_peciar.html.

Internetové zdroje:

https://www.youtube.com/watch?v=XYOGgnDXCow&t=3 0s (relácia Baštrng, Rysavá jalovica)

http://zlatyfond.sme.sk/dielo/23/Kukucin_Rysava-jalovica/bibliografia#axzz4jauzmefh

Trailer k projektu Baštrng – https://www.youtube.com/watch?v=Gp1UDobFbdo

Rysavá jalovica, film: www.csfd.cz/film/105851-rysava-jalovica/prehled/)

http://slovniky.juls.savba.sk/

Koľko pádových koncoviek je v slovenčine? II.
(Náčrt problematiky z lingvodidaktického hľadiska)

Juraj Vaňko

Abstract

How Many Case Endings are There in Slovak? (II.)

(An Outline of the Issue from a Linguodidactic Perspective)

The false impression that Slovak has many different cases endings can be made not only by the fact that there is a six-case system in Slovak, and that each case should have a different suffix in the singular and plural, but also by twelve declension patterns which mainly depend on gender, the phonological environment, and partly on historical factors. However, many substantives in contemporary Slovak are characterized by the homonymy of case suffixes within declension patterns, which in fact results in the reduction of the number of case suffixes. This can be utilized in teaching Slovak as a foreign language.

Key words: the morphology of inflectional languages, declination types in standard Slovak, case suffixes, the homonymy of case suffixes, the accusative, the locative, the dative, the genitive, the instrumental singular, Slovak as a foreign language

Úvod

V rovnomennom príspevku (avšak bez rímskej číslice II), publikovanom v zborníku *Slovenčina nielen ako cudzí jazyk v súvislostiach II* (2016, s. 101 – 113), sme uvažovali o počte pádových koncoviek substantív v spisovnej slovenčine. Vychádzali sme z pozície študentov, ktorí sa učia slovenčinu ako cudzí jazyk, pričom (už) majú základné teoretické poznatky o typologických vlastnostiach slovenčiny najmä

v oblasti morfológie, t. j. predovšetkým že slovenčina je flektívny jazyk s veľkým počtom tvarov ohybných slovných druhov, ktoré sú (zväčša) výrazne rodovo diferencované. Pokiaľ ide o problematiku pádu, najmä o pádové koncovky substantív, vo vedomí študujúcich slovenčinu ako cudzí jazyk sa vytvára akási negatívna psychologická „kalkulácia" zakladajúca sa na tom, že slovenčina má šesť pádov, a teda aj šesť rozličných koncoviek; to všetko by sa malo násobiť dvoma, lebo slovenčina má dvojčlennú kategóriu čísla – jednotného a množného – a pádové koncovky singuláru sa líšia od pádových koncoviek plurálu. Túto psychologickú „kalkuláciu" vo vedomí študujúcich slovenčinu ako cudzí jazyk treba ešte rozšíriť o trojčlennú kategóriu rodu, takže všetko by bolo treba násobiť ešte troma, čím by sme sa dostali k číslu 36, t. j. k 36 tvarom substantív. Ale ani to by ešte nebolo konečné číslo, lebo podľa gramatík opisujúcich jazykový systém slovenčiny pri každom gramatickom rode sa vyčleňujú štyri typy skloňovania, čiže štyri deklinačné vzory...

Za ďalšiu nevýhodu pri štúdiu slovenčiny (a ďalších typologicky príbuzných jazykov) sa pokladá veľký výskyt synonymie a homonymie pádových koncoviek: gramatický význam určitého pádu sa v rámci substantív (v závislosti od rôznych gramatických činiteľov) vyjadruje viacerými pádovými koncovkami – synonymia; tou istou pádovou koncovkou sa vyjadrujú rozličné pádové významy – homonymia. Na porovnanie sa zvykne uvádzať, že v aglutinačnom type jazykov sa nevyskytuje ani gramatická synonymia, ani gramatická homonymia či polysémia, vďaka čomu je morfológia týchto jazykov jednoduchšia a pravidelnejšia ako morfológia flexívnych jazykov[1]. Preto nositelia iných typov jazyka, najmä aglutinačných a analytických, majú ťažkosti pri učení flexívnych jazykov. Žiada sa však poznamenať, že absencia gramatickej synonymie, homonymie a polysémie sa v aglutinačných jazykoch „kompenzuje" osobitnými gramatickými prostriedkami (špecifickými príponami), v dôsledku čoho sa zvyšuje počet formálnych prostriedkov na vyjadrenie jednotlivých gramatických významov. Z hľadiska osvojovania týchto prostriedkov stúpa náročnosť ich zapa-

[1] Pozri napríklad ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján: *Úvod do štúdia jazykov.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1980, s. 278.

mätávania, preto nositelia flexívnych jazykov majú ťažkosti pri zvládaní gramaticky bohato členených tvarov v aglutinačných jazykoch.

V súvislosti s naznačenou konfrontáciou dvoch jazykových typov, v ktorej má významné zastúpenie aj lingvodidaktický rozmer, sa ponúka otázka porovnávacieho výskumu úspešnosti učenia, resp. osvojovania jazyka/jazykov flexívneho typu nositeľmi aglutinačných jazykov a naopak (takýto výskum nám nie je známy). Z hľadiska efektívnosti vyučovania, resp. štúdia slovenčiny ako jazyka s bohatou flexiou bude zrejme osožnejšie uvažovať o systemizácii flexívnych prvkov a tým aj zjednodušení ich vnímania najmä zo strany študujúcich.

Sú zhody pádových prípon substantív naozaj nevýhodou pri vyučovaní, resp. pri štúdiu slovenčiny ako cudzieho jazyka (alebo ako premeniť zdanlivú nevýhodu na výhodu)?

Vyššie načrtnuté východiská typologickej konfrontácie flexívnych a aglutinačných jazykov naznačujú, že veľký počet substantívnych tvarov spolu s pádovou homonymiou a polysémiou spôsobujú ťažkosti pri štúdiu slovenčiny a typologicky identických jazykov. Podľa našej mienky takto negativisticky a pesimisticky orientovaný prístup k vyučovaniu i učeniu/samoštúdiu slovenčiny ako flexívneho jazyka okrem jazykovej teórie podporuje aj zaužívaný postup vyučovania tvarovej stránky pádov substantív, vychádzajúci z troch tried skloňovania (mužského, ženského a stredného), pričom sa ešte zdôrazňuje, že každá trieda má štyri vzory; z toho vyplýva, že slovenčina má dohromady dvanásť typov skloňovania. Tento postup vyučovania sa, samozrejme, opiera o opisné gramatiky slovenčiny, podľa ktorých sú koncipované aj učebnice slovenského jazyka. (Podobne je to aj v lingvodidaktikách ostatných slovanských jazykov, ktoré majú bohatú substantívnu paradigmatiku). Pri tomto postupe sa do popredia dostávajú rozdiely medzi pádovými príponami substantív a zhody medzi nimi zanikajú. Z psychologického hľadiska u študujúcich prevažuje predstava o rozdieloch medzi pádovými príponami, vyvolaná veľkým počtom pádov (v obidvoch číslach) a preberaných vzorov. Preto si kladieme otázku, ako pri vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka dostať do popredia zhody medzi pádo-

vými príponami v jednotlivých typoch skloňovania a tým „potlačiť" rozdiely medzi nimi. Z metodologického a aj z didaktického hľadiska by to mohla byť cesta k redukcii skloňovacích tried a vzorov (na rozdiel od opačných postupov a pokusov). Z didaktického hľadiska možno vychádzať z toho, že učitelia slovenského jazyka ako jazykovo „školení" používatelia slovenského jazyka sú si vedomí spomínanej homonymie pádov v slovenčine. Preto môžu alebo by mohli uvažovať takto: ak vo väzbách typu *vidím strom, stroj, lekáreň, možnosť, okno, pole, námestie, dievča* je tvar akuzatívu singuláru zhodný s tvarom nominatívu singuláru, prečo namiesto otázky, akou pádovou koncovkou sa vyjadrujú podstatné mená jednotlivých rodov a vzorov, nepoložiť otázku, akou pádovou príponou/akými pádovými príponami sa vyjadruje akuzatív singuláru všetkých podstatných mien v spisovnej slovenčine?

Porovnaním pádových prípon všetkých 12 typov skloňovania dospejeme k odpovedi, že (všetky) podstatné mená v spisovnej slovenčine majú v akuzatíve singuláru iba dve koncovky odlišné od zakončenia nominatívu singuláru: *-a* a *-u*: príponu *-a* majú v A sg. životné substantíva mužského rodu (*chlap, strýko, pes*) a príponu *-u* majú v A sg. substantíva ženského a mužského rodu zakončené v N sg. na *-a* (*žena, ulica, tenistka, tenista, starosta*); ostatné substantíva majú tvar akuzatívu singuláru zhodný s tvarom nominatívu singuláru (sú to všetky podstatné mená stredného rodu, konsonantické vzory substantív ženského rodu a neživotné podstatné mená mužského rodu).

Podobne sme v spomenutom príspevku postupovali aj pri určovaní pádových koncoviek lokálu a datívu singuláru podstatných mien. Ak budeme pri výklade zakončenia lokálu singuláru substantív vychádzať z tradičného rozloženia skloňovacích vzorov podľa gramatického rodu, pádové prípony zostanú roztrúsené v 12 typoch skloňovania, t. j. pri vzoroch *chlap* a *hrdina* má L sg. príponu *-ovi,* pri vzore *dub* príponu *-e,* ale aj príponu *-u* (*vo vlaku*), pri vzore *stroj* príponu *-i,* pri vzore *žena* príponu *-e,* pri vzore *ulica* príponu *-i* atď. Pri tomto postupe vyučovania, resp. aj samoštúdia unikajú, resp. dostávajú sa do pozadia prípony spoločné pre viaceré vzory. Konfrontáciou spoločných a odlišných morfematických pádových prvkov substantív v L sg. zistíme, že rámec tradičných 12 typov skloňovania možno pri L sg. zredukovať do dvoch tried: do jednej budú patriť životné podstatné mená mužského rodu

(osoby a zvieratá), a to bez ohľadu na zakončenie N sg. (*chlap, pes* aj *hrdina, strýko*) s pádovou príponou ***-ovi***(*chlapovi, psovi, hrdinovi, strýkovi*) a do druhej všetky ostatné substantíva. Prípona *-ovi* sa od ostatných prípon L sg. výrazne líši aj svojím zvukovým rozsahom (má tri fonémy oproti jednofonémovým príponám *-e, -i, -u*), preto na základe princípu kontrastu v procese zapamätávania môže pozitívne ovplyvňovať nielen jej osvojenie, ale aj osvojenie ďalších pádových prípon L sg.

V rámci „všetkých ostatných" možno vyčleniť dve podtriedy: 1. substantíva s mäkko zakončenou bázou majú v L sg. pádovú príponu ***-i*** (o *stroji, ulici, dlani, kosti, srdci, dievčati*), resp. *-í* – iba pri jednom vzore (o *vysvedčení*) a 2. substantíva s tvrdo zakončenou bázou majú v L sg. koncovku ***-e*** (o *dube, žene, meste*)[2]. Z týchto dvoch tried sa čiastočne vynímajú substantíva mužského rodu so zakončením kmeňa na *-k, -g, -ch,- h* a substantíva stredného rodu zakončené zväčša na *-ko, -go, -cho, -ho* a niekoľko prevzatých substantív ako *kakao, rodeo, štúdio; múzeum, ganglion,* ktoré majú v L sg. príponu ***-u*** (vo *vlaku, v prachu; na Slovensku, v Kongu, v múzeu, v gangliu*).

Pádové prípony lokálu singuláru možno prepojiť s výkladom pádových prípon datívu singuláru. Týka sa to najmä prípony ***-ovi*** pri životných podstatných menách mužského rodu, ktorá je homonymná s rovnakou príponou L sg., porov. *chlapovi – o chlapovi, starostovi – o starostovi, psovi – o psovi...* Z rámca ostatných substantív možno aj z didaktických dôvodov (s využitím pádovej homonymie) najprv vyčleniť substantíva ženského rodu s príponami *-i* pri „mäkkých vzoroch", t. j. s „mäkko zakončenou bázou": *ulici, dlani, kosti*, a *-e* pri tvrdom vzore (*žene*); obidve prípony sú homonymné s príponami L sg. (porov. *o ulici, dlani, kosti; o žene*). Ďalšou pádovou príponou D sg. je morféma *-u,* ktorá je zastúpená pri neživotných substantívach mužského rodu (*dubu, stroju*) a v podstate pri všetkých vzoroch stredného rodu: *mestu, srdcu, dievčaťu;* pri vzore *vysvedčenie* je v D sg. prípona *-iu* (*vysvedčeniu*). Aj v týchto prípadoch ide o pádovú homonymiu s rovnakou koncovkou (-u) L sg., no iba pri substantívach mužského

[2] Porov. PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Prezentácia a osvojovanie gramatiky slovenčiny ako cudzieho jazyka*. In: *Studia Academica Slovaca 44*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2015, s. 242.

rodu zakončených na *-k, -g, -h, -ch* (prípady typu *k vlaku – vo vlaku*) a stredného rodu zakončených zväčša na *-ko, -go, -cho, -ho* vrátane niekoľkých prevzatých substantív ako *kakao, rodeo, štúdio* (D *mlieku* – L *o mlieku;* D *kakau* – L *o kakau...*). Kým v L sg. je prípona *-u* vymedzená formálnym zakončením substantív mužského (neživotného) a stredného rodu, v D sg. je táto prípona pri neživotných substantívach mužského rodu a všetkých substantívach stredného rodu základná (*dubu, stroju; mestu, srdcu, vysvedčeniu, dievčaťu*).

Podobný postup výkladu možno zachovať aj pri preberaní ďalších pádov substantív, čo by malo platiť aj pre explikáciu prípon genitívu singuláru ako azda najviac pertraktovaného pádu najmä vzhľadom na konkurenčné pádové prípony *-a, -u* pri vzore *dub*[3]. Najviac substantívnych tried zjednocuje pádová prípona *-a*: tradičné vzory mužského rodu (*chlap – chlapa, dub – duba, stroj – stroja*) a prakticky všetky substantíva stredného rodu *(mesto – mesta, srdce – srdca, vysvedčenie – vysvedčenia, dievča – dievčaťa; mlieko – mlieka, ego – ega, blaho – blaha, ucho – ucha; múzeum – múzea, ganglion – ganglia*).

Aj explikáciu používania pádovej prípony G sg. maskulín *-u* možno/treba pri vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka preniesť za hranice jedného vzoru, keďže je (hoci kvantitatívne nerovnako) zastúpená pri všetkých tradičných vzoroch maskulín. Ako základná (a jediná) pádová prípona G sg. funguje pri vzore *hrdina* (*hrdinu, sudcu, starostu, baču, dalajlámu, futbalistu...*), ako konkurenčnú (popri prípone -a) ju majú aj domáce priezviská zakončené na *-o,* ktoré sa ináč zaraďujú do vzoru *chlap* (*Miko – Mika/Miku, Lenčo – Lenča/Lenču, Koščo – Košča/Košču*), zriedkavejšie sa vyskytuje aj pri vzore *stroj* (*čaju, chmeľu, moču, žiaľu, bôľu, ošiaľu, plaču*), no bohato je zastúpená pri vzore *dub.* Podľa novších výskumov najfrekventovanejšej slovnej zásoby[4] ju má takmer 65% neživotných substantív mužského rodu.

---

[3] Pozri najmä štúdie Pavla Žiga zhrnuté v monografii ŽIGO, Pavol: *Historická a areálová lingvistika*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, tam aj bibliografia k tejto problematike.

[4] BENKO,Vladimír – HAŠANOVÁ, Jana – KOSTOLANSKÝ, Eduard: *Počítačové spracovanie slovenského jazyka. Časť I. Morfológia podstatných mien.* Bratislava : Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, 1998.

Keďže pri zacielení vyučovania na praktické ovládanie slovenčiny ako cudzieho jazyka by historické vývinové faktory ako prostriedok explikácie diferencovaného používania pádových prípon *-a, -u* v G sg. neživotných maskulín želaný efekt zrejme nepriniesli, do úvahy prichádzajú také činitele, ktoré podporujú prirodzený postup osvojovania jazyka na základe princípu analógie. Najmä filologicky „neškolení" osvojovatelia cudzieho jazyka majú silnú tendenciu opierať sa o vymedzený súbor vlastností prvkov určitej triedy alebo určitého jazykového vzoru. V procese jazykovej performancie, čiže produkcie výpovedí v osvojovanom jazyku, sa o tieto vlastností opierajú v úsilí korektne použiť (nový, predtým nepoužitý) príslušný jazykový prvok, ktorý v ich jazykovom vedomí funguje ako člen zafixovaného jazykového vzoru. Pri osvojovaní tvarových prvkov G sg. neživotných substantív, t. j. diferencovaného používania pádových prípon *-a* a *-u,* sa z pohľadu osvojovania slovenčiny ako cudzieho jazyka ukazujú ako relevantné dva aspekty: význam a forma. Z hľadiska osvojovateľa ide o to, či členov určitej triedy alebo určitého jazykového vzoru možno vymedziť významovo alebo formálne, resp. či ide o súčinnosť významu a formy, t. j. či významové vymedzenie sa nejako prejavuje na rovine (jazykovej) formy. Doterajšie výskumy tejto parciálnej otázky slovenskej deklinácie[5] naznačujú, že v niektorých prípadoch ide o súčinnosť významu a formy a v iných tieto dva aspekty fungujú nezávisle.

Vzhľadom na to, že pri osvojovaní (najmä) cudzieho jazyka sa vo vedomí ako prvá presadzuje forma (zvukové zloženie slova, najmä „to, čo je na jeho konci"), odporúčame triedu neživotných substantív mužského rodu s príponou *-u* v G sg. vymedziť alebo „zúžiť" najprv formálne, a to takto:

1. Pádovú príponu *-u* v G sg. majú sémanticky, sylabicky a pôvodom rôznorodé neživotné maskulína zakončené na velárne spoluhlásky *-k, -g, -ch, -h: vlak, prak, frak, krk, zvuk, krok, skok, tlak, povlak, poznatok, spodok, glg, gang, biľag, dialóg, tréning, prach, strach, smiech, hriech, úspech, prah, hloh, juh, sneh, breh, poťah, rozvrh...*

[5] ŽIGO, Pavol: *Historická a areálová lingvistika*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 92 – 110.

Istou oporou pri osvojovaní tohto tvaru môže byť jeho homonymia s tvarmi L a D. Na rozdiel od nich však neživotné maskulína odvodené príponami *-ík, -ák/-ak/-iak, -ok,* ako aj zdrobnené substantíva s odvodzovacími príponami *-ík, -ek, -ček, -štek, -žtek, -ok* majú v G sg. pádovú príponu *-a: rýchlik – rýchlika, denník – denníka, bodák – bodáka, padák – padáka, kyjak – kyjaka, lejak – lejaka, zemiak – zemiaka, dnešok – dneška, stolík – stolíka, noštek – nošteka, chlapček – chlapčeka, rožtek – rožteka, kúsok – kúska*[6]. Tu možno poznamenať, že ide o vplyv alebo akýsi „tlak" zo strany životných substantív skloňujúcich sa podľa vzoru *chlap,* ktoré majú rovnaké odvodzovacie prípony, a to potom vyúsťuje do analogického tvorenia tvarov typu. *chlapček – chlapčeka : noštek – nošteka;*

2. Koncovku *-u* má v G sg. aj väčšina neživotných maskulín zakončených na spoluhlásku *-m: dom – domu, strom – strom, zlom – zlomu, šum – sumu, balzam – balzamu, hrom – hromu, bróm – brómu, klam – klamu.* Týka sa to aj cudzích substantív zakončených na *-izm-us: humanizmus – humanizmu, komunizmus – komunizmu, socializmus – socializmu.* Pokiaľ ide o miestne mená zakončené na *-m,* ktoré podľa akademickej *Morfológie slovenského jazyka* (1966, s. 89) majú v G sg. príponu *-a,* jazyková prax ukazuje, že popri prípone *-a* sa v súčasnej slovenčine dosť často vyskytuje aj prípona *-u,* teda *Jeruzalema* aj *Jeruzalemu;* podľa SNK ide o pomer 5935 : 446, *Betlehema* (1099) – *Betlehemu* (206); najviac „jednoznačné" je *Ríma* (13854) – *Rímu* (8), ale pomer kodifikovaného tvaru *Ostrihoma*[7] oproti tvaru *Ostrihomu* je podľa SNK 12 : 593 v prospech tvaru *Ostrihomu*; podobne *Postupima* (2) : *Postupimu* (47). Aj preto možno pri vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka naznačené „formálne pravidlo" uplatňovať;
3. Z pragmatických/didaktických dôvodov možno k formálnemu kritériu zaradiť aj prípady, ktoré možno vymedziť aj sémanticky, napr.:

---

[6] Pozri *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966, s. 89.

[7] Pozri *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966, s. 89 a *Pravopisný a gramatický slovník* v *Pravidlách slovenského pravopisu*. Bratislava : Veda, 2000, s. 314.

a) substantíva cudzieho pôvodu zakončené na *-x: reflex – reflexu, komplex – komplexu, kódex – kódexu, sufix – sufixu, index – indexu;*
b) domáce aj pôvodom cudzie podstatné mená zakončené na *-ot: tlkotu, rachotu, buchotu, výskotu; kompótu, komplotu;* medzi ne možno zaradiť aj cudzie substantíva zakončené spoluhláskou *-t: citát – citátu, sekretariát – sekretariátu, parlament – parlamentu, koncert – koncertu, koncept – konceptu* (porov. aj v odseku o sémantických kritériách);
c) prípona *-u* výrazne prevažuje pri substantívach (najmä cudzieho pôvodu) zakončených na dve spoluhlásky; okrem prípadov typu *parlament* spomenutých v bode b) ide o substantíva ako *koncern – koncernu, fond – fondu, kurz – kurzu, konkurz – konkurzu, šturm – šturmu, strečing – strečingu, zjazd – zjazdu.* E. Pauliny v tejto súvislosti uvádza, že „koncovku *-a* majú iba nepočetné slová: *funta, centa*“[8]. Podľa SNK pomer prípon *-a : -u* pri substantíve *cent* je 1296: 862 v prospech prípony *-a,* avšak „tlak“ prípony *-u* je zrejmý (aj počítačový pravopisný slovník autora tohto príspevku indikuje pri tvare *centa* chybu...); pomer *funta : funtu* je podľa SNK 31 : 6.

K prípone *-u* v uvedených v bodoch 2 a 3 možno poznamenať, že je homonymná iba s D sg., nie aj s L sg., porov. G a D *domu, humanizmu, reflexu, fondu*: L sg. *(o) dome, humanizme, reflexe, fonde.*

Pokiaľ ide o sémantické kritérium vymedzovania prípony *-u* v G sg. neživotných maskulín, najmä v záujme zjednodušenia a komprimovania výkladu ho možno formulovať tak, že príponu *-u* majú abstraktné podstatné mená vrátane dejových abstrákt s konkretizovaným významom, ako aj nepočítateľné látkové a hromadné substantíva – domáce aj cudzie: *hladu, chladu, pádu, smradu, revu, rezu, stavu, dosahu, pocitu, príchodu, pohybu, pohľadu, rozhovoru, vodopádu, vodometu, blahobytu, časopisu, výkladu, obalu, otvoru, pivovaru; benzínu, brokátu,*

[8] PAULINY, Eugen: *Slovenská gramatika. (Opis jazykového systému).* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1980, s. 108.

bronzu, cementu, cukru, hrachu, ľanu, jazmínu, jantáru, kovu, lekváru, medu, mramoru, octu, plynu, porcelánu, rumu, tymianu, vzduchu, zamatu; ľudu, hmyzu, statku, personálu, proletariátu, senátu[9].

Žiada sa však dodať, že prípona *-u* sa v G sg. neživotných maskulín vyskytuje najmä v substantívach cudzieho pôvodu s prevažne abstraktným významom, no s rozličným zakončením[10]: *abdómenu, acetylénu, acylpyrínu, akuzatívu, ananásu, antioxidantu, aperitívu, balansu, baldachýnu, balzamu, baru, barografu, basu, cabernetu, celibátu, certifikátu, citátu, celofánu, daktylu, damasku, datívu, dizajnu, dynamitu, edenu, ediktu, efedrínu, eidamu, e-mailu, etylénu, faktu, fosforu, futbalu, galónu, genitívu, glaukómu, hardvéru, hitu, heraklitu, hybridu, hydrogénu, hydroplánu, chlóru, chromozómu, ideálu, idiómu, imperatívu, inštrumentálu, internátu, internetu, kontaktu, kontextu, krupónu, kryštálu, kumysu, labyrintu, limitu, likéru, lokálu, magnetu, mandátu, maršu, modelu, muškátu, muštu, neolitu, neurónu, neutrálu, niklu, osciloskopu, orgánu, ozónu, paktu, paragrafu, pastelu, peroxidu, pesticídu, pigmentu, plagátu, plyšu, programu, rabatu, režimu, röntgenu, satelitu, selénu, silikónu, softvéru, stresu, substrátu, šálu, škandálu, špurtu, štandardu, tabletu, taburetu, taktu, termínu, trendu, unikátu, uretánu, urolitu, variantu, voltu, webu.*

Príponu *-a* majú (okrem prípadov uvedených v bode 1) hlavne domáce konkrétne neživotné maskulína jestvujúce ako jednotliviny (tradične sa zaraďujú ku gramatickým vzorom *dub* a *stroj*), napr. mená stromov, nástrojov, náradia, predmetov bežnej potreby a pod.[11]: *dub, hrab, brest, buk, javor, smrek; voz, mech, sekáč, nôž, kôš, rebrík, čakan, remeň, motúz, tanier, pohár, zapaľovač...*

---

[9] Porov. ORAVEC, Ján: *Rozhraničenie prípon -a/-u v genitíve singuláru vzoru dub.* Slovenská reč, 35, 1970, č. 4, s. 165 – 166; PAULINY, Eugen: *Slovenská gramatika. (Opis jazykového systému).* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1980, s. 90.

[10] KAMENÁROVÁ, Renáta: *Substantívne vzory a deklinačný systém v slovenčine z lingvodidaktického hľadiska.* In*: Studia Academica Slovaca 44.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2015, s. 206 – 207.

[11] Porov. PAULINY, Eugen: *Slovenská gramatika. (Opis jazykového systému).* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1980, s. 90.

Pokiaľ ide o pádové prípony inštrumentálu singuláru, aj v tomto prípade prekračujeme hranice tradične vymedzených deklinačných tried a podtried. Opierame sa pritom o skutočnosť, že substantíva všetkých gramatických rodov majú v slovenčine v I sg. fakticky iba dve prípony: substantíva mužského a stredného rodu sa končia na *-m,* pred ktorým stojí samohláska *-o,* čiže „spolu" *-om* (s výnimkou tradičného vzoru *vysvedčenie,* kde pred *-m* stojí vokál *-í: vysvedčením*),a substantíva ženského rodu sa končia labiálou *u,* pred ktorou takisto stojí *o,* čiže „konečná" podoba je *-ou*[12].

Podobný postup výkladu možno uplatniť aj pri výklade pádových prípon plurálu[13].

Záver

Konfrontácia alebo komparácia pádových prípon singuláru slovenských substantív naznačuje, že pri vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka by sa malo alebo mohlo upustiť od zdôrazňovania rodového princípu skloňovania podstatných mien, keďže tým sa vedome či nevedome zvýrazňujú rozdiely v tvaroch substantív a tým sa vytvára dojem o ich veľkom počte. Namiesto otázky, akou pádovou koncovkou sa vyjadrujú podstatné mená pri jednotlivých rodoch a vzoroch, navrhujeme položiť otázku, „akou pádovou príponou/akými pádovými príponami sa vyjadruje napríklad akuzatív singuláru, lokál singuláru, datív singuláru... (všetkých) podstatných mien v spisovnej slovenčine?" Nazdávame sa, že týmto postupom sa uľahčí proces osvojovania problematiky pádov, tradične označovanej za jednu z najnáročnejších pri štúdiu jazykov flektívneho typu.

[12] Porov. DOLNÍK, Juraj: *Gramatika slovenčiny pre vyučovanie cudzincov.* In: *Studia Academica Slovaca 22*. Bratislava : Stimul, 1993, s. 72.

[13] Tamže.

Literatúra

BENKO,Vladimír – HAŠANOVÁ, Jana – KOSTOLANSKÝ, Eduard: *Počítačové spracovanie slovenského jazyka. Časť I. Morfológia podstatných mien.* Bratislava : Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, 1998.

DOLNÍK, Juraj: *Gramatika slovenčiny pre vyučovanie cudzincov.* In: *Studia Academica Slovaca 22*. Bratislava : Stimul, 1993, s. 62 – 70.

KAMENÁROVÁ, Renáta: *Substantívne vzory a deklinačný systém v slovenčine z lingvodidaktického hľadiska.* In: *Studia Academica Slovaca 44*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2015, s. 197 – 217.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966.

ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján: *Úvod do štúdia jazykov.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1980.

ORAVEC, Ján: *Rozhraničenie prípon -a/-u v genitíve singuláru vzoru dub.* Slovenská reč, 35, 1970, č. 4, s. 161 – 169.

PAULINY, Eugen: *Slovenská gramatika. (Opis jazykového systému).* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1980.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky.* Bratislava : Stimul, 2004.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Prezentácia a osvojovanie gramatiky slovenčiny ako cudzieho jazyka.* In: *Studia Academica Slovaca 44.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2015, s. 234 – 251.

VAŇKO, Juraj: *Koľko pádových koncoviek je v slovenčine? (Náčrt problematiky z lingvodidaktického hľadiska).* In: *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach II.* Ed. J. Pekarovičová – Z. Hargašová. Bratislava : Univerzita Komenského, s. 101 – 113.

ŽIGO, Pavol: *Historická a areálová lingvistika*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011.

Kultúrny vplyv Paríža na slovenských umelcov v medzivojnovom období

Martin Vašš

Abstract

The Cultural Influence of Paris on Slovak Artists in the Interwar Period

This study undertakes an analytical probe into the cultural influence of Paris on Slovak artists in the interwar period using the examples of Janko Alexy, Štefan Krčméry, Ivan Horváth, Štefana Bednár, and Dominik Tatarka. The cultural influence of interwar Paris on Slovak artists who had the opportunity to spend a brief or longer time there was significant and had direct impacts on their own artistic work as well as on changes to thinking about the roles and position of culture and the very lifestyle of a number of Slovak artists. A common feature here was an evident attempt to make good use of acquired cultural experiences back in the Slovak cultural setting. These cultural influences were not just reduced to the sphere of art but practically to all areas of everyday life, which included a significant attempt to build upon the joyful and hedonistic French approach to life. The cultural influence of interwar Paris on Slovak artists was thus able to appear in all its complexity with an overlap not only into artistic spheres but also into the very concepts of everyday life.

Key words: Paris, the interwar period, Slovak artists, culture, cultural influence, everyday life

Kultúrna skúsenosť s medzivojnovým Parížom bola u každého slovenského umelca jedinečná. Bolo to dané aj tým, že medzivojnový Paríž práve završoval obdobie svojho zenitu ako európskej kultúrnej metropoly. Spomínaný zenit sa po skončení druhej svetovej vojny už nepodarilo dosiahnuť, čo potvrdzujú aj slová Štefana Bednára: „Bolo to šťastie žiť tam vtedy, keď ešte bol Paríž hlavnou duchovnou metro-

polou sveta."[1] V našom príspevku nám nepôjde o komplexnú analýzu kultúrneho vplyvu Paríža na všetkých slovenských umelcov, ktorí tam mali možnosť pobudnúť počas medzivojnového obdobia väčší či menší časový úsek, ale o reprezentatívnu analytickú sondáž kultúrneho vplyvu na vybraných slovenských umelcov: Janka Alexyho, Štefana Krčméryho, Ivana Horvátha, Štefana Bednára a Dominika Tatarku[2].

Maliar Janko Alexy a jeho pobyt v Paríži v roku 1920

Maliara Janka Alexyho(1894 – 1970) podľa jeho slov do Paríža „vyhnala túžba po novom poznaní v ríši umenia". V Alexyho živote išlo o zložité a zlomové obdobie, v ktorom prežíval vnútorný boj, či má pokračovať v jeho túžbe byť umelcom. Rodina ho totiž vzhľadom na jeho fyzický stav odhovárala od umeleckej profesie. Alexy však reagoval presne naopak, ako očakávala jeho rodina: „Neposlúchajúc nikoho, ani na krok som necúvnul, naopak, hnal som sa do čím nebezpečnejších podujatí. Takým považujem i moju cestu do Paríža roku 1920, keď som dúfal, že tu sa stretnem so smotánkou najmúdrejších a najtalentovanejších ľudí z celého sveta."[3] V tejto súvislosti je príznačné, že Alexy sa do Paríža vybral aj napriek skutočnosti, že bol zadlžený kvôli jeho albumu *Obrázky zo Slovenska*, ktorý sa napriek jeho očakávaniam vôbec nepredával. Alexy pôvodne očakával, že získané financie za predaj uvedeného albumu mu umožnia stráviť v Paríži až rok, no napokon sa predalo len taký malý počet, ktorý mu stačil len na pokrytie nákladov na cestu do Paríža[4].

---

[1] BEDNÁR, Štefan: *Bohémske časy*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1967, s. 297.

[2] Okrem nami analyzovaných umelcov mali priamu skúsenosť s medzivojnovým Parížom aj básnici Emil Boleslav Lukáč a Ján Smrek, maliari Martin Benka, Miloš Alexander Bazovský, Zolo Palugyay, Cyprián Majerník, Ján Želibský, Imrich Weiner-Kráľ, Koloman Sokol a Ester Šimerová-Martinčeková.

[3] SNK – LA, o. f. 153 (Alexyovci), Sign. 153 AO 6, *Mozaiky*, s. 73.

[4] ALEXY, Janko: *Ovocie dozrieva*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957, s. 30.

Alexy odcestoval do Paríža rýchlikom z Prahy 2. augusta 1920. Ubytovanie mu zabezpečil Institute des études Slaves. Jeho cesta totiž mierila najprv do domu profesora Denisa, kde Alexy stretol Slováka Rolku, ktorý mu prepustil svoju malú izbičku na Rue des ecoles, v rozlohe troch štvorcových metrov[5]. Alexy sa počas svojich potuliek v neznámych štvrtiach Paríža musel stále vyrovnávať s ťažkou rozoznateľnosťou domu, v ktorom bol ubytovaný. Počas svojich prechádzok po menších a zanedbanejších uličkách, ako boli bulváre, sa stretával s „úprimnejšou a rozmanitejšou" tvárou Paríža. Ľudia tam podľa jeho slov chodili „nepripravení, nenalíčení" a „popolavo každodenní"[6]. Počas hmlistých novembrových rán chodieval na kávu do blízkeho baru a dôkladne si všímal ľudí, ktorí sa okolo neho pohybovali. Zakrátko sa naučil nepravidelnosti v každodennej rutine, keď prestal dbať na čas a vstával tak, ako sa mu zachcelo. Privykal si tak na nepravidelný bohémsky životný štýl[7].

V Paríži sa Alexy okrem študijných návštev galérií zoznamoval aj s ďalšími slovenskými umelcami, ako napr. so sochárom Júliusom Bártfayom a s maliarmi Maximilánom Schurmannom a Vladimírom Droppom. Janko Alexy sa v Paríži zoznámil tiež so Štefanom Krčmérym[8]. Maliar Maximilián Schurmann sa odsťahoval do Paríža už v roku 1914 po vypuknutí prvej svetovej vojny a bol internovaný na francúzskom vidieku. Sochár Július Bártfay pricestoval do Paríža z Nitry iba niekoľko mesiacov pred Jankom Alexym a našiel si tam zamestnanie vo fotografickom podniku. Uvedení slovenskí umelci spolu so študentmi zo Slovenska utvorili v Paríži stabilnú slovenskú enklávu, ktorá sa pravidelne večer stretávala v čitárni na Rue Michelet. Spoločnosť im tam robili aj českí, poľskí a ruskí študenti[9]. Alexyho v Paríži najviac zaujímalo výtvarné umenie: napriek letným horúčavám si pre-

[5] Tamže.

[6] ALEXY, Janko: *Posledné pozdravenie*. In: ALEXY, Janko: *Jarmilka*. Turčiansky Sv. Martin : Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, 1924, s. 193.

[7] Tamže, s. 194.

[8] AVU SNG, o. f. Janko Alexy, Výstrižok Alexyho článku s názvom „Moje rozpomienky na Martin" (časopis Ľud z 22. januára 1955).

[9] ALEXY, Janko: *Ovocie dozrieva*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957, s. 30 – 31.

zeral zbierky v Louvri, v Musée de Luxembourg, Grand a Petit Palais. Pri prehliadkach sa usiloval vhĺbiť do podstaty obrazov a nepatril ku kategórii snobov, ktorí dokázali stáť celé hodiny pred portrétom Mony Lisy od Leonarda da Vinciho. Hlavným cieľom jeho parížskeho pobytu bolo „čo najdôkladnejšie študovať"[10]. So zvýšeným záujmom venoval svoju pozornosť Vincentovi van Goghovi a Paulovi Gauguinovi[11].

V Paríži sa však musel najviac boriť so zabezpečením základnej existencie. V budove miestnej YMCA si vytvoril provizórny ateliér, v ktorom maľoval na základe objednávky jej riaditeľa Dr. Tolmana staré budovy v židovskej štvrti. Dr. Tolman platil Alexymu za každú kresbu iba päť frankov, i keď každá z nich mala cenu asi 200 frankov. Musel sa však uspokojiť s takýmito nízkymi honorármi, pretože často krát nemal ani obed a mal stále iba status študenta a nie renomovaného umelca[12].

Alexy sa v Paríži vďaka Štefanovi Krčmérymu presadil aj ako spisovateľ – prispievateľ do *Národných novín*, keď mu poskytol jeho prvé novely *Náš strýko* a *Teta Zuzanka*. Popritom navštevoval prednášky na École des Beaux Arts. Rozhodol sa však pokračovať vlastnou cestou a nechcel sa nechať príliš ovplyvňovať estetickými teóriami[13]. Alexy sa v Paríži u svojho učiteľa francúzštiny pána Aleona naučil aj bohémskemu spôsobu zabezpečovania kuriva na zimu, ktoré pozostávalo zo šúľania papiera z kníh, ktorých strany sa namočili do vody a pomágali sa potom na gule. V takejto podobe sa mohli používať na kúrenie[14].

V roku 1920 študovalo v Paríži mnoho študentov z Československa. Delili sa pri tom na dve skupiny: na tých, ktorí získali štipendium a mali tak zabezpečený relatívne bezstarostný a veselý pobyt v Paríži, a na tých, ktorí prišli bez štipendia a museli si zarábať na každodennú existenciu. Študentky napríklad pol dňa trávili štúdiom na univerzite a zvyšok dňa pracovali ako slúžky v niektorej z domácností bohatých

[10] Tamže, s. 31.

[11] SNK – LA, o. f. 153 (Alexyovci), Sign. 153 AI 32, *V Paríži roku 1920*, s. 1.

[12] SNK – LA, o. f. 153 (Alexyovci), Sign. 153 AO 6, *Mozaiky*, s. 86.

[13] ALEXY, Janko. *Ovocie dozrieva.* Bratislava : Vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957, s. 30 – 34.

[14] SNK – LA, o. f. 153 (Alexyovci), Sign. 153 AS 4, Janko Alexy o sebe, list č. 12.

Parížanov. Študenti sa zase privyrábali hrávaním v orchestroch biografov alebo pomocnými prácami v kuchyniach hostincov[15].

Počas pobytu v Paríži sa Alexy oddával svojmu gurmánstvu a s veľkou obľubou okrúhlym stolíkom kaviarne, keď sedel a konzumoval slimáky ako typickú francúzsku špecialitu[16]. Vyskúšal si aj kreslenie za Zoltánom Truskom pri čaji a káve v kaviarni na Boulvarde des Italiens[17]. Alexyho parížsky pobyt ukončil list jeho brata Gustáva, v ktorom ho informoval, že kníhkupec, ktorý prevzal Alexyho albumy *Obrázky zo Slovenska*, neplatí, pretože zbankrotoval. Gustáv Alexy tak mal ohrozenú existenciu. Informácia o neriešiteľnom veľkom dlhu Janka Alexyho značne deprimovala, no nestrácal svoj optimizmus a v decembri 1920 sa rozhodol vrátiť do rodného Liptovského Sv. Mikuláša: „Iný na mojom mieste bol by hľadal útek zo života v špinavej vode Seiny, ale mne bolo jasné, že musím ostať pevný a statočný."[18] V Paríži však získal možnosť vyskúšať si sám bohémsky životný štýl mladého začínajúceho umelca, ktorý sa vyznačoval biedou a každodenným zápasom o holú existenciu. Raz musel s priateľom Ladislavom Čemickým žiť štyri dni iba na mlieku a všetky svoje cennosti museli obaja mladí umelci nechať v záložni[19].

Alexy nemal tiež veľký talent na učenie jazykov, čo sa ukázalo aj počas jeho parížskeho pobytu v roku 1920, keď sa len veľmi ťažko učil po francúzsky. Lepšie ako francúzština mu išla nemčina[20]. Chodieval na pravidelné kurzy francúzštiny na Rue de Jacquesm, no omnoho viac ako výučba francúzštiny ho zaujímali okolosediaci študenti z rozličných kútov sveta[21]. Alexy tam pri jednej príležitosti na otázku, aký majetok vlastní, odpovedal, že 50 centimov, a prítomným vysvetľoval, že

---

[15] SNK – LA, o. f. 153 (Alexyovci), Sign. 153 AO 6, *Mozaiky*, s. 87.

[16] AVU SNG, o. f. Janko Alexy, Výstrižok bližšie neidentifikovaného Alexyho článku s názvom „Veselý zemepis – Senické slimáky".

[17] SNK – LA, o. f. 153 (Alexyovci), Sign. 153 AO 6, *Mozaiky*, s. 92.

[18] ALEXY, Janko: *Ovocie dozrieva.* Bratislava : Vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957, s. 34.

[19] SNK – LA, o. f. 153 (Alexyovci), Sign. 153 AO 6, *Mozaiky*, s. 285.

[20] SNK – LA, o. f. 153 (Alexyovci), Sign. 153 AM 8, list č. 3 (rukopis).

[21] ALEXY, Janko: *Posledné pozdravenie*. In: ALEXY, Janko: *Jarmilka*. Turčiansky Sv. Martin : Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, 1924, s. 201 – 203.

je maliar a žije hlavne z výtvarných podnetov, s ktorými sa v Paríži neustále stretáva. Z finančného hľadiska však bol na tom tak zle, že na bulvári Saint Michel uvažoval, kto by mohol odkúpiť jeho prebytočný jesenný zvrchník[22]. Napriek nepriaznivej finančnej situácii dospel k nasledovnému uzáveru: „Do paroma, začal som cítiť, že je život vzácnou, nádhernou vecou, skvostným, drahocenným darom, len sa neslobodno tak priveľmi utiahnuť a zahriebsť do nudných kníh a suchých pracovní, že život je radosť, a stáva sa životom ozajstným práve tým, čo niekedy znehodnocujeme, čím opovrhujeme, že život je vôňa, farba, drahokam, slová, hodváb."[23] Uvedomoval si však pritom svoju neľahkú životnú pozíciu, keď nasledovaním svojich umeleckých ideálov sa dostal (oproti svojim bývalým spolužiakom, ktorí za ním intelektuálne ďaleko zaostávali) do outsiderskej životnej pozície[24]. Z hľadiska miest pamäti bola pre Alexyho výnimočná skúsenosť s observatóriom na predmestí Meudon, z ktorého sledoval hviezdy Milan Rastislav Štefánik[25]. V rámci Alexyho jesenného pobytu v Paríži v roku 1920 je zaujímavé, že napriek explózii nových podnetov a inšpirácií mal Alexy pocit premárneného času: „Mrzelo ma, že som v Paríži a nechodím radšej za vecmi užitočnými, poučnými..." Paríž mal tendenciu vnímať ako „nekonečný priestor, tonúci v diaľke belasých pár"[26].

Už počas svojho prvého parížskeho pobytu mal možnosť navštíviť povestnú kaviareň vtedajšej parížskej umeleckej bohémy *Rotonde* na Montparnasse. O tejto kaviarni si vtedy ako mnoho iných umelcov myslel, že je najpríjemnejším miestom na svete. Zakrátko po svojom návrate si však uvedomil efemérnosť tejto svojej ilúzie: „Naozaj. Rotonda bola len mizerným, afektovaným kútom. Nebola o nič krajšia, príjemnejšia, ako ktorýkoľvek iný vyčap, o nič milšia. Ba Rotonda bola

[22] Tamže, s. 205.

[23] Tamže, s. 206.

[24] Tamže.

[25] ALEXY, Janko: *Nesmrteľníci.* In: ALEXY, Janko: *Jarmilka*. Turčiansky Sv. Martin : Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, 1924, s. 208 – 209.

[26] ALEXY, Janko: *Popoľné pamiatky.* In: ALEXY, Janko: *Jarmilka*. Turčiansky Sv. Martin : Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, 1924, s. 216.

priamo špinavá, neznesiteľná."[27] Alexymu sa z Paríža odchádzalo ťažko, pretože si už za svoj niekoľkomesačný pobyt zvykol žiť ako anonymná jednotka, ktorú nikto nepozná a o ktorú sa nikto nestará. V tejto súvislosti Alexy skonštatoval: „Takto som zostal zaťatým Parížanom, presvedčený, že tu sa žije a študuje najlahodnejšie, najkrajšie, a nič ma neťahalo viac domov."[28] Veľmi blízky vzťah si vypestoval k cintorínu za Montmartrom, kde mohol vždy najlepšie precítiť svoj smútok. Nebolo tomu inak ani pri jeho odchode z Paríža, keď chcel ešte naposledy navštíviť tento cintorín, kde „veľkí ľudia chrápu si spokojne pod zemou, len tak kamarátsky, vedľa seba". Osobitný vzťah si vytvoril k hrobu básnika Heineho, kde ho fascinovali ruže, ktoré stále videl rozkvitnuté. Práve cintorín na Montmartri paradoxne utkvel v Alexyho pamäti najviac, čo skonštatoval aj na konci svojej poviedky *Cintorín*[29]. Alexyho parížsky pobyt mu nepriniesol iba množstvo kultúrnych podnetov, ale podarilo sa mu z neho vyťažiť aj maximum spoločenských podnetov[30].

V rokoch po parížskom pobyte sa Alexy vo svojej umeleckej tvorbe zameriaval na tvorbu kompozícií, ktoré nemali byť zaťažené akademizmom, a naopak usiloval sa „robiť dojem ‚primitíva', ktorý skresľuje tvary", a približovať sa tak k detskému umeniu. Uvedený umelecký prístup totiž Alexyho zaujal na parížskych výstavách a tiež sa usiloval hľadať „prekvapujúcu novotu", ktorá mala byť čo najviac odklonená od realizmu. Janko Alexy na margo vtedajších trendov poznamenal: „Hľadala sa pohádkovitosť, skoro čudáctvo v tvaroch, v kompozícii, v kolorite.[31] Jurkovič okrem toho podrobil kritike Alexyho techniku maľovania: „Treba drieť a drieť a nie ísť do Paríža, tak predčasne a dívať sa na to, že čo maľujú experimentujúci expresionisti. Ja uznám, že treba vynájsť nové techniky, ale tú ‚techniku' divák nesmie vidieť."[32]

---

[27] ALEXY, Janko: *Hniezdo.* In: ALEXY, Janko: *Jarmilka.* Turčiansky Sv. Martin : Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, 1924, s. 224 – 225.

[28] Tamže, s. 228.

[29] Tamže, s. 232.

[30] KRČMÉRY, Hela: *Puknuté husle. Spomienky na Štefana Krčméryho*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1995, s. 47.

[31] SNK – LA, o. f. 153 (Alexyovci), Sign. 153 AM 12, s. 32.

[32] Tamže, s. 32 – 33.

Počas svojho martinského pobytu v rokoch 1930 – 1932 večery v *Slovane* v spoločnosti Miloša Alexandra Bazovského Alexymu pripomínali atmosféru kaviarne *Dôme* na parížskom Montparnasse. Počas svojho martinského pobytu rovnako musel čeliť odmietavému postoju realisticky založeného maliara Milana Mitrovského, ktorý mal obavy, že Alexy spolu s Bazovským chcú z Turčianskeho Sv. Martina vytvoriť sídlo „parížskej dekadentnej moderny“[33]. Alexyho pôvodný koncept Piešťanskej kolónie umelcov súčasne sledoval imitáciu bohémskej atmosféry Paríža a preto ju chcel situovať v topoľovej aleji na konci kúpeľného parku v blízkosti kúpeľných palácov, kde prúdil život a „v lokáloch vznikala nálada, pripomínajúca bohémsky život nočného Paríža“[34].

Začiatkom januára 1936 Alexy spolu s manželkou odcestoval do Paríža na mesačný pobyt[35]. Obidvaja už pri tom mali predchádzajúce skúsenosti s pobytom v Paríži. V Paríži sa niekoľkokrát stretol aj s maliarom Štefanom Bednárom, ktorý ho privítal a pohostil v jeho ateliéri[36]. V spoločnosti manželky a viacerých Slovákov sa Alexy pohyboval v reštauráciách Latinskej štvrte, navštevoval obrazárne okolo Opery a nevynechal ani obrovské sály Louvru, kde ho obraz Mona Lisa vonkoncom nevedel nadchnúť a v tejto súvislosti retrospektívne konštatoval: „Povedal som si vo veľkej úľave: je to pohľad ľstivej pekárky, trpiacej na žltačku“[37]. Z kultúrneho hľadiska boli zaujímavé aj Alexyho gastronomické skúsenosti s francúzskou kuchyňou, v rámci ktorých sa postupne stále viac ozýval resentiment za domácou kuchyňou, čo sa prejavilo v jednej z reštaurácií v Latinskej štvrti, kde si spolu s maliarom Ladislavom Čemickým strkali ustrice do vreciek, pretože im nechutili a snívali radšej o domáckej kuchyni, čo bola aj hlavná príčina ich návštevy českej reštaurácie v blízkosti Opery, kde si dali bravčové s knedľou[38].

---

[33] SNK – LA, o. f. 153 (Alexyovci), Sign. 153 AS 4, *Janko Alexy o sebe*, listy č. 3, 8.

[34] ALEXY, Janko. *Ovocie dozrieva*. Bratislava : Vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957, s. 64 – 65.

[35] SNK – LA, o. f. 153 (Alexyovci), Sign. 153 AO 6, *Mozaiky*, s. 285.

[36] Tamže, s. 286.

[37] SNK – LA, o. f. 153 (Alexyovci), Sign. 153 AL 21.

[38] Tamže.

Alexyho manželka Šára Alexyová (rod. Buganová) (1906 – 1978) mala ešte zaslobodna v roku 1927 možnosť oboznámiť sa s Parížom a jeho umeleckou dimenziou. Podľa jej dojmov bolo v Paríži „sústredené všetko, z čoho je umenie a čo je z umenia". Osobitným čarom na ňu pôsobil večerný Paríž: „Večerný Paríž dvojnásobne oplýva bezprostrednosťou a vrúcnosťou. Je ako strhujúci úsmev". Osobitné čaro pre ňu predstavovali večerné prechádzky pri Seine, na hladine ktorej sa odrážalo bohaté mestské osvetlenie. Šára Alexyová vnímala Paríž ako mesto so ženským pôvabom a všadeprítomným kultom ženy, buď typu Venuše alebo, Madonny, čo si všimla v Pantheóne alebo v Luxemburských záhradách, ktoré označila za senzáciu Paríža, resp. „za Paríž v malom".

Množstvo nezabudnuteľných chvíľ zažila tiež v parížskych múzeách a galériách: „Ó, výrečnosť múzeí! Každý výraz sochy, obrazu – odrazu to života – poskytuje bohaté zvláštne dojmy. Oplodňuje myseľ." Aj vo výstavných priestoroch ju najviac fascinovali nesčíselné a rôznorodé znázornenia ženského princípu. Mimoriadne silným dojmom na ňu zapôsobili Auguste Rodin a Leonardo da Vinci, ktorý bol podľa nej majstrom ženského tela a duše. Šára Alexyová pri svojich púťach po parížskom umeleckom svete, pochopiteľne, nemohla vynechať ani parížske kostoly a cintoríny, na ktorých ju pútala prítomnosť tragického momentu. Na cintoríne Père Lachaise navštívila hrob Oscara Wildea s neobyčajným pomníkom. Dojmy z parížskych cintorínov v nej vyvolávali zamyslenia nad konečnosťou a pominuteľnosťou ľudského života[39]. V tejto súvislosti je zaujímavé, že podobným silným dojmom zapôsobili parížske cintoríny aj na jej manžela Janka Alexyho.

Básnik, literárny historik a kritik Štefan Krčméry a jeho parížsky pobyt v rokoch 1920 – 1921

Štefan Krčméry (1892 – 1955) odcestoval spolu so svojou manželkou Helou Krčméryovou (1902 – 1970) na študijnú cestu do Paríža v prvej polovici septembra 1920 a do Turčianskeho sv. Martina sa vrátili v júli

[39] BUGANOVÁ, Šára: *Z Paríža*. Slovenské Pohľady, 43, 1927, č. 10, s. 635 – 639.

1921. Od Ministerstva školstva a národnej osvety dostal štipendium vo výške 200 000 frankov na dlhodobý pobyt v zahraničí a Krčméry si ako mladý spisovateľ vybral Paríž. Keďže z uvedenej sumy mohli v Paríži bez problémov vyžiť aj dvaja, Krčméry so sebou vzal aj svoju manželku Helu[40]. O svojom odchode do Paríža informoval prostredníctvom listu aj Pavla Országha Hviezdoslava a ako svoju hlavnú motiváciu pobytu v Paríži uviedol snahu rozhľadieť sa po svete[41]. Keď Krčméry dorazil do Paríža, zdal sa mu menší, ako si ho predstavoval vo svojej fantázii. Podobný zážitok mal aj s Prahou. Jeho prvá cesta po vystúpení z vlaku viedla bulvármi Strassbourg a Sevastopol a ďalej popri Seine. V rámci prvých dojmov ho najviac zaujalo množstvo Japoncov a Číňanov, ktorých tam videl, množstvo kníh, ktoré sa predávali nielen v kníhkupectvách, ale aj rozložené ako „ovocie a zelenina" na uliciach, a napokon rozličné druhy mačiek, ktoré sa mu zdali byť všadeprítomné[42].

Krčméry si našiel byt v rámci penziónu na bulvári St. Michel, kde sa dostal do internacionálnej spoločnosti, čo bola pre neho jedna z prvých nových kultúrnych skúseností s parížskym prostredím. Usiloval sa pritom čo najrýchlejšie naučiť po francúzsky a v tejto počiatočnej fáze, kým neovládal dostatočne francúzštinu, navštevoval múzeá a galérie. Zaoberal sa pritom aj dejinami umenia. Krčméry počas svojho parížskeho pobytu často navštevoval aj československý konzulát, kde stretával viacerých krajanov, vrátane Janka Alexyho, s ktorým sa v Paríži bližšie zoznámil. V rámci svojho pobytu disponoval množstvom času, ktorý mohol investovať do spoznávania vecí, ktoré boli pre neho trvalým prínosom. V decembri 1920 už veľa čítal vo francúzštine a veľký záujem venoval alsaskej otázke[43]. Spolu so svojou manželkou

---

[40] KRČMÉRY, Hela: *Puknuté husle. Spomienky na Štefana Krčméryho*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1995, s. 43.

[41] *List Štefana Krčméryho Pavlovi Országhovi Hviezdoslavovi zo 6. septembra 1920*. In: KRČMÉRY, Štefan: *Listy (Výber).* Bratislava : Tatran, 1985, s. 61 – 63.

[42] KRČMÉRY, Štefan: *Niekoľko dojmov z cesty*. Národnie noviny, 51, 1920, č. 224, s. 2 – 3.

[43] *List Štefana Krčméryho Jozefovi Škultétymu 5. októbra 1920*. In: KRČMÉRY, Štefan: *Listy (Výber).* Bratislava : Tatran, 1985, s. 64 – 65; *List Štefana Krčméryho Jozefovi Škultétymu z 22. decembra 1920*. Tamže, s. 69.

navštevovali antikvariáty, ktoré sa rozkladali v arkádach divadla Odeón. Krčméryho manželka Hela v tejto súvislosti uviedla: „Štefan usilovne chodil na prednášky a po antikvariátoch, odkiaľ zakaždým priniesol nejakú knihu. Na knihy bol môj muž veľmi štedrý. Nerád vydával peniaze na šaty, no na knihy vždy dal ochotne."[44]

V máji 1921 v závere ich spoločného parížskeho pobytu chodievali na každodenné prechádzky do Boulonského lesíka a snažili sa využiť každú chvíľu na to, aby neprepásli nič, čo by sa v Paríži ešte dalo vidieť. Rodinovo múzeum navštívili niekoľkokrát a pri jeho soche Myšlienka dokázali stáť dlhé minúty. Krčméry si so sebou odniesol aj veľký obdiv k Vincentovi van Goghovi. Hela Krčméryová výsledky ich cesty zhrnula nasledovne: „Náš pobyt v Paríži sa skončil. Za dva semestre štúdia sa toho nazozbiera veľa – i priateľských pút bolo neúrekom a s každým sa bolo treba rozlúčiť."[45]

Spisovateľ Ivan Horváth a jeho parížsky pobyt v rokoch 1924 – 1926

Ivan Horváth (1904 – 1960) študoval v rokoch 1924 – 1926 na Slobodnej škole politických vied v Paríži, kde absolvoval jej diplomatickú sekciu[46]. K svojim skúsenostiam a kultúrnemu vplyvu Paríža na jeho formovanie sa vrátil v eseji *Návrat do Paríža*, ktorú písal koncom roka 1937 a začiatkom roka 1938. Pôvodne mala byť publikovaná v knižnej podobe v Matici slovenskej, no po etablovaní autoritatívneho režimu na jeseň 1938 a vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939 ju Matica slovenská odmietla vydať z politických dôvodov. Horváth v tejto eseji

[44] KRČMÉRY, Hela: *Puknuté husle. Spomienky na Štefana Krčméryho*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1995, s. 52.

[45] Tamže, s. 53.

[46] BRTKO, Martin: *Vplyv francúzskeho kultúrneho prostredia na dozrievanie predstaviteľov slovenskej inteligencie v medzivojnovom období*. In: FERENČUHOVÁ, Bohumila – ROGUĽOVÁ, Jaroslava a kolektív: *Občianska spoločnosť a politická kultúra. Kapitoly z dejín Slovenska 1918 – 1938*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 191.

dokázal, že sa počas svojho parížskeho pobytu dobre oboznámil s francúzskou kultúrou[47]. K procesu písania eseje sa Horváth vyjadril aj na stránkach časopisu *Elán* v článku *Parížske scherzo*, v ktorom vysunul do popredia konfrontáciu svojich aktuálnych poznatkov francúzskej kultúry so svojimi skúsenosťami z parížskeho pobytu v polovici 20. rokov[48].

Ivan Horváth už hneď v úvode svojej eseje poukázal na veľký význam kultúrnej skúsenosti s Parížom, akej sa dostalo jemu i jeho generačným druhom: „Bolo nás tam vtedy spolu niekoľko, mnohí tam boli pred nami a iste i mnohí prišli po nás. Teraz, keď sa doma stretneme, začneme hneď spomínať, čím viac rokov prechádza, tým sa nám zdá pobyt v Paríži krajší, rozprávkovejší."[49] Splynutie s francúzskou kultúrou bolo u Ivana Horvátha natoľko silné, že Francúzsko po svojom študijnom pobyte začal považovať za svoju vzdialenú vlasť a pociťoval pritom pýchu, že je súčasťou francúzskeho kultúrneho spoločenstva. Za dôležité aspekty svojho pomyselného členstva vo francúzskom kultúrnom spoločenstve označil „myšlienkové obcovanie" s týmto kultúrnym spoločenstvom a snahy o aplikáciu francúzskeho životného štýlu, ktorý ho mimoriadne očaril. Horváth sa vo svojich myšlienkach neustále vracal do parížskeho prostredia, ktoré považoval za svoj druhý domov. V tejto súvislosti je pozoruhodná vysoká miera spontánnosti pri vlastnom zaraďovaní sa do francúzskej kultúrnej obce. Dôvody pre túto voľbu neboli len analytické, ale aj emocionálne, ktoré onačil ako lásku k Francúzsku. Horváth sa vo svojej eseji usiloval o analýzu *francúzskosti*, čím sa snažil zadefinovať dôvody, ktoré ho ako Stredoeurópana viedli k pochopeniu a osvojeniu si parížskeho *milieu*[50].

Za typickú počiatočnú skúsenosť Stredoeurópana s Parížom označil rozpor medzi množstvom nereálnych snov a skutočnosťou, ktorý treba prekonávať snahou o pochopenie „duše" tejto duchovnej metropoly, pričom počiatočná nadvláda citov musí ustúpiť rozumovému skúma-

---

[47] ROSENBAUM, Karol: *Edičné a bibliografické poznámky*. In: HORVÁTH, Ivan: *Návrat do Paríža*. Bratislava : Tatran, 1966, s. 207 – 208.

[48] HORVÁTH, Ivan: *Parížske scherzo*. Elán, 8, 1937, č. 4, s. 7 – 8.

[49] HORVÁTH, Ivan: *Návrat do Paríža*. Bratislava : Tatran, 1966, s. 9.

[50] Tamže, s. 9 – 10.

niu. Horváth totiž zastával názor, že francúzsky kultúrny svet je založený na rozumovosti, a preto treba k nemu pristupovať prostredníctvom rozumu. Zakrátko po svojom príchode do Paríža si začal uvedomovať malé rozdiely, ktoré sa na prvý pohľad mohli zdať bezvýznamné, no práve tie spoluutvárali jedinečnosť a neopakovateľnosť Paríža. Ako prvý rozdiel Horváth uviedol množstvo podnetov a vnemov na spracovanie, ktoré mu ponúkali parížske ulice: „A neznámy Stredoeurópan zistí, že tu vidí po prvý raz bez okuliarov život s jeho všestrannosťou, že je ponorený do stredu diania, hoci sa o to ani nepričinil."[51] Horvátha očarili prechádzky po úzkych uličkách a širokých bulvároch pri chráme Notre-Dame, pri slávnych hroboch v cintoríne Père-Lachaise a vo všetkých štvrtiach mesta, či už reprezentovali lesk bohatých a radosť, alebo biedu a smútok. Práve počas týchto prechádzok sa v ňom budovala emotívna väzba na Paríž, ktorú prirovnával k láske.

Úplne novou kultúrnou skúsenosťou počas jeho pobytu v Paríži bolo vedomie, že jednotlivca si nikto nevšíma, čo umožňuje absolútnu anonymitu a slobodu. Horváthovi uvedená spoločenská atmosféra vyhovovala a cítil sa v nej voľnejší a ľudskejší. Všimol si tiež, že Francúzi nemajú radi zhluky a masa ľudí ich odpudzuje. Veľmi oceňoval aj francúzsku prirodzenú inklináciu k veselosti, ktorá vyvierala z povahy koncentrovať sa na radostné stránky života. Uvedená francúzska radosť zo života bola pre Ivana Horvátha veľmi cenným stimulom a inšpiráciou, pretože pochádzala z „prirodzenej potreby radostného uvoľnenia životného tempa". S veselosťou súvisel aj francúzsky esprit, ktorý Horváth označil ako „výbuchy iskriacej mysle" a považoval ho za ťažko definovateľný, no napriek tomu sa pokúsil o nasledovnú stručnú definíciu: „Je to schopnosť rýchle pochopiť tému a hneď vtipne reagovať na ňu. Môžu byť ním povedané hlboké pravdy, práve tak ako príjemné maličkosti, ale vždy postrehy, pochádzajúce z dielne bystrého ducha."[52]

S francúzskym espritom podľa neho úzko súvisel aj francúzsky šarm, ktorý považoval za príťažlivosť osobnosti naplnenej duchovnosťou. Práve spomínaná duchovnosť viedla Horvátha k ponímaniu francúzskeho národa ako kultúrneho spoločenstva, pri čom kultúru

[51] Tamže, s. 12.

[52] Tamže, s. 15 – 18.

považoval za jeho základ. Francúzsky národ tak podľa jeho uvažovania nebol tvorený „krvou“ a „pôdou“, ale „spojivom ducha“, čo pre neho znamenalo vysokú mieru otvorenosti pre cudzincov, ktorí chceli vstúpiť do francúzskeho kultúrneho spoločenstva. Jedinou podmienkou vstupu bolo prijať a osvojiť si výdobytky francúzskej kultúry[53].

Osobitnými zložkami francúzskej kultúry, ktoré Horvátha najviac fascinovali, bola francúzština s jej pôvabom a francúzska literatúru, ktorú označil za najdôležitejšiu zložku francúzskej kultúry. Podľa jeho chápania boli francúzske dejiny v podstate dejinami francúzskej literatúry a takmer sa prelínali s politickými dejinami. Horváth získal tiež presvedčenie, že v nijakej inej kultúre nezaujíma literatúra také dôležité postavenie ako vo francúzskej kultúre. Počas svojho pobytu si všimol, že literatúra má vplyv aj na ustaľovanie všeobecných hodnôt vo francúzskej spoločnosti. V príkrom protiklade bolo postavenie športu, ktorý nemohol konkurovať literatúre a iným produktom duševnej a intelektuálnej činnosti. Kladenie dôrazu na kultúru určovalo aj francúzsky vkus, čo sa prejavovalo nielen v obliekaní a dekorácii, ale prakticky vo všetkých oblastiach každodenného života. Horváth v tejto súvislosti postrehol, že francúzsky vkus úzko súvisí s individualizmom a aj v najvšeobecnejších situáciách sa vyžaduje určitá miera osobnej iniciatívy.

Francúzsky vkus úzko súvisel s francúzskym pohľadom na svet, čo Horváth najlepšie pochopil na francúzskom maliarstve. Všimol si, že Paríž prinášal maliarom presne to, čo potrebujú: voľnosť a možnosti sebarealizácie. Pre maliarov nebolo potrebné navštevovať slávne parížske galérie a múzeá, ale úplne mu stačilo, keď do seba vdychoval atmosféru Paríža a vžiť sa do francúzskeho vkusu a chápania života. Za najväčší prínos v tomto smere považoval zladenie osvojených zásad francúzskeho vkusu a vlastnej originálnosti. Za tohto predpokladu podľa Horvátha nemohla byť žiadna študijná cesta do Paríža zbytočná[54].

Ivan Horváth si počas svojho pobytu nemohol nevšimnúť aj dôležitú pozíciu gastronómie a labužníctva vo francúzskej kultúre, čo tiež pripisoval francúzskej inklinácii k radostnosti a snahe spríjemňovať si

[53] Tamže, s. 19 – 20.

[54] Tamže, s. 21 – 29.

život všetkými dostupnými prostriedkami. Priam symbolicky v tomto kontexte vynikalo francúzske menu, ktoré Horváth označil za symfóniu jedál. Zavedenie veľkého počtu malých jedál v podobe menu nebolo podľa neho obyčajným obžerstvom, ale aj radosťou a vážnou udalosťou. Podobnú funkciu malo pri stolovaní aj víno, ktoré nemalo opíjať, ale inšpirovať. Francúzske víno sa Horváthovi javilo ako jemné a lahodné, pri čom z neho bolo cítiť „veselie a radosť zeme".

Tradované stereotypné vnímanie „francúzskej skazenosti" sa usiloval vyvrátiť poukázaním na skutočnosť, že veľké mestá majú svoje krásy a svoju „spodinu" a podobnú nemravnosť sa dá vidieť aj v iných európskych metropolách. Za hlavnú príčinu, prečo o Francúzoch kolovali stereotypné predstavy o ich nemoránlnosti, označil ich ochotu otvorene hovoriť o záležitostiach lásky a pripúšťať si jej potrebu na základe princípu, že „telo treba zmieriť s duchom". V tomto kontexte ho popudzovalo, že sa veľa hovorilo o požívačnosti Francúzov, no v oveľa menšej miere o ich poctivosti.

Paríž pre Ivana Horvátha predstavoval mesto, v ktorom intelektuál nachádzal svoju stratenú dôstojnosť, pretože materiálna chudoba tam nebola taká ponižujúca ako intelektuálna. Všetci intelektuáli tam súčasne mohli nájsť slobodu ducha a podporu každej dobrej idey. Paríž vnímal ako mesto nielen všetkých Parížanov, ale aj všetkých cudzincov, ktorí prijali a pochopili francúzsku kultúru. Preto v tejto súvislosti mohol retrospektívne konštatovať: „V dôsledku toho pokladám za veľké šťastie pre Nefrancúza, keď sa môže tiež zúčastniť v dennom živote duchovného Francúzska, a preto aj obec členov tejto sekty: francúzskeho duchovného spoločenstva, je rozprestrená na celom svete."[55]

Počas svojho pobytu sa stretával aj s inými slovenskými umelcami, ktorí boli v tom čase tiež v Paríži, predovšetkým s Emilom Boleslavom Lukáčom. Spoločne sa prehŕňali v zaprášených regáloch antikvariátu na pravom brehu Seiny. Horváth tiež rád vysedával so svojimi priateľmi v kaviarni Souflet v Latinskej štvrti a s obľubou sa stravoval v srbskej reštaurácii. Často sa pohyboval vo vtedajšej bohémskej štvrti Montparnasse, ktorú s odstupom času označil za svoj druhý domov.

[55] Tamže, s. 38.

Osobitné spomienky mal na tamojšiu slávnu kaviareň Rotonde, v ktorej sa zoznámil s Iľjom Erenburgom[56].

V roku 1937 navštívil Ivan Horváth Paríž opäť po rokoch a v čase, kedy sa konala Svetová výstava. Uvedená výstava ho však nelákala natoľko ako samotný Paríž. Cieľom jeho návštevy bolo oživenie spomienok na jeho študijný pobyt, pretože v tom čase plánoval napísať svoju esej *Návrat do Paríža*[57]. Na margo tejto svojej spomienkovej cesty Horváth poznamenal: „Hľadám nové a predsa spomínam starých známych. Lebo to je pravá podstata tohto mesta, azda nekonečná nemenlivosť starého a rýchla asimilácia nového."[58] Do parížskeho prostredia sa vrátil aj v rámci vlastnej umeleckej tvorby v zbierke próz *Vízum do Európy*: napr. v próze *Bebe Cadum* označil štvrť Montparnasse ako novú tepnu Paríža[59]. Na základe uvedených skúseností Ivana Horvátha s medzivojnovým Parížom môžeme vidieť, že patril k umelcom, na ktorých mal kultúrnych vplyv Paríža mimoriadne podstatný vplyv.

Maliar Štefan Bednár a jeho parížsky pobyt v rokoch 1934 – 1936

Štefan Bednár (1909 – 1976) predstavoval slovenského umelca, ktorý mal možnosť pobudnúť v Paríži počas medzivojnového obdobia najdlhšie – až 900 dní. Mal tak jedinečnú možnosť hlbšie spoznať parížsky umelecký život a vyskúšať si na vlastnej koži bohémsky život vo štvrti Montparnasse. Do Paríža sa vybral na prelome februára a marca 1934. Prvé dojmy mohol načerpať na parížskej stanici Gare de l'Est. Podobne, ako aj iných slovenských umelcov, aj Bednára hneď zaujal čulý ruch parížskych bulvárov: „Prostriedkom bulvárov sa valila čulá premávka, automobily osobné i nákladné, bicykle, konské záprahy a ručné vo-

[56] Tamže, s. 96 – 97.

[57] ROSENBAUM, Karol. *Edičná poznámka*. In: HORVÁTH, Ivan: *Vízum do Európy*. Bratislava : Slovenský Tatran, 2000, s. 326.

[58] HORVÁTH, Ivan: *Návrat do Paríža*. Bratislava : Tatran, 1966, s. 98.

[59] HORVÁTH, Ivan: *Bebe Cadum*. In: HORVÁTH, Ivan: *Vízum do Európy*. Bratislava : Slovenský Tatran, 2000, s. 149.

zíky."[60] Medzi jeho prvé skúsenosti však patrila aj parížska periféria, kde vyhľadal svojho priateľa, českého maliara Františka Tichého, ktorý tam žil a tvoril: „Pochopil som, že som sa ocitol na periférii, kde bývajú cudzinci...Tak som našiel Passage des Granges, kde naozaj býval Franta Tichý."[61] Uvedený český maliar Bednára rýchlo oboznámil s mnohými bistrami, kaviarničkami a barmi. Bednár v tejto súvislosti spomínal, že v niektorých si dávali pohárik len tak postojačky pri barovom pulte a inde si aj posedeli. Najviac ho pritom prekvapovali nízke sumy ponúkaného alkoholu[62]. Oveľa viac ho však priťahovala vychýrená bohémska štvrť Montparnasse, kde boli kaviarne otvorené celú noc a kde svetlá nikdy nezhasínali. Už počas prvých dní svojho parížskeho pobytu sa mu podarilo prejsť peši celý Montparnasse a navštíviť kaviareň *Dôme* a blízku nenápadnú reštauráciu s ľudovými cenami *Père Jean*[63].

Zakrátko sa Bednárovi podarilo získať ateliér v ateliérovej záhradnej kolónii na Rue de Vanvesa pri prezeraní novín *Le Petit Parisien* sa nechal inšpirovať malými karikatúrnymi portrétmi politických osobností a sám vytvoril sériu karikatúr stredoeurópskych politikov, ktoré sa mu podarilo ihneď publikovať v jednom z parížskych periodík. Na Montparnasse sa stal pravidelným hosťom aj kaviarní *Rotonde* a *Coupolle*, ktoré spolu s *Dôme* predstavovali trojicu najslávnejších kaviarní tejto poslednej bohémskej štvrte Paríža[64]. V tamojšej reštaurácii *Père Jean* sa stretol s českým maliarom Zděnkom Přibylom, ktorý ho zaúčal do parížskych zvyklostí. Najoriginálnejšia Přibylova rada sa týkala francúzskeho jazyka, keď Bednára poučil, že najpoužívanejším slovom v Paríži je vulgárna nadávka *„merde"*, ktorá ale má množstvo významov[65].

Po detailnom spoznaní celej ateliérovej kolónie, kde panovali internacionálne pomery, sa Bednár s obľubou vydával na študijné výlety do

[60] BEDNÁR, Štefan: *Bohémske časy*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1967, s. 176.

[61] Tamže, s. 179.

[62] Tamže, s. 183.

[63] Tamže, s. 187.

[64] Tamže, s. 199.

[65] Tamže, s. 206 – 208.

„vnútorného“ Paríža na pravom i ľavom brehu Seiny, no nezanedbával ani návštevy periférnych a chudobných štvrtí: „Robil som študijné výlety do vnútorných quartiers na ľavom i pravom brehu Seiny, do štvrtí vládnych, diplomatických, bohatých, prepychových, noblesných, zábavných a atraktívnych. A rád som sa túlal aj periférіami, kde boli dielne, fabriky, pracujúci a chudoba.“[66] Bednár v čase svojich prechádzok po parížskych štvrtiach zažil sociálne nepokoje a vlnu štrajkov, ktoré boli dôsledkami veľkej hospodárskej krízy. Prekvapili ho pri tom búrlivosť a brutalita pouličných demonštrácií[67].

Štefan Bednár si napokon mal možnosť vyskúšať aj bohémsku biedu, ktorá bola zapríčinená častým meškaním honorárov za jeho karikatúry a kresby najmä do *Lidových novín*: „Nastala parížska obdoba bývalej pražskej bohémskej biedy. S pôžičkami, keď bolo od koho požičať, alebo s hladom, keď už nebolo nič. Dakedy si prežil celý deň s kúskom lacnej zlomkovej čokolády a kusom chleba, inokedy s pol litrom červeného vína a tiež s chlebom.“[68] Bednár bol po vypršaní zmluvy prinútený aj zmeniť ateliér, keď sa na začiatku roka 1935 presťahoval na Rue Hyppolite-Maindron. Aj toto prostredie mu pripomínalo vidiek, i keď všade naokolo sa rozprestierali nesmierne rozmery Paríža[69].

Najhlbšiu pečať však v Bednárovi nepochybne zanechal Montparnasse. Bednár ho vnímal v celej jeho veľkosti aj so svetom ateliérov, malých hotelov a penziónov. Jeho pozornosti neunikli aj menšie a menej slávne kaviarne tamojšej umeleckej bohémy, ako napr. *Select* a *Palette* a už spomínaná reštaurácia *Père Jean*, nočné lokály nazývané aj *„boits de nuit“* a vynikajúce kvetinárstva a bižutérie. Veľmi naňho zapôsobila aj široká internacionálna spoločnosť množstva ľudí a príslušníkov rôznych národov a rás. Od kaviarenských stolov zaznievali najrôznejšie jazyky a v hociktorom čase tam návštevník mohol nájsť medzinárodnú spoločnosť, prípadne osamote si vypiť kávu, pohárik destilátu alebo fľašu vína s priateľmi.

[66] Tamže, s. 214.
[67] Tamže, s. 215 – 216.
[68] Tamže, s. 228.
[69] Tamže, s. 235 – 238.

Bednár čoskoro zistil, že ráno bývalo na Montparnasse najpustejšie, no onedlho prišiel čas ranných aperitívov, ktoré sa konzumovali postojačky pri pulte. Po desiatej už prichádzali prví hostia a až do nasledujúceho rána prebiehal vždy ten istý, nepretržitý kolorit neustávajúceho prúdu hostí. Bednára tešilo, že jadro denných návštevníkov boli vždy umelci z radov maliarov, sochárov, básnikov, spisovateľov, hercov a hudobníkov, a to v mužskom i ženskom variante. Nechýbali tam ani modelky, baletky a rôzne demimondky. Okrem ich tam bolo často vídať bohémov z najrôznejších povolaní. Všetkých sem priťahoval „slobodný vzduch" a „duch Paríža".

Po roku života v Paríži si Bednár uvedomil, že toto mesto je natoľko vzrušujúce a bohaté na dianie, že musí pristúpiť k starostlivému manažovaniu svojho času, pretože každá hodina a každý deň boli pre neho drahocenné. Pri svojich pozorovaniach si všimol, že Paríž je síce na jednej strane rafinovaný, ale na druhej strane aj prostoduchý, čo sa najviac prejavovalo vo všeobecne rozšírenej poverčivosti: „Azda niet druhého mesta na svete, kde by sa tak darilo veštcom, jasnovidcom, astrológom, chyromantom, grafológom a kartárkam, ako tam."[70] Bednár si v Paríži rozšíril záujem o rôzne športové odvetvia, predovšetkým o cyklistiku, tenis a motorizmus. Motivovalo ho to k tvorbe riportov a kresleniu portrétov športovcov a pretekárov pre *Lidové noviny*. Mal tak možnosť spoznať svet parížskych športových hál, škôl a cvičební v okolí bulváru des Italiens. Vytvorili sa tak príležitosti pre bezplatné štúdium pohybu a pravidiel športov a tancov, ktoré ho zaujímali a ktoré mohol zúročovať pri svojej umeleckej tvorbe. Ako výtvarníka ho najviac zaujímala tvárna stránka športových podujatí s ich moderným vzhľadom a novodobou krásou.[71]

Po svojich nočných prechádzkach po parížskych štvrtiach nadobudol dojem, že obyvatelia Paríža, ktorí patrili do meštianskej strednej vrstvy a manuálne pracujúci chodili spať skoro, čo bolo v príkrom protiklade so štvrťami, kde sa vyskytovali predstavitelia umeleckej bohémy, ako boli Montparnasse, námestia Clichy, Blanche a Pigalle. Bednár

[70] Tamže, s. 258.

[71] Tamže, s. 265 – 275.

sa počas svojich nočných prechádzok rád zastavoval v útulných kaviarničkách a niekedy si zašiel aj k tzv. „bruchu Paríža“, ktoré opísal vo svojich románoch Èmile Zola. Svoj každodenný život však najviac prežíval vo svojom ateliéri na Rue Hyppolite Maindron. Tam žil aj so svojou družkou Marie a svojím potomkom[72]. Napriek postupnej stabilizácii finančnej situácie sa Bednár rozhodol pre návrat do vlasti, k čomu ho najviac motivovalo prebudenie vlastenectva, ku ktorému došlo v druhom a treťom roku jeho parížskeho pobytu. Bednár v tejto súvislosti poznamenal: „Kto nežil dlhší čas vonku, ten ho nepozná. Bolo to tak, že čím som lepšie poznával parížske prostredie, čím som ho lepšie chápal a aj som si ho obľúbil, tým rástlo aj pochopenie môjho rodného kraja a prebudila sa túžba po vlasti. Aj bezprostredné ohrozenie našej republiky na to vplývalo... Moje vlastenectvo v Paríži pojalo do seba slovenské rodáctvo.“[73] Štefan Bednár nebol v tomto svojom vývoji osamotený, ba naopak, dalo by sa povedať, že prakticky všetci slovenskí umelci, ktorí mali skúsenosti s medzivojnovým Parížom, zažili prebudenie slovenského vlastenectva a túžbu zúročiť nadobudnuté skúsenosti pri spoluutváraní modernej slovenskej kultúry.

Spisovateľ Dominik Tatarka a jeho parížsky pobyt v rokoch 1938 – 1939

Dominik Tatarka (1913 – 1989) mal možnosť v rokoch 1938 – 1939 študovať na parížskej Sorbonne a zažiť atmosféru Paríža v politicky vypätých dvoch rokoch, ktoré sa niesli v znamení vzrastu agresívnej zahraničnej politiky nacistického Nemecka a nalomením česko-slovenského štátu po Mníchovskej dohode do podoby „druhej republiky“. Napriek uvedenej vážnej medzinárodnopolitickej situácii si Tatarka mohol vychutnať posledné záblesky medzivojnového Paríža. K svojim zážitkom a kultúrnym vplyvom, ktoré v ňom tento pobyt zanechal, sa vrátil neskôr v reportáži *Prechádzky po Paríži*, ktorá tvorila súčasť

[72] Tamže, s. 286 – 287.

[73] Tamže, s. 292 – 293.

jeho knihy *Človek na cestách*. Svoje skúsenosti z parížskeho študijného pobytu spracoval aj v románe *Prútené kreslá*, ktoré boli vtedajšou typickou rekvizitou parížskych kaviarní. Podobne ako jeho spisovateľský kolega Ivan Horváth si aj Tatarka rýchlo všimol, ako bol Paríž a osobitne Montmartre „zaplavený Američanmi a čiernymi obchodníkmi". Nadobudol dojem, ako keby všetky zábavné podniky a nevestince pracovali pre nich. Všimol si, ako sa všetko platilo cudzími valutami vrátane telesnej lásky. Preto ho Paríž spočiatku príliš nenadchol a prežíval skôr isté sklamanie[74].

Počas jeho prechádzok po parížskych bulvároch ho najviac upútali Parížanky a pestrosť ich oblečenia a účesov. Tatarka si nikdy predtým neprezeral ženy tak otvorene a rozkošnícky[75]. Zakrátko začal pociťovať vysokú mieru vzrušenia z množstva stimulov, ktoré ho zo všetkých strán zasahovali: „Čierna káva, účesy žien, monumenty, aperitív, fantázia, pekné veci, to všetko dovedna uvádza človeka do vzrušenia. Zmyslov sa mu dotýka bohatý prúd, opája ho."[76] Ponevieranie po parížskych bulvároch prirovnával ku „kúpaniu sa v ľudskom zástupe", pri čom všetky zmysly boli napĺňané najrôznejšími výjavmi a zážitkami. Uvedená skúsenosť viedla Tatarku ku konštatovaniu, že jediným salónom medzivojnového Paríža je bulvár a v tomto „salóne" má každý absolútnu slobodu. Tatarkovej pozornosti neunikol ani divadelný aspekt parížskych bulvárov: „Každý je v ňom divákom a každý hercom, vtipným, skromným, smiešnym alebo čudáckym. Vystupujú v ňom pekné ženy i škaredé, kňazi a mníšky, ľudia všetkých tvárí, všetkých farieb, krojov, zamestnaní, keď do zamestnaní zarátam aj večných chodcov, povaľačov, ľudí, čo žijú zo všeličoho a z ničoho." Tatarka sa pravdepodobne pri svojich prechádzkach cítil práve ako spomínaní „veční chodci" alebo „povaľači". Fascinovalo ho pritom, koľko tvárí, postáv a ľudských osudov tam prejde popri chodcovi, čo ho viedlo k zamysleniam nad životom, ktoré však mali radostný, a nie melancholický charakter[77].

---

[74] TATARKA, Dominik: *Človek na cestách.* Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1967, s. 26.

[75] TATARKA, Dominik: *Prútené kreslá*. Bratislava : Artforum, 2009, s. 18

[76] TATARKA, Dominik: *Človek na cestách.* Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1967, s. 42 – 43.

[77] Tamže, s. 44 – 46.

Okrem navštevovania prednášok a študovne v knižnici sv. Genovévy zvykol Tatarka chodievať na prechádzky v okolí jeho štvrte po rue Saint-Jacques dolu k Seine, pri čom značnú časť prechádzky vždy prešiel po nábreží popri bukinistoch a následne smerom na bulvár Saint-Michel až po roh rue Soufflot. Častým miestom jeho prechádzok bol tiež Boulognský lesík a večery niekedy trávil návštevou divadla.[78]

Dominik Tatarka bol rovnako ako iní slovenskí umelci postavený pred pestrosť francúzskej gastronómie a nápojov, ktoré ho podnecovali ku konverzáciám, smiechu, obdivu k ženám a k ľahkosti mysle príznačnej pre básnikov. Parížsky pobyt viedol Tatarku k porovnávaniu Francúzov a Slovákov v rôznych oblastiach života. Dospel pri tom k uzáveru, že Slováci so svojou kultúrou ešte neboli dostatočne zmyslovo prebudení a mali by sa viac tešiť z darov života[79]. Veľmi veľký vplyv na Tatarku malo výtvarné umenie. Vo svojich spomienkach sa vracal k návšteve Louvru, ktorý označil za „nabitý kondenzátor", ktorý srší kultúrnou elektrinou a okrídľuje obrazotvornosť. Pri návštevách parížskych galérií si mal možnosť overiť, že veľké diela všetkých historických epoch majú potenciál pomáhať aj súčasnému životu: „Veľké diela vždy objavovali, zbožňovali človeka, objavovali zmysel vecí pre človeka, prebúdzali a zušľachťovali v ňom cit, ktorý je vždy, ako vo výtvarníckych dielach, predmetný. Ten cit, šľachetný vkus i chuť pre veci bol a zostal inšpirujúcou silou umenia."[80] Pri súdobom francúzskom výtvarnom umení Tatarku najviac fascinoval obrovský počet maliarov, ktorí tvorili v Paríži. Kým v Paríži pôsobilo asi 30 000 maliarov, na Slovensku v tej dobe pôsobilo približne 30 maliarov. Keď sa usiloval vcítiť do pozície parížskeho maliara, dospel k presvedčeniu, že tvorba v atmosfére takého veľkého počtu maliarov musí byť pre tvorivého človeka oslobodzujúca[81].

Na záver môžeme skonštatovať, že kultúrny vplyv medzivojnového Paríža na slovenských umelcov, ktorí tam mali možnosť absol-

[78] TATARKA, Dominik: *Prútené kreslá*. Bratislava : Artforum, 2009, s. 41.

[79] TATARKA, Dominik: *Človek na cestách*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1967, s. 52, 57.

[80] Tamže, s. 64 – 65.

[81] Tamže, s. 67.

vovať kratší alebo dlhší pobyt, bol veľký a mal priame dosahy nielen na samotnú umeleckú tvorbu, ale aj na zmeny v uvažovaní o úlohách a postavení kultúry a na samotný životný štýl viacerých slovenských umelcov. Spoločnou črtou bola evidentná snaha zúročiť nadobudnuté kultúrne skúsenosti v domácej slovenskej kultúre. Získané kultúrne vplyvy sa neredukovali len na oblasť umenia, ale prakticky na všetky oblasti každodenného života, v rámci ktorých bola významným aspektom snaha nadväzovať na francúzsky radostný a hedonistický prístup k životu. Kultúrny vplyv medzivojnového Paríža sa tak u slovenských umelcov mohol prejavovať vo svojej komplexnosti s presahom nielen do umeleckých sfér, ale aj do konceptov každodenného života.

Literatúra a pramene

ALEXY, Janko: *Jarmilka*. Turčiansky Sv. Martin : Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, 1924.

ALEXY, Janko: *Ovocie dozrieva*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957.

AVU SNG, o. f. Janko Alexy, Výstrižok Alexyho článku s názvom „Moje rozpomienky na Martin“ (časopis *Ľud* z 22. januára 1955).

AVU SNG, o. f. Janko Alexy, Výstrižok bližšie neidentifikovaného Alexyho článku s názvom „Veselý zemepis – Senické slimáky“.

BEDNÁR, Štefan: *Bohémske časy*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1967.

BRTKO, Martin: *Vplyv francúzskeho kultúrneho prostredia na dozrievanie predstaviteľov slovenskej inteligencie v medzivojnovom období*. In: *Občianska spoločnosť a politická kultúra. Kapitoly z dejín Slovenska 1918 – 1938*. Ed. B. Frenečuhová – J. Roguľová. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 175 – 196.

BUGANOVÁ, Šára: *Z Paríža*. Slovenské Pohľady, 43, 1927, č. 10, s. 635 – 639.

FERENČUHOVÁ, Bohumila: *Francúzsko a slovenská otázka 1789 – 1989*. Bratislava : Veda, 2008.

HORVÁTH, Ivan: *Vízum do Európy*. Bratislava : Slovenský Tatran, 2000.

HORVÁTH, Ivan: *Návrat do Paríža*. Bratislava : Tatran, 1966.

HORVÁTH, Ivan: *Parížske scherzo*. Elán, 8, 1937, č. 4, s. 7 – 8.

KRČMÉRY, Hela: *Puknuté husle. Spomienky na Štefana Krčméryho*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1995.

KRČMÉRY, Štefan. *Listy (Výber)*. Bratislava : Tatran, 1985.

KRČMÉRY, Štefan: *Niekoľko dojmov z cesty*. Národnie noviny, 51, 1920, č. 224, s. 2 – 3.

SNK – LA, o. f. 153 (Alexyovci), Sign. 153 AL 21.

SNK – LA, o. f. 153 (Alexyovci), Sign. 153 AM 8.

SNK – LA, o. f. 153 (Alexyovci), Sign. 153 AM 12.

SNK – LA, o. f. 153 (Alexyovci), Sign. 153 AS 4, Janko Alexy o sebe.

SNK – LA, o. f. 153 (Alexyovci), Sign. 153 AO 6, *Mozaiky.*

SNK – LA, o. f. 153 (Alexyovci), Sign. 153 AI 32, *V Paríži roku 1920.*

TATARKA, Dominik: Človek na cestách. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1967.

TATARKA, Dominik: *Prútené kreslá*. Bratislava : Artforum, 2009.

II.
500. výročie reformácie a Slovensko

„Confessio Christianae" – vyznania viery v kontexte šírenia myšlienok reformácie na Slovensku v 16. storočí

Jozef Baďurík – Eva Benková

Abstract

***Confessio Christianae* – Confessions of Faith in the Context of Spreading the Thoughts of the Reformation in Slovakia in the 16th Century**

On the occasion of the 500th anniversary of the Reformation, the authors in this article have tried to highlight some specific conditions of the development of the Protestant church on the territory of today's Slovakia within the historical conditions of the Kingdom of Hungary. The authors have performed a brief comparison of how religious issues were dealt with in the Habsburg Monarchy. They focused on the urban type of Lutheran Reformation in Slovakia through individual *Confessio Christiane* (confessions of faith). Around ten years following the first *confessio*, the *Confessio Pentapolitana* (Bardejov, 1549), there followed the *Confessio Heptapolitana* (Banská Štiavnica, 1559), and finally the *Confessio Scepusiana* (1569). After they had been examined by royal commissioners, they were confirmed by Ferdinand I and the relevant bishops. This allowed townspeople to freely express their Protestant faith in eastern Slovak towns, mining towns, and towns in the Spiš/Zips region. The article discusses in some detail the author of the first *confessio*, the well-known humanist Leonard Stöckel from Bardejov, who was a student of Martin Luther and Philip Melanchthon. This article presents a historically important and interesting stage in the development of the Reformation in Slovakia, given that the Habsburg rulers still tended to be tolerant to those who confessed their allegiance to the Protestant form of the Reformation. The third and final *confessio*, the *Confessio Scepusiana*, was issued under the rule of Maximilian II (1564–1576), who made no secret of his fondness for Protestantism. He was the ruler who, after having experienced the exercising of the Peace of Augsburg, became convinced of the possible merger of

both confessions (Catholic and Protestant), which was his vision of a possible future ecumenism.
Key words: The Reformation, Protestantism, confession of faith, religious policy, the Protestant church in Slovakia

Je to sotva štvrťstoročie, čo sa anglický historik a profesor histórie na univerzite v Edinburghu Richard Mackenney v úvodných častiach svojej knihy *Európa 16. storočia* (1993) zamýšľal nad kľúčovými témami tohto storočia. Podľa neho v tomto období jestvovali v Európe štyri veľké témy – renesancia, reformácia, rekatolizácia a počiatok európskej nadvlády nad zámorskými krajinami (španielsky imperializmus a kolonializmus). Autor následne dodáva, že môže ísť síce len o akési „rámcovanie" tém prvého storočia novoveku, no vystihol presne podstatu vtedajšieho vývinu. Pri tomto jeho výbere nás zaujalo ani nie tak poradie, ale skôr to, ktorá z týchto tém pretrvala horizont počiatku novoveku a či pretrvala do súčasnosti. Z tohto pohľadu jednoznačne dominuje téma reformácie, ktorej 500. výročie vzniku si na jeseň tohto roku pripomíname. Je to zároveň príležitosť aj pre nás, aby sme sa mohli zamyslieť nad niektorými otázkami jej vývinu na Slovensku. Teologickú stránku radi prenecháme teológom a cirkevným historikom. Skôr využijeme túto príležitosť na priblíženie niektorých špecifických čŕt reformácie u nás, odlišných od šírenia reformácie v okolitých krajinách, najmä v prvých desaťročiach po Moháči.

Uhorsko na konci stredoveku patrilo medzi tie európske krajiny, ktoré pomerne skoro reagovali na rozširovanie myšlienok „nového učenia" formulované otcom reformácie Martinom Lutherom. Fenomén reformácie „zrodený" v nemeckom prostredí prekročil pomerne ľahko hranice tohto regiónu. Uhorsko, krajina zmietaná vnútropolitickými problémami a ohrozovaná reálnou možnosťou osmanskej expanzie, sa postupne zoznamovala s princípmi nového učenia, resp. výkladu biblie. Tieto názory prenikli čoskoro aj do prostredia kráľovského dvora v Budíne, dostali sa aj na majetky jednotlivých zemepánov a vyvolali od počiatku i nemalý záujem mešťanov slobodných kráľovských a banských miest.

Nové myšlienky prenikajúce z Nemecka sa objavovali aj na kráľovskom dvore. Podľa zachovaných správ z dvojice kráľovského páru to

bola práve Mária Habsburská, ktorá sa viac zaujímala o novinky z tohto prostredia. Mária získavala správy o činnosti Martina Luthera a dokonca s obdivom čítala jeho spisy a vyhlásenia. Všetko to bolo pod vplyvom jej dvorného kaplána Jána Henkela[1]. Ten bol sympatizantom nielen Martina Luthera, ale i prívržencom a priateľom Erazma Rotterdamského. Bol aj v písomnom styku s Filipom Melanchtonom a ďalšími reformátormi a humanistami. Kráľovná tak bola pomerne dobre a včas informovaná o všetkých novinkách súvisiacich s reformáciou v Nemecku. Tento záujem budínskeho dvora však nezdieľala uhorská šľachta. Už v predmoháčskom období boli na sneme prijaté zákony proti stúpencom a šíriteľom Lutherových myšlienok. Prvé boli prijaté už v apríli 1523 (zák. čl. 54) a boli prísne. Podľa výkladu tohto článku zákona, mali byť vyznávači a šíritelia týchto ideí považovaní za kacírov a následne za to potrestaní a po odsúdení popravení sťatím. Obzvlášť prísne bolo aj nariadenie o rovnakom potrestaní tých, čo ochraňovali vyznávačov a prívržencov heréznych myšlienok. O nič miernejší nebol ani ďalší zákon z mája 1525, v ktorom sa nariaďovalo zničenie všetkých prívržencov reformácie – svetských i duchovných, pričom zákon určoval aj spôsob vykonania trestu – upálením. Našťastie v období napätých predmoháčskych pomerov neboli tieto tresty vykonané. Zákony boli schválené prísne a túto tendenciu si nemohol nevšimnúť ani samotný otec reformácie. V jednom vyhlásení po prehratej bitke pri Moháči Luther vinu za porážku kresťanských vojsk pripísal priamo uhorskej šľachte. Príčinu porážky označil ako trest boží za prísne prenasledovanie prívržencov reformácie v Uhorsku. Nešlo teda len o dajaké prosté odmietanie výkladu nového učenia, ale najmä o prijaté opatrenia v právnej rovine so snahou o sankcionovanie všetkých prívržencov, vyznávačov a obhajcov reformácie.

[1] O osobe tohto významného humanistu a cirkevného hodnostára nemáme zatiaľ k dispozícii modernú biografiu. Ján Henkel (nar. okolo r. 1481 – zomrel vo Wroclavi 5. 11. 1539) bol v uhorskom prostredí považovaný za jedného z priekopníkov a rozširovateľov myšlienok lutherskej reformy. O ňom sa predpokladá, že Lutherovi predložil z Uhorska požiadavky na ústupky pri prijímaní pod obidvoma spôsobom. V náboženských otázkach hľadal kompromis medzi novým výkladom viery a tradičným katolíckym. Neskôr bol prinútený odísť z okruhu kráľovnej Márie. Zomrel mimo Uhorska vo funkcii wroclavského kanonika.

V historickej spisbe o reformácii na Slovensku sa donedávna tradovalo, že dôsledky prehratej bitky pri Moháči umožnili jej masovejší rozvoj. Konkrétne to malo byť aj v dôsledku „pohromy" v katolíckej cirkvi, keďže do svojich diecéz sa z moháčskeho bojiska už nevrátili dvaja arcibiskupi a piati biskupi. Táto „personálna strata" mala spôsobiť krízu katolíckej cirkvi a umožniť rýchlejší nástup reformácie. Bola to síce pravda, ale len čiastočná. Početná strata biskupov bola prirodzene citeľná, ale netreba zabúdať, že katolícka cirkev disponovala vo svojich štruktúrach dostatkom osobností, ktoré mohli a pomerne skoro aj reálne nahradili zahynuvších prelátov z radov vysokej cirkevnej šľachty. Do čela ostrihomskej arcidiecézy bol nominovaný Pavol z Várdi, ktorý v komplikovaných politických pomeroch vedel manévrovať medzi oboma vládnucimi kráľmi – Jánom Zápoľským a Ferdinandom I. Rovnako boli na neobsadené posty menovaní aj ďalší noví biskupi. Záujem o nové reformačné myšlienky – podľa výskumov súčasných historikov – prejavovali najmä mešťania. Je známe, že v slobodných kráľovských a banských mestách na Slovensku prevažoval patriciát hovoriaci po nemecky. Potomkovia nemeckých kolonistov, ktorí prišli v stredoveku z rôznych častí Nemeckej ríše (*Svätej ríše rímskej národa nemeckého),* udržiavali aj v prvej tretine 16. storočia čulé osobné, no najmä hospodárske a obchodné kontakty s krajinou svojich predkov.

Pre radového mešťana bolo sympatické a príťažlivé, že nová reformovaná cirkev sa javila predovšetkým ako jednoduchšia, relatívne lacnejšia, do istej miery demokratickejšia, s možnosťou osobne sa podieľať pri výbere kňaza a aktívnou účasťou veriacich pri práci v cirkevných zboroch. Veriaci jednotlivec bol teda aktívny v porovnaní s komplikovaným systémom dovtedajších cirkevných štruktúr. A napokon nová reformovaná cirkev bola zároveň prístupnejšia jazykovo – domáce (národné) jazyky – nemčina, slovenčina a maďarčina nahrádzali tradičnú latinskú liturgiu. Nemôžeme sa preto čudovať, že mešťania v našich mestách zohrali ako prví rozhodujúcu úlohu pri šírení novej viery. Osobitný význam mali najmä banské a spišské mestá.

Aktívna účasť mešťanov v procese „objavovania" a „spoznávania" lutherského vyznania viery nemohla nechať ľahostajnú ani šľachtu. Hoci pre uhorskú šľachtu ešte mešťania neboli takým silným (hospodárskym a obchodným) konkurentom ako v českých krajinách, predsa

s istým závistlivým pohľadom sledovali nebývalý rast počtu veriacich, ktorí sa hlásili v mestskom prostredí ku kňazom sprístupňujúcim vieru založenú na výklade Nového zákona. Domácu šľachtu priťahoval vzor z nedávnej histórie, ktorá sa odohrala približne storočie predtým v Čechách v čase husitskej „revolúcie". Vtedy, v čase krízy cirkvi ako inštitúcie, sa podarilo českej šľachte (podobne aj mestám) získať časť cirkevného (pozemkového) vlastníctva do svojich rúk. Tento príklad mohol byť a neskôr aj bol výrazným motívom aj pre uhorskú aristokraciu. Vízia sekularizácie bola síce príťažlivá, no v uhorských pomeroch nie taká jednoduchá ako predtým v Čechách.

Pomoháčske Uhorsko prešlo viacerými výraznými zmenami. Po skončení vládnutia dvoch panovníkov významným spôsobom ovplyvnili ďalší vývin Osmani. Najmä udalosti rokov 1540 – 1541 spôsobili, že územie dnešného Slovenska sa stalo jadrom pôvodného kráľovstva a Bratislava už od roku 1536 aj hlavným a snemovým mestom krajiny. Tieto zmeny a presun ťažiska jadra kráľovstva na územie Slovenska napomáhali aj ďalšiemu rozširovaniu myšlienok lutherskej reformácie. Tie sa čoraz viac udomácňovali v mestskom prostredí. Prioritu v tomto smere jednoznačne zohrávali spomínané banské, spišské a východoslovenské mestá. V nich si mestské rady udržiavali odstup od nariadení habsburských panovníkov a katolíckej hierarchie. Bola tu však obava ako ďalej, aby neboli obvinení z herézy.

Habsburskí panovníci Ferdinand I. a Maximilián II. v rámci stredoeurópskych kráľovstiev, kde vládli, uskutočňovali diferencovanú náboženskú politiku. Zásady riešenia náboženskej otázky modifikovali podľa rozsahu postupujúcej reformácie. Inak riešili situáciu v rakúskych (dedičných) krajinách, kde už v polovici 16. storočia paralyzovali hlavné ohniská reformačných myšlienok, takže sa im podarilo takmer zastaviť jej šírenie. Osobitne komplikovaná bola situácia v Ríši, kde vznikli nové inštitúcie ako Confessio Augustana a politický náboženský spolok protestantských stavov – Šmalkadská jednota. S týmto spolkom sa dostal cisár Karol V. a jeho brat Ferdinand I. (od roku 1531 aj ako zvolený rímsko-nemecký kráľ) do viac rokov trvajúceho vojenského konfliktu. Ten sa napokon skončil porážkou stavov v bitke pri Mühlbergu v apríli 1547. Nasledujúce roky boli vyplnené hľadaním *modus vivendi* medzi Habsburgovcami a oponujúcimi protestantský-

mi stavmi. Aj vďaka diplomatickým schopnostiam a reálnej politike Ferdinanda I. sa rokovania skončili uznaním vyznávania lutherskej viery – *Augsburským náboženským mierom (1555).* Reálna podoba tohto historického aktu – téza *cuius regio, eius religio* (koho zem, toho náboženstvo) sa stala dôležitým aktom a východiskom aj pre ostatné evanjelické spoločenstvá v rámci habsburského súštátia.

Celkom netradične postupovali v Čechách, kde pretrvávali tradície kališníckej cirkvi založenej na výnimke od pápeža pri prijímaní „pod obojakým spôsobom". Po skúsenostiach s prvým protihabsburským odbojom Ferdinand I. postupoval oveľa prísnejšie aj v náboženskej rovine. Toleroval kališnícku a lutherskú vieru, ale nekompromisne vystúpil proti sektám, a to obnovením tzv. Svätojakubského mandátu. Neskôr prišlo v českom kráľovstve k dohode všetkých reformovaných spoločenstiev – kališníkov (utraqistov) a veriacich organizovaných v Jednote Bratskej. Títo spolu s lutherskými prívržencami žiadali panovníka o schválenie Českej konfesie (Confesia Bohemica) pre územie celého kráľovstva. Dostali od panovníka len ústny súhlas. Písomne ju však Maximilián II. nepotvrdil. Protestantská šľachta si poradila. Dala zapísať text Českej konfesie s ústnym súhlasom kráľa do „Zemských desek", čo sa vtedy rovnalo platnosti zákona. Plné presadenie a schválenie dosiahli českí utraqisti až v roku 1609 za Rudolfa II. vydaním *Maiestas Rudolfina*.

V Uhorsku, v krajine, kde časť jej územia mali obsadenú Osmani, bola situácia predsa len odlišná. Tomu museli Habsburgovci prispôsobiť svoju politiku riešenia komplikovanej náboženskej otázky. Istou výhodou bolo, že v kráľovstve nestáli proti nim žiadne zjednotené protestantské sily či spolky ako v Ríši. V prijímaní reformovaných myšlienok na Slovensku postupovali spočiatku mestá a šľachta nerovnako. Príslušníci aristokracie postupne prechádzali na stranu sympatizantov lutherského vyznávania viery. Spomeňme aspoň niektoré z významných osobností, ako boli napríklad Alex Thurzo, Peter Peréni, František Révay, Tomáš Nádasdy, Valentín Török, Mikuláš Kostka, Mikuláš Zrínsky a iní. Viaceré z týchto rodov neskôr plne prešli na stranu protestantov a zohrali neskôr rozhodujúcu úlohu pri vzniku samostatnej evanjelickej cirkvi augsburského vyznania v roku 1610 na synode v Žiline.

Po tomto veľmi stručnom náčrte náboženskej situácie v stredoeurópskom priestore sa vráťme späť k pomerom na Slovensku. Už vyššie

sme naznačili, akú pozitívnu úlohu u nás zohrávali mestá. V priebehu niekoľkých desaťročí šírenia lutherských myšlienok v mestskom prostredí vyniklo viacero osobností. Popri banských a spišských mestách dôležitú úlohu zohrali najmä dve východoslovenské mestá – Košice a Bardejov. Okrem už spomínaného Jána Henkela treba pripomenúť aj Valentína Ecchia (z Krakova), Wolfganga Schustela (taktiež z Krakova), anglického vzdelanca Leonarda Coxa (žiaka F. Melanchtona) a ďalších. V neskorších rokoch už na ich miesta nastupujú domáce osobnosti, ktoré získali vzdelanie na nemeckých univerzitách a vrátili sa do svojich rodných krajov. Z mnohých vynikol predovšetkým bardejovský rodák Leonard Stöckel (1510 – 1560)[2]. Bol nesporne najvýraznejšou osobnosťou mestského typu lutherskej refomácie na Slovensku a autorom textu prvej schválenej evanjelickej „konfesie" u nás vôbec. Podľa dobových svedkov bolo toto prvé a najstaršie *Vyznanie viery* (1549) koncipované na základe *Confessio Augustana*, podstaty a ducha Augsburského vyznania a Melanchtonovho diela *Loci communes*. Bezprostrednému spísaniu článkov *Vyznania viery* predchádzali ešte spísané *Šarišské články* (1540), určené pre tri cirkevné zbory: Bardejov, Prešov a Sabinov. Stöckelovi býva pripisované ešte aj autorstvo tzv. prešovských článkov, ktoré boli prijaté na prvej synode evanjelických obcí v Prešove v roku 1546. Konkrétnym podnetom bolo prijatie zákona uhorským snemom v roku 1548, ktorým sa prikazovalo (okrem iného) vyhnanie heretikov z kráľovstva.

[2] Tento bardejovský rodák (humanista, pedagóg a náboženský spisovateľ) po štúdiách v rodnom meste, kde bol vtedy rektorom školy Valentín Ecchius (z bavorského Lindau), si neskôr doplnil stredné vzdelanie v Košiciach a v sliezskej Wroclavi. Po smrti otca, za podpory magistrátu Bardejova, absolvoval univerzitné štúdia vo Wittenbergu. Po ich skončení pôsobil rok ako rektor školy v rodisku M. Luthera v Eislebene. Bol žiakom Martina Luthera i Filipa Melanchtona, ktorému istý čas robil asistenta. V tom čase tam študoval i Leonardov mladší brat Peter. Obdobie nemeckých štúdii a tamojšieho pôsobenia (v rokoch 1530 – 1539) sa skončilo, nakoľko jeho návrat „urgovali" nedočkavo Bardejovčania. Po návrate sa stal rektorom tamojšej školy a zotrval tam po celý život, hoci mal ponuky na pôsobenie v Levoči, vo Wroclavi, Košiciach aj v nemeckom Mansfelde. Táto vernosť jednému pôsobisku (okrem krátkeho pôsobenia v Kežmarku) bola na tú dobu výnimočná. Bolo to spôsobené vernosťou rodnému mestu i vďakou za financovanie počas štúdií.

Zostavenie a spísanie *Confessio* bolo v zásade obranným krokom, ale zároveň aj jasným postulovaním zásad viery. V dvadsiatich článkoch boli obsiahnuté zásady viery vyznávané evanjelikmi. Konkrétne naznačovali, v čom tvoria spoločnú kresťanskú vieru s katolíkmi a v čom sa rozchádzajú. Prvé vyznanie sa dištancovalo od Zwingliho prívržencov, ale aj radikálnejších novokrstencov, napr. v otázke prijímania a výkladu významu Poslednej večere. Týmto jasným stanoviskom sa autori a vyznávači evanjelického vierovyznania dištancovali od spomínaných dvoch reformačných prúdov – zwingliánov a novokrstencov (anabaptistov). Obsah tohto prvého vyznania jasne dokázal, že jeho autor bol dôkladným znalcom vieroučných článkov a preukázal tak svojim rodákom a „spoluvyznavačom" viery neoceniteľnú službu. Kráľom poverení komisári preskúmali ich obsah v dňoch 22. a 23. augusta 1549. Keďže nenašli žiadne problémy, mohli panovník Ferdinand I. a jágerský biskup Anton Verančič (Verancius), do pôsobnosti ktorého tieto mestá patrili, *Confessio* potvrdiť. Schopnosť diplomacie a odborná rozhľadenosť L. Stöckela sa plne prejavili v jeho skúsenostiach z nemeckých univerzít a osobného kontaktu najmä s F. Melanchtonom. Podľa nás priam majstrovsky naštylizoval aj záver – posledné riadky textu preambuly, ktorému mohli sotva niečo vyčítať kráľom poverení komisári.

Prehľad vydaní Confessio Christiane na Slovensku:

1. *Confessio Pentapolita* (1549)

Preambula a 20 článkov. Určená pre slobodné kráľovské mestá: Košice, Levoča, Bardejov, Prešov a Sabinov. Ďalšie vydania v rokoch 1613, 1634

2. *Confessio Heptapolitana seu Montana* (1559)

Krátka preambula, 21 článkov a záver. Určená pre sedem banských miest: Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Kremnica, Nová Baňa, Banská Belá, Pukanec a Ľubietová

3. *Confessio Scepusiana* (1569)

Krátka preambula (skôr úvod), 20 článkov a záver. Určená pre dvadsaťštyri kráľovských spišských miest

Záverom

V predloženom texte sme sa snažili upozorniť na niektoré špecifické podmienky vývinu evanjelickej cirkvi na území dnešného Slovenska – historicky v podmienkach Kráľovského Uhorska. Urobili sme aj stručné porovnanie riešenia náboženskej otázky v rámci stredoeurópskeho habsburského súštátia. Zamerali sme sa na mestský typ lutherskej reformácie u nás prostredníctvom Confessio Christianae – Vyznaní viery, tak ako si ich zadefinovali, vydali a na základe ich schválenia vyznávali najvýznamnejšie mestské a regionálne spoločenstvá. Bola to dôležitá fáza vývinu, nakoľko habsburskí panovníci boli ešte náchylní byť tolerantnými voči vyznávačom evanjelickej formy reformácie. Tretie – záverečné *Confessio Scepusiana* bola vydané za vlády Maximiliána II. (1564 – 1576), ktorý sa netajil sympatiami k protestantizmu. Bol to práve tento panovník, ktorý aj po skúsenostiach s uplatňovaním augsburského náboženského mieru bol vnútorne presvedčený o možnom splynutí oboch konfesií katolíckej i evanjelickej, čo bol základ jeho vízie budúceho ekumenizmu.

Príloha

Výber podstatných častí z preambuly najstaršieho *Confessio Christiane – Pentapolitany* (Bardejov 1549):

„Confessio Pentapolitana (1549) čiže Vyznanie kresťanského učenia piatich slobodných kráľovských miest Horného Uhorska, Košíc, Levoče, Bardejova, Prešova a Sabinova. Predložené roku 1549 vtedajšiemu kráľovi chvályhodnej pamäti Ferdinandovi...

... hoci zdravé slovo apoštolov vyšlo do celého sveta aj uprostred nepriateľov Božej cirkvi hojne zaznieva volanie ‚Božie slovo! Božie slovo!', celkom iste tu neprebýva so všetkou múdrosťou. Z jedných totiž páchne smradľavá a hnusná heréza...

... navyše vyvstávajú ťažké spory o hlavných zásadách kresťanskej náuky aj medzi tými, ktorí majú jedného Boha, jednu vieru, jeden krst. Odtiaľ potom pochádza toľko treníc a prejavov vnútornej nenávisti,

ktorými je otrávený takmer celý svet, a tak na seba volá Božiu odplatu... A keby aj nie onen čas, potom kiežby svitalo na aspoň to šťastné storočie vrcholnej chvály hodného kráľa cisára Ferdinanda Prvého spred ani nie 84 rokov... On vydal rozhodnutie rad – radom preskúmať články viery z hľadiska najjednoduchšieho pravidla, ktorým je Božie slovo, aby pravý kult Boha, ktorý vtedy tuho utláčali nenávistní prenasledovatelia pravdy...

... kým sa čosi také uskutoční, päť slobodných kráľovských miest v Hornom Uhorsku, Košice, Levoča, Bardejov, Prešov a Sabinov, aby ich nemohli usvedčiť z herézy, lebo tak na ne žalovali, predložilo v skrátenej podobe súhrnné vyznanie, ktoré sa týka hlavných a prvoradých bodov kresťanskej náuky, konkrétne náuky o trojjedinom Bohu, o stvorení, o hriechu, o Kristovom vtelení, o ospravedlnení, o viere, o dobrých skutkoch, o cirkvi, o krste, o Pánovej večeri atď. Toto vyznanie bolo schválené na úsudku najmúdrejšieho a predobrého monarchu Ferdinanda, ktorý bol nazvaný Prvým. Tu sú jeho články očistené od hocakého doplnku, ktoré naše slávne a vznešené úrady [...] dali zverejniť tlačou v troch jazykoch [...], aby ich mohli všetci čítať.

Potom ako sa však takmer všetky výtlačky stali nedostupnými pre premnohých záujemcov náš slávny a vznešený magistrát, keď ich nechal starostlivo preveriť, prikázal ich znovu vytlačiť.

Boh, ktorého slávu zvestuje každé stvorenie, kiež vypočuje modlitby a vzdychy svojej cirkvi, kiež otvorí všetkým svetlo evanjelia, kiež dá všetkým ľuďom dovedna i každému osve myseľ schopnú vnímať božské tajomstvá, aby odmietli ľudské povery a nevšímali si ich, lebo boli vymyslené mimo Božieho slova a ďaleko od neho, a nech takto prevládne na celom svete pravá katolícka viera. Amen“[3]

[3] Z latinského originálu uloženého v Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti, Acta publica ecclesiastica protestantium in Hungaria. Quart. Lat. 1169 preložil do slovenčiny prof. PhDr. Daniel Škoviera, CSc. In: KÓNYA, Peter – CSEPREGI, Zoltán (eds.): *Tri lutherské vyznania viery z Uhorska*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 53 – 55.

Literatúra a pramene

KÓNYA, Peter – CSEPREGI, Zoltán (eds.): *Tri lutherské vyznania viery z Uhorska*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013 (Súbežný text prameňov je vydaný v latinčine, maďarčine, nemčine a slovenčine).

BAĎURÍK, Jozef: *Náboženská otázka v politike prvých dvoch habsburských panovníkov po roku 1526*. In: *Prvé augsburské vyznanie viery na Slovensku a Bardejov. Acta Collegii Evangelici Prešoviensis V*. Ed. P. Kónya. Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu ECAV, 2000, s. 25 – 32.

BAĎURÍK, Jozef: *Korunu dostal v Bratislave (Maximilián II.)*. In: SEGEŠ, Vladimír a kol.: *Kniha kráľov – panovníci v dejinách Slovenska*. Bratislava : SPN, 2010, s. 205 – 210.

BIBL, Viktor: *Maximilian II*. Hellerau bei Dresden : Avalun Verlag, 1929.

KOHLER, Alfred: *Ferdinand I*. München : Beck Verlag, 2003.

KÓNYA, Peter a kol: *Dejiny Uhorska*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 224 – 235.

MACEK, Josef: *Jagelonský věk I. sv*. Praha : Academia, 1992.

MACKENNEY, Richard: *Evropa šestnástého století*. Praha : Vyšehrad, 2001.

Magyarország történeti kronológiája I. kötet (a kezdetektől 1526-ig). Budapest : Akadémiai Kiadó, 1986.

SCHWARZ, Karl: *Praeceptor Hungariae. Über den Melanchtonschüler Leonhard Stöckel (1510 – 1560)*. In: *Prvé augsburské vyznanie viery na Slovensku a Bardejov*. Ed. P. Kónya. Prešov : Biskupský úrad ECAV na Slovensku, 2011, s. 47 – 68.

Slovenský biografický slovník II., V. zv. Martin : MS 1987, 1992.

ŠKOVIERA, Daniel: *Humanistický rektor bardejovskej školy Leonard Stöckel*. In: *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka*. Ed. M. Novacká. Bratislava : Tatran, 1985, s. 65 – 92.

VOREL, Petr. *Velké dějiny zemí Koruny české. VII. sv. (1526 – 1618)*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2005.

I.

CONFESSIO FIDEI CHRISTIANÆ

Ecclesiarum Scepusiacarum quae usitate vocantur Viginti quatuor Regales, Confessioni tam Augustanae, quam et quinque Civitatum L. Regiarumque Superioris Hungariae consentiens.

Anno 1549 Imperatori et Regi Ferdinando I.; anno vero 1560 Antonio Verantio Episcopo Agriensi, et Eidem jam Archi-Episcopo Strigoniensi anno 1573 exhibita; in Synodo Cibiniensi anno 1560 per Pastores et Legatos Liberarum Civitatum probata; atque per Universitatem Comitatus Scepusiensis in Generali Congregatione anno 1587 acceptata et ratihabita.

I. *De Deo.*

Docemus et credimus decretum Nicenae Synodi de Unitate essentiae Divinae, et de tribus personis, verum et sine ulla dubitatione credendum esse, videlicet, quod Deus sit una individua, aeterna, bona, justa, sapiens, immensa es-

19

Obr. č. 1

Preambula a prvý článok *O Bohu* **z** *Confessio Scepusiana*

(KÓNYA, Peter – CSEPREGI, Zoltán (eds.): *Tri lutherské vyznania viery z Uhorska*. **Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 111)**

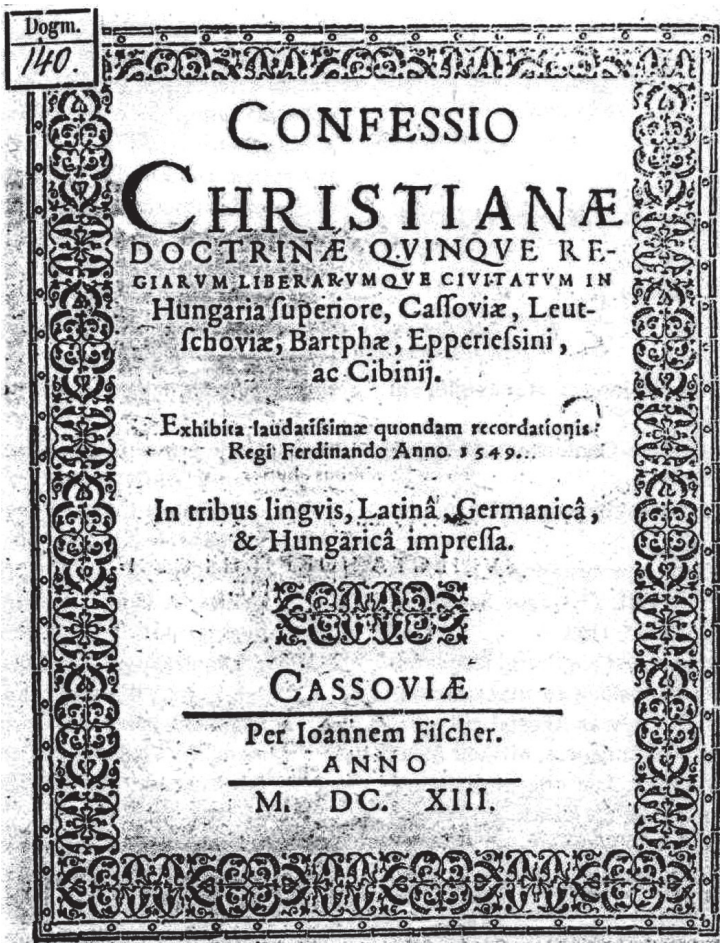
Dogm.
140.

CONFESSIO
CHRISTIANÆ
DOCTRINÆ QVINQVE RE-
GIARVM LIBERARVMQVE CIVITATVM IN
Hungaria ſuperiore, Caſſoviæ, Leut-
ſchoviæ, Bartphæ, Epperieſsini,
ac Cibinij.

Exhibita laudatiſsimæ quondam recordationis
Regi Ferdinando Anno 1549.

In tribus lingvis, Latinâ, Germanicâ,
& Hungaricâ impreſſa.

CASSOVIÆ

Per Ioannem Fiſcher.
ANNO
M. DC. XIII.

Obr. č. 2

Titulný list latinskej edície *Confessio Pentapolitana* **z roku 1613**
(KÓNYA, Peter – CSEPREGI, Zoltán (eds.): *Tri lutherské vyznania viery z Uhorska*.
Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 47)

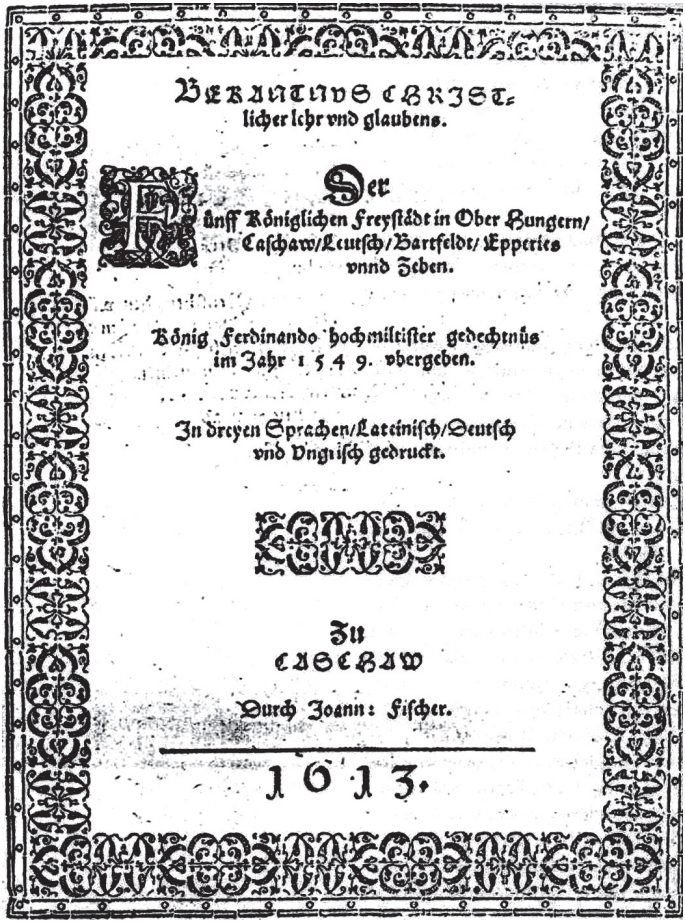
BEKANTNVS CHRIST-
licher lehr vnd glaubens.

Der
Fünff Königlichen Freystädt in Ober Hungern/
Caschaw/Leutsch/Bartfeldt/Eppertes
vnnd Zeben.

König Ferdinando hochmiltister gedechtnüs
im Jahr 1549. vbergeben.

In dreyen Sprachen/Lateinisch/Deutsch
vnd Vngrisch gedruckt.

Zu
CASCHAW
Durch Joann: Fischer.

1613.

Obr. č. 3

Titulný list nemeckej edície *Confessio Pentapolitana* **z roku 1613**
(KÓNYA, Peter – CSEPREGI, Zoltán (eds.): *Tri lutherské vyznania viery z Uhorska*.
Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 49).

Počiatky reformácie na území dnešného Slovenska

Ľubomír Batka

Abstract

The Beginnings of the Reformation in Slovakia

Free towns and noble families contributed to the spreading of the ideas of the Reformation by supporting Protestant preachers and students in Germany, and they established Protestant schools. The Reformation of 1517 was not a cultural import of German Lutheranism to Slovakia. Over 500 years a genuinely Slovak form of Protestant faith developed, which contributed to the richness of Slovak cultural heritage, formed Slovak society, and contributed to the Slovaks being seen as a distinctive people and an equal part of the world of European culture and values. In addition to the Bible, Martin Luther's "Small Catechism" and Jiří Třanovský's *Cithara sanctorum* were the main sources of Protestant thought in Slovakia.

Key words: Martin Luther, the Reformation, Upper Hungary, Slovakia, the "Small Catechism", religion

Viac ako kdekoľvek v Európe je v strednej Európe vnímanie reformátora Martina Luthera a celej reformácie poznačené protireformáciou. Už počas 16. storočia bol protestantizmus v tejto časti Európy taký rozšírený, že do značnej miery zredukoval Rímskokatolícku cirkev na menšinové vyznanie, ale o 500 rokov neskôr sa všetky reformačné cirkvi v celej strednej Európe nachádzajú v situácii diaspóry.

V počiatočnej fáze sa reformačné myšlienky rozšírili predovšetkým v oblastiach, v ktorých boli obyvatelia nemeckej národnosti: Sliezsko, Severné Čechy, Morava, Slovensko, západné Maďarsko a Sedmohradsko. Od roku 1520 prispeli k šíreniu Lutherových spisov v strednej Európe prevažne slobodné mestá s väčšinovým nemeckým obyvateľ-

stvom, ktoré participovali na obchode s nemeckými krajinami. No už od roku 1540 reformáciu v Uhorsku podporujú aj etnickí Maďari a Slováci. V druhej polovici 16. storočia šírenie reformácie ovplyvnila silná politická pozícia stavov a kniežat, čo viedlo k presadzovaniu reformačnej teológie v niektorých oblastiach intenzívnejšie ako v iných. Tretím dôležitým faktorom pre šírenie reformácie bola katechetická práca vykonávaná v školách pod silným humanistickým vplyvom, ktorá podporovala myšlienku reformy cirkvi, obnovy duchovného života a náboženskej tolerancie. Napríklad na Slovensku mal Lutherov *Malý katechizmus* a jeho piesne oveľa väčší vplyv na zbožnosť a spiritualitu obyvateľov než jeho hlavné teologické diela.

Všeobecne možno povedať, že reformácia na Slovensku, podobne ako v Maďarsku, Rakúsku a Poľsku, bola pod vplyvom luteranizmu (a neskôr aj kalvinizmu), kým v Čechách a na Morave vytvorilo základ pre šírenie reformačných myšlienok husitské hnutie z 15. storočia. Kráľom garantovaná náboženská sloboda umožňovala rozvoj silných reformačných skupín už od roku 1436 (Bazilejské kompaktáty), ako napríklad utraquistov v Čechách a neskôr Jednoty bratskej na Morave. V strednej Európe sa začala reformácia pomerne zavčasu, ale zákonnú ochranu dosiahla neskôr ako v západnej Európe (až začiatkom 17. storočia), no táto netrvala dlho, avšak reformácia v Uhorsku (ako i v Čechách) bola rozmanitejšia ako v západnej Európe.

Dopad bitky pri Moháči

Reformácia na územiach Horného Uhorska (dnešné Slovensko) sa začala v prvej polovici 16. storočia za vlády Ľudovíta II. Jagelovského (1516 – 1526).V tomto období boli Lutherove myšlienky známe sporadicky a nezasiahli väčšie územia.

Po katastrofálnej porážke Uhorského kráľovstva v bitke pri Moháči 29. augusta1526 Osmanskou ríšou a po Augsburskom sneme (1530), nastala paradoxne priaznivejšia situácia pre šírenie reformácie. Okrem kráľa Ľudovíta II. padlo pri Moháči viac ako tri štvrtiny uhorskej armády, medzi nimi arcibiskupi z Ostrihomu a Kalocsy a päť biskupov z celkového počtu dvanástich biskupov v Uhorskom kráľovstve. Po-

rážka viedla k rozdeleniu územia Uhorska na tri správne oblasti: centrálna časť Uhorska (poväčšine územie dnešného Maďarska) zostala pod osmanskou kontrolou; Kráľovské Uhorsko bolo obmedzené na severnú a západnú časť Uhorska (poväčšine dnešné územie Slovenska). V Sedmohradsku (dnešné Rumunusko) vládli vazalské kniežatá. Zatiaľ čo v Sedmohradsku bola náboženská sloboda založená na zákonnom potvrdení výsad sedmohradskými kniežatami, oblasť, ktorú ovládali Habsburgovci, bola niekoľko rokov bez silnej kontrolnej cirkevnej a vládnej moci. Prísne kráľovské opatrenia voči reformačným kazateľom z roku 1520 preto nebolo možné presadiť. Už v roku 1521 sa objavili luteránski kazatelia v Budíne, ako napríklad Simon Grynaeus, bývalý profesor z Viedne a neskôr v reformátor vo Württembersku (dnešné južné Nemecko). Tomáš Preisner z Ľubice v blízkosti Kežmarku na Spiši čítal 95 výpovedí Luthera na omši už v roku 1521. V auguste 1522 poslal predstavený kláštora Königsstein pri Drážďanoch niekoľko Lutherových pojedaní banskoštiavnickému farárovi. V roku 1522 mestská rada v Trnave vypočúvala luteránskeho kazateľa a skladateľa nábožných piesní Mateja Nagybánscaia. Rastúci vplyv reformačných kazateľov potvrdzuje skutočnosť, že kráľovský snem v Budíne vydal v apríli 1523 a opakovanie v roku 1525 prísne tresty proti evanjelikom. Prívrženci reformácie boli označení ako „notoricky známi kacíri" a hrozil im trest smrti a konfiškácia majetku.

Reformačné a humanistické myšlienky sa ale násilím zastaviť nedali. Podporovali ich Nemci žijúci v mestách a nemeckí šľachtici z kráľovského dvora kráľovnej Márie II. Habsburskej[1], ako napr. markgróf Juraj z Brandenburgu (1484 – 1543), učiteľ a vychovávateľ kráľa Ľudovíta a poradca kráľovnej Márie. Ovládal veľké množstvo panstiev v Maďarsku, Čechách, Sliezsku a Nemecku a podporoval reformáciu, v roku 1523 komunikoval s Lutherom o teologických otázkach. Uhorská kráľovná Mária II., sestra Ferdinanda Habsburského, pozvala do Budína ako dvorného kazateľa Conrada Cordatusa (1476 –1546). Cordatus, pochádzal z waldensko-husitskej rodiny z mesta Krems

[1] DANIEL, David: *Hungary*. In: *The Early Reformation in Europe*. Ed. Andrew Pettegree. Cambridge : Cambridge University Press, 1992, s. 56. Por. KVAČALA, Ján: *Kráľovná Mária a jej účasť v dejinách reformácie.* Viera a veda, 1930, č. 1. s. 10 – 22.

(v dnešnom Rakúsku) a stal sa zaujímavou postavou ranej reformácie. Po krátkom pobyte v Hornom Uhorsku sa stal farárom v Eislebene (1527) a neskôr superintendentom v Stendale (1540) (dnešné Nemecko). Je známy svojou zbierkou Lutherových *Rečí pri stole*, denníkom o Martinovi Lutherovi a publikáciou zbierky kázní nemeckej *Postily* (1554) s predhovorom významného Lutherovho spolupracovníka Filipa Melanchthona.

Ďalším reformačným farárom v hlavnom meste uhorského kráľovstva v Budíne bol Ján Kresling († 1549), ktorý neskôr pôsobil ako kazateľ v Sliezsku a v baníckych mestá Horného Uhorska. Po odchode Cordatusa a Kreslinga z Budína bol novým kazateľom v Budíne Ján Henckel (1481 – 1539), ktorý predtým šíril reformačné myšlienky na území dnešného Slovenska (v Levoči od roku 1513 a od roku 1522 v Košiciach). Po tragickej smrti kráľa Luther napísal a venoval kráľovskej vdove Márii vysvetlenie štyroch potešujúcich žalmov (37, 62, 94, 109)[2]. Hoci sa ona sama otvorene k luteranizmu nepriznala, jej náklonnosť k reformácii potvrdzuje prítomnosť a aktivita reformačných kazateľov na území dnešného Slovenska.

Najdôležitejším priestorom na šírenie reformácie sa stali slobodné kráľovské mestá Pentapolitany (Prešov, Košice, Bardejov, Sabinov, Levoča)[3] a kráľovské banské mestá (Banská Belá, Nová Baňa, Pukanec, Ľubietová, Kremnica, Banská Bystrica a Banská Štiavnica). Náboženská sloboda bola garantovaná aj vojenským posádkam umiestneným v uhorských pohraničných oblastiach (mestá Ráb, Komárno, Nové Zámky a Visegrád). Tak mohli v týchto mestách pôsobiť napríklad evanjelickí velitelia z významných rodín Salm, Hans Katzianer a Wilhelm Freiherr zu Roggendorf[4]. Náboženská sloboda bola udelená tiež trhovým mestám, ktoré podliehali kráľovi. Sedem slobodných kráľov-

[2] WA 19 : 542 – 615.

[3] BODNÁROVÁ, Miroslava: *Die Reformation in den ostslowakischen königlichen Städten in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*. In: *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei*. Ed. Karl, Schwarz, Švorc, Peter. Wien : Evangelischer Presseverband, 1996, s. 22 – 35.

[4] BITSKEY, István: *Začiatky reformácie v západnom Uhorsku*. In: *Leonard Stöckel a reformácia v strednej Európe*. Ed. Peter Kónya. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity, 2011, s. 125.

ských banských miest v Uhorsku predstavovalo významné ekonomické centrá kráľovstva v dôsledku rozsiahlej ťažby zlata, medi a striebra. V týchto mestách spolunažívali viaceré národnosti so sebavedomým, prevažne nemeckým meštianstvom. Mestské rady mali právo rozhodovať aj o cirkevných záležitostiach, ktoré spadali pod hranice mesta. Mestské rady sa angažovali pri výbere a platení služby – aj maďarských a slovenských– farárov a kazateľov[5]. Dôležitými luteránskymi kazateľmi v čase ranej reformácie boli Ján Henkel (Levoča, Košice, Breslau), Wolfgang Schustel (Bardejov), Juraj Baumheckel, Juraj Leudischer (Levoča, Kežmarok), Tomáš Preisner (Kežmarok, Ľubica) a Lorenz Quendel Serpilius (Ľubica).

Spomenúť treba nielen kazateľov, ale aj členov mestských rád, bez ktorých by sa reformačné myšlienky nešírili tak ľahko. Takým bol napríklad Henrik Kindlinger v Banskej Bystrici. Pozval do mesta za kazateľov Jána Kresslinga a Conrada Cordatusa. Starosta mesta Levoča Juraj Mild Kynast propagoval Lutherove myšlienky už v roku 1524. V Bratislave 95 výpovedí Martina Luthera verejne predstavil magistrát v roku 1527. Mestské rady okrem toho finančne podporovali študentov na štúdiách na univerzite vo Wittenbergu: napríklad Juraja Baumheckela z Banskej Bystrice a Martina Ciriaka z Levoče, ktorí boli prvými študentmi z Uhorska na Univerzite vo Wittenbergu, a to už v roku 1522[6]. Mnohé reformačné reformy prebehli v mestách Horného Uhorska od roku 1540 a od roku 1550 možno sledovať snahy o reformy v západnom Uhorsku a Sedmohradsku.

Treba si uvedomiť, že na rozdiel od západnej Európy, Horné a Dolné Rakúsko, Poľsko, Čechy, Morava ale i Uhorsko, boli od stredoveku ovládané silnou nezávislou vyššou i nižšou šľachtou. Po bitke pri Moháči podpora reformácie z radov kniežat nabrala na význame. Na základe *ius patronatus* a *ius praesentandi* sa šľachtické rodiny stali svetskými predstavenými cirkvi. Zakladali a podporovali školy, udeľovali

---

[5] FATA, Márta: *The Kingdom of Hungary and Principality of Transylvania.* In: *A Companion to the Reformation in Central Europe.* Eds. Howard Louthan, Graeme Murdock. Leiden : Brill, 2015, s. 105.

[6] FÖRSTEMANN, Carl Eduard: *Album Academiae Vitebergensis: 1502 – 1560.* Leipzig, 1841, vol. 1, s. 112 – 113. Cf. WATR 4, No. 3947.

štipendiá na štúdium v zahraničí, pozývali a platili evanjelických farárov. V prvej polovici 16. storočia sa už veľká časť šľachty v Uhorsku hlásila k reformácií.

Od roku 1535 bol silným podporovateľom evanjelickej reformácie predovšetkým magnát Tomáš Nádasdy. Rod Nádasdy bol po niekoľko generácií ochrancom reformácie v západnom Uhorsku a Burgenlande (dnešné Rakúsko). V roku 1554 sa Nádasdy stal palatínom kráľovstva, čo pre evanjelikov v Hornom Uhorsku vytvorilo priaznivú situáciu na existenciu. Nádasdy finančne podporoval evanjelické školy a tlač *Novej zmluvy* v maďarskom jazyku, ktorú preložil humanistický učiteľ a kníhtlačiar Ján Sylvester. Na svojom panstve v Sárvári podporoval Nádasdy významného evanjelického farára Matthiasa Dévaia Biró (1500 – 1545). Biró – nazývaný aj „maďarským Lutherom" – mal priame kontakty s reformátormi vo Wittenbergu (v roku 1529 bol hosťom Luthera). V roku 1531 sa stal kazateľom v Budíne a neskôr kazateľom pre maďarských obyvateľov v Košiciach. Preložil Lutherov *Malý katechizmus* do maďarčiny a vydal ho v roku 1537.

Na území Horného Uhorska, v oblasti Turca, zohral dôležitú úlohu rod Révayovcov. Gróf František Révay sa stal v roku 1542 zástupcom uhorského palatína. V roku 1538 bol v písomnom kontakte s Lutherom. Išlo o otázky spojené s pochopením učenia o Večeri Pánovej. Révay bol ovplyvnený reformovanými kalvinistickými názormi a Luther sa ho snažil povzbudiť, aby zotrval na evanjelickej pozícii v dvoch listoch z augusta a októbra roku 1538. Na Slovensku boli teologické spory týkajúce sa chápania Večere Pánovej najdôležitejšími evanjelickými teologickými spormi v 16. storočí. Možno povedať, že reformácia v Hornom Uhorsku by nemohla uspieť bez silnej podpory celej plejády šľachtických rodín, ako napr. Deršffy, Dobó, Czobor, Bánfy, Nyáry, Révay, Kostka, Radvansky, Turzo, Balassy a Ungnad Sonnegg[7].

Prechod z reformného katolíckeho na evanjelické reformačné pozície bol často pomalý, na prvý pohľad neviditeľný, pretože evanjelické kázne boli spojené a zmiešané s katolíckymi bohoslužobný-

[7] VESELÝ, Daniel: *Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku.* Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 2004, s. 82.

mi prvkami. Povolávanie kazateľov „čistého slova Božieho“ po roku 1530 bolo spojené s hlavným dôrazom na učenie o ospravedlnení v zmysle „jedine vierou“ (*sola fide*) a s požiadavkou na prijímanie pod obojím (*sub utraque*). Ak sa počas prvých dvoch desaťročí reformačné zmeny týkali väčšinou vnútorných záležitostí bohoslužobného života, ako napríklad kázne v duchu evanjelia a reformačnej náuky, od roku 1540 sa na požiadavku šľachticov a miest objavovali aj viditeľné verejné náboženské zmeny: zrušenie omše, prijímanie pod obojím a sobáše kňazov.

Reformácia a literárna tvorba

Napriek opatreniam kráľa Ferdinanda prijatým v Budíne dňa 20. augusta 1527, ktoré vyžadovali prísne dodržiavanie Wormského ediktu, bolo iba málo opatrení proti evanjelikom skutočne úspešných. Skôr výnimku predstavuje poprava luteránskeho farára Gregoriho a evanjelického riaditeľa školy v Ľubietovej Philippa Nicolaiho dňa 28. augusta 1527 vo Zvolene. V Budíne bol za svoje evanjelické presvedčenie upálený na hranici kníhtlačiar Gregori. Postupom času sa obnovovala cirkevná a mocenská štruktúra v Uhorsku, čo viedlo k sprísňovaniu postojov voči šíriacej sa reformácii. Na sneme v Bratislave v roku 1548 bolo prijatých osem zákonov za účelom reformy (katolíckej) cirkvi. Okrem iných požiadaviek bolo uzákonené vyhostenie všetkých kazateľov vysvätených v zahraničí (t. j. vo Wittenbergu) a neuvedených do úradu katolíckymi biskupi. Pod trestom smrti sa zakazovalo šírenie anabaptistických náuk, predovšetkým v oblasti krstu.

Ako prostriedok politicko-náboženskej ochrany evanjelikov malo slúžiť vytvorenie troch hornouhorských vierovyznaní, založených na *Augsburskom vyznaní viery* (*Confessio Augustana,*1530) s jasným odlíšením sa od novokrstencov[8].

[8] RATKOŠ, Petr: *Die Anfänge der Wiedertäufertums in der Slowakei.* In: *Aus 500 Jahren deutsch-tschechoslowakischer Geschichte*. Eds. Karl Obermann, Josef Polišenský. Berlin : Rütten & Loenning, 1958, s. 41 – 59.

Confessio Pentapolitana z roku 1549, *Confessio Montana* z roku 1559 a *Confessio Scepusiana* z roku 1569[9] predstavujú významné teologické, ale aj literárne diela na území dnešného Slovenska. Napríklad *Confessio Montana* vyžaduje zmeny pri slávení Večere Pánovej, ktorá má prebiehať v sprievode piesní v miestnom (*vernacular*) jazyku (čo znamenalo tak v nemeckom, ako i v slovenskom).V každom slobodnom kráľovskom meste Pentapolitany bol kazateľ pre každú jazykovú skupinu a každá mala svoj vlastný kostol. Počiatky reformácie neviedli k posilneniu národnostných nepokojov. Naopak, spoločný základ vo vierovyznaní posilňoval spolužitie národností v mestách a slovenskí evanjelici mávali vlastných kazateľov a slávili bohoslužby v rodnej reči.

Spomedzi literárnych vplyvov treba poukázať na Lutherov *Malý katechizmus* (1529). Tento sa stal najznámejším a najpoužívanejším Lutherovým spisom v evanjelickej cirkvi v Hornom Uhorsku. Do roku 2013 bolo vydaných neuveriteľných viac ako 300 tlačených verzií *Malého katechizmu* v českom alebo slovenskom jazyku v rôznych formách[10]. K tomuto číslu je možné pridať rukopisné kópie a preklady. Bez preháňania možno povedať, že reformácia v Hornom Uhorsku bola dláždená prekladmi Lutherovho *Malého katechizmu v* reči zrozumiteľnej jeho obyvateľom. Humanista Leonard Stöckel viedol školu v Bardejove a jeho *Bardejovské školské zákony* (*Leges scholae Bartphensis*, 1540, vytvorené na základe Melanchthonových *Unterricht der Visitatoren, die Pfarrherren im Kurfürstentum Sachsen* z roku 1527), naznačujú, že *Malý katechizmus* bol od počiatku reformačných myšlienok na Slovensku nevyhnutnou súčasťou školských učebných osnov. Najstaršia zmienka o preklade Katechizmu do vtedajšieho slovenského jazyka je uvedená v *Šarišských článkoch* (1540), ale nezachovala sa žiadna kópia tohto vydania. Podobne už neexistuje ani slovenské vydanie z roku 1556 a taktiež možný preklad Mikuláša Collanina (pred rokom 1581). Prvý zachovaný tlačou vydaný Katechizmus pochádza od Davida Gutgesella v Bardejove. Tento tzv. *Bardejovský katechizmus*

---

[9] KÓNYA, Peter – CSEPREGI, Zoltán: *Drei lutherische Glaubensbekenntnisse aus Ungarn.* Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity, 2013.

[10] KOVAČKA, Miloš: *Bardejovský katechizmus z roku 1581.* Martin : SNK, 2013, s. 13.

(1581) je vlastne „najstaršou známu slovenskou knihou vytlačenou na území dnešného Slovenska“[11].

Nový stimul k reformačným myšlienkam a rozvoju literárneho jazyka prišiel s utečencami z Čiech po porážke na Bielej hore[12]. Medzi 16. a 19. storočím Evanjelická cirkev augsburského vierovyznania používala na slovenskom území v podstate poslovenčený český jazyk. Český jazyk *Kralickej Biblie* (1579 – 1594) mal od konca 16. storočia dominantné miesto ako bohoslužobný, liturgický a teologický jazyk slovenských evanjelikov. Rozhodnutie vytvoriť spisovný slovenský jazyk presadila mladá generácia evanjelikov, hlavne Štúr, Hurban a Hodža až v roku 1843. Vplyv na presadenie sa kralickej bibličtiny mali aj členovia utraqistov, ktorí našli útočisko medzi evanjelickou šľachtou a v kráľovských mestách. Usadili sa v Nitre a Trenčíne, ale aj na východe a severovýchode krajiny. Členovia Jednoty Bratskej sa usadili hlavne v západných a severozápadných oblastiach dnešného Slovenska, v blízkosti hraníc s Moravou, v mestách ako Púchov a Lednica, ale aj v Markušovciach v spišskom regióne. Najväčší prílev evanjelikov z Čiech a Moravy nastal po zdrvujúcej porážke evanjelických stavov v bitke na Bielej Hore v roku 1620. Jedným z najvýznamnejších exulantov bol posledný biskup Jednoty Bratskej a pedagóg európskeho formátu Ján Amos Komenský, meno ktorého dnes nesie aj Univerzita Komenského v Bratislave. Z teologického no rovnako i z literárneho hľadiska je priam unikátnym cirkevný spevník v jazyku biblickej češtiny s názvom *Cithara Sanctorum*, ktorý vydal exulant zo Sliezska Juraj Tranovský v roku 1636. Prvýkrát bol Tranovského kancionál vytlačený v Levoči Vavrincom Brewerom a do vydania nového poslovenčeného spevníka v roku 1993, bol vydaný viac ako dvestokrát. Prvé vydanie obsahovalo okrem iného dvadsaťdeväť piesní od Martina Luthera, ktoré sa postupom času stali spoločným kultúrnym dedičstvom mnohých národov v Európe[13]. Z hľadiska jazyka je zaujímavé poukázať na

[11] Tamže, s. 254.

[12] BOBKOVÁ, Lenka: *The Exile.* In: *Between Lipany and White Mountain*. Ed. James Palmitessa. Leiden : Brill, 2014, s. 365 – 378.

[13] Aj niektoré Lutherove modlitby boli Jurajom Tranovským preložené a vydané v knihe *Philia Odoramentorum* (1635, 1647, 1685).

otázku, ktorá vyvstáva pri preklade Lutherových spisov týkajúcich sa Židov do slovenčiny. Preklad Lutherových spisov ako napríklad *Dass Jesus geborener Jude sei* (1523), *Von den Juden und Ihren Lügen* (1543) predstavujú pre slovenských prekladateľov výzvu. Podľa gramatiky slovenského jazyka sa pri príslušníkoch národa používa veľké začiatočné písmeno, ale pri náboženskej skupine malé začiatočné písmeno. A tak sa možno pýtať: hovoril Luther vo svojich traktátoch o Židoch ako o národe alebo o židoch ako o náboženskej skupine? Na základe teologickej analýzy sa autor tohto článku prikláňa k názoru, že Luther nebol motivovaný rasovými antisemitskými predpokladmi, ale vo svojich dielach sa zameriaval na židovské náboženstvo. Samozrejme, že toto neospravedlňuje jeho hrubé výpady a neznášanlivé tézy z neskoršieho obdobia jeho života[14]. No na druhej strane nedovoľuje rozšírenú dezinterpretáciu, že Luther je otcom rasového antisemitizmu, aký Európa zažila v 20. storočí.

Začiatky konfesionálnych napätí

Kráľ Rudolf II. hneď po svojom nástupe presadzoval obnovenie protireformačných zákonov s trestami vrátane trestu smrti. Tieto obmedzenia náboženskej slobody viedli k povstaniu sedmohradského kniežaťa Štefana Bočkaja (1604 – 1606), podporovaného z politických dôvodov Osmanmi. Rudolf II. musel ustúpiť, uzavrel so stavmi vo Viedni mier (1606) a otvoril cestu k prijatiu Bratislavských zákonov z roku 1608. Tieto boli pre protestantov priaznivé a šľachte potvrdili právo na slobodné vyznávanie a praktizovanie náboženstva. Po smrti evanjelického palatína Štefana Ilešháziho v roku 1609 sa nástupcom a novým palatínom uhorského kráľovstva stal tiež evanjelik Juraj Thurzo. V čaše keď bol palatínom, došlo k právnemu osamostatneniu a vzniku Evanjelickej cirkvi v Uhorsku mimo rámca Rímsko-katolíckej cirkvi. Stalo sa tak v marci 1610 na synode v Žiline a v januári 1614 na synode

[14] BATKA, Ľubomír: *Xenofóbia a jej prekonávanie v reformačných spisoch*. In: *Cudzie nechcem, svoje si nedáme?* Bratislava : Univerzita Komenského, 2013. s. 175 – 192.

v Spišskej Kapitule pre oblasť Spiša[15]. Na synode boli prijaté celé *Symbolické knihy* (*Liber Concordiae*, 1580). *Biblia* a *Confessio Augustana Invariata* boli potvrdené ako základ verejného pôsobenia a súkromného života novozvolených biskupov (superintendentov). Týmto sa nastavili výhybky, ktoré dodnes vo výraznej miere formujú podobu a charakter najväčšej reformačnej cirkvi na území Slovenska, Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania (ECAV)[16].

V kráľovstve, v ktorom vládol rod Habsburgovcov, nesúci titul *defensor fidei*, neprekvapí, že snahy o reformáciu Rímsko-katolíckej cirkvi boli spojené s intenzívnymi snahami o protireformáciu a rekatolizáciu obyvateľstva. Vrchol dosiahli v roku 1670 v rámci procesov a súdov spojených s takzvaným sprisahaním Františka Wesselényiho. Išlo o formu prenasledovania evanjelikov, ich farárov a učiteľov, odoberanie kostolov a navracanie farností pod jurisdikciu katolíckych kňazov. Po takmer dvadsaťročnom období spojenom s vládou Leopolda I. (1640 – 1705) sa obdobie náboženského prenasledovania presadilo počas vlády Karola III (1711 – 1740).

V dobe protireformácie priestor k rozvoju reformačnej teológie na území Slovenska prakticky neexistoval. V 16. a 17. storočí neboli vytvorené žiadne preklady Lutherových spisov do slovenčiny. Okrem *Biblie* a Lutherovho *Malého katechizmu* to bola Tranovského *Citara sanctorum*, ktoré sa stal hlavným zdrojom spirituality a teológie v evanjelickej cirkvi v Hornom Uhorsku pre celé storočia.

Záver

Dejiny reformácie na území Slovenska predstavujú komplexný a komplikovaný proces, v ktorom sa spájali hlavné spoločenské hnutia v Eu-

[15] BODNÁROVÁ, Miroslava: *Akty a závery - zákony a ustanovenia Spišskopodrahdskej synody z roku 1614.* In: *Rozpomienka na slávnosti 400. výročia Spišskopodhradskej synody.* Ed. Miloš Klátik. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 2015, s. 28 – 42.

[16] DANIEL, David: *The Acceptance of the Formula of Concord in Slovakia.* Archiv fűr Reformationsgeschichte 1979, č. 70, s. 160 – 177. KOVAČKA Miloš: *Akty a závery, zákony a ustanovenia Žilinskej synody.* Martin : SNK, 2010, s. 35.

rópe, politické záujmy zúčastnených strán a neodvratné historické udalosti. Reformácia prispela k zachovaniu národnostnej rôznorodosti a kultúrnej bohatosti stredoeurópskeho regiónu. To, že koexistencia konfesií nebola ľahká a všetky konfesie si môžu pripomínať aj boľavé a tragické obdobia v päťstoročnej histórii od počiatkov reformácie, je fakt.

Treba však pozerať vpred. Rok 2017 predstavuje jedinečnú možnosť pripomínať si cententiálne výročie reformácie v ekumenickom duchu, čo v predvečer tridsaťročnej vojny (1617) možné nebolo. V roku 1717 sa zdôrazňoval viac protiklad „rozumovej", „osvietenej protestantskej" teológie pred „stredovekou", „neprogresívnou" a „tmárskou" katolíckou teológiou. V roku 1817 sa v období prebúdzajúceho nacionalizmu stal Luther predovšetkým stelesneným ideálom nemeckých cností. V roku 1917 sa Európa zmietala v smrteľných kŕčoch koloniálneho velikášstva a kríze modernistickej viery v možnosti budovania kráľovstva Božieho na zemi. Po 70 rokov intenzívneho ekumenického hnutia v Európe a solídnej teologickej ekumenickej práce máme dnes všetky predpoklady na to, aby sme sa posunuli od konfliktu k spoločenstvu[17]. To platí aj v tom zmysle, že pre Slovensko nepredstavuje reformácia z roku 1517 kultúrny import nemeckého luteranizmu. Počas 500 rokov sa vytvorila genuínna slovenská forma evanjelickej viery, ktorá prispela k bohatosti slovenského kultúrneho dedičstva, formovala slovenskú spoločnosť a prispela k tomu, aby aj Slováci boli vnímaní ako svojbytná a pritom rovnocenná súčasť európskeho kultúrneho a hodnotového sveta.

Literatúra

BARTON,Peter: *Geschichte der Evangelischen in Österreich und Südostmitteleuropa*. Wien : Böhlau, 1985.

BATKA, Ľubomír: *Xenofóbia a jej prekonávanie v reformačných spisoch.* In: PROSTREDNÍK, Ondrej a kol.: *Cudzie nechcem, svoje si nedáme?* Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 175 – 192.

[17] Por. dokument Luteránsko/Rímsko-katolíckej komisie pre jednotu z roku 2013: *From conflict to communion : Lutheran-Catholic common commemoration of the Reformation in 2017. Report / of the Lutheran-Roman Catholic Commission on Unity.*

BITSKEY, István: *Začiatky reformácie v západnom Uhorsku*. In: *Leonard Stöckel a reformácia v strednej Európe*. Ed. Peter Kónya. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity, 2011, s. 121 – 128.

BOBKOVÁ, Lenka: *The Exile*. In: *Between Lipany and White Mountain*. Ed. James Palmitessa. Leiden : Brill, 2014. s. 300 – 328.

BODNÁROVÁ, Miroslava: *Die Reformation in den ostslowakischen königlichen Städten in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*. In: *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei*. Ed. Karl Schwarz, Peter Švorc. Wien : Evangelischer Presseverband, 1996, s. 22 – 35.

BODNÁROVÁ, Miroslava: *Akty a závery – zákony a ustanovenia Spišskopodrahdskej synody z roku 1614*. In: *Rozpomienka na slávnosti 400. výročia Spišskopodhradskej synody*. Ed. Miloš Klátik. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 2015, s. 28 – 41.

ČIČAJ, Viliam: *Territory of the Present-day Slovakia in the 16th Century*. In: *Key Issues of Slovak and Hungarian History*. Eds. Štefan Šutaj et al. Prešov : Universum, 2011, s. 59 – 75.

DANIEL, David: *The Acceptance of the Formula of Concord in Slovakia*. Archiv für Reformationsgeschichte, 1979, č. 70, s. 260 – 277.

DANIEL, David: *Hungary*. In: *The Early Reformation in Europe.Ed. Andrew Pettegree*. Cambridge : Cambridge University Press, 1992, s. 40 – 69.

FATA, Márta: *Ungarn, das Reich der Stephanskrone, im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Multiethnizität, Land und Konfession 1500 bis 1700*. Münster : Aschendorff, 2000.

FATA, Márta: *The Kingdom of Hungary and Principality of Transylvania,* In: *A Companion to the Reformation in Central Europe*. Eds. Howard Louthan, Graeme Murdock. Leiden : Brill, 2015, s. 92 – 120.

FÖRSTEMANN, Carl Eduard: *Album Academiae Vitebergensis: 1502 – 1560*. Leipzig, 1841, vol. 1.

KUSENDOVÁ, Dagmar – BENŽA, Mojmír: *Historický Atlas evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 2011.

KÓNYA, Peter – CSEPREGI, Zoltán: *Drei lutherische Glaubensbekenntnisse aus Ungarn*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity, 2013.

KOVAČKA, Miloš: *Akty a závery, zákony a ustanovenia Žilinskej synody*. Martin : SNK, 2010.

KOVAČKA, Miloš: *Bardejovský katechizmus z roku 1581. Najstaršia slovenská kniha*. Martin : SNK, 2013.

KVAČALA Ján: *Kráľovná Mária a jej účasť v dejinách reformácie.* Viera a veda, 1930, č. 1. s 10 – 22.

Lutheran-Roman Catholic Commission on Unity: *From conflict to communion : Lutheran-Catholic common commemoration of the Reformation in 2017.* Leipzig : Bonifatius, 2013.

RATKOŠ, Petr: *Die Anfänge der Wiedertäufertums in der Slowakei.* In: *Aus 500 Jahren deutsch-tschechoslowakischer Geschichte*. Eds. Karl Obermann, Josef Polišenský. Schriftenreihe der Kommission der Historiker der DDR und ČSR, Bd. 1. Berlin : Rütten & Loenning, 1958.

VESELÝ, Daniel: *Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku.* Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 2004.

Filozofia na prešporskom evanjelickom lýceu

Ondrej Mészáros

Abstract

Philosophy at the Prešporok/Bratislava Evangelic Lutheran Lyceum

This article discusses the history of the Evangelic Lutheran Lyceum in Prešporok (now Bratislava) with a particular focus on the presence of philosophy at the school. The article's first part concentrates on the cultural significance of Protestantism in the Kingdom of Hungary from the 16th to 19th centuries. It looks at the role Protestant (particularly Evangelic Lutheran) schools played in importing the ideas of spiritual modernity to the Kingdom of Hungary. The article then presents the history of the Evangelic Lutheran Lyceum in Prešporok through the lens of the philosophical theories taught at the school and the activities of its most noteworthy professors – Bel, Beer, Fábri, Zsigmondy, and Greguss – who are a part of the canonized history of Slovak and Hungarian philosophy. The article then presents the stories of three professors of the Protestant theological academy which separated itself from the lyceum. The study attempts to show that the philosophy taught at the lyceum was an organic part of the history of Protestant thought in the former Upper Hungary.

Key words: Protestantism, the Evangelic Lutheran Lyceum in Prešporok, philosophy at school

Výučba filozofie na evanjelických školách vyšších typov zohrávala dôležitú úlohu už od čias reformácie jednak z hľadiska prípravy na teológiu, jednak z aspektu fungovania protestantských škôl. Nebolo to inak ani v Prešporku. V tejto stati chcem predstaviť hlavné prúdy a najdôležitejších predstaviteľov filozofie na prešporskom evanjelickom lýceu, najmä s ohľadom na recepciu filozofických ideí v Uhorsku a z hľadiska úlohy filozofie v kultúrnej orientácii absolventov tejto školy. Preto na

prvom mieste krátko predstavím protestantizmus v Uhorsku, potom naznačím, v čom sa líšili protestantské (najmä evanjelické) školy od katolíckych, a napokon načrtnem miesto evanjelickej školskej filozofie v štruktúre filozofickej kultúry Uhorska.

Protestantizmus v Uhorsku

Reformácia priniesla nielen zmeny v ponímaní cirkvi ako inštitúcie, ale indikovala aj kvalitatívne premeny nazerania na svet. Protestantskí duchovní už neboli vyňatí z laického života – ako to fungovalo v katolicizme – a zaradili sa medzi ostatné obyvateľstvo, čo prinieslo so sebou aj priblíženie sa svetského a posvätného a v konečnom dôsledku aj emancipáciu spod vplyvu náboženstva. Z kultúrneho aspektu však najväčší význam mala nová hermeneutika, t. j. priznanie schopnosti jednotlivca interpretovať Písmo nezávisle od cirkevnej autority. Nie je preto náhoda, že počnúc šestnástym storočím sa inovačné tendencie vo filozofii a v humanitných vedách objavovali takmer výlučne na strane protestantských mysliteľov. Reformácii môžeme vďačiť aj za to, že namiesto dovtedy univerzálneho jazyka, latinčiny, nastupujú nielen v liturgii, ale aj v začínajúcich sa národných literatúrach moderné národné jazyky.

Protestantizmus sa v Uhorsku začal šíriť hneď po vystúpení Luthera najmä v mestách s prevahou nemeckého obyvateľstva. Malo to celkom prirodzené príčiny, keďže majetnejší mešťania posielali svojich potomkov na postgraduálne štúdiá do Nemecka, odkiaľ prinášali domov najmodernejšie idey. Preto sa v týchto regiónoch udomácnila pôvodná Lutherova verzia reformácie, evanjelické náboženstvo, ku ktorému sa pripojilo aj miestne slovenské obyvateľstvo. Medzi takéto mestá patril aj Prešporok. Tu a aj v ostatných mestách sa mestské školy postupne pretvorili na humanistické gymnáziá a z nich neskôr vyrástli aj lýceá[1]. V Uhorsku následne – hlavne medzi maďarským obyvateľ-

[1] K dejinám evanjelického školstva v Uhorsku a najmä v bývalom Hornom Uhorsku pozri: SZELÉNYI, Ödön: *A magyar evangélikus iskolák története a reformációtól napjainkig*, Pozsony : Grafikai műintézet Wigand K. F., 1917.

stvom – zapustil korene kalvinizmus a takisto unitarizmus. Začiatkom druhej polovice 16. storočia sa už tieto konfesie etablovali a vytvorili si vlastné cirkevné štruktúry a na báze centrálne prijatých katechizmov aj liturgický život. Na konci storočia už bolo Uhorsko na 90 percent protestantské a napríklad z existujúcich približne 150 škôl vlastnili katolíci iba tretinu. Z hľadiska témy tejto state, teda z aspektu filozofickej orientácie jednotlivých protestantských škôl, však zohral determinujúcu úlohu teologický spor medzi luteránmi a kalvínmi, v dôsledku čoho kalvínskych študentov vykázali z univerzity vo Wittenbergu. Kalvínski študenti začali navštevovať univerzity vo Švajčiarsku, Holandsku a Anglicku, kým evanjelici zostali verní nemeckým univerzitám. Táto schizma zanechala stopy na filozofickej orientácii absolventov týchto škôl v tom zmysle, že na evanjelických školách až do konca 19. storočia prevládali aktuálne nemecké filozofické prúdy (od konca 18. storočia najmä Kantova teória so svojimi modifikáciami), kým kalvínske kolégiá uprednostňovali (samozrejme popri cirkvou preferovanej školskej filozofii) holandské (Descartes) a anglosaské (empirizmus a škótska filozofia zdravého rozumu) filozofické školy.

Po rekatolizačných zásahoch (najmä od 17. storočia) a v nadväznosti na stavovské povstania sa situácia protestantských cirkví a škôl značne zhoršila. V dôsledku týchto udalostí a aj na základe toho, že v monarchii bol katolicizmus oficiálnym náboženstvom, protestanti nesmeli zakladať vysoké školy. Preto podľa nemeckého vzoru, pokračujúc v tradícii stredovekého školstva, vytvárali špecifický typ škôl – lýceá a kolégiá – ktoré integrovali do seba učivo základných škôl, latinskú gramatiku, poetiku, rétoriku a na najvyššom stupni aj filozofiu a teológiu. Pred prijatím *Edictum tolerantiale* (1781) sa však stávalo, že fungovanie niektorých takýchto škôl (napríklad v Prešove) bolo znemožnené a redukované iba na základný stupeň. Pozitívnu zmenu prinieslo popri Tolerančnom patente prijatie spoločného vzdelávacieho programu *Ratio Educationis* (1777, 1806), ktorý už zaradil tento protestantský typ škôl do školského systému približne na úroveň kráľovských akadémií. Tu treba pripomenúť, že protestantské vysoké školy – tobôž univerzity – ani naďalej nemohli vzniknúť. Využijúc však cirkevnú autonómiu sformulovali vlastné učebné osnovy(napríklad evanjelici program s názvom *Systema rei scholasticae evangelicorum*

aug. conf. in Hungaria v roku 1806), ktoré prisúdili filozofii špecifické miesto v rámci ostatných disciplín. Za zmienku stojí ešte fakt, že až do roku 1842 sa na vyšších stupňoch týchto škôl vyučovalo v latinčine, čo určitým spôsobom poznamenalo aj odluku školskej filozofie od tzv. verejnej filozofie, ktorá už používala národné jazyky. Tu sú korene schizmy slovenského a maďarského filozofického myslenia v prvej polovici 19. storočia.

Posledným veľkým zásahom do fungovania protestantských škôl v nami sledovanom období bolo prijatie všeobecne záväzných učebných osnov pre všetky stredné školy v rámci monarchie. Bol to známy *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich* z roku 1850. V ňom sa expressis verbis formuluje požiadavka, že výučba filozofie môže byť iba prípravou na vyššie štúdium a nesmie zasahovať do oblastí, ktoré sú za spormi filozofických systémov. Znamenalo to, že z filozofických disciplín sa vyučovali tie, ktoré boli z ideologického hľadiska indiferentné, teda logika a psychológia. Evanjelické školstvo reagovalo na tieto osnovy tak, že prijali zákaz organizovať lyceálne kurzy pod podmienkou, že kým sa neuskutoční samostatná príprava duchovných – teda, kým sa neotvorí teologická akadémia – naďalej budú fungovať teologické kurzy v rámci troch škôl, a to v Prešporku, Šoproni a Prešove. Ak odhliadneme od menších úprav evanjelických študijných programov z rokov 1869 a 1883, môžeme konštatovať, že evanjelické gymnáziá sa ku koncu 19. storočia prispôsobili osnovám pre štátne gymnáziá.

Všeobecne možno konštatovať, že naviazanosť protestantských škôl v Uhorsku (evanjelických aj kalvínskych) na zahraničné univerzity, ktorá bola nanútenou nevyhnutnosťou pre hegemóniu katolicizmu v monarchii, mala v konečnom dôsledku pozitívne dopady z hľadiska vzťahu k ideám duchovnej modernity. Kým katolícke školstvo ovládali v 17. – 18. storočí jezuiti, tak tieto školy síce s oneskorením, ale reagovali aspoň na premeny moderných prírodných vied. V oblasti humanitných vied však aj v tomto, aj v neskoršom období došlo k značnej stagnácii, čo malo silné dopady najmä na filozofiu. V 18 – 19. storočí sa v týchto školách pestovala eklektická filozofia, ktorá sa opierala hlavne o Wolffov systém a odmietala Kantove myšlienky a z nich vyplývajúce heuristické metódy. Protestantskí učitelia filozofie, ktorí väčšinou

ukončili svoje vysokoškolské štúdiá v západnej Európe, zasa prinášali do Uhorska najmodernejšie filozofické idey, ktoré určovali aj ich širšiu kultúrnu orientáciu a tie odovzdávali ďalej svojim študentom. Nie je preto náhodné, že hlavní predstavitelia modernizačných hnutí – na slovenskej strane to bolo národné obrodenie, na maďarskej strane reformné obdobie – pochádzali z protestantského, najmä evanjelického prostredia. V pozadí sa totiž nachádzali základné princípy evanjelického školstva v 19. storočí: myšlienková autonómia, vedeckosť, idealizmus a tolerancia.

Prešporské evanjelické lýceum[2]

Škola vznikla v roku 1606 podľa systému Johanna Sturma[3] a v roku 1656 už existovala v podobe trojstupňového lýcea (t. j. základnej školy, rétorickej a poetickej triedy a filozofického kurzu).V tejto podobe fungovala do roku 1672, kedy ju dali jezuiti zavrieť. O úrovni vyučovania môžeme získať približný obraz z účinkovania najznámejších učiteľov. Medzi nich sa zaraďujú najmä Daniel Tiefenbacher, Christoph Boehm a Elias Thomae. Tiefenbacher prišiel do Horného Uhorska z Wittenbergu a pôsobil najprv v Bytči a Banskej Bystrici. V rokoch 1628 až 1633 bol rektorom v Prešporku, kde učil filozofiu z vlastnej učebnice metafyziky[4]. Boehm takisto pochádzal z Nemecka, kde študoval vo Witten-

[2] K dejinám prešporskej evanjelickej školy pozri: MARKUSOVSZKY, Sámuel: *A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története kapcsolatban a pozsonyi ág. hitv. evang. egyház multjával*. Pozsony : Wigand F. K. Könyvnyomdája, 1896; FUKÁRI, Valéria: *Egy régi alma mater (A pozsonyi ev. líceum és teológiai akadémia utolsó negyven éve. 1882 – 1923)*. Bratislava : Kalligram, 2003; Ročenky lýcea z rokov 1852 – 1923.

[3] Johannes Sturm (1507 – 1589) bol jedným z popredných pedagógov nemeckého humanizmu. Viedol gymnázium v Strassburgu, kde zaviedol striktný triedny režim (8 až 10 triedna škola). Cieľom školskej výchovy je podľa neho náboženský cit a pietas a k dosiahnutiu tohto cieľa používal ako základné metódy klasickú jazykovú kultúru a humanitné vedy.

[4] TIEFENBACHER, Daniel: *Brevis et perpicua Metaphysicae repetitio*... Erfordiae, 1630.

bergu a Jene. Rektorom prešporského lýcea bol v rokoch 1654 až 1656. V roku 1658 ho pozvali do Levoče za duchovného. Okrem rôznych kompendií a dizertácií, ktoré publikoval ešte vo Wittenbergu, vydal u nás jedno polemické dielo[5]. Thomae študoval v Lipsku a v Altdorfe, následne sa stal profesorom filozofie a teológie v Prešporku. Počas jeho rektorovania od roku 1664 dosiahla táto škola svoje prvé vrcholné obdobie. V roku 1669 sa vrátil do Nemecka, kde bol riaditeľom gymnázia a školským inšpektorom. Jeho učebnicu teológie[6] vraj používali ešte aj v druhej polovici 18. storočia. O všetkých troch tu spomenutých profesoroch možno konštatovať, že pestovali filozofiu a teológiu v zmysle protestantskej scholastiky, ktorá vtedy prevládala na nemeckých univerzitách. Bol to myšlienkový systém, ktorý sa opieral o Melanchtona a Suárezovu tomistickú filozofiu a bol prispôsobený školskej výučbe. Aj domáce polemiky protestantských mysliteľov – kam možno zaradiť aj citované Boehmovo dielo – nosia na sebe znaky tejto scholastiky[7].

V roku 1682 bola škola znova otvorená, ale morová epidémia v roku 1713 značne preriedila počet študentov a škola začala upadať. Tento úpadok zastavili reformy Mateja Bela[8], ktorý zaviedol šesťročné štúdium. Bel prišiel do Prešporku z Banskej Bystrice, kde bol predtým šesť rokov rektorom tamojšej školy. Bol predstaviteľom pietizmu[9] a v tom

---

[5] BOEHM, Christoph: *Beantwortung der Unchristlichen und mehr der heidnischen, doch sehr gemeinen Frage...* Trenchinii, bez vročenia – O Boehmovi pozri: MARKUSOVSZKY: Sámuel: *A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története kapcsolatban a pozsonyi ág. hitv. evang. egyház multjával*. Pozsony : Wigand F. K. Könyvnyomdája, 1896, s. 68 – 70.

[6] THOMAE, Elias: *De Religione...* Posonii, 1669 – O ňom pozri: JÖCHER, Christian Gottlob: *Allgemeines Gelehrten – Lexicon, IV*, Leipzig, 1751, 1141; MARKUSOVSZKY, Sámuel: *A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története kapcsolatban a pozsonyi ág. hitv. evang. egyház multjával*. Pozsony : Wigand F. K. Könyvnyomdája, 1896, s. 71 – 72.

[7] Ku charakteristike protestantskej scholastiky pozri napr.: LEINSLE, Ulrich Gottfried: *Das Ding und die Methode. Methodische Konstitution und Gegenstand der frühen protestantischen Metaphysik I – II*. Augsburg : Maro Verlag, 1985.

[8] O Belovi pozri: TIBENSKÝ, Ján: *Veľká ozdoba Uhorska. Dielo, život a doba Mateja Bela*. Bratislava : Tatran, 1984.

[9] O pietizme v Uhorsku pozri: SZENTIVÁNYI, Béla: *A pietizmus Magyarországon*. Századok, 69, 1935, s. 1 – 38, 157 – 180, 414 – 427.

to duchu vplýval na výučbu filozofie aj teológie, čo znamenalo, že bol ovplyvnený ortodoxným teologickým presvedčením, čo mu nebránilo v tom, aby vo svojich dielach z histórie a geografie bol na úrovni dobovej vedy. Na základe toho ho viaceré európske učené spoločnosti zvolili za svojho člena. Bel prednášal aj filozofiu, kde sa opieral o učebnice svojho bývalého učiteľa v Halle J. F. Buddeusa[10]. Podľa jeho vzoru sa už odklonil od protestantskej scholastiky, odmietal Aristotelovo učenie a prijal Baconovu teóriu a hlavné tézy prírodných vied začiatku 18. storočia. Možno teda tvrdiť, že študenti sa počas jeho pôsobenia v Prešporku dostali do styku s dobovou vedou. Bel okrem toho, že bol jedným z posledných polyhistorov, bol aj typickým intelektuálom s povedomím „Hungarus". Dokonale ovládal tri najrozšírenejšie jazyky tohto regiónu (nemecký, slovenský a maďarský) a považoval ich za rovnocenné. Jazykovú rozmanitosť považoval za kultúrnu prednosť a vo svojich príležitostných básňach a cirkevných prejavoch používal tieto jazyky. Vedecké diela však písal výlučne v latinčine, v jazyku dobovej vedy a v spoločnom jazyku týchto troch etník. Svoju identitu definoval nasledovne: „lingua Slavus, natione Hungarus, eruditione Germanus". Takéto chápanie národnej identity bolo značne rozšírené medzi evanjelickými intelektuálmi Horného Uhorska až do začiatku 19. storočia. Belovým následníkom na katedre bol Friedrich Wilhelm Beer[11], ktorý študoval filozofiu, právo a teológiu v Göttingene a Jene. Profesorom na prešporskej škole bol od roku 1715 a v rokoch 1721 až 1748 zastával funkciu rektora. Revidoval Belove študijné osnovy a dal väčší priestor reálnym vedám, čo v danom období charakterizovalo piaristické školy a čím zároveň predbehol niektoré odporúčania *Ratio Educationis*. Na škole prednášal praktickú filozofiu, ktorá v danej dobe bola totožná s filozofiou práva a s etikou a teológiu. V teológii zrejme pokračoval

[10] Johann Franz Buddeus (1667 – 1729) vo svojich filozofických a najmä teologických názoroch stál medzi pietizmom a luteránskou ortodoxiou v medziobdobí, ktoré viedlo k osvietenstvu.

[11] O Beerovi pozri: MARKUSOVSZKY, Sámuel: *A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története kapcsolatban a pozsonyi ág. hitv. evang. egyház multjával*. Pozsony : Wigand F. K. Könyvnyomdája, 1896, s. 225 – 244; *Slovenský biografický slovník I.* Martin : Matica slovenská, 1986, s. 181 – 182.

v intenciách Bela, lebo aj on bol pod vplyvom Buddeusa. Filozofiu však už prednášal v duchu Wolffovho systému na základe učebnice L. Ph. Thümmiga[12], čím založil dlhú tradíciu, lebo tak na katolíckych, ako aj na protestantských školách, bola až do začiatku 19. storočia Wolffova filozofia prítomná ako centrálne odporúčaný študijný materiál.

Po zavedení *Ratio Educationis* nastali určité zmeny aj v štruktúre školy v Prešporku. Roku 1786 sa dva vyššie ročníky gymnázia premenili na filozofický a teologický kurz. V rámci dvojročného filozofického štúdia vtedy (v rokoch 1786 až 1817) Stephanus Fábri[13] vyučoval logiku, psychológiu, filozofiu práva, metafyziku (kam vtedy patrili disciplíny ako ontológia, monadológia, somatológia, pneumatológia, kozmológia a „theologia naturalis") a praktickú filozofiu. Fábri sa neodklonil od línie, ktorá mala svoje začiatky u Beera a cez svoje filozofické vzory, A. G. Baumgartena a J. G. H. Federa[14], pokračoval v šírení jemne modifikovanej Wolffovej filozofie. Túto jeho orientáciu iba čiastočne narušali niektoré Kantove názory, ktoré čerpal od K. L. Reinholda[15]. Tie možno zhrnúť v jeho názore, že čas a priestor sú apriórnymi predpokladmi

[12] Ludwig Philipp Thümmig (1697 – 1728) bol nemecký evanjelický filozof, priateľ a famulus Christiana Wolffa, o filozofii ktorého napísal objemnú knihu: *Institutiones philosophiae Wolfianae*, *in usus academicos adornatae I – II.* Francof. et Lips., 1725 – 1726. Túto knihu považoval Wolff za najlepšie zhrnutie svojej filozofie a zrejme túto učebnicu používali aj študenti v Prešporku.

[13] K Fábriho filozofii viď: *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku I.* Bratislava : Veda, 1987, 238 – 240.

[14] Alexander Gottlieb Baumgarten (1714 – 1762), pestoval Wolffovu filozofiu a bol zakladateľom modernej estetiky. Johann Georg Heinrich Feder (1740 – 1821) patril do tej istej filozofickej školy, zároveň však už reagoval aj na Kantovu filozofiu. Bol autorom myšlienky, ktorá dlhý čas určovala interpretáciu psychológie ako základnej filozofickej disciplíny. Táto idea tvorila fundament filozofie Johanna Friedricha Friesa, romantického mysliteľa, ktorý mal veľmi silný vplyv na evanjelickú školskú filozofiu v Uhorsku v 19. storočí.

[15] Karl Leonhard Reinhold (1758 – 1823) vo svojej knihe *Versuch einen neuen Theorie des menschlichen Vorstellungsvermögens* formuloval niektoré výhrady voči Kantovej filozofii, ktoré sa dotýkali jednak pojmu veci o sebe, jednak kategórií zmyslovosti, umu a rozumu. Reinhold sa snažil a sformulovanie tzv. elementárnej filozofie. Spomedzi prešporských filozofov reagoval na túto myšlienku M. Greguss.

skúsenosti. Objavenie sa Kantovej filozofie vo výučbe je pozoruhodné preto, lebo od roku 1795 bolo vyučovanie tejto filozofie na školách monarchie zakázané. Tento zákaz – až na malé výnimky, ktoré však boli potrestané – dodržiavali všetky katolícke gymnáziá aj akadémie. Niektorí učitelia na protestantských školách však obchádzali tento zákaz a napriek tomu, že na prelome 18. a 19. storočia prebiehal v rámci maďarskej verejnej filozofie spor o Kanta, skryto zaviedli kritickú teóriu do vyučovania filozofie. Fábri však nepatril medzi kantovcov, ale sa cez Wolffa vrátil k Leibnizovej monadológii. Podľa neho elementárnymi objektmi sveta sú duchovné monády, ktoré nevznikli naraz, ale sú permanentne vyžarované bohom. Štyri základné skupiny monád (rastliny, zvieratá, človek, Boh) tvoria akúsi hierarchiu na základe odstupňovanej schopnosti pociťovania. Človek je tým tvorom, ktorý disponuje aj vedomím seba samého, a tak sa v jeho prípade mení pôvodná duševná existencia na duchovnú[16]. Protikantovsky vyznievajú aj Fábriho etické názory, lebo morálne zákony síce odvodzuje od ľudskej prirodzenosti, ale ich základ vidí v bohu.

Škola sa paralelne so zavedením celoštátnych evanjelických osnov v roku 1806 premenila na lýceum. Na katedre filozofie pôsobili v prvej polovici 19. storočia Samuel Zsigmondy (1815 – 1833), Michael Greguss (1833 – 1838) a Andreas Michnay (1838 – 1857). V rokoch 1802 až 1839 sa objavila v ponuke predmetov aj estetika v podaní Johanna Grosza, ktorý bol predovšetkým veľmi dobrým latinčinárom. V knižnici lýcea sa zachovali jeho rukopisné poznámky k estetike[17], ktoré obsahujú prolegomena k estetike a všeobecnú estetiku. Hovorí v nich o krásne, vznešenosti a o rozdelení druhov umenia. V týchto poznámkach sa odvoláva aj na Kanta, čo svedčí o tom, že okrem ostatných filozofických disciplín sa aj v estetike objavuje Kantova teória vo výučbe. Dialo sa to napriek tomu, že oficiálne bola Kantova filozofia odmietaná hlavne pre podozrenia z ateizmu a politického burič-

[16] Takmer identickú teóriu rozvíjal vo svojich, nemecky písaných dielach aj uhorský filozof-samouk, lekár Michael Petőcz (1779 – 1842).

[17] GROSZ, Johann: *Aesthetica*. Posonii, 1812 (rukopis uložený v bývalej lyceálnej knižnici v Bratislave, 80. fasc.).

stva. Samuel Zsigmondy[18], ktorý svoje štúdiá zavŕšil vo Wittenbergu, a ktorý v niektorých otázkach kritizoval kritickú filozofiu, už stál na platforme kantianizmu. Vo svojej gnozeológii vychádzal z empírie, odmietal však objektivitu vonkajšieho sveta a tvrdil, že poznateľné sú iba javy. Čas a priestor považoval (podobne, ako predtým už aj Fábri) za apriórne formy nazerania. Vytýkal však Kantovi, že ich nezaradil medzi kategórie. Určitým spôsobom uňho ožíva chápanie metafyziky, ktorú on považoval za disciplínu zaoberajúcu sa apriórne určenými entitami. A. Michnay je známy najmä tým, že popri Andrejovi Vandrákovi, najvýznamnejšom predstaviteľovi friesovskej filozofie v Uhorsku, bol jedným z pripravovateľov evanjelických učebných osnov zo Zay-Uhrovca. Na lýceu prednášal psychológiu a logiku, teda základné filozofické disciplíny predpísané pre stredné školy. Pravdepodobne on je autorom rukopisnej psychológie uloženej v bývalej lyceálnej knižnici, ktorá vznikla počas jeho učiteľského pôsobenia a ktorá ešte nebola podrobená podrobnejšej analýze.

Fábri, Zsigmondy a Michnay organicky patria do línie filozofie na prešporskom lýceu, ale nie sú doteraz kanonizovanými autormi dejín uhorskej filozofie. Inak je to s Michaelom Gregussom[19], ktorého evidujú nielen dejiny maďarskej ale aj slovenskej filozofie. Greguss bol totiž filozofom, ktorého dielo sa už neviaže iba na školskú, ale aj na verejnú filozofiu, a prvá polovica 19. storočia bola obdobím, kedy sa tieto dve hlavné línie od seba oddelili a väčší význam začala mať verejná filozofia. A v prípade Gregussasa jeho zásah do verejnej filozofie datuje do doby, kedy z Prešova prešiel do prešporského lýcea. Greguss je známy aj tým, že v Prešove mal osobný vplyv na Lajosa Kossutha, hlavného predstaviteľa maďarskej revolúcie. V Prešporku zasa vyučoval Štúrovu generáciu, ktorá ho považovala za vynikajúceho profesora, pre ktorého boli jediným kritériom hodnotenia dôkladné znalosti filozofie. Jeho

[18] O Zsigmondym pozri: *Slovenský biografický slovníkVI*. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 497; *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku I*. Bratislava : Veda, 1987, s. 240 – 241.

[19] O Gregussovom živote a diele pozri najmä: MÉSZÁROS, András: *Greguss Mihály, a filozófus és esztéta* (doslov k prekladu Gregussovej estetiky *Az esztétika kézikönyve/ Compendium aestheticae*, Bratislava : Kalligram, 2000, s. 245 – 263.

pôsobenie je teda dobrým príkladom na to, ako môže byť niekto horlivým maďarským vlastencom, a zároveň tolerantným mysliteľom voči inak zmýšľajúcim študentom odlišnej národnosti.

Z hľadiska školskej filozofie možno Gregussa zaradiť medzi eklektických filozofov, lebo jednak pokračoval v línii osvietenského racionalizmu, jednak akceptoval Kantovu filozofiu a v estetike bol prívržencom F. Bouterweka. Gregussove filozofické prednášky (najmä z metafyziky, ktorú musel povinne vyučovať na základe vtedy prijatých osnov) zostali v opisoch niektorých jeho študentov[20]. Tieto prednášky sa z formálneho hľadiska veľmi nelíšia od Wolffovho systému. Významná však bola jeho rukoväť estetiky[21], ktorá odráža vplyv Bouterweka. Napriek tomu nie je táto učebnica obyčajným kompilátom, ale v mnohých aspektoch originálnym dielom a jej vplyv možno vystopovať nielen u Vandráka, ale aj u syna Michala Gregussa, Ágosta Gregussa, ktorý bol jedným z najvýznamnejších maďarských estetikov druhej polovice 19. storočia. Vo výučbe metafyziky ešte Greguss akceptoval školské predpisy, ale jeho prednášky z teológie predstavenstvo školy zakázalo, pretože interpretoval Bibliu racionalisticky a jeho učebnicu filozofie práva nevydali, pretože vraj obsahovala buričské názory.

Originálnym mysliteľom sa ukázal Greguss mimo školských múrov. Zapojil sa do dobových filozofických sporov o vzťahu reálneho a ideálneho. Tento problém zamestnával nielen maďarských filozofov predrevolučného obdobia, ale aj slovenskú národnú filozofiu po revolúcii. Gregussov spis venovaný tejto otázke však nebol publikovaný pre ideologicko-taktické zámery redakcie akademického časopisu v Pešti, zostal v rukopise[22] a vytlačené exempláre jeho knihy (ktorú zostavil jeho syn po revolúcii) polícia zhabala. Svoj systém (odvodený z gnozeológie) Greguss nazýval „skeptiko-realizmom". Ontologickým pendantom tohto chápania bola interpretácia vzťahu subjektu a objektu

[20] *Metaphysica* (v rukopise A. Sztehla), Rukopisné oddelenie Knižnice MAV, Ms 1311/ Poss. MTAK/1970; *Metaphysica* (poznámky L. Löwa), Rukopisné oddelenie Knižnice MAV, Egyh. és Bölcs. 8 r. 36.

[21] *Compendium aestheticae*. Cassoviae, 1826

[22] *Jegyzetek az álomphilosophiára*. Rukopisné oddelenie Knižnice MAV, Egyh. és Bölcs. 4 – 95.

podľa vzoru psychofyzického paralelizmu a z tejto platformy kritizoval Kanta aj Hegla.

Učitelia filozofie, ktorí pôsobili na lýceu v druhej polovici 19. storočia a na začiatku 20. storočia –Lajos Emericzy, Sámuel Markusovszky a József Albert – sú z hľadiska ich mysliteľského významu zanedbateľní. O ich činnosti možno získať prehľad iba podľa toho, aké učebnice používali. Významné osobnosti fungovali však na teologickej akadémii v Prešporku.

Prešporská evanjelická teologická akadémia sa odčlenila od lýcea v roku 1882 a mala šesť katedier, spomedzi ktorých sa jedna špecializovala na filozofiu, pedagogiku a dejiny náboženstva. Akadémia bola špecifická aj tým, že jej učitelia programovo a systematicky sledovali najnovšie výsledky náboženskej filozofie nezávisle od školskej teológie. V činnosti a publikáciách najvýznamnejších učiteľov tejto doby – István Schneller, László Stromp, Ödön (Edmund) Szelényi – možno preukázať vplyv Schleiermacherovej filozofie, historicko-kritickej školy, liberálnej teológie a duchovedného smeru. Najvplyvnejší zo spomínaných profesorov bol István Schneller, ktorý prednášal filozofiu a teológiu do roku 1895. Potom pôsobil v Kolozsvári ako profesor pedagogiky. Svoj pedagogický systém založený na filozofii nazval „pedagogikou osobnosti". Osobnosť je podľa neho uvedomelou a etizovanou osobou, čo znamená, že v človeku sa prekonaním zmyslového a historického „ja" uvedomí vlastná teleológia. Za týmto systémom sa skrýva hlavne teória hodnôt Károlya Böhma, ktorý pôvodne študoval a krátko aj pôsobil v Prešporku a napokon sa stal tvorcom prvého maďarského originálneho filozofického systému. László Stromp pôsobil na evanjelickej teologickej fakulte od roku 1887, kedy prednášal exegézu a po odchode Schnellera prevzal katedru pedagogiky. Zaoberal sa najmä dejinami pedagogiky, metodikou vyučovania a filozofiou. Osobitne sa zaujímal o diela Melanchtona, Komenského a Apáczaiho. Jeho štúdie o Schleiermacherovi a Kantovi spadajú do oblasti filozofie náboženstva, kde striktne rozlišoval medzi filozofiou a teológiou. Preto bol toho názoru, že metafyzika nemá čo hľadať v teológii a filozofia sa nemôže stať teozofiou. Ödön (Edmund) Szelényi bol profesorom akadémie v rokoch 1909 až 1919. Bol jedným z najznámejších predstaviteľov liberálnej teológie v Uhorsku, ale z nášho aspektu sú najzaujímavejšie

jeho práce z oblasti dejín pedagogiky a školstva ako aj z dejín filozofie. Svoju filozofiu náboženstva vybudoval na základe Schleiermacherovej filozofie a kultúrne fenomény interpretoval podľa vzoru nového idealizmu Rudolfa Euckena. Na rozdiel od novofriesovskej tradície, ktorá mala hegemóniu v evanjelickom myslení Uhorska v 19. storočí, vyzdvihoval úlohu špecifického náboženského poznania a napokon dospel k názoru, že bezprostredné, intuitívne poznávanie zohráva dôležitú úlohu nielen pri interpretácii gnozeologických problémov, ale aj v tejto oblasti. Nedoceniteľné sú tie Szelényiho práce z dejín filozofie, pedagogiky a školstva, v ktorých spracúva názory a činnosť mnohých hornouhorských (najmä spišských) mysliteľov[23].

Literatúra

Dejiny filozofického myslenia na Slovensku I. Bratislava : Veda, 1987.

FUKÁRI, Valéria: *Egy régi alma mater (A pozsonyi ev. líceum és teológiai akadémia utolsó negyven éve. 1882 – 1923)*, Bratislava : Kalligram, 2003.

MARKUSOVSZKY, Sámuel: *A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története kapcsolatban a pozsonyi ág. hitv. evang. egyház multjával*. Pozsony : Wigand F. K. Könyvnyomdája, 1896.

MÉSZÁROS, Ondrej: *Školská filozofia v bývalom Hornom Uhorsku*. Bratislava : Veda, 2008.

MÉSZÁROS, Ondrej: *Dejiny maďarskej filozofie*. Bratislava : Veda, 2013.

Ročenky prešporského evanjelického lýcea z rokov 1852 – 1923.

Slovenský biografický slovník I – VI. Martin : Matica slovenská, 1986 – 1994.

SZELÉNYI, Ödön: *A magyar evangélikus iskolák története a reformációtól napjainkig*. Pozsony : Grafikai Műintézet Wigand K. F., 1917.

SZINNYEI, József: *Magyar írók élete és munkái I – XIV*. Budapest : Hornyánszky, 1891 – 1914.

WURZBACH, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich I – LX*. Wien, 1856 – 1890.

[23] Z tejto oblasti sú to najmä práce *Evangelische Pädagogen und Philosophen in Ungarn*. Miskolc, 1930; *A filozófiai pedagógia magyar úttörői*. Sopron, 1931.

Životný priestor z pohľadu slovenského protestanta v 17. storočí reflektovaný v dobových literárnych prameňoch

Timotea Vráblová

Abstract

Living Space from the Perspective of a Slovak Protestant in the 17th Century as Reflected in Contemporary Literary Sources

The "living space" captured in the poetic composition by the important Slovak Protestant Štefan Pilárik is an inspirational picture of searching for an internal balance in extreme conditions. His poetical composition was exhortative and portrayed a situation of oppression, persecution, and a so-called extraordinarily difficult state of distress. The function of his work was to encourage the reader in managing difficult life situations. This is seen in the form of testimony of freedom from captivity, which is written in the epic part of his text. In the culture of the period, testimony was seen as a "key" to the supernatural opening of a spiritual space in which one could find a similar experience and get to know God in a similar context to those who experienced it. In the literary discourse of the period, this form of testimony fulfilled an important role in building an understanding of togetherness as well as a stabilizing function. It was, after all, connected with the idea of preserving the life of society.

Key words: living space, Ottoman raids, Slovak poetry in the 17th century, Protestant spirituality, testimony

Pojem životný priestor začala podrobnejšie skúmať až psychológia a sociológia v 20. storočí. Humanisticky zameraný psychológ Kurt Levin zaviedol kategóriu „životný priestor" ako podstatný pojem pri skúmaní ľudského správania, vnímania, i psychického stavu[1]. Podľa

[1] Tvarová psychológia (iné názvy: celostná psychológia, geštaltpsychológia, gestaltpsychológia, geštaltizmus) je smer založený na celostnom chápaní psychického

neho vnútorný svet človeka, ako aj jeho správanie ovplyvňuje vonkajšie a vnútorné vnímanie priestoru. To, čo sa deje teraz, sa v istom zmysle spája s „čítaním" a spracovávaním vonkajších a vnútorných podnetov v súčinnosti so skúsenosťami a minulými zážitkami človeka[2]. Na tieto súvislosti upozorňujem len preto, aby sme sa zamysleli nad tým, čo zachytávajú literárne pramene o životnom priestore istých spoločenstiev v predchádzajúcich storočiach. Ako ho ľudia asi preciťovali? Aké špecifické okolnosti a súvislosti určovali jeho vnímanie a správanie u jednotlivcov a kolektívu práve na území dnešného Slovenska? Ako mohlo ovplyvniť a ako determinovalo ľudské myslenie, mentalitu, kultúru slovenského kolektívu v 17. a 18. storočí?

Dňa 3. augusta v roku 1663 bol zajatý Turkami pri Senici Štefan Pilárik, slovenský vzdelanec, básnik a významný evanjelický kazateľ. Svoju nebezpečnú osobnú situáciu opisuje v rozsiahlejšej epicko-reflexívnej básnickej skladbe *Sors Pilarikiana – Los Pilárikovský* (1666)[3]. Skladba má niekoľko častí. Úvodný predhovor a veršovaná *Píseň o zemi uherské*, ako aj tri modlitebné rozjímania *(Rozjímaní)* na konci skladby sú reflexívneho charakteru. V rozsiahlejšej epickej časti autor opisuje udalosti spojené so zajatím, vyslobodením zo zajatia a návratom domov. Prepadnutý bol nepriateľským vojenským oddielom počas vykonávania pastoračnej práce vo svojej senickej farnosti. Pilárik sa vo svojom svedectve zameriava na vykreslenie ukrutného správania tu-

diania; nadradenosť celku nad časťami; psychologické obsahy nevznikajú zložením priestorových alebo časových častí, ale zo zážitku ako celku podľa tvarových zákonov. Pozri: Gestaltpsychológia. In: *Encyclopaedia Beliana*. Zväzok 5. (Galb – Hir). Bratislava : Veda a Encyklopedický ústav SAV, 2008, s. 138; Geštaltizmus. In: KICZKO, Ladislav, et al. *Slovník spoločenských vied*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997, s. 84.

[2] HERGENHAHN, Baldwin Ross – HENLEY, B. Tracy: *An Introduction to the History of Psychology*. Belmont : Wadsword, Cengage Learning, 2014, s. 478 – 479.

[3] Básnická skladba získala v dobovej kultúre pomerne veľkú popularitu, o čom svedčia jej mnohé odpisy.
Text publikujem podľa: BRTÁŇOVÁ, Erika – VRÁBLOVÁ, Timotea: *Cestopisná a memoárová literatúra 16. – 18. storočia.* Bratislava : Kaligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010. Text bol prevzatý z edície Jozefa a Mariána Minárika: *Sors Pilarikiana – Los Pilárika Štěpána.* Bratislava : Tatran, 1989.

reckých vojakov a útrap spojených s odvlečením. Opisuje kraje, ktorými prechádzajú, i stretnutia s rôznorodými osobnosťami. Medzi nimi nachádza aj svojich záchrancov. Po úniku zo zajatia sa k svojim vracia vojnovým územím. Domov sa dostal 7. novembra 1663.

Otomanské nájazdy, obeťou ktorých sa stal aj Pilárik, znamenali pre obyvateľstvo na území Slovenska ťažký útlak. Ľudia žili v neustálom ohrození života, vystavení krvilačnému násiliu, museli bdieť a strážiť a byť pripravení kedykoľvek utekať a skrývať sa. V tejto úvahe sa výlučne sústredím na niekoľko impulzov skladby, ktoré ukazujú, ako tento kritický stav premietol autor do jej poetického priestoru. Čo si všíma vo vonkajšom svete? A ako vnemy zvonka odkazujú na vnútro človeka?

Priestor je bytostný či vlastne je ako bytosť

Hoci Pilárik podáva svedectvo o vlastnej traumatickej skúsenosti, zasadzuje ho aj do širšieho kontextu a v rozprávaní venuje priestor okolnostiam, ktoré sa týkajú celej krajiny a jej obyvateľstva. Naznačuje to už titul a celý úvodný komplex skladby[4]. V ňom na rozsiahlejšej ploche v úvode epickej časti textu, ktorý označil ako *Acces neb Přístup*, pri vykresľovaní ničivej invázie zameriava pozornosť čitateľa na celostný obraz tristnej situácie. Silu pustošenia básnicky zvýraznil tak, že navodil pocit „širokého záberu"; ukazuje rozľahlé územie, ktoré je postupne zasiahnuté ničením.

[4] Text publikujem podľa: BRTÁŇOVÁ, Erika – VRÁBLOVÁ, Timotea: *Cestopisná a memoárová literatúra 16. – 18. storočia.* Bratislava : Kaligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010. Text bol prevzatý z edície Jozefa a Mariána Minárika: *Sors Pilarikiana – Los Pilárika Štěpána.* Bratislava : Tatran, 1989.

Acces.
Neb přístup

Léta Páně tisíciho
šestého šesátého
třetího, srpna měsíce
(Pozoruj, pobožné srdce!),
Bůh pro mrzké nepravosti
do naši uherské vlasti
vyslal houfy připravené
k boji, k válkám spůsobené:
strach, hrůzu křesťanství všeho –
Turka, Tatara litého,
i jiné cizí národy,
co prudké z přívalů vody,
s vozy a jezdci mnohými,
nástrojemi vojenskými.
Kteříž jak přes Dunaj přešli,
k Parkanu, (k) pokrajsku došli.
Tu hned „běda"! slyšáno jest,
Když spadla chlúba, květ i čest
koruny slavné uherské – [5]

Prečo si Pilárik zvolil takýto literárny postup v úvode skladby? Prečo sa nezameral len na dramatické udalosti, ktoré sa dotýkali hrôz, ktoré prežil on sám? Veď rozvádzanie širších súvislostí do istej miery tlmí silu autentického náboja osobnej výpovede.

Angažovanosť jednotlivca v situácii kolektívu však mala v Pilárikovom diele podstatný význam. Bola aj dobovým dôrazom, životným pocitom súvekých ľudí. Pilárikovi nešlo o to, aby sa pripomínaním osobných skúseností poukázalo na jeho vlastné utrpenie. Spomínať sa malo len takým spôsobom, aby posilňovalo aj spoločenstvo, ktoré sa malo s turbulenciami a utrpením vyrovnať.

[5] Tamže, s. 55 – 56.

Cítenie so spoločenstvom a krajinou bolo v súvekej kultúre dôležitou hodnotou, a v takej miere, aká je nám už v dnešných časoch hádam až cudzia. Vzťah ku skutočnosti si jednotlivec totiž nevytváral cez objekty (ja – to), ako to vo veľkej miere poznáme v našej dobe. Jeho svet bol postavený na vzťahoch k subjektom (ja – ty), teda bytostne[6]. Buď ho ovplyvňovali ako aktéri zo vzdialenejšej perspektívy (pozitívne či negatívne), alebo spoluvytvárali jeho osobný priestor (kolektív blízkych ľudí, rodina či duchovné spoločenstvo). Tento princíp sa premietol aj do spôsobu Pilárikovho rozprávania.

Rozprávač sa bližšie identifikuje so svojou duchovnou komunitou. Je preňho bytostnou „bytosťou". Spolu vytvárajú užší, osobný priestor. Oslovuje ju už v úvode prostredníctvom výrazov: „do naší uherské vlasti"; a apelatívom – „pozoruj pobožné srdce!" Jeho kontakt je motivačný: veď ide o súdržnosť v kritickej situácii. Treba im spoločne sledovať, čo Boh robí v krajine (pozoruj pobožné srdce!). Je teda čas vnútorne sa stíšiť napriek turbulentnosti okolností a rozjímať nad situáciou. Prečo? Z úvodnej časti je zrejmé, že autor vníma tristné udalosti ako dôsledok duchovného úpadku v Uhorsku. Čo teda cez situáciu koná a hovorí k jednotlivcom i celku Boh? On bol totiž pre súvekého protestanta vzťahovo najvýznamnejším subjektom, bytosťou, ktorá je prameňom bytia. A vzťah s ním zdieľal nielen individuálne, ale aj spoločne v duchovnom spoločenstve, v Tele Kristovom.

Nuž a krajina? Aj v básni je chápaná ako vzácna bytosť. Samozrejme, obrazne. Starý archetypálny obraz krajín a miest ako bytostí umožňoval súvekým autorom rozmýšľať o ich identite, kladných i záporných vzorcoch správania. Pilárik použil tento osvedčený motív – topos, keď poznamenáva, že krajina sa mení na zneuctenú ženu – „spadla chlúba, květ i čest / koruny slavné uherské". Ak rozmýšľame o význame tohto obrazu, siahame k jeho archetypálnej podobe. V tejto súvislosti si treba položiť otázku, ako sa zmenili vzorce správania ľudí po tomto znásilne-

[6] Zámerne používam termíny moderného filozofa a psychológa Martina Bubera, nie preto, že by sa jeho teoretické uvažovanie spájalo s výskumom barokového obdobia. Jeho úvahy však umožňujú premostiť priestor, v ktorom sa naše myslenie môže stretnúť s tým, ako uvažovala baroková „vzťahovo" zameraná spoločnosť. Pozri: BUBER, Martin: *I and Thou*. New York : Charles Scribner and Sons, 1958.

ní? Ako sa vnímali a rozvíjali vzťahové mechanizmy v komunite? Čo bola ešte komunita (ako znásilnená bytosť) schopná cítiť, vnímať a na čo dokázala po opakovaných traumatických skúsenostiach ešte reagovať?

Princíp sledovania vzdialených aktérov

V bytostne chápaných vzťahoch si človek v kontakte s inými uvedomuje „proxemiku". Vnímanie vzdialenosti v perspektíve komunikácie bol spôsob, ako sa zrozumiteľne vyjadriť. Navyše, uvedomovanie si osobného a spoločného malo v protestantskej spiritualite dôležitý význam pri rozmýšľaní o životných okolnostiach v spojitosti s hľadaním osobnej a kolektívnej zodpovednosti pred Bohom. Aj v duchovnej literatúre sa žánrovo a výrazovo odlišujú kázne, piesne či modlitby venované osobnému alebo spoločnému životnému priestoru človeka.

Postavy, ktoré si Pilárik všíma zo vzdialenejšej perspektívy, neplnili úlohu hlavných protagonistov, no pomocou nich vyjadroval predstavu o dôležitom a rozsiahlom životnom horizonte; o jeho ľudských i duchovných dimenziách. Vzdialenejší vzťah je v texte zaznamenávaný napríklad v spojitosti s aktérmi diania v širších spoločenských súvislostiach – vo vyššie citovanom texte z úvodu skladby obrazmi nepriateľov a obrancov krajiny (uhorská šľachta s vojskom, teda vodcovia krajiny). Čitateľ tak môže sledovať dianie v celostnejšej perspektíve. O aktéroch autor hovorí tak, ako keby ich pozoroval na „hracom pláne". Prečo si zvolil odstup v stratégii rozprávania?

Vnímanie vzťahovej vzdialenosti je súčasťou procesu, v ktorom si autor i príjemca hľadajú oporné body, aby sa zorientovali v životnom priestore. Obrancovia krajiny, podobne ako nepriateľ, sú aktérmi udalostí, ktoré zasahujú krajinu i osobný priestor jednotlivcov. Bežný človek však nemá možnosť ovplyvniť ich konanie alebo zastaviť dôsledky ich činov. Preto si hľadá vlastnú rovnováhu i životné riešenie v bezpečnom zhodnotení situácie zo vzdialenejšej perspektívy.

Správanie aktérov symbolicky znázorňuje stav krajiny, jej „duchovnú klímu". Je teda predmetom vážnej duchovnej reflexie už v úvode skladby. V protestantskom chápaní by mala reflexia tohto stavu vyústiť do konštruktívnej reakcie: človek sa spojí s Bohom, zdrojom bytia,

a s tým, čo predstavuje Boží nadprirodzený zámer[7]. Otázka obrany krajiny sa môže teda stať predmetom modlitebného príhovoru[8]. Pri vzdialenejšej perspektíve vnímania aktérov mal príjemca možnosť zachovať si emocionálny odstup od tlakových udalostí, mohol predložiť situáciu Bohu s istou objektivitou. Odstup bol znakom dobovej predstavy primeraného štýlu, keď sa hovorilo v mene krajiny, komunity. Podobný spôsob prejavu možno sledovať aj v orodovne ladených modlitbách a cirkevných piesňach protestantov zameraných na príhovor za okolnosti, ktoré súviseli so spoločným, teda širším priestorom (krajina, panovníci, vodcovia).

Sledovanie Slova v slove

Aj znázornenie Božieho konania je v súvislosti s „vecami krajiny" koncipované v objektívne ladenom štýle. Pilárik pritom navodzuje predstavu, akoby udalosti boli dôsledkom Bohom vyslaného Slova: súdneho verdiktu, ktoré je reakciou na neblahý duchovný stav. Pri vykresľovaní diania autor volí výrazové prostriedky tak, aby vytváral alúzie na Písmo. Vyjadrenia ako „houfy připravené k boji, cizí národy, co prudké z přívalů; vozy z jezdci..." síce dynamicky a presvedčivo opisujú autentickú scénu nájazdov, no autorovi nejde o to, aby pozornosť čitateľa zaujal len expresivitou obrazu. Vedie ho k hľadaniu duchovných súvislostí, a to práve cez kontakt s Písmom. Vybrané prostriedky a výrazy zároveň odkazujú na niektoré žalmy a na starozmluvné prorocké knihy (napríklad Knihu proroka Izaiáša, či na tzv. Žalospevy proroka Jeremiáša). V literárnej kultúre starších období dejín nebolo ničím

[7] V tejto spiritualite sa totiž zdôrazňoval biblický model tzv. všeobecného kňazstva. To znamenalo, že každý veriaci bol sám zodpovedný za svoj duchovný život a za napĺňanie Božieho povolania. Ako príslušník „kráľovského kňazstva" mal tiež pôsobiť vo svojom prostredí, posväcovať ho modlitbami, chválami a zvestovaním Božieho Slova. Pozri: VRÁBLOVÁ, Timotea: *Hymnografické pramene a motlitebníky z hľadiska formovania kultúrnej a religióznej identity slovenského evanjelického spoločenstva v 17. – 18. storočí*. In: *Pramene k duchovným dejinám Slovenska.* Martin : Slovenská národná knižnica, 2011. Dostupné na: http://www.snk.sk/?CF2.

[8] K tomuto autor explicitne vedie čitateľa v reflexívnych častiach skladby.

výnimočným pracovať s výrazovým materiálom iných textov, ktoré si autor s určitým zámerom vybral ako predlohy alebo inšpiračné zdroje. Úlohou čitateľa bolo dešifrovať predlohy (pretexty), pretože práve odkaz na iné texty bol zvyčajne aj významotvorný. Platí to aj v tomto prípade. Pilárik si vybral typy biblických textov, ktoré vypovedali o duchovnej vojne, Božích súdoch a poukazovali na stanovisko Boha a ľudí v takýchto situáciách. Pre čitateľa Pilárikovho textu sa referenčné texty stali ďalším zdrojom pre reflexiu. Boli tiež inšpiráciou k tomu, ako sa modliť za situáciu v krajine. V tejto súvislosti však spomeniem, že citovaný text pripomína aj iné, slovenské lamentačné texty, ktoré opisovali katastrofy, vojenské konflikty alebo aj priamo aj vpády Otomanov. Na porovnanie uvádzam časť textu lamentačnej piesne *V velkej žalosti sme položeni* anonymného autora z evanjelickej rukopisnej bohoslužobnej knihy, tzv. *Bystrickej agendy* zo 17. storočia:

1 V velkej žalosti sme položení
v tomto márnem svete,
jak Jeremiáš byl jest oznámil,
lidu židovskému:

2 Spamatuj, Pane, k tobe voláme,
na naše vzdýchání,
pohlédniž na nás a bojuj za nás,
neb k tobe voláme.

3 Neb sú již od nás naše očizny
Turkom v ruce prišli
a v domích našich lidé meškají,
kterýmž reč neznáme.

4 Od otcov našich již sme zůstali,
v sirotstvo sme prišli
a naše matky mnohé zůstali
núznymi vdovami.

[...]

8 Velkou žalosťou můžeme oznámit
našich otcov viny,
kterí, když žili, na nás prnesli
jejich prestúpení.

[...][9]

S náznakmi lamentačného štýlu pracuje Pilárik zámerne. Bol primeraný téme vojny. Autor ho však využíva aj ako odkaz na súveký kontext duchovnej poézie. Tak vlastne čitateľa mobilizuje. Lamenty sa totiž v 17. storočí medzi slovenskými evanjelikmi bežne používali pri spoločných modlitbách za stav v krajine[10]. Odkaz na žáner mohol byť teda tiež významotvorným spôsobom, ako autor nabádal čitateľa k tomu, aby obdobne aj on vstúpil do duchovného boja; prihováral sa pred Bohom za krajinu a zástupne sa kajal za jej duchovný úpadok. Do záverečnej časti skladby vložil Pilárik reflexívny text na témy *Dekalógu*. Prostredníctvom neho otvorene mobilizuje spoločenstvo k modlitebnému boju za duchovnú obnovu v krajine.

Osobný priestor vo vonkajších a vnútorných vzťahoch

Internalizácia podnetov vonkajšieho prostredia na obraz symbolického charakteru je typicky protestantským spôsobom introspektívneho vnímania priestoru, ktoré sa spájalo s predstavou spojenia človeka a Boha v dialógu; v čítaní Slova v situáciách a okolnostiach.

Vo svojom položení Pilárik ako zajatec vníma rozľahlý fyzický priestor, ktorým prechádza, ako dejisko duchovného konfliktu, v ktorom sa stretáva i prelína pozemský a nadzemský svet. Veď s vojnou je

[9] Text citujem podľa vydania *Citara svätých. Antológia zo slovenských prameňov cirkevných a duchovných piesní 16. – 18. storočia.* Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014, s. 50.

[10] PETRÍK, Ján: *Dejiny slovenských evanjelických a. v. služieb Božích.* Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1946, s. 119.

v osobnej rovine konfrontovaný každý jedinec, navyše Pilárik aj ako duchovný: „Turků sme postretávali. / ‚Pope, pop', na mně brekali, // svými mečmi fechtujíce, zamordovatichtějíce."[11] „On slyšíc to, rozzlobil se, / spátkem se mnou obrátil se, / bijíc, hrozíc sečím hlavy, / smrdutý pes a vlk dravý. / Bezpochyby anjel Páně / zastavil ho nenadále."[12]

Priestor vonkajší a vnútorný sa teda spája v procesoch, v ktorých si jednotlivec zhodnocuje udalosti a hľadá vlastnú orientáciu v okolnostiach. Aj v citovanom texte môžeme vnímať dimenzie, ktoré poukazujú na tento priebeh. Kumulácia slovies naznačuje intenzitu agresie, divosť a krutosť nepriateľov. Samozrejme, je aj obrazom fyzického a vnútorného psychického nátlaku na obete. Prirovnanie nepriateľa k psovi a vlkovi navodzuje vizuálnu predstavu dorážania do obete. Zároveň však už naznačuje, že rozprávač si hľadá psychický oporný bod v situácii, ktorú hodnotí. Veď si už dokáže uvedomiť symbolický príznak udalosti.

Vlk a pes sú symbolmi, ktoré odkazujú na duchovný svet[13]. Nesú charakteristiku démonských bytostí, ktoré stoja v pozadí správania vojaka. Duchovný boj je v tomto prípade naznačený nebeským zásahom, prítomnosťou anjela. Autor tento vnútorný posun vyjadruje aj zmenou rozprávačského tempa: kontrastom medzi pocitom rýchlych deštruktívnych podnetov a náhlym zastavením – no nielen zastavením ataku, ale akoby aj vnútorným upokojením zajatca.

Záznam autentickej udalosti zvykol v aj naratívoch plniť funkciu istého „významového atribútu", pomocou ktorého autor poukazoval na aktivitu neviditeľného duchovného sveta:

---

[11] BRTÁŇOVÁ, Erika – VRÁBLOVÁ, Timotea: *Cestopisná a memoárová literatúra 16. – 18. storočia.* Bratislava : Kaligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010, s. 60.

[12] Tamže, s. 62 – 63.

[13] V kresťanských prameňoch mohol pes symbolizovať nekontrolovateľný hnev, alebo i démonské hordy, ktoré sa snažia poľovať na duše ľudí. Pozri: BIEDERMAN Hans: *Dictionary of Symbolism. Cultural Icons and the Meaning behind Them*. New York : Meridian, 1994, s. 98.
V kresťanskej ikonografii je vlk symbolom Satana, ktorý zákerne ohrozuje stádo. Pozri Evanjelium podľa Jána 10.

Než nemohli sme společně
rozmlúvat, potěšovat se,
neb ti krkavci bránili
korbáčmi, s pestmi v tvář bili.[14]

Pilárik tu opisuje dramatickú skúsenosť pri stretnutí s tatárskou vojenskou jednotkou. Zajatci obidvoch skupín sa snažili medzi sebou komunikovať. Vojaci im v tom však surovo bránili. Voči vľúdnym prejavom zajatcov, ich túžbe po blízkosti a spolupatričnosti autor kontrastne zobrazuje krutosť nepriateľa. Hoci vyjadruje autentickú skúsenosť, v pláne rozprávania ide o významovo viacrozmerný symbolický obraz Slova: prejavy zajatcov sú vlastne motívmi – toposmi, ktoré označujú utešovanie. Význam útechy sa v súvekom vnímaní spájal aj s biblickými konotáciami[15]. Autorovi teda nešlo len o vyjadrenie významu psychickej podpory. Útešný prejav v dobovom chápaní mohol mať význam šírenia Božieho Slova. Bol teda príznakom spojenia človeka s Bohom v kritickej situácii. Napokon podľa biblického podania proroci (teda tí, ktorí Božie Slovo prinášajú) nielen napomínajú, varujú, ale aj utešujú[16]. Aj symbolický obraz nepriateľa ako krkavca je spojený s naznačenými významovými súvislosťami. Znázorňuje prítomnosť démonov. Krkavci v tomto obraze sú tí, ktorí násilne uchvacujú Božiu poživeň, – mannu, Slovo. Autor teda poukazuje na strategický cieľ duchovného nepriateľa. Nerabuje len to, čo je podstatné pre fyzické prežitie, snaží sa uchvátiť to, čo je podstatné pre život ducha. Pilárikov obraz bol teda aj apelatívom k príjemcovi hľadať v tlakovej situácii vhodnú stratégiu či v postoji alebo v modlitbách.

Realistické vnímanie okolností podľa súvekého chápania neposkytovalo jedincom plnohodnotnú predstavu o dianí, redukovalo totiž jeho význam o dôležitý duchovný presah. Pilárik preto navodzuje v rozprávaní povedomie prítomnosti duchovného sveta. Bol to záro-

[14] BRTÁŇOVÁ, Erika – VRÁBLOVÁ, Timotea: *Cestopisná a memoárová literatúra 16. – 18. storočia.* Bratislava : Kaligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010, s. 59.

[15] Napríklad v starozmluvných knihách žalmov, Knihy proroka Izaiáša, ale aj z novozmluvných evanjelií.

[16] Napríklad Kniha proroka Izaiáša 61.

veň spôsob, akým súvekí autori vyjadrovali pocit, že človek aj v ťažkých životných situáciách nadobúda vnútornú stabilitu. Rozlišovanie, kto z duchovného sveta (Boh či diabol) stojí v pozadí ľudských činov alebo okolností, znamenalo zamerať sa na to podstatné v situácii. Podľa súvekého vnímania bola práve orientácia v duchovnom priestore dôležitá pre to, aby ju človek zvládol.

Spájanie nebeského a pozemského vo vnútri človeka bolo podstatnou stratégiou aj pre udržanie vedomia nádeje a prežitia. Vychádzalo z viery a presvedčenia, že vonkajší priestor a okolnosti sú nadprirodzeným spôsobom transformovateľné a človek dostáva dostatok síl k tomu, aby sa flexibilne vyrovnával so svojím životným priestorom. A to aj v krajných situáciách. Napríklad ako zajatec mal byť Pilárik predaný do otroctva. No v prípade, že by nebol plánovaný obchod úspešný, hrozilo mu, že bude sťatý. Pilárik podľa všetkého v situácii vnútorne netápa. Má vnem, predstavu o riešení: „má žádost byla srdečná, / aby Bůh, tá múdrost věčná / mne dal u Turka milosti, / své lásky také nalézti, / jakovej u faraona / našla věrnost Jozefova.“[17] Autor na celej ploche narácie skladby pracuje s tempom reči. V tomto úseku je tok rozprávania príznakovo pokojný, čím evokuje vyrovnanosť. Tému naznačeného dialógu s Bohom (príznak Božej prítomnosti) anticipuje vnútorný vnem, ktorý je vyjadrený odkazom na Písmo. V súvekom chápaní „čítanie“ Slova v životnom priestore bolo nadprirodzeným aktom, vnuknutím Ducha Svätého. Preto aj Pilárikova špecifická modlitba v duchu Písma je už v istom zmysle reakciou na to, ako vníma Božie vedenie v daných okolnostiach.

Stratégia „prekonávania močarísk“

Pri „čítaní“ Slova v životnom priestore bola dôležitá aj topografia. Samozrejme, aj v symbolickom význame. Obraz močaristého terénu súvisí s archetypálnou predstavou neschopnosti či nemožnosti zvládať život. Močarisko je miestom padania, strácania síl. Asociuje depresív-

[17] BRTÁŇOVÁ, Erika – VRÁBLOVÁ, Timotea: *Cestopisná a memoárová literatúra 16. – 18. storočia.* Bratislava : Kaligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010, s. 62.

ne položenie, smerujúce k beznádeji a smrti. V Pilárikovom rozprávaní je jednou z traumatickým skúseností na ceste do zajatia. Autentický zážitok má však v príbehu aj hodnotu podobenstva. Naznačuje dôležité životné stratégie. Napríklad ako sa v bežnom živote vyrovnávať s extrémnou záťažou. Hoci i tým, že nájdeme dominantu v životnom priestore, o ktorú sa dá mentálne opierať a smerovať k nej.

Na ceste močariskami musel Pilárik prekonávať extrémnu fyzickú i psychickú záťaž. Zmienky o nej sú však len implicitne zakomponované (bez konkretizácie) do obrazu vnútorného procesu, ktorý autor zjavne považuje za podstatnejší než realistické detaily o útrapách. Jeho intenciou je totiž zamerať sa na vyšší význam udalostí, čo sa v literárnej rovine textu prejavuje vnášaním kontemplatívnych prvkov do výpovede:

Klesal a padal jsem těžce,
na koně opírajíc se.

Tatar viděl zemdleného,
(ne slepý, tovariš jeho),
ač nemnoho mi zhovíval,
však předce oddechnutí dal.
Tu mně posilnila sladká
kříže Kristova památka:
kterak on na svém ramení
nesl až do unavení
na příkrů horu Golgata,
kdež byla zločinců stráta,
na kteréž vysvobození
svět dosáhl, i spasení,
že i mně shůry nastane
z vazby sproštění žádané.[18]

[18] BRTÁŇOVÁ, Erika – VRÁBLOVÁ, Timotea: *Cestopisná a memoárová literatúra 16. – 18. storočia.* Bratislava : Kaligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010, s. 61 – 62.

Pri dešifrovaní významov textu sledujeme autorovu minuciózu prácu s detailami. Výrazy ako napríklad *zemdlený, klesal* a *padal*, navyše s prívlastkom *těžce*, naznačujújeho spojenie s evanjeliovými textami, zaznamenávajúcimi „krížovú cestu" Krista: kľúčové motívy (Golgota), výrazy vyjadrujúce fyzickú preťaženosť Pilárika ako zajatca – klesanie a padanie (pod krížom), obraz krutého vojaka na scéne, ktorý však uľahčí väzňovi bremeno (Kristovi pomáha niesť kríž Šimon z Cyreneje, Pilárik získal čas oddychu, ktorý však využíva na to, aby ho z bremena posilnil sám Kristus).

Vzťah s pretextami má evokovať silnú intenzitu utrpenia hrdinu. A tiež navodiť predstavu, ako prebiehal vnútorný proces, dialóg s Bohom, ktorý mu bol oporou pri vyrovnávaní sa s fyzicky i psychicky extrémnymi podnetmi. Autor sa pritom nesnaží zdôrazňovať len utrpenie, sústreďuje sa na vzťahové spojenie, blízkosť s Kristom. Dôraz na blízkosť autor posilňuje aj zmienkou o *sladkej kříže Kristovi památky.* Ide o výraz, ktorý sa bežne vyskytoval v textoch subjektívne ladených modlitieb, cirkevných a duchovných piesní. Odkaz na tieto žánre tiež vyvoláva asociácie na charakter dialógu s Bohom. Spomínaný výraz sa totiž väčšinou používal v milostnej alebo útešnej duchovnej poézii.

Je však východiskom z beznádeje močarísk hľadanie útechy v Bohu? Pilárik naznačuje, že človek v tomto položení potrebuje vidieť v priestore aj dominanty – vrchy. Podľa biblického podania vrchy sú miesta, na ktorých sa prejavuje duchovná moc. Na mieste je teda otázka: ktorá moc ovládne priestor? Vrchy – dominanty kraja – mohli slúžiť aj démonským silám, preto sa v Písme objavujú zmienky o tom, že vrchy sa klonia pred Božím majestátom[19]. Pilárik vykladá udalosť s dvojnásobným významom: Golgota je vyvýšeným miestom útrpnosti a poníženia, naznačuje pokorujúci stav hrdinu; ako zajatec má aj Pilárik status podobný väzňom. Motív Golgoty je však v kresťanskom ponímaní aj miestom najväčšieho víťazstva. Na jej vrcholku sa zvrchovane prejavila Božia moc, spásy, teda vykúpenia a vyslobodenia. Nad močariskom beznádeje sa vypína ako oporný bod. K tejto významovej konotácii smeruje aj celý hrdinov príbeh: vyslobodenie zo zajatia.

[19] Pozri napríklad v starozmluvenej Knihe proroka Habakuka 3: 3 – 6.

Na záver

Vzťahový mechanizmus (ja – ty – Boh) u protestantov podporoval existenciálne zažívanie priestoru; proces, v ktorom sa spája to, čo sa deje vonku (v prirodzenom a nadprirodzenom svete), s tým, čo sa deje vo vnútri človeka. Svoj autentický príbeh Pilárik označuje ako ilustráciu Slova, ktoré naznačil v úvodnom motte skladby (Skutky apoštolov 12, 7 – 9)[20]. Jeho význam vyjadruje napokon aj titul. Vyplýva z neho aj žánrové zameranie skladby. Je svedectvom, ktoré má útešnú i exhortatívnu funkciu. Útešnú preto, lebo poukazuje na nádej a východisko z ťažkého položenia. Exhortatívnu preto, lebo podnecuje príjemcu k tomu, aby si aj on sám budoval dôveru voči Bohu. Skladba je určená na rozjímanie o vyslobodení a o zmene ťažkého údelu. Pilárikov osobný príbeh v nej slúži najmä ako ilustrácia toho, čo vyjadruje hlavná téza: že „osud" jednotlivca i krajiny sa môže zmeniť Božím zásahom.

Literatúra a pramene

PILÁRIK, Štefan: *Sors Pilarikiana – Los Pilárika Štěpána.* (Žilina, Dadan, 1666). In: BRTÁŇOVÁ, Erika – VRÁBLOVÁ, Timotea: *Cestopisná a memoárová literatúra 16. – 18. storočia.* Bratislava : Kaligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010.

V velkej žalosti sme položeni (rkp. Bystrickej agendy zo 17. storočia). In: *Citara svätých. Antológia zo slovenských prameňov cirkevných a duchovných piesní 16. – 18. storočia.* Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014, s. 50.

BIEDERMAN Hans: *Dictionary of Symbolism. Cultural Icons and the Meaning behind Them.* Preložil James Hulbert. New Yourk : Meridian, 1994.

[20] „‚Vstaň, Petře, podvaž obuv svú,‘ / Řekl anjel, ‚a poď za mnú.‘ / Vstal, přešliprvní ulici / obojí stráž jedné noci.// Nyní jsem to vpravdě poznal, / že sám Bůh anjela poslal, // který mne žaláře sprostil, / v den soužení neopustil. // Přispěj, můj drahý Ježíši, / mé kochání nejmilejší". BRTÁŇOVÁ, Erika – VRÁBLOVÁ, Timotea: *Cestopisná a memoárová literatúra 16. – 18. storočia.* Bratislava : Kaligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010, s. 54.

BUBER, Martin: *I and Thou.* Preložil Ronald Gregor Smith. New York : Charles Scribner and Sons, 1958.

HERGENHAHN, Baldwin Ross – HENLEY, B. Tracy: *An Introduction to the History of Psychology.* Belmont : Wadsword, Cengage Learning, 2014.

PETRÍK, Ján: *Dejiny slovenských evanjelických a. v. služieb Božích.* Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1946, s. 119.

VRÁBLOVÁ, Timotea: *Hymnografické pramene a motlitebníky z hľadiska formovania kultúrnej a religióznej identity slovenského evanjelického spoločenstva v 17. – 18. storočí.* In: *Pramene k duchovným dejinám Slovenska. Zborník štúdií a dokumentov k problematike vydávania edície Pramene k duchovným dejinám Slovenska.* Martin : Slovenská národná knižnica, 2011. Dostupné na: http://www.snk.sk/?CF2.

Reformácia ako vplyv mentálnej a duchovnej zmeny na slovenské jazykové prostredie

Pavol Žigo – Zuzana Hargašová[1]

Abstract

Linguistic Changes Related to Five Centuries of the Reformation

The aim of this article is to characterize the social and linguistic situation within the Protestant environment from the 16th to 19th centuries on the territory of modern-day Slovakia. The focal constituent of the article is represented by information about the influence of spiritual and mental change – i.e., of the Reformation – upon the development of national languages and in particular upon secular and religious education in the Slovak language. The analyses of the individual issues of religious texts, and of the first scholarly descriptions of the language of their users in the Pre-Standardization period, indicate a functional unification of language and its resulting codification.

Key words: History of the Slovak language, the Reformation, the linguistic situation, Slovakized Czech, the stabilization of the norm, language system descriptions, codification

Päťsto rokov reformácie, ktoré si v tomto roku pripomíname, bolo zložitým obdobím formovania nového myslenia, zápasov, obrán aj vývinu, ktorý sa odkláňal od dovtedajšieho konzervativizmu a ovplyvňoval nové ponímanie duchovného sveta. Reformáciu možno plným

[1] Autorkou časti *Zpráva Písma Slovenského* (1696) od Tobiáša Masnicia, *Rudimenta Grammaticae Slavicae* (1704) od Daniela Krmana a *Grammatica Slavico-Bohemica* (1746) od Pavla Doležala je Zuzana Hargašová autorom ostatnej časti príspevku je Pavol Žigo.

právom označiť za spúšťací mechanizmus zmien mentálnej a duchovnej sféry ľudstva, ale aj za vplyv na vývin jazykov. Práve tejto sfére venujeme naše riadky, ktorými chceme pripomenúť päťsto rokov vývinu slovenčiny v evanjelickom prostredí a zamyslieť sa nad základnou myšlienkou reformácie, aby sa Slovo stalo každému zrozumiteľné v jeho rodnom jazyku. Význam reformácie bol z pohľadu Slovákov významný aj v tom, že nahrádzala chýbajúce kultúrne či duchovné centrum, ktoré by sa v tom čase zameriavalo na rozvoj materinskej kultúry, materinského jazyka. Zástupnú úlohu, najmä po založení Karlovej univerzity, t. j. ešte pred reformáciou, v tejto oblasti preberala čeština.

Všeobecné východiská a podnety

Nástup reformácie na začiatku 16. storočia možno právom považovať za impulz zmien, ktoré sa odrazili aj v jazykovej sfére. V našom príspevku si ju chceme všimnúť práve z hľadiska vplyvu na rozvoj jazyka na slovenskom jazykovom území a zamerať sa najmä na odraz mentálnych zmien do jazyka, nie na teologickú stránku problematiky; odmietame vnášať do tohto kontextu akékoľvek interkonfesionálne napätie. Vychádzame zo základnej myšlienky, že reformácia bola významným teologicko-spoločenským hnutím, ktoré v období raného novoveku zasiahlo do dejín a myslenia takmer celého európskeho kontinentu. Prekročilo rámec teológie a náboženského života a významne ovplyvnilo duchovný aj materiálny život obyvateľstva. Reformácia posunula stredoveký dogmatizmus a konzervativizmus uvoľnením priestoru na odlišné vnímanie náboženstva a vzdelania, stimulovala rozvoj jazyka v tom, že posilnila jeho spoločenskú funkciu a prijala za svoj atribút vzťah k Slovu tým, aby sa stalo každému zrozumiteľným v jeho rodnom jazyku. Túto ideu preferovali všetci reformátori – od samotného Martina Luthera, Jána Kalvína, Martina Bucera, Filipa Melanchtona cez ich stúpencov a šíriteľov myslenia. Intenzívny obrat v takto ponímanej duchovnej orientácii obyvateľstva spôsobila reformácia aj na území dnešného Slovenska a vo veľkej miere ovplyvnila rozvoj tunajšieho jazyka v jeho verejných funkciách.

Jazyková situácia sa na prelome 15. a 16. storočia na území dnešného Slovenska vyznačovala množstvom nejednotných útvarov a jazykom verejného styku bola latinčina. V oveľa menšej miere sa v hospodárskej oblasti používala nemčina a čeština, oveľa menej jazyky okrajových území po slovensky hovoriaceho obyvateľstva. Do unifikačných tendencií domáceho, zrozumiteľného jazyka, zasiahla reformácia tým, že nahradila chýbajúce domáce kultúrne či duchovné centrum, v ktorom by sa sústreďovali vzdelanci so zameraním na šírenie jazyka, zrozumiteľného domácemu obyvateľstvu. Túto úlohu v hospodárskej aj administratívnej sfére postupne, a to najmä po založení Karlovej univerzity, ešte pred reformáciou preberala čeština. Vplyvov na šírení Lutherovo učenia bolo v Uhorsku prvej polovice 16. storočia viacero: zásluhu na šírení tohto kresťanského myslenia mali vládnuce kruhy a hospodárske väzby územia dnešného Slovenska so stredoeurópskymi hospodárskymi a duchovnými centrami a vo veľkej miere ho okrem kráľovského dvora ovplyvnili kontakty s nemeckými mestami a diplomatické kontakty s vtedajším Nemeckom. Strediskom reformačných myšlienok sa začiatkom 16. storočia stal kráľovský dvor v Budíne s významnou podporou markgrófa Juraja Brandenburského. V tomto prostredí sa sformovalo aj východisko vzdelávania v ideách reformácie zásluhou učiteľov budínskych škôl (Simon Grynaeus, Vít Windsheim, kňazi Joan Henckel a Conrad Cordatus). Šírenie reformácie na území dnešného Slovenska malo v 16. storočí výraznú podporu aj v mestskom vzdelaneckom prostredí, kde v tom čase žila nemecká menšina, ktorá aktívne ovplyvňovala spoločenský život. Rozvojom baníctva sa upevňovalo jej hospodárske, jazykové aj konfesionálne postavenie najmä v stredoslovenských banských mestách Kremnica, Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Nová Baňa, Ľubietová, Pukanec a v ich okolí, t. j. na území, ktoré bolo venom kráľovnej Márie. Vo výraznej miere prenikali reformačné myšlienky aj na územie dnešného východného Slovenska, do miest Bardejov, Levoča, Prešov, Košice a Sabinov. Šírenie reformácie na spomenutom území pozitívne ovplyvnilo aj štúdium mladých vzdelancov na univerzite vo Wittenbergu a ich zásluhou myšlienky reformácie – Martina Luthera a Filipa Melanchtona – prenikali už začiatkom druhého desaťročia 16. stor. K prvým šíriteľom týchto myšlienok patrili v roku 1522 Martin Cyriak z Levoče, Ju-

raj Baumhaeckel a Matej Thomae z Banskej Bystrice[2]. Počet študentov pochádzajúcich z územia dnešného Slovenska vo Wittenbergu stúpal a po ich návrate do domáceho prostredia výrazne posilňoval reformačné myšlienky.

Meno Martina Luthera je s územím dnešného Slovenska späté s rokom 1520, v ktorom učiteľ Tomáš Preisner v kostole v dedine Ľubica na Spiši prečítal 95 Lutherových reformačných téz. Z roku 1521 sa zachovali údaje o zaslaní Lutherových spisov do stredoslovenského banského mesta Banská Štiavnica, v ktorom malo nemecké obyvateľstvo silnú oporu. Rokom 1522 je datovaná správa pisára Frankfordinusa z neďalekého banského mesta Kremnica notárovi Jurajovi o Lutherovom vystúpení, v tom istom roku si magistrát významného stredoslovenského banského mesta Banská Bystrica žiadal zo Sliezska kazateľa Šimona Bernhardta, ktorý kázal v reformačnom duchu. V Banskej Bystrici, v neďalekom meste Zvolen a v Kremnici v Lutherovom duchu pôsobili kazatelia Conrad Cordatus a Ioan Cresling. V stredoslovenskej oblasti Liptova sa k reformácii hlásili mestá Nemecká Ľupča (teraz Partizánska Ľupča) a Ružomberok, postupne aj širšie okolie miest Trenčín a Žilina. Na východnom Slovensku bolo významným strediskom reformácie mesto Bardejov, kde pôsobili kazatelia Wolfgang Schustel a Izaiáš Lang. S východoslovenskou metropolou Košice je späté pôsobenie magistra Achaciusa, v Bánovciach nad Bebravou v reformačnom duchu kázal Bazil Modonius a reformačné myšlienky prenikli aj do uhorských stolíc Gemer a Spiš a na východ Slovenska. Modonius študoval od roku 1529 vo Wittenbergu, potom v Bratislave a tiež aj v Banskej Bystrici. Jeho študentské pôsobenie vo Wittenbergu sa prelínalo so štúdiom Leonarda Stöckela. Obaja boli študentami Filipa Melanchtona a Martina Luthera. Prvou stopou po zavedení domáceho jazyka v evanjelických bohoslužbách je kázeň farára Modonia v Bánovciach nad Bebravou v roku 1525.

[2] HAJDUK, Andrej: *Počiatky reformácie na Slovensku*. Evanjelický posol spod Tatier, 80, 2009, č. 9, s. 13.

Vzťah jazyka, konfesie a vzdelania

Reformácia bola začiatkom 16. storočia podnetom na rozvoj vzdelania, školstva a gramotnosti. Už začiatkom 17. storočia je z územia dnešného Slovenska zaznamenaných 25 škôl: 1517 Bardejov, 1519 Banská Štiavnica, 1520 Ľubica, 1521 Prešov, 1522 Banská Bystrica, 1525 Košice a na území dnešného východného Slovenska spišské a šarišské mestá, na západoslovenskom území okolie Trenčína a Žiliny. Išlo o výrazné ohlasy v jazykovo nejednotnom Uhorsku 16. storočia na nový fenomén, vyplývajúci z konfesionálnej podstaty postavenia jazyka v jeho verejnej funkcii. Toto spojenie viery s domácim – všetkému obyvateľstvu zrozumiteľným jazykom – sa v porovnaní s latinčinou stalo novým silným integračným činiteľom. Nešlo tu len o územie slovensky hovoriaceho obyvateľstva, ale aj o ďalšie relevantné a slovenskému jazykovému prostrediu areálovo blízke oblasti vtedajšieho Uhorska s obyvateľstvom, ktorého materinským jazykom bola nemčina a maďarčina. Účinným prostriedkom na zmenu duchovnej paradigmy stredovekej náboženskej dogmatiky sa stala zrozumiteľnosť domáceho jazyka ako funkčného a vysoko účinného prostriedku verejného pôsobenia na veriacich – modernou terminológiou povedané „jednoduchých používateľov“

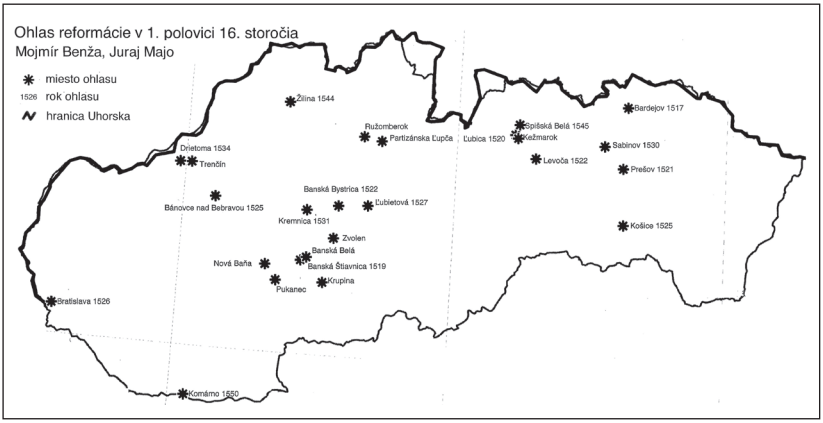

Obr. 1

Novovzniknuté evanjelické zbory v 16. storočí na území dnešného Slovenska podľa Historického atlasu Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 2011, s. 21.

Obr. 2

Evanjelické školstvo v 16. storočí podľa Historického atlasu Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 2011, s. 26.

jazyka. Tieto okolnosti viedli k zakladaniu množstva nových zborov ako dôsledku meniacej sa duchovnej a v nadväznosti na ňu aj jazykovej paradigmy. V prvej polovici 16. storočia vzniklo na území dnešného Slovenska 39 cirkevných zborov hlásiacich sa k reformácii, v druhej polovici ich už bolo 96 a skoncentrované boli v oblastiach s dominujúcou banskou činnosťou: na Spiši, v Gemeri, v oblasti stredoslovenských banských miest, ale aj v Novohrade, na okolí Trenčína, Prešporka (dnešnej Bratislavy) a Žiliny, na križovatkách obchodných ciest vo výrazných hospodárskych a spoločenských centrách.

So vznikom nového intelektuálneho prostredia je spätý rozvoj vzdelanosti a školstva, t. j. škôl, ktorých množstvo bolo s ohľadom na vtedajší počet obyvateľstva výrazné: v 16. storočí vzniklo 97 takýchto škôl najmä v slobodných banských mestách a v ich okolí.

Významným predstaviteľom reformácie na území dnešného Slovenska sa stal Michal Radašin, ktorý sa narodil pravdepodobne v roku 1510 v chorvátskej Liburnii a zomrel 21. októbra 1566 v Bardejove. Bol žiakom M. Luthera a F. Melanchtona, stal sa propagátorom a šíriteľom reformačného hnutia najprv ako kazateľ v rakúskom Hainburgu (1539)

a v Prešporku (1540). V roku 1544 sa stal farárom v Bardejove, kde v roku 1546 zorganizoval prvú synodu evanjelikov na území dnešného Slovenska – Synodu Pentapolitany (*Quinque liberae regiaeque civitetas partium superiorium*). Pentapolitanu tvorilo päť hornouhorských slobodných kráľovských miest – Košice, Levoča, Bardejov, Prešov a Sabinov so spoločnými obchodno-ekonomickými záujmami. V roku 1549 prijali mestá Pentapolitany v rámci šírenia reformácie spoločné vierovyznanie, *Confessio Pentapolitana*, v ktorom sa prihlásili k evanjelickému augsburskému vyznaniu. Text konfesie pripravil bardejovský humanistický mysliteľ Leonard Stöckel. Podľa vzoru Pentapolitany vzniklo v roku 1559 združenie *Confessio Heptapolitana* (iné názvy: *Confessio Montana*, *Confessio Montanarum Civitatum*), ktoré tvorilo sedem stredoslovenských banských miest: Banská Belá, Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Kremnica, Ľubietová, Nová Baňa, Pukanec s rovnakým poslaním, ako malo východoslovenské *Confessio Pentapolitana*. Na pozadí týchto hnutí sa v 17. storočí rozvíjalo stredné školstvo založením kolégia v Prešove, lýceí v Prešporku a v Kežmarku a desiatich gymnázií: v Bardejove, Košiciach, Levoči, Spišskej Novej Vsi, Rožňave, Brezne, Banskej Bystrici, Banskej Štiavnici, Kremnicia v Bánovciach nad Bebravou.

Najstaršie reformačné tlače – *Kralická Biblia, Bardejovský katechizmus, Cithara Sanctorum*

Významným duchovným a spoločenským prostriedkom šírenia reformácie bolo aj vydávanie základných textov, ktoré sa v reformačnom prostredí používali nielen v liturgii, ale celej oblasti jej pôsobenia. K najstarším impulzom používania zrozumiteľného jazyka v bohoslužbách v evanjelickom prostredí patril jazyk prekladu Biblie do češtiny z roku 1506 a výrazným stimulom na šírenie apoštolských zásad v domácom jazyku sa na území dnešného Slovenska v 16. storočí sa stalo vydanie Kralickej Biblie, pomenovanej podľa sídla tlačiarne v Kraliciach nad Oslavou. Jazykový útvar, v ktorom celé vydanie Biblie postupne vyšlo, sa v dejinách jazyka nazýva *biblická čeština*. Je to normalizovaný variant kultúrnej češtiny, ktorá bola oficiálne uznaná

a prijatá za bohoslužobný a úradný jazyk evanjelickej cirkvi na Slovensku rozhodnutím evanjelických synod v rokoch 1610 a 1614. Stabilizátormi jazyka v rámci prekladu aj jeho pravopisu boli príslušníci českobratskej cirkvi, ktorí upravili pôvodný pravopis, zavedený v 15. storočí v Čechách Jánom Husom[3]. Toto vydanie bolo východiskom prekladu aj do iných jazykov uhorského kultúrneho a konfesionálneho prostredia, ktoré však nie je predmetom našej štúdie[4].

Mentálnu a duchovnú zmenu v slovenskom jazykovom prostredí pod vplyvom reformácie koncom 16. storočia výrazne ovplyvnilo šírenie vzdelanosti a viery prostredníctvom tlačených textov. K najstarším vydaniam textov s intenzívnym vplyvom na protestantské okolie sa zaraďuje Bardejovský katechizmus (1581), ktorý je nielen svedectvom prenikania nových myšlienok do slovenského prostredia, ale najmä snáh o unifikáciu jazyka v jeho verejných funkciách. Podrobne je význam tohto diela spracovaný v jeho komentovanom faksimilnom vydaní[5], z ktorého pripomíname najvýraznejšie jazykové znaky: označovanie dlhého *í* spojením znakov *ij* oproti neskoršej moravskej tradícii Kralickej Biblie, podľa ktorej sa táto fonéma zapisovala grafémou *j*, podobu predpony v superlatívoch adjektív a adverbií v podobe *nay-* oproti českej podobe *ney-*, tvary bez českej zmeny *´u* > *i* typu *duš-**u*** (čes. *duš-**i***), namiesto českej dvojhlásky *ou* (graficky zapisovanej ako *au*) sa v akuzatíve singuláru feminín vyskytuje slovenská striednica *ú* (*nov**ú**, zl**u**, wssemoh**u**ci* oproti „očakávaným" podobám s diftongom *au*), variantnosť zapisovania starého diftongu typu *B**uo**h/B**ů**h,* v antroponymách *Math**u**ss* namiesto *Math**au**ss*, ale aj tvaroslovné slovakizmy – neadekvátna podoba prítomného prechodníka dokonavých slovies *zapř**ů**ce* oproti korektnej pôvodnej podobe *zapřev(še)*, oslabenie klasic-

[3] PLESKALOVÁ, Jana: *Jan Hus a nabodeníčka*. In: *Oratio et Ratio. Sborník k životnímu jubileu Jiřího Krause*. Praha : Ústav pro jazyk český, AVČR, 2005, s. 283.

[4] Pozri KARDOS, Tibor: *A Huszita Biblia keletkezése*. In: *Magyar Tudományos Akadémia közleményei.* 1, 1952, s. 125 – 177, CSANDA, Sándor: *Slovenské preklady žalmov Alberta Molnára Szenciho z r. 1752*. Studia Slavica Hungariae, 28, 1982, s. 217 – 228, CSANDA, Sándor*: Az első magyar Biblia fordítás egybevetése hasonló cseh szöveggel.* Irodalmiszemle, 28, 1985, č. 4, s. 323 – 333.

[5] *Bardejovský katechizmus z roku 1581 – najstaršia slovenská kniha*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2013.

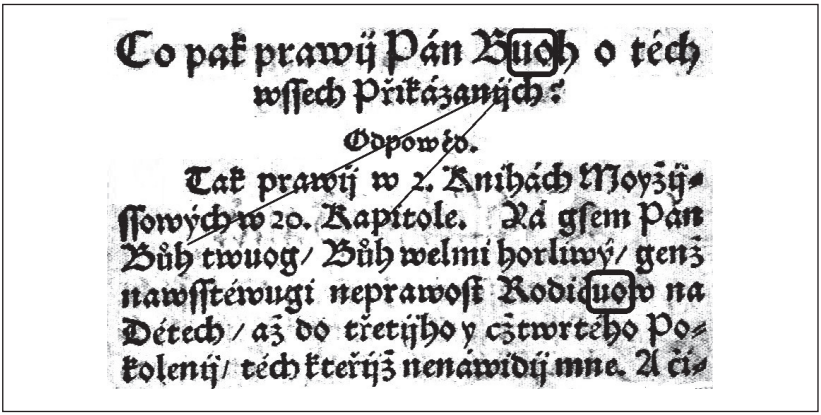
Co pak prawij Pán Buoh o těch
wssech Přikázaných:
Odpowěd.
Tak prawij w 2. Knihách Moyžij-
ssowých w 20. Kapitole. Ná gsem Pán
Bůh twuog/ Bůh welmi horliwý/ genž
nawsstěwugi neprawost Rodičuow na
Dětech/ až do třetijho y čztwrtého Po-
kolenij/ těch kteřijž nenáwidij mne. A či-

Obr. 3
Variantnosť Bardejovského katechizmu (1581) – bohemizmy *Bůh*
oproti slovakizmom *Buoh, Rodičuow.*

kých vokatívnych tvarov *Otče* ich funkčnou náhradou nominatívnych podôb *Otec*, vyrovnávanie nominatívu a akuzatívu plurálu životných maskulín, preferencia dlhých tvarov adjektív oproti pôvodným českým krátkym tvarom (*pokřtě**nij***, t. j. *pokřtě**ný*** oproti *pokřtě**n***[6]. M. Žitný[7] sa pokúša identifikovať proces prekladania *Malého katechizmu* z hľadiska cieľového jazyka, ktorým mala byť (biblická) čeština a predpokladaný silný prekladateľský vplyv Slováka Severína Škultétyho (Sculteti).

Nejednotnosť názorov na funkcie a mieru slovakizovania češtiny v druhej polovici 16. a začiatkom 17. storočia vyplývala aj z rozličného stupňa zrozumiteľnosti či prirodzenosti tohto jazyka z pohľadu prijímateľov, resp. používateľov; menšou mierou „inakosti" pôsobila biblická čeština na používateľov v skalickej oblasti v porovnaní so stredoslovenským či východoslovenským jazykovým prostredím a touto prirodzenou vnútornou areálovou diferenciáciou sú podmienené nie-

[6] O ďalších znakoch podrobnejšie ĎUROVIČ, Ľubomír: *Text Bardejovského katechizmu*. In: *Bardejovský katechizmus z roku 1581 – najstaršia slovenská kniha.* Martin : Slovenská národná knižnica, 2013, s. 112 – 114.

[7] *ŽITNÝ, Milan: Bardejovský katechizmus z roku 1581. World Literature Studies, 23,* 2014, č. 6, s. 129.

kedy aj neuvedomované protirečenia v interpretáciách, či ide o češtinu slovenskej redakcie[8] alebo o dobré ovládanie češtiny a jej funkčné slovakizovanie v rámci obradov[9]. Zastávame názor, že miera funkčného slovakizovania češtiny – nielen v protestantskom prostredí – vyplývala vo veľkej miere z vtedajšieho jazykového vedomia používateľov, podmieneného areálovou diferenciáciou formujúcich sa kultúrnych predspisovných útvarov a ich verejných funkcií. Tým, že sa uvedenými textami jazyk ocitol v štádiu unifikovania, nebol jednotný, stávajú sa prvé preklady náboženských textov východiskom prototypu, nie jeho efektom. Proces unifikácie jazyka v tom čase nebol jednoduchý, pretože časť slovenských evanjelikov spočiatku ešte dávala prednosť latinčine a po česky písali iba vzdelanci, ktorí pôsobili v českom prostredí, napr. J. Silván a P. Kyrmezer. Paralelne tu pôsobil aj tlak kultúrnej slovenčiny, ktorá sa svojou blízkosťou k češtine v porovnaní s latinčinou a nemčinou postupne prehlbovala najmä v anonymnej tvorbe nenáboženského charakteru a postupne vstupovala aj do protestantských náboženských žánrov.

Dôležitým integračným činiteľom evanjelikov na území dnešného Slovenska sa v druhej polovici 16. storočia stal ich bohoslužobný jazyk, jazyk Kralickej Biblie, biblická čeština. Ide o jazyk prvého českého prekladu Biblie (1579 – 1593) z pôvodných jazykov, t. j. hebrejčiny a gréčtiny, nie z latinskej Vulgáty[10]. Nový zákon preložil Ján Blahoslav, preklad vyšiel v roku 1564 v Ivančiciach a tento preklad sa vyznačoval „vzorovou, vznešenou, nežnou a jednoduchou češtinou“[11]. Časť prekladov Nového zákona pripravil ešte v roku 1533 Beneš Opát a Petr Gzel, v časti prekladu však využili latinskú predlohu Erazma Rotterdamského. Medzi neskorších prekladateľov Biblie (1581) patril

[8] ĎUROVIČ, Ľubomír: *Text Bardejovského katechizmu*. In: *Bardejovský katechizmus z roku 1581 – najstaršia slovenská kniha*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2013, s. 107.

[9] Staršiu interpretáciu pozri J. DORUĽA: *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*. Bratislava : Veda, 1977, s. 39.

[10] Podrobnejšie pozri ČAPEK, Vladimír: *Historie Bible*. 3. upravené vydanie. Praha : Advent, 1990, s. 79.

[11] KARAFIÁT, Jan: *Rozbor kralického Nového Zákona co do řeči a překladu: s hystoryí našeho biblického textu*. Praha : Nákladem spisovatelovým, 1878, s. 78.

aj Slovák Pavel Jesenius[12]. Základnými formálnymi znakmi biblickej češtiny sa stali diakritické znaky – dĺžeň a mäkčeň, dlhé *í* sa označovalo grafémou *j* (*djlo*), mäkčeňom sa označovalo *ď, ť, ň, ř, ž, č* ale *š* iba zdvojeným *ss* (*nasse, wsse*), písmenom *ě* sa označovala mäkkosť predchádzajúcej spoluhlásky (*němý*, *wěc*, *pěna*), písmená *y, ý* sa používali nielen v tradičných pozíciách, ale dôsledne aj po *c, z, s* (*cyzý*, *měsýc*, *syla*) a písmeno *y* sa používalo aj vo funkcii spojky *i* a v predpone *ney-* (*neywjc*). Dvojhláska *ou* sa dôsledne zapisovala ako *au* (*saud*), z tradičných grafém sa ponechalo písmeno *w* (= *v*), pod vplyvom tradície sa používalo *v*-clausum za *u-* (*včený* = *učený*), písmenom *g* sa označovala hláska *j* (*gegich* = *jejich*), grafémou *ǧ* (*g* s mäkčeňom) sa označovala hláska *g*. Biblická čeština spĺňala základné kritérium reformácie, aby reč v kostoloch bola zrozumiteľná tým, ktorí ju počúvali. Čeština plnila túto náhradnú funkciu preto, lebo v 16. storočí nebolo na území dnešného Slovenska kultúrne, duchovné ani akademické centrum, v ktorom by sa kultivoval domáci, slovenský jazyk.

Čeština neplnila len konfesionálno-integračnú funkciu, ale snahou o jednotnú podobu jazyka vo verejnej sfére, v nadnárečovej podobe, sa snažila preklenúť jazykovú rozdrobenosť nárečovo diferencovaných území. Kralická Biblia sa stala kanonizovanou podobou jazyka, jeho prvými „Pravidlami". Neobsahovala opisy hlások, tvarov, viet, ale samotným textom a pravidelnosťou typických javov stabilizovala normu, začala plniť funkciu verejného komunikačného útvaru vtedajších Slovákov a vytvorila oficiálny vzťah slovenčiny a češtiny, tvoriaci dodnes akademické diskusie o jeho podstate, podobách aj dôsledkoch.

Okrem prekladu Biblie na rozvoj domáceho jazyka vplývalo aj zostavenie a vydanie významného diela– kancionála *Cithara Sanctorum Apocv. Pjſne Duchownj Staré y Nowé Kterychž Cyrkew Kreſtanſká pri Weyročnjch Slawnoſtech a Památkách Jakož y we wſſelikých potrebách ſwých obecnich y obwzlaſtnijch proſpechem mnohým uživá: Knimžto pridaný gsau Pjſne Dr. M. Luthera wſſecky z Nnemecké reči do naſſi Slowanſké Preložené* (1636), ktorý bol po Biblii druhou najčítanejšou knihou evanjelikov a označoval sa za ich „druhú Bibliu". Kancionál

[12] Podrobnejšie pozri ČAPEK, Vladimír: *Historie Bible*. 3. upravené vydanie. Praha : Advent, 1990, s. 83.

Kap. I. Ewangelium Slowo wěčné.

Na den Božjho Narozenj.

a t. swěta. (Gen 1. a. 1.)
b t. swau bytnost měko.

c t. Krystus: gehož tak nazýwá proto, že gest mandrost Otcowa/ (Přj.8.c. 22. 2č.) skrze něgž on swětu býti rozkázal/ a onemž mnohé slaby činjwal/ skrzenèhož mluwjwal (Žid. 1.a.1.) y sebe w známost vwozowal. (Mjš 14. a. 9.) Odpowjdá pak tuto Ewangelista na některé otázky kacýřům/ gako, Kdo byl a gest Krystus? Prawj, že gest Bůh. Kdy byl? Dj, že byl před wěky. Kde byl? Že v Boha/t. gednu podstatu s Otcem y s Duchem swatým měl a má/ gednostejné s nimi cti a slávy vjslwá. (Mjš 17.a 5.) Co činil? prawj, že sám nestwořený gsa, wssecko stwořil/ y wssemu žiwost dáwá/ y ge w bytu chowá.

d t. Krystus gest půwod a studnice žiwota.

1 Apočátku[a] bylo[b] Slowo[c]/ a to Slowo bylo *v Boha/ a to Slowo byl Bůh.
2 To bylo na počátku v Boha.
3 †Wssecky wěcy‡ skrze ně včiněny sau/ a bez něho nic nenj včiněno, což včiněno gest.
4 ‡Wněm žiwot †byl[d]/ a žiwot byl swětlo[e] lidj:
5 ‡A to Swětlo w temnostech swjtj[f]: ale tmy ho neobsáhly[g].
6 ‡Byl člowěk poslany od Boha, gemuž gméno bylo Jan.
7 Ten přissel na swědectwj/ aby swědčil o tom Swětle[h]/ aby wssickni vwěřili skrze něho[i].
8 Nebyl on to Swětlo: ale poslán byl, aby swědectwj wydáwal otom Swětle[k].
9 Tenk

I. Swědectwj Jana Ewangelisty y Jana Křtitele Krystu daně. Ewangelista pak onem swědčil toto tré 1. že gest prawý Bůh: a toho dowodj. 1. Geho wěčnostj.
* 2. s Otcem rownostj a gednobytnostj: wssak w osobách rozdylnostj. ‡ 3. Skutky geho Božstymi/ 1. Skutkem stwořenj.

‡ Gen. 1. a. 26 Žal. 33. b. 6. Efez. 3. b. 9. Kolos. 1. c. 16 Žid. 1. a. 2. ‡ 2. Wssech wěcy w bytu chowánjm/ y gim žiwostj dáwánjm.
† Mjš 5. c. 26. Item 8. b. 12. Item 9. a. 5. Item 12. 8. 46.

‡ 3. Myslj lidských oswědcowánjm: čehož y swědectwjm Jana Křtitele potwrzuge/ a onem odkoho

kterému byl poslán rozprawuge. ‡ Mal. 3.a.1. Mat.3.a.3. Mar.1.a.2. Luk.3.a.2.

Obr. 4

Prvá kapitola Evanjelia podľa Jána z Kralickej Biblie (1593).

zostavil Juraj Tranovský (1592 Cieszyn, Poľsko – 1637 Liptovský Mikuláš), ktorý študoval v Tešíne, nemeckých mestách Guben, Kolberg aWittenberg a v Prahe. Pôsobil v Prahe, v Holešove, od roku 1615 vo Valašskom Meziříčí, po bitke pri Bielej hore (1620) ho vyhnali z Moravy a odišiel do mesta Bielsko, v roku 1629 na Slovensko (Oravský Podzámok, Liptovský Mikuláš). Spevník *Cithara Sanctorum* vo svojom prvom vydaní obsahoval texty a nápevy 412 piesní, z ktorých vyše 150

preložil alebo zložil sám Tranovský a toto dielo vychádzalo v mnohých vydaniach, postupne sa doplňovalo a koncom 19. storočia obsahovalo vyše 1 200 piesní. Používalo sa v evanjelickom prostredí na území dnešných Čiech, Moravy, Sliezska, Slovenska a Dolnej zeme. V rozličných vydaniach vyšla *Cithara Sanctorum* asi 215-krát, v slovenskom prostredí je známych vyše 100 vydaní a v tunajších evanjelických zboroch sa používal až do roku 1992. Z funkčného hľadiska je svedectvom o jazyku, ktorý mal u svojich nositeľov a používateľov svoju špecifickú podobu. Oproti „očakávaným" českým tvarom sa v tlačenej podobe vyskytovalo veľké množstvo slovakizovaných aj hybridných tvarov, indikujúcich pôvodný neslovenský jazykový základ. Už v samotnom titule *Pjsně duchownj... k nimž přidaný gsau pjsně D. M. Luthera wssecky z německéřeči do nassj Slowenské přeložené... Wytisstěné w Lewoči* sa prejavuje funkčnosť živých dlhých tvarov adjektív typu *přidaný, přeložené a wytisstěné* oproti klasickým českým tvarom *přidány, přeloženy, wytisstěno*[13]. Z množstva morfologických slovakizmov s väzbou na špecifické slovenské hláskoslovné zmeny možno uviesť spojenia *z českej zemi* („očakávaná" východisková podoba by bola *z české země*), *v velkej žalosti* (oproti českej podobe *ve velké*), *pevná věže* (v češtine *věž*), podoby *Archanjel, anjelé* (v češtine *Archanděl, andělé*). Funkčnosť domácej kvantity v porovnaní s predpokladanou českou, resp. aj vo vzťahu k moravskému jazykovému prostrediu, ktoré bolo v porovnaní s češtinou jej centrálnych areálov slovenskému kontextu bližšie, dokazujú adaptované tvary, indikujúce tlak odlišného jazykového prostredia: *pozdravená* (pôvodne *pozdravena*), *nebesá* (pôvodne *nebesa*), *chráň* (pôvodne *chraň*), *márnotratný* (pôvodne *marnotratný*), *ráč* (pôvodne *rač*), *Chváliž/chváltež* (pôvodne *Chvaliž/chvaltež*), *márnost* (pôvodne *marnost*), podoba rozkazovacieho spôsobu *Zwolag* (pôvodne *Zvoleg*). K takýmto prvkom patria aj podoby, v ktorých nie sú predpokladané české dvojhlásky a na ich mieste sa uvádzajú tvary slovenskej proveniencie: *wykúpil/wykúpenj*, *služite*, *služj*, *buřka*, *posluchegme/prislúchagjcý*, *zarmúcenj*, *z pút*, *súdu, w Prudu, duffeg*, *odstuptež*, nekontrahovaná podoba privlastňovacieho zámena *moge: moge Srdečko* (predpokladaná

[13] Pozri BARTKO, Ladislav: *O jazyku spevníka Cithara sanctorum z roku 1636 a jeho ďalších vydaní v 17. storočí*. Slovenská reč, 64, 1999, č. 1, s. 15 – 16.

podoba *mé*), neadekvátny je aj hláskový výskyt grafémy *j* na označenie vokálu *í* v pôvodnej pozícii *ě* (*Djťátko/Djťátku*, pôvodne *děťátko/děťátku*), slovakizovanú podobu má aj príslovka *preč* (oproti *pryč*: *ginu cestů se preč brali*). Živá podoba jazyka vo verejných funkciách a funkčnosť domácich tvarov sa prejavila v koncovkách genitívu, datívu a lokálu singuláru feminín v takmer systematickej podobe*: tegto chvjle, w jedneg době, teg diwneg raddy, s swej mocy, dusse meg, w tweg sprostnosti, chudeg matky, w gisteg prawdě, w sweg pokoře, z čisteg Panny, swej Ružičky, w Betlemskeg zahradce tweg, tweg Smrti, po tweg wůli, dussy sweg, sweg milosti, žadneg přimluwy, z teg bolesti...* Rovnakou tendenciou sa prejavili tvary akuzatívu a inštrumentálu singuláru feminín, prídavných mien, zámen a čísloviek, v ktorých sú tvary s koncovkami *-u/-ú* namiesto predpokladaných koncoviek s diftongom *ou* (graficky *au*): *ginu cestů se preč brali* („očakávané" *ginau cestau*), *zwěstugjc radost nowu* (namiesto *nowau*), *milost mnohú* (pôvodne *mnohau*), *mu dussy* (pôvodne *mau*), *na cestu prawu* (pôvodne *prawau*). Nie náhodou sa tieto morfologické javy objavujú aj v inštrumentáli singuláru zámena *ten*: *tym*: *Cžjm gest bylo, tym zustalo / Cžjm nebylo, tym se stalo*(v češtine *tjm*), v inštrumentáli plurálu *tymito*/*před tymito věcmi* (*namiesto* pôvodného *těmito*). K živým tvaroslovným javom s dištinkciou slovenčiny a češtiny patria tvary s osobnou koncovkou *-m* v 1. osobe singuláru prézenta (*chcem těko ljbát* namiesto *chci*). Tieto znaky sú výsledkom slovenského jazykového vedomia v porovnaní s pôvodnými normami vtedajšej češtiny[14]. Nemyslíme si, že jedinou príčinou uvedených znakov je nedostatočné poznanie noriem češtiny, ale že výraznú rolu na upravovaní piesní v Tranosciu bola aj funkčnosť a jazykové prostredie, ktorému boli určené. Možno, že nedokonalé poznanie českých jazykových noriem spôsobilo neadekvátne použitie niektorých prvkov typu *chwalmě moc hospodinowau* (správne v češtine by bolo *chwalme... hospodinowu*), *w geslechležj* (správne *w gesljch*), *Ma swau wlastnj notau* (správne *notu*), *tam máss ginau twé mladosti dobau* (správne *dobu*), *odwrať od nas tau Rannu* (správne *tu*), *přetrhni wsseliky bůj* (správne

[14] Pozri DORUĽA, Ján: *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*. Bratislava : Veda, 1977, s. 38.

boj)[15]. Ďalších päť vydaní *Cithary sanctorum* (1653 – 1696) odráža rôzne stupne slovakizovania češtiny. S návratom k normovanej češtine sú späté až neskoršie vydania z čias ústupu od slovakizačných tendencií, najmä po vydaní *Biblie* D. Krmanom (1722). Výraznejší rozvoj češtiny v slovenskom jazykovom prostredí *Cithara* v prvej polovici 18. storočia nepodnietila, pretože vývin v hovorených aj v písaných žánroch spel k posilneniu domáceho, slovenského komunikačného prostredia, na ktoré čeština pôsobila stimulačne aj v tom zmysle, že aktivizovala domáce prostriedky jednotlivých žánrov.

Výraznou mierou sa o slovakizovanie češtiny v slovenskom jazykovom prostredí 17. storočia pričinil Daniel Sinapius Horčička (1640 Sučany – 1688 Levoča) katechizmom *Perlička djtek božjch* (1683), v ktorom české slová nezrozumiteľné slovenskému prijímateľovi nahrádzal slovenskými slovami v duchu zásady „...gako mluwjme, tak y psati máme". Išlo o slovakizovanú češtinu evanjelických cirkevných obradov a komunikáciu v evanjelickom prostredí – medzi vzdelancami a kňazmi. So slovakizačnými tendenciami evanjelického prostredia súvisí aj jeho dielo *Neo-forum Latino-Slavonicum* (*Nový Trh Latinsko-Slovenský*, 1678) – zbierka prísloví, porekadiel a ľudových pranostík väčšinou slovenského, sčasti českého, ojedinele aj poľského pôvodu. Výraznou mierou slovakizácie sa vyznačuje Horčičkov knižný súbor pastoračných spisov *Zahradka dussyčky pobožne* (1676), zo spoločenského hľadiska má veľký význam jeho podiel na vydaní Komenského učebnice *Orbis pictus* (1685) a v poradí 8. vydania Tranovského *Cithary* (1684). Vo všetkých dielach uplatnil svoje zámerné slovakizačné snahy (najmä v štvrtom až deviatom vydaní *Cithary* – 1653 – 1696).

[15] Pozri BARTKO, Ladislav: *O jazyku spevníka Cithara sanctorum z roku 1636 a jeho ďalších vydaní v 17. storočí*. Slovenská reč, 64, 1999, č. 1, s. 21. Podrobnejšie charakteristiky spevníkov evanjelickej a rímsko-katolíckej konfesie pozri VRÁBLOVÁ, *Timotea: Špecifiká evanjelickej duchovnej piesňovej tvorby na Slovensku v 17. storočí. (Cithara Sanctorum)*. In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, s. *313 – 330*; BLAŽENCOVÁ, Ľubica: *Interpretácia vybraných textov spevníka Cantus Catholici. Venované 350. výročiu vydania prvého tlačeného katolíckeho spevníka*. In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, 177 – 195.

Zpráva Písma Slovenského (1696) od Tobiáša Masnicia, *Rudimenta Grammaticae Slavicae* (1704) od Daniela Krmana a *Grammatica Slavico-Bohemica* (1746) od Pavla Doležala

K šíreniu reformačných myšlienok na území dnešného východného Slovenska výrazne prispel slovenský humanistický spisovateľ a teológ, rektor bardejovskej mestskej školy Leonard Stöckel (1510 – 1560) spismi *Poznámky ku všeobecným zásadám kresťanskej náuky Filipa Melanchtona* (Bazilej, 1561), vyznanie viery Confessio Pentapolitana, ktorým sa združenie piatich hornouhorských miest Pentapolitana prihlásilo v roku 1549 k protestantizmu, a dielom Postilla (*Postilla, sive enarrationes erotomaticae Epistolarum et Evangeliorum anniversariorum*, 1596)[16]. Časť týchto diel vznikla v latinčine a vyvolávala tým potrebu zjednotiť domáci jazyk vo verejných funkciách a opísať jeho štruktúru. K prácam, ktorých cieľom bol opis jazyka v jeho verejných funkciách, patrí *Zpráva Písma Slovenského* (1696) od Tobiáša Masnicia, *Rudimenta Grammaticae Slavicae* (1704) od Daniela Krmana a *Grammatica Slavico-Bohemica* (1746) od Pavla Doležala. Ide o metajazykové texty, ktoré vznikli na slovenskom jazykovom území a ich najdiskutovanejšou otázkou ostáva vzťah češtiny a slovenčiny a metodológia interpretácie tohto vzťahu.

Ako prvý sa na tento krok podujal evanjelický farár Tobiáš Masnicius (1610 – 1697). V jeho spise *Zpráwa Pjsma Slowenského* s podtitulom *...gak se ma dobře psati, čjsti y tisknauti...* (Levoča, 1696). Tento titul sa v dejinách slovenského jazyka zaraďuje k prvým snahám opísať podobu domáceho jazyka používaného vo verejnej funkcii. Podstatou *Zprávy Písma Slovenského* je predovšetkým uvedomenie si existencie Slovákov, ktorí sú iní než Česi. Napriek tomu za východisko svojho spisovného jazyka prijali už kultivovanú a dobre opísanú češtinu, pre-

[16] Podrobnejšie pozri ŠKOVIERA, Daniel: *Patrimonium antiquitatis a Leonard Stöckel. Patrimonium antiquitatis und Leonard Stöckel*. In: KÓNYA, Peter: *Leonard Stöckel a reformácia v strednej Európe*. Bardejov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity pre Biskupský úrad Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku a Cirkevný zbor ECAV na Slovensku, 2011, s. 38 – 47.

tože slovenčina s ohľadom na jej verejné poslanie ešte nebola z hľadiska štýlu a lexiky adekvátne funkčná. Najstaršie opisy jazyka však poukazujú práve na mnoho jazykových prvkov, ktorými sa v opisoch od samého začiatku používania češtiny na území Slovenska – a to nielen medzi protestantmi – vnímala inakosť tohto jazykového prostredia. Masniciovu *Zprávu* Ľ. Ďurovič[17] označil za prvé dielo, v ktorom „sa konštatuje existencia slovenčiny ako osobitného jazyka". Napriek tomu, že rozsahovo ide o neveľkú príručku zameranú na jednotlivé problematické pravopisné a gramatické javy, nie na systematický opis jazyka, možno ju považovať za gramatiku.

Ďalším opisom jazykovej normy v podobe pravidiel je rukopisná práca evanjelického kňaza Daniela Krmana (1663 – 1740) *Rudimenta Grammaticae Slavicae* (1704). Jej východiskom boli gramatiky latinčiny a češtiny. M. Majtán[18] zastáva názor, že ide o gramatiku vtedajšej latinčiny, používanej v uhorskom prostredí, a spisovnej češtiny. Na tomto mieste by sa žiadalo dopovedať, že ide o taký opis, v ktorom D. Krman vedome uvádza predovšetkým v poznámkach a komentároch množstvo slovenských javov jednotlivých rovín jazyka, ktoré sú odlišné od opísanej českej normy[19]. Osvietenskými myšlienkami dokázal Daniel Krman prekonať aj oficiálne obmedzenia či zákazy, ktorým zemepáni poddanského mestečka Vrbové na západnom Slovensku zakazovali nekatolíkom čítať Bibliu. Zásluhou superintendenta Daniela Krmana a polyhistora Mateja Bela vyšla v roku 1722 Biblia s pracovným názvom Bratislavská. Jej cieľom bolo rozširovať *Slovo* v zrozumiteľnom jazyku do evanjelických cirkevných zborov a domácností. Toto hallské vydanie je pomenované podľa nemeckého mesta Halle a zabezpečil ho Cansteinov biblický ústav. Vydanie obsahuje predhovory M. Bela a D. Krmana, v ktorých je uvedené jeho poslanie. Vysokú jazykovú úroveň vydania zabezpečil drážďanský farár Juraj Peterman z Pukanca, ktorý

[17] ĎUROVIČ, Ľubomír: *Text Bardejovského katechizmu*. In: *Bardejovský katechizmus z roku 1581 – najstaršia slovenská kniha.* Martin : Slovenská národná knižnica, 2013, s. 33.

[18] MAJTÁN, Milan: *Slovenčina v Krmanovej gramatike z roku 1704*. Slovenská reč, 63, 1998, č. 3, s. 167 – 172.

[19] Tamže.

veľmi dobre ovládal jazykovú kultúru (podrobnejšie túto problematiku opísala E. Tkáčiková[20]). V ďalšom – treťom vydaní hallskej Biblie sú v úvode opísané dejiny vydávania českých prekladov Písma. Autorom tejto časti je senior berlínskej Jednoty bratskej Jan Teofil Elsner, ktorý celý svoj život zasvätil vzdelávaniu českých exulantov. Význam bratislavského vydania Biblie z roku 1722 je v tom, že Bratislava (vtedajší Prešporok) sa stala strediskom, v ktorom začalo vychádzať Písmo v podobách, naplňujúcich dôležitú myšlienku reformácie – sprístupňovať *Slovo* v materinskom jazyku. V Prešporku – aj zásluhou D. Krmana a M. Bela – začali vychádzať vydania Biblie v slovenskom, českom, nemeckom a maďarskom jazyku.

Významným krokom sa v rade opisov jazyka v evanjelickom prostredí v polovici 18. storočia stala práca Pavla Doležala *Grammatica Slavico-Bohemica* (1746). R. Krajčovič[21] tvrdil, že v tomto diele ide o opis dobovej pravopisnej a gramatickej normy oficiálnej (biblickej) češtiny na Slovensku v konfrontácii so živým úzom slovakizovanej češtiny používanej na Slovensku v prostredí evanjelických vzdelancov. Ľ. Ďurovič[22] o Doležalovej gramatike tvrdí, že sa v nej opisuje *lingua slavico-bohemica*, jazyk, ktorý je nositeľom spoločných jazykových znakov dvoch národov s niektorými rozdielmi, pretože sa rozlišuje „dialectum Bohemorum" a (dialectum) „cultiorum Slavorum in Hungaria". Argumentuje tým, že rozdiel češtiny a slovenčiny je na titulnom liste zdôraznený verzálami, rovnako veľkými ako „scriptionis et flexionis". Slovenský „dialekt" sa tu vníma ako kultúrny jazyk slovenských vzdelancov kdekoľvek v Uhorsku, pričom českým dialektom je čeština Kralickej Biblie. Na rozdiel od D. Krmana P. Doležal uvádza slovenské varianty systematicky, časť z nich kvalifikuje ako rovnocenné s adekvátnymi českými podobami, časť uvádza len v komentároch k paradig-

[20] TKÁČIKOVÁ, Eva: *Prešporská Biblia ako jedinečné duchovné dedičstvo*. In: *Tranovský evanjelický kalendár na obyčajný rok po narodení Krista Pána 2017*. Tranoscius : Liptovský Mikuláš, 2016, s. 134.

[21] KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 79.

[22] ĎUROVIČ, Ľubomír: *Vývin kodifikácie spisovnej slovenčiny pred Bernolákom*. In: ĎUROVIČ, Ľubomír: *O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie 1*. Bratislava : Veda 2004, s. 197 – 198.

mám, akoby odlišoval správne/nesprávne, prípadne používané/použiteľné tvary v slovenskom jazykovo-kultúrnom prostredí (príklady typu *družbem* oproti *družbou*, *wýwodem* oproti *wýwodou*, *zubom*, *zuboch* oproti *zubům, zubích*, *o žákoch* oproti *žácých*, *dňoch* oproti *dnech*).

Trojica autorov, opisujúcich kultúrny jazyk slovenského jazykového prostredia – Tobias Masnicius, Daniel Krman a Pavel Doležal – rešpektovala nároky na jazyk a jeho spoločenské potreby nielen v protestantskom prostredí. Je všeobecne známe, že v slovenskom prostredí nemali možnosť pokračovať v tradícii, keďže nemali „predchodcov", na ktorých by mohli nadviazať, preto sa inšpirovali českými gramatikami a ako východisko im slúžili aj opisy latinských deklinačných sústav. Ich snahou bolo vytvoriť ideálnu jazykovú normu so základom v Kralickej Biblii, ktorá však primárne bola určená inému jazykovému prostrediu. Napriek tomu ich snaha viedla k stabilizácii jazyka vo verejnej komunikácii a k zidealizovanej predstave o jazykovom systéme a jeho spoločenskom fungovaní. Všetci traja sa usilovali stabilizovať jazykovú normu v širšom historicko-spoločenskom kontexte, v duchovnej aj svetskej sfére, a vytvorili predpoklady jej ďalšieho rozvoja na pozadí funkčnosti a spoločenských potrieb.

Zemplínske kalvínske tlače

Okrem evanjelického prostredia je fungovanie slovenského jazyka vo verejnej komunikácii späté aj s kalvínskou reformáciou. Na jej rozvoj v slovenskom jazykovom prostredí mali veľký význam dve synody Zemplínskej stolice v meste Tarcal (1561 a 1562). Na synode v roku 1561 väčšina reformovaných kazateľov prijala Kalvínovo učenie a vyznanie viery. Východiskom zrozumiteľnosti textu celej Biblie sa stal Gašpar Károlyi jej úplným prekladom a vydaním v maďarčine[23]. Na

[23] CSANDA, Sándor: *Az első magyar bibliafordítás egybevetése hasonló cseh szövegekkel.* Irodalmiszemle, 28, 1985, 4, s. 323 – 333; VARSÍK, Branislav: *Vznik a vývin slovenských kalvínov na východnom Slovensku*. Historický časopis, 39, 1991, č. 2, s. 129 – 141, KÓNYA, Péter: *Szlovák reformátusok a 17. – 18. században*. Sárospataki füzetek, 4, 2011, s. 39 – 52.

území dnešného východného Slovenska – v časti Zemplínskej, Abovskej, Gemerskej a Užskejstolice – sa však začiatkom 16. storočia sformovalo veľké množstvo kalvínskych zborov[24], v ktorých pôsobili slovenskí kazatelia. Zo všeobecných dejín sú známe hospodárske stratégie a vzťahy významných rodov – Perényiovcov, Drugetovcov a Báthoryovcov – a vznik protestantskej únie – dohody medzi evanjelikmi a kalvínmi z roku 1597. Zreteľné príčiny tejto únie doteraz nie sú jednoznačne vysvetlené, z jazykového hľadiska však na základe kanonických vizitácií z prvej polovice 17. storočia možno konštatovať naliehavé požiadavky obyvateľstva na slovenských kazateľov. Východoslovenské kalvínske prostredie sa v tomto čase vyznačovalo dvojjazyčnosťou – dopoludňajšie nedeľné služby sa konali v slovenčine, popoludňajšie po maďarsky. Nepriaznivá materiálna situácia východoslovenských kalvínskych zborov neumožňovala vydanie ich základných textov v slovenčine, a tak kalvínske debrecínske centrum v snahe udržať kalvinizmus aj medzi slovenským obyvateľstvom juhovýchodnej časti dnešného Slovenska vydalo v rozpätí rokov 1750 – 1758 pre tunajších kalvínov v kultúrnej východnej slovenčine päť kníh: *Mali catechismus* (1750), *Hlasz pobosnoho spéványa* (1752), *Svetoho Dávida králya a proroka szto i pedzesátz Soltari* (1752), *Radosztz sertza pobosnoho* (1758) a *Agenda eccelsiarum reformatarum* (1758). Týmto krokom sa malo predísť odchodu slovenských kalvínov na Dolnú zem aj ich konvertovaniu na grécko-katolícku či rímsko-katolícku konfesiu.

Pre jazyk týchto písomností kultúrnej východoslovenčiny je charakteristický výskyt typických východoslovenských prvkov: výskyt *dz, c* namiesto *ď, ť,* neprítomnosť dvojhlások, skupiny hlások *er, ar, el, ol* namiesto slabičného *r, l,* v pravopise sa využila dobová norma maďarského pravopisu:

[24] Pozri KÓNYA, Péter: *Szlovák reformátusok a 17. – 18. században*. Sárospataki füzetek, 2011, č. 4, s 41 – 42.

H L A S
POBOSNOHO ŚPÉVANYA.
To jeszt:
PÉSNYE KRESZTZANSZKE
na Rotsné Svjátki, i k insím Sve-
tim Prilesitosztem szporádane.
Chtore:
Z UHARSZKOHO Jaziku na SLO-
VENSKI preložil
S. A.
V DEBRETZIINYE
Vitlatsil MARGITAI János
V Roku 1752.

(Prekladateľom originálu bol Andrej Spáczay)

Formálnu stránku kalvínskych textov ilustrujeme ukážkou a prepisom jednej z pohrebných piesní z pamiatky *Hlasz pobosnoho spéványa* (1752):

Us mi tsasz nasztáva Zochabitz ten svet zlí;
Bo mi z Nyeba podává Ruku Krisztus milí:
Usszlisim, se Krisztus mnye Volá,
podzduso má! Us bránu rajszku pre mnye Szám Jesusotvira.

Podrobne otázky zemplínskych kalvínskych tlačí monograficky spracoval P. Király[25], v jednotlivých štúdiách ich neskôr spracoval Š. Švagrovský, P. Žeňuch, P. Kónya[26], tam i ďalšia literatúra. Z jazyko-

[25] KIRÁLY, Péter: *A keletszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1953.

[26] ŠVAGROVSKÝ, Štefan: *Zemplínske tlače z polovice 18. storočia vo svetle doterajších výskumov*. In: *Studia Academica Slovaca 11*. Bratislava : Alfa, 1982, s. 503 – 518, tenže: *Zemplínske kalvínske tlače v doterajších výskumoch*. In: *Jazykovedné štúdie. 18. Z dejín slovenského jazyka*. Bratislava : Veda, 1983, s. 21 – 37, tenže: *Z histórie sloven-*

vého hľadiska im možno pripísať význam v tom, že sa v nich aktivizovali viaceré jazykové vrstvy: slovakizované podoby pôvodných českých výrazov typu *po bludnej stezce, pospešic, scezka*, prechodníky *szlisátz* aj v slovakizovanej podobe *hrajutz, spévajútz, spjútz, padajutz,* z maďarského jazykového prostredia adaptované výrazy typu *bečeľovac, birovac, mulatovac, tolhaj, varoš*, archaizmy pôvodného slovanského prostredia typu *prik* (= cez), *čudarny, špivba, židlo, cešiteľ, blahoslovic* a podoby indikujúce východoslovenský jazykový základ: *okriscic* (pokrstiť), *primušovac* (nútiť), *cala šleboda* (úplná sloboda), pôvodná hlásková podoba *Ježuš*, lexikálne prvky typu *skarha* (sťažnosť), *skura* (koža), *včuc* (vcítiť sa), *zahudac* (zahrať). Typickými morfologickými prvkami prenikajúcimi do kultúrnej východoslovenčiny boli tvary genitívu plurálu typu *u rukoch, pistsalkoch, huslyoch, pésnyoch* popri nadnárečových podobách *uszt, uch*, v lokáli plurálu *u rukoch, v pivnyitzoch, v jeslyoch, v posztzelyoch* popri nadnárečových podobách v *usztách*, typické východoslovenské podoby adjektívnych koncoviek: *zloho, sztrasnoho, pobosnoho, Kralyovszkoho, Nájvissoho, szvojoho, chtoroho*... Okrem ohraničenia ich prirodzeného výskytu – východoslovenského jazykového areálu – je paralelné použitie týchto prvkov s nadnárečovými jednotkami dôkazom štýlovej diferenciácie jazyka a jeho kultivovania vo verejných funkciách. Východoslovenské kalvínske prostredie sa stalo presvedčivým svedectvom týchto zmien.

Odkazy na ďalšie konfesie

V súvislosti s problematikou prekladov Biblie a ďalších bohoslužobných textov do slovenčiny nemožno v protestantskom prostredí obísť túto problematiku dôležitým konštatovaním, že okrem reformácie sa o rozvoj jazyka a preklady náboženských textov výrazne pričini-

ských kalvínskych rituálnych kníh z rokov 1750 – 1758. Slovenská reč, 65, 2000, s. 279 – 294; ŽEŇUCH, Peter: *K otázkam prekladu žalmov kamaldulskej Biblie a kalvínskeho žaltára z roku 1752*. In: *O prekladoch Biblie do slovenčiny a iných slovanských jazykov.* Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 1997, s. 42 – 52, KÓNYA, Péter: *Szlovák reformátusok a 17. – 18. században*. Sárospataki füzetek, 2011, č. 4, s. 39 – 52.

li aj predstavitelia ďalších kresťanských konfesií z územia dnešného Slovenska. Veľmi intenzívne aktivity sa v tomto smere dlho formovali v rímsko-katolíckom prostredí, ku ktorému sa hlásilo aj hlási najviac slovenských kresťanov. Svedectvom starostlivosti o jazyk v tomto prostredí sú preklady Biblie a výkladového slovníka z prostredia kamaldulských mníchov – prekladu Biblie do kultúrnej západoslovenčiny spred r. 1756 (zachovaný odpis pochádza z rokov 1756 – 1760, v novom reprezentatívnom vydaní vyšiel tento preklad v roku 2003)[27] a práce mnohých významných predstaviteľov rímsko-katolíckej konfesie, pôsobiacich v slovenskom jazykovom konfesionálnom a kultúrnom prostredí.[28] V dôsledku protireformačných iniciatív dospel jazykový vývin v kultúrnom prostredí juhozápadnej časti po slovensky hovoriaceho obyvateľstva v druhej polovici 18. storočia k prvej kodifikácii slovenčiny. Jej východiskom bola kultúrna západoslovenčina a v roku 1787 ju uskutočnil katolícky kňaz Anton Bernolák (1762 – 1813) spismi *Dissertatio Philologico-critica de literis Slavorum* a jej prílohy *Lingvae slavonicae... Orthographia* (1787), *Grammatica Slavica* (1790), *Etymologia Vocum Slavicarum* (1791) a *Slowár Slowenskí, Česko-Laťinsko-Ňemecko-Uherskí* (1825 – 1827). Táto kodifikácia vo vymedzenom čase splnila všetky svoje dobové predpokladané spoločenské funkcie[29]. Z ostatných bohoslužobných jazykov treba uviesť prostredie grécko-katolíckej a pravoslávnej konfesie v oblasti dnešného východného Slovenska, kde bola náboženským jazykom tunajších veriacich cirkevná slovančina.

---

[27] *Swaté Biblia Slowénské aneb Pisma Swatého Částka I, Která w sebe obsahuge Starého Testamenta Zákon, a Zákona Historiu: Pětknih Moyžjssowýcg, Knihi Yózue, Yudikum, Ruth, Kralowské, Paralipomenon, Ezdrassowe, Tobiassowe, Yudith, Ester, Yob, Žalmi Dawidowé, Knihi Prislow, Ekklesyastej, Pjsňe, Ssalomúnowé, KnihiMudrosti, a Syrách; Částka II, Která v sebe obsahuge Prorokú, Knihi Machaběgské a celý Testament nowý.* Prepis z roku 1760. Vydané v sérii Biblia Slavica. Bd. 1. – 2. Ser. 5. Slowakische Bibel der Kamaldulenser. Paderborn – München – Wien – Zürich – Scheningh, 2003.

[28] Pozri zborník *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 1997.

[29] KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 147.

Vznikla priamym, ale dlhým vývinom zo staroslovienskeho základu a líši sa od neho pravidelnými hláskoslovnými zmenami – zánikom nosoviek, typickým stupňom kontrakcie, ale aj postupnou adaptáciou v dôsledku špecifických areálových zmien [30].

Vývin jazyka v štúrovskom období

S nástupom romantizmu sa na území dnešného Slovenska v tridsiatych rokoch 19. storočia zaktivizovala výrazná skupina, ktorá výrazne ovplyvnila jazykový vývin spisovnej slovenčiny. Aj napriek tomu, že konfesionálno-integračnú a jazykovo-integračnú funkciu evanjelikov na území dnešného Slovenska po stáročia plnila biblická čeština s východiskom v jazyku Kralickej Biblie, v evanjelickom prostredí došlo v prvej polovici 19. storočia – v duchovnej aj svetskej sfére – k stabilizácii normy a jej postupnej kodifikácii. Pričinila sa o to generácia spätá s osobnosťou evanjelika Ľudovíta Štúra (1815 – 1856), ktorý na základe kultúrnej stredoslovenčiny kodifikoval spisovný jazyk. Ešte pred oficiálnym vyhlásením kodifikácie sú známe dôkazy o kázňach v slovenčine od Jána Kollára v Pešti v roku 1835 a Michala Miloslava Hodžu v Liptovskom Mikuláši v známom roku deklarácie nového slovenského spisovného jazyka – 1843. V prvej polovici 19. storočia v narastajúcom politickom napätí Uhorska vznikol spor, ktorý bol dôsledkom výnosu z roku 1832 o cielenej maďarizácii slovenského obyvateľstva: gróf Karol Zay po nástupe do funkcie generálneho inšpektora evanjelickej cirkvi vyhlásil úplné pomaďarčenie slovenských evanjelikov v Uhorsku ich spojením v únii s kalvínmi. Toto rozhodnutie bolo paradoxom nielen zo spoločenského hľadiska, ale zvyšovalo napätie z hľadiska základného atribútu reformácie – zrozumiteľnosti kázaného slova v materinskom jazyku, vyšlo však za hranice tohto konfesionálneho prostredia. Rozpory historickej, spoločenskej, politickej, ná-

[30] Podrobnejšie ŠTEC, Mikuláš: *Cirkevná slovančina*. Prešov : Prešovská univerzita, 2005, s. 39. ŽEŇUCH, Peter: *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku*. Bratislava : Veda, 2002.

rodnostnej, konfesionálnej a jazykovej povahy boli spúšťacím mechanizmom zmien, ktoré vyústili do rozhodnutia nastupujúcej generácie mladých evanjelikov – štúrovcov kodifikovať spisovnú slovenčinu. Jej prototyp opísal Ľ. Štúr v prácach *Nauka reči slovenskej* (1846) a *Nárečja slovenskuo alebo potreba písaňja v tomto nárečí* (1846). Napriek dojmu, že išlo zo strany slovenských evanjelikov o priamočiary kodifikačný akt, narazil ním Ľ. Štúr na paradox – jazykovo konzervatívnu, ale konfesionálne a tradíciou posilnenú integračnú funkciu biblickej češtiny a aj na odlišnú koncepciu jazyka a národa v ponímaní a interpretácii J. Kollára. Evanjelický farár J. Kollár, pôsobiaci v Pešti ako kazateľ (neskôr na univerzite vo Viedni) upozornil Štúra v čase vznikania nového spisovného jazyka na potenciálny rozpor v otázke liturgického jazyka evanjelikov a kodifikovanou podobou slovenčiny: „Běda Wám samému, pane Štúre! Wy sám ste wětew pod sebau uťal, Wy sám ste hůl nad wlastní hlawau zlámal...“. S rozporom medzi kodifikáciou spisovnej slovenčiny, resp. jej upraveno podobou v *Krátkej mluvnici slovenskej* z r. 1852, a oficiálnym liturgickým jazykom evanjelikov, ktorým ostal jazykový základ češtiny, sa nevyrovnal nielen Ľ. Štúr, ale tento jazykový nesúlad pretrvával v evanjelickej konfesii až do konca 20. storočia. Už v začiatkoch to dokázali zbierky kázní od Michala Bodického z roku 1891, z ktorých len jedna kázeň bola v slovenčine.

Vývin jazyka v 20. storočí, súčasnosť, odkaz...

Používanie slovenského jazyka v protestantskom prostredí sa v dvadsiatom storočí vyznačovalo inklináciou k jeho posilňovaniu. Prispela k tomu aj kázeň Jura Janošku na Vnútromisijnej a pastorálnej konferencii v Starej Turej v roku 1900, na ňu nadväzujúce dve vydania prekladov *100 a 50 poslovenčených piesní z Tranoscia a Zpěvníka* (1913, 1915) od Jozefa Gašparíka-Leštinského (1861 – 1931) a vydanie titulu *Prídavok nábožných piesní k Cithara sanctorum a Zpěvíku* od Ľudovíta Šenšela (1932). Do spisovnej slovenčiny bola v roku 1942 preložená *Nová zmluva* a v roku 1953 *Žalmy*, v roku 1954 *Chrámová agenda*, v roku 1955 *Pašie,* v roku 1961 *Antifóny*, v roku 1972 *Pohrebná agenda*, v roku 1978 nový preklad Biblie a *Zborové spevy* a v roku 1992 *Evanje-*

lický spevník[31]. Slovenská podoba *Novej zmluvy* sa po schválení Generálnym konventom z roku 1946 a po schválení zborovými konventmi mohla čítať z kazateľnice po slovensky. Generálny konvent Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku schválil 21. 3. 1961 slovenskú liturgiu pre celé služby Božie. Po vzniku Slovenskej republiky 1. 1. 1993 bol prijatý Cirkevný ústavný zákon č. 1/1993, ktorým bola prijatá ústava ECAV na Slovensku a v zmysle neskoršieho cirkevného ústavného zákona č. 1/2010, Čl. 8, ods. 2, sa v evanjelickej cirkvi kodifikoval slovenský jazyk ako liturgický: „Evanjelická cirkev v záujme čo najlepšieho pochopenia Božieho slova slúži svojim veriacim v ich rodnom jazyku. V národnostne zmiešaných cirkevných zboroch sa služby Božie konajú nielen v slovenskom jazyku, ale aj v jazykoch národností".

Jazykové zmeny sa v špecifickom reformačnom duchovnom aj jazykovom prostredí používateľov slovenského jazyka vyznačovali množstvom jednotlivých aj všeobecných znakov[32]. Stali sa odrazom vplyvu veľkého množstva prvkov historickej, spoločenskej, jazykovej aj konfesionálnej povahy v jazykovo, etnicky, konfesionálne nejednotnom prostredí. Výrazným vplyvom sa aj na toto jazykové prostredie po slovensky hovoriacich evanjelikov v období 16. – 19. storočia prejavila čeština, ktorá sa nestala len konfesionálno-integračným prvkom veriacich, ale aj stimulačným činiteľom rozvoja domáceho – slovenského jazyka v svetskej sfére. Náboženské prostredie napriek konfesionálnym divergenciám či mocenským a ďalším rozporom svetskej povahy sa stalo stimulom rozvoja jazyka v jeho verejných funkciách. Týkalo sa to kultivovania a štýlovej diferenciácie žánrov, ktorých zrozumiteľná podoba mala začiatky v biblickej češtine, jej postupnom slovakizovaní a v hľadaní adekvátnych domácich jazykových prostriedkov na vyjadrenie potrebných významov. Na súvekej úrovni postupne dochádzalo k celkom prirodzenému napätiu medzi slovenčinou, slovakizovaním češtiny a jej „kanonizovanou " východiskovou podobou. Z funkčného hľadiska narastal tlak domáceho jazyka – slovenčiny a ku kulminácii tohto napätia došlo začiatkom štyridsiatych rokov 19. storočia, v čase

[31] *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava : Vydavateľstvo BoPo, 2001, s. 271.

[32] Pozri *Citara svätých*, 2014.

štúrovskej kodifikácie. Z pohľadu konfesionálno-integračnej funkcie češtiny aj v meniacej sa historickej situácii toto napätie pretrvalo až do deväťdesiatych rokov 20. storočia. V kalvínskom protestantskom prostredí nebola jazyková situácia konfliktná do takej miery ako u evanjelikov, pretože slovenských kalvínov bolo v porovnaní s evanjelikmi neporovnateľne menej. Jazykovým atribútom uhorskej kalvínskej konfesie sa stala maďarčina, ale aj napriek tomu v slovenskom kalvínskom prostredí pretrvávali kultúrne predspisovné útvary s prvkami, ktoré sú výrazným dôkazom kultivácie jazyka vo verejných funkciách. Tieto texty celkom prirodzene súviseli s jazykovým areálom používateľov a v mnohých prípadoch nepresiahli ich konfesionálne ani jazykové hranice.

Jazykový vývin používateľov slovenčiny v kontexte reformácie netreba vnímať vo vzťahu so súčasnými administratívnymi, „politickými" či konfesionálnymi hranicami, ale ako dôsledok zmeny mentálnej paradigmy, myslenia a aj rozvoja vzdelanosti[33]. Od týchto fenoménov sa odvíja aj forma ich zmeny, jej prezentácia jazykom, odrážajúcim v konkrétnej situácii meniace sa dominanty, funkcie a aj nároky. Združuje sa v ňom mnoho jazykových, historických, politických, národných, kultúrnych a konfesionálnych vrstiev, ktoré treba prvom rade vnímať ako dlhú cestu snáh o stabilizáciu jazyka v rozličných protirečivých konkrétnych historických, spoločenských aj konfesionálnych podmienkach. Reformácia vytvorila v komplikovaných jazykovo, konfesionálne, územne aj funkčne zložitých podmienkach žičlivé prostredie na uvedomenie si delimitácie jazykových prostriedkov a na stratifikáciu jazyka. Pre slovenčinu však išlo o pridlhý proces, kým sa pôvodná idea reformácie – kázať Slovo v materinskom jazyku – premenila na skutočnosť...

[33] O jej význame, formách a dôsledkoch pozri KOWALSKÁ, Eva*: Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí*: *Hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti*. Bratislava : VEDA, 2001; KOWALSKÁ, Eva: *Na ďalekých cestách, v cudzích krajinách. Sociálny, kultúrny a politický rozmer konfesionálneho exilu Uhorska v 17. storočí*. Bratislava : Veda, 2014; KOWALSKÁ, Eva: *Osvietenské školstvo (1771 – 1815). Nástroj vzdelania a disciplinizácie*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014.

Literatúra

Bardejovský katechizmus z roku 1581 – najstaršia slovenská kniha. Martin : Slovenská národná knižnica, 2013.

BARTKO, Ladislav: *Masníkova Zpráva písma slovenského – prvá jazyková príručka češtiny na Slovensku*. In: *Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu (z príležitosti 300. výročia úmrtia Tobiáša Masníka)*. Red. J. Doruľa. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 1998, s. 142 – 156.

BARTKO, Ladislav: *O jazyku spevníka Cithara sanctorum z roku 1636 a jeho ďalších vydaní v 17. storočí*. Slovenská reč, 1, 64, 1999, s. 12 – 23.

BLAŽENCOVÁ, Ľubica: *Interpretácia vybraných textov spevníka Cantus Catholici. Venované 350. výročiu vydania prvého tlačeného katolíckeho spevníka*. In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, s. 177 – 195.

Citara svätých. Antológia textov cirkevných a duchovných piesní 16. – 18. storočia. Bratislava : Kalligram, 2014.

CSANDA, Sándor: *Slovenské preklady žalmov Alberta Molnára Szenciho z r. 1752*. Studia Slavica Hungariae, 28, 1982, s. 217 – 228.

CSANDA, Sándor: *Az első magyar Biblia fordítás egybevetése hasonló cseh szöveggel*. Irodalmiszemle, 4, 28, 1985, s. 323 – 333.

ČAPEK, Vladimír: *Historie Biblie*. 3. upravené vydanie. Praha : Advent, 1990.

ĎUROVIČ, Ľubomír: *Vývin kodifikácie spisovnej slovenčiny pred Bernolákom*. In: ĎUROVIČ, Ľubomír: *O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie I*. Bratislava : Veda, 2004, s. 197 – 198.

Evanjelická encyklopédia Slovenska. Bratislava : Vydavateľstvo BoPo, 2001.

HAJDUK, Andrej: *Počiatky reformácie na Slovensku*. Evanjelický posol spod Tatier, 2009, č. 9, s. 13 – 15.

HARGAŠOVÁ, Zuzana: *Vývin jazykovej normy v mladšom predspisovnom období slovenčiny*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016. V tlači.

Historický atlas Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku. Liptovský Mikuláš : 2011.

Kamaldulská Biblia. Swaté Biblia Slowénské aneb Pisma Swatého Částka I, Která w sebe obsahuge Starého Testamenta Zákon, a Zákona Historiu: Pět knih Moyžjssowýcg, Knihi Yózue, Yudikum, Ruth, Kralowské, Paralipomenon, Ezdrassowe, Tobiassowe, Yudith, Ester, Yob, Žalmi Dawidowé, Knihi Prislow, Ekklesyastej, Pjsňe, Ssalomúnowé, Knihi Mudrosti, a Syrách;

Částka II, Která v sebe obsahuge Prorokú, Knihi Machaběgské a celý Testament nowý. Prepis z r. 1760. Vydané v sérii Biblia Slavica. Bd. 1. – 2. Ser. 5. Slowakische Bibel der Kamaldulenser. 2003. Paderborn – München – Wien – Zürich – Scheningh, 2003.

KARAFIÁT, Jan: *Rozbor kralického Nového Zákona co do řeči a překladu: s hystoryí našeho biblického textu.* Praha : Nákladem spisovatelovým, 1878.

KARDOS, Tibor: *A Huszita Biblia keletkezése*. Magyar Tudományos Akadémia közleményei, 1, 1952, s. 125 – 177.

KÓNYA, Péter: *Szlovák reformátusok a 17. – 18. században*. Sárospataki füzetek, 2011, č. 4, s. 39 – 52.

KÓNYA, Peter – KÓNYOVÁ, Annamária: *Kalvínska reformácia a kalvínska cirkev v Šarišskej stolici v 16. – 18. storočí*. Historia Ecclesiastica. Časopis pre dejiny cirkví a náboženstiev v Strednej Európe, 2, 2011, č. 1, s. 88 – 104.

KOWALSKÁ, Eva: *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí: Hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti.* Bratislava : Veda, 2001.

KOWALSKÁ, Eva: *Na ďalekých cestách, v cudzích krajinách. Sociálny, kultúrny a politický rozmer konfesionálneho exilu Uhorska v 17. storočí*. Bratislava : Veda, 2014.

KOWALSKÁ, Eva: *Osvietenské školstvo (1771 – 1815): Nástroj vzdelania a disciplinizácie*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014.

KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011.

MAJTÁN, Milan: *Slovenčina v Krmanovej gramatike z roku 1704*. Slovenská reč, 63, 1998, č. 3, s. 167 – 172.

O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov. Red. J. Doruľa. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 1997.

PLESKALOVÁ, Jana: *Jan Hus a nabodeníčka*. In: *Oratio et Ratio. Sborník k životnímu jubileu JiříhoKrause*. Praha : Ústav pro jazyk český AVČR, 2005, s. 283 – 287.

ŠKOVIERA, Daniel: *Patrimonium antiquitatis a Leonard Stöckel (Patrimonium antiquitatis und Leonard Stöckel)*. In: Peter KÓNYA: *Leonard Stöckel a reformácia v strednej Európe*. Bardejov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity pre Biskupský úrad Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku a Cirkevný zbor ECAV na Slovensku, 2011, s. 38 – 47.

ŠTEC, Mikuláš: *Cirkevná slovančina*. Prešov : Prešovská univerzita 2005.

ŠTEC, Mikuláš: *Cirkevná slovančina v 21. storočí*. Prešov : Prešovská univerzita 2005.

ŠVAGROVSKÝ, Štefan: *Zemplínske tlače z polovice 18. storočia vo svetle doterajších výskumov*. In: *Studia Academica Slovaca 11*. Prednášky XVIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava : Alfa, 1982, s. 503 – 518.

ŠVAGROVSKÝ, Štefan: *Zemplínske kalvínske tlače v doterajších výskumoch*. In: *Jazykovedné štúdie 18. Z dejín slovenského jazyka*. Red. Š. Peciar. Bratislava : Veda, 1983, s. 21 – 37.

ŠVAGROVSKÝ, Štefan: *Z histórie slovenských kalvínskych rituálnych kníh z rokov 1750 – 1758*. Slovenská reč, 65, 2000, s. 279 – 294.

TKÁČIKOVÁ, Eva: *Prešporská Biblia ako jedinečné duchovné dedičstvo*. In: *Tranovský evanjelický kalendár na obyčajný rok po narodení Krista Pána 2017*. Tranoscius : Liptovský Mikuláš 2016, s. 133 – 135.

VRÁBLOVÁ, Timotea: *Špecifiká evanjelickej duchovnej piesňovej tvorby na Slovensku v 17. storočí. (Cithara Sanctorum)*. In: *Studia Academica Slovaca 34*. Bratislava : Stimul, 2005, s. 313 – 330.

ŽEŇUCH, Peter: *K otázkam prekladu žalmov kamaldulskej Biblie a kalvínskeho žaltára z roku 1752*. In: *O prekladoch Biblie do slovenčiny a iných slovanských jazykov*. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 1997, s. 42 – 52.

ŽEŇUCH, Peter: *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku*. Bratislava : Veda, 2002.

ŽEŇUCH, Peter: *Cyrilská rukopisná tradícia v prostredí gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*. In: *Slovenská kresťanská kultúra – osudy a osobnosti.* Ed. M. Žilková. Ostrihom : Esztergomi Hirtudományi Főiskola, 2010, s. 41 – 67.

ŽITNÝ, Milan: *Bardejovský katechizmus z roku 1581*. World Literature Studies, 23, 2014, č. 6, s. 120 – 139.

III.
Výročia významných historických udalostí a jubileá osobností slovenskej literatúry, kultúry a európskych dejín

Ženské postavy ako súčasť národnej tendenčnosti próz Jozefa Miloslava Hurbana

Ladislav Čúzy

Abstract

Female Characters as a Part of the National Tendentiousness of the Prose of Jozef Miloslav Hurban

This article attempts to outline the core principles of the approach of Jozef Miloslav Hurban in the creation of his prose. It is stated that in all the analysed texts, Hurban used a distinctive principle of national defence which is typical for Slovak romantic prose. Female characters are shown in their personalities to be detached from reality and become a part of an authorial strategy which shows a significant preference for everything Slovak and Slavic.

Key words: Jozef Miloslav Hurban, romantic prose, tendentiousness, humanity, God, nation

Hlavnou tendenciou rôznorodých aktivít Jozefa Miloslava Hurbana (1817 – 1888) bola obrana národa pred neustále sa zvyšujúcim maďarizačným tlakom agresívnej uhorskej politiky. Hurbanova obrana proti týmto tlakom sa odohrávala v teoretickej, ale najmä v praktickej rovine. J. M. Hurban publikoval najmä vo svojich *Slovenských pohľadoch* v rokoch 1846, 1847 a 1851. Uverejnil tu množstvo teoretických úvah, rozsiahlu literárnohistorickú štúdiu a veľké množstvo menších, taktiež zväčša obranných, ale zároveň koncepčných článkov vo vzťahu k potvrdeniu existencie slovenského národa. Najvýznamnejšou štúdiou uverejnenou v Hurbanových *Slovenských pohľadoch* je rozsiahla esej *Slovensko a jeho život literárny*.

Paralelne s týmito aktivitami vznikala konkrétna literárna činnosť J. M. Hurbana, ktorá mala plniť zábavnú, ale zároveň aj vo väčšej či menšej miere národno-obrannú funkciu. Charakter literatúry (častejšie sa v dobovom myslení používalo slovo básnictvo), jeho estetická podoba, boli viac-menej sekundárne záležitosti. Svoju literárnu tvorbu J. M. Hurban publikoval najmä v almanachu *Nitra*, ktorý vydával nepravidelne od roku 1842. Prvý zväzok vyšiel ešte v češtine, ale už druhý, ktorý vyšiel v roku 1844, je považovaný za prvú knižku vydanú v novodobej spisovnej slovenčine.

Hurbanove teoretické názory a aj praktická činnosť sa formovali v spätosti a len v miernej diskurzívnosti voči názorom Ľudovíta Štúra. Hurban tak ako aj Štúr preferoval v literatúre viac myšlienku ako estetiku. Najdôležitejším bodom jeho filozofickej orientácie je totálna preferencia prítomnosti slovanského ducha v literatúre a následne aj v konkrétnom živote národa.

Hurban chápal, že literatúrou musí v prvom rade zabávať (teda upútať) čitateľa, a až sekundárne má do textov zapracovať myšlienkovú tendenciu. Teda neprekvapí, že v opozícii voči Štúrovým názorom zdôrazňuje aj individuálnosť tvorby, ale jedným dychom zdôrazňuje nutnosť preferencie tendenčnosti, dokonca až v takej miere, že považuje básnika za priameho iniciátora ďalšieho vývinu národa.

Hurbanova filozofická koncepcia smeruje k teoretickému sformovaniu ideálu slovanskej poézie (podobnosť s koncepciou Ľudovíta Štúra je jednoznačná), ktorá bude vrcholným prejavom slovanského ducha. Básnictvo je podľa Hurbana „súzvuk (harmónia) síl ľudského ducha“[1], „posiľuje ustatú dušu, cit plný horkosti občerstvuje malebnejšími nádejami, a tak nás uspokojuje spája so svetom a vynáša smelou peruťou nad priepasti, čo hrozia pohltiť nás. Preto čakáme od slovanských básnikov, aby boli už nielen básnikmi, ale básnikmi slovanskými“[2]. Hurbanova estetická koncepcia bola bližšia modelu západného romantizmu ako koncepcia Ľudovíta Štúra, ktorý tento model úplne odmietal. Napriek tomu je však zrejmé, že táto tendencia mala byť za-

[1] HURBAN, Jozef Miloslav: *Básne Karla Sabinu*. In: HURBAN, Jozef Miloslav: *Dielo II*. Bratislava : Tatran, 1983, s. 406.

[2] Tamže, s. 406.

stretá národnou tendenčnosťou. „Čo nás očarúva je zaiste individuálnosť (osobnosť), a nad ňu nemá básnik nič žiadúcejšieho! Ale individuálnosť nikdy nemôže byť absolútna, vždy je vzťažná a pomerná (relatívna)“[3]. „Nijaká náruživosť, nijaká omrzelosť, hypochondrický duch nemá zaplaviť básnikovu dušu; on vyslobodiac sa z hlúpych rozporov prozaického sveta má jasným, čistým videním velebných ideí spečatiť výtvory svojej obraznosti“[4].

Jozef Miloslav Hurban bol evanjelickým kňazom, a preto neprekvapí, že náboženská viera je v jeho myslení neustále prítomná. Azda najvýraznejšie sa to prejavilo v jeho požiadavke na básnikov: „Pevci naši, študujte filozofiu, aby ste už hoci ten jeden výraz kresťanského náboženstva zmierenia sa človeka a národa s Bohom prenikli svojím duchom a zapálili sa preň a naladili svoje harfy na oslavu budúcnosti“[5]. Filozofiu, samozrejme, obsahujúcu ducha národa, Hurban považoval za základ národnej existencie. Tvrdí: „Filozofia je tá vedomosť pre každý, najmä ale pre náš, nanovo sa prebúdzajúci národ slovenský najpotrebnejšia, pomocou ktorej sa národ približuje k poznaniu toho, čo má byť k preniknutiu svojho určenia a povolania svojím duchom“[6]. Hurban bol však nielen praktik, ale do určitej miery aj vizionár. Hneď prvý článok prvého ročníka *Slovenských pohľadov* obsahuje Hurbanovu štúdiu *Veda a Slovenskje pohladi*. V tejto štúdii Hurban načrtol svoju predstavu charakteru slovanskej vedy. Jeho predstava je skutočne prekvapujúca, ale z hľadiska spôsobu jeho myslenia logická. Hurban konštatuje, že veda je pre národ veľmi dôležitá, pretože je základom existencie všetkých duchovných prejavov národov. „Povedomosť ducha je v živote národov conditio sine qua non, táto conditio sa dosahuje iba vedou. Povedomosť je poznanie a chápanie duchom toho, čo si duch vo viere a v podaní, v povestiach a zvykoch, v domácom i spoločenskom živote od svojej nepamäti vytvoril a nazbieral, tie neprehľad-

[3] Tamže, s. 407.

[4] Tamže, s. 409.

[5] HURBAN, Jozef Miloslav: *Básně Augusta Škultétyho, Básně Ľudovíta Žellu, Ozvěna Tatry*. In: HURBAN, Jozef Miloslav: *Dielo II.* Bratislava : Tatran, 1983, s. 446.

[6] HURBAN, Jozef Miloslav: *Slovensko a jeho život literárny*. In: HURBAN, Jozef Miloslav: *Dielo II.* Bratislava : Tatran, 1983, s. 16.

né vrstvy tušenia a túženia, božstva a človečenstva"[7]. Výsledkom tejto úvahy je jednoznačný záver, že „slovanský život musí mať slovanskú vedu"[8]. „Táto veda v týchto časoch vyradí všetko cudzie, zlé, nedobré zo života slovanského"[9]. „Veda naša teda musí byť slovenská, lebo aj vek náš je už brieždenie sa veku slovenského, ba mnohí spisovatelia ho nie nadarmo vekom slovanským pomenovali"[10]. O pár riadkov ďalej však už Hurban hovorí nie o slovenskej, ale slovanskej vede: „Slovanský život musí mať slovanskú vedu"[11]. Hranice medzi pojmami slovenský a slovanský u Hurbana nie sú veľmi jasné. Dokonca je dosť problematické uvažovať o tom, či tieto hranice Hurban chcel vôbec zdôrazňovať. Vo vizionárskej polohe J. M. Hurban aj zakončuje svoju úvahu o vede. Konštatuje, že: „Najdôležitejšia vlastnosť (najprednejší ťah) vedy slovanskej bude a musí byť videnie duchovnej pravdy celej... Princíp, t. j. ten strjedok (podstata) prvoživelný, v ktorom leží puk všetkého sa rozvitia minulého, rozvíjania prítomného a zrelosti budúcej, tento princíp národa slovanského, je hlboko v kresťanstve založený"[12].

Táto hypotetická budúcnosť a anticipujúca koncepcia je zavŕšená Hurbanovým problematickým záverom, keď konštatuje, že: „Už teraz u slovanských vedomcov nové, od cudzích systémov rozdielne sa vidí viďeňja, je nám novým dôvodom toho, že najzvláštnejší moment vo vede slovanskej musí byť videňja"[13]. Teda iracionálne videnie a nie racionálne vedenie má byť podstatou slovanskej vedy.

Našťastie pre slovenský národ i pre slovenskú literatúru sa o túto vizionársku koncepciu duchovnosti Hurban veľmi neopieral. Jeho konkrétna prozaická tvorba je oveľa zrozumiteľnejšia a pragmatickejšia. Videnie ustúpilo do úzadia, a predsa len zvíťazila prax.

Vo svojich textoch Hurban následne rozličným spôsobom sformuloval svoju národnú tendenciu. Spôsob koncipovania charakterov

---

[7] HURBAN, Jozef Miloslav: *Veda a Slovenskje pohladi. Slovenskje pohladi na vedi, umeňja a literatúru*. Ďjel I., Svazok I., 1846, s. 3. Citácie upravil autor štúdie.

[8] Tamže, s. 8.

[9] Tamže, s. 8.

[10] Tamže, s. 8.

[11] Tamže, s. 8.

[12] Tamže, s. 9.

[13] Tamže, s. 11.

ženských postáv v jeho prácach je jedným z dokladov tejto autorskej stratégie. Hurbanova autorská stratégia sa menila, a preto sa menil aj spôsob stvárňovania ženských postáv. V štúdii sa pokúsime poukázať na niektoré varianty tejto tematizácie vo vybraných prózach J. M. Hurbana.

Žena mala byť podľa Hurbana partnerkou národne orientovaných mužov. Nemala byť, tak ako to tvrdil Ľudovít Štúr, „rozptyľujúcou prekážkou", tlmiacou a obmedzujúcou národné aktivity mužov. Hurban to dokázal vlastným manželstvom s Aničkou Jurkovičovou, ale do určitej miery aj svojou literárnou tvorbou. Žena však v jeho literárnych prácach plnila rozličné funkcie. Akúsi koncepciu ženy vyslovil J. M. Hurban už vo svojom cestopise *Cesta Slováka k slovanským bratom na Morave a v Čechách*. Cestopis vyšiel v roku 1841 po česky. Ako je všeobecne známe, vzťah našich romantikov k ženám bol problematický, ale v danom kontexte (Štúrove názory na ženy a manželstvo) je logický aj Hurbanov názor na lásku. Láska podľa Hurbana vzniká nie ako erotický, ale duchovný vzťah, v ktorom hrá veľkú úlohu niečo nadosobné, v tomto prípade láska k Bohu a vlasti.

U žien ho však uchvacuje nielen duša, ale aj telo. U slovanských žien je to okrúhla tvár, čierne oči, gaštanové vlasy, výraz a dôstojnosť v celom správaní, neraz spomína aj krásnu pleť. Pod krásnou pleťou však Hurban rozumel asi aj ženu vo všeobecnosti.

V roku 1842 vyšla v češtine Hurbanova historická próza *Svadba kráľa veľkomoravského – Obrazy z deviateho storočia*, ktorá obsahuje národnú tendenciu vo viacerých rovinách. Je to próza epicky potvrdzujúca tézu preferencie slovenskosti v rámci slovanstva, ktorá bola mnohokrát variovaná v Hurbanových filozofických úvahách. Tejto téze podlieha v romantickom texte historický kontext. Postava Svätopluka je zidealizovaná, všetko je založené na opozícii presadzovania nemeckých politických záujmov a oprávneného vzdoru Slovákov a vzniku Veľkomoravskej ríše pod vedením kráľa Svätopluka. Národnej tendencii je v zastretej podobe podriadená aj intímna ľúbostná línia. Literárne najzaujímavejšou ženskou postavou je v tejto próze kňažná Adelaida (vnučka cisára Ľudovíta). Je charakterizovaná bez ideologického prekrytia ako romantická postava. Adelaida je osudovo zamilovaná do Svätopluka, ten však jej lásku neopätuje. Ona svoju lásku k nemu ne-

zavrhuje ani po Svätoplukovom odmietnutí manželstva a dožíva svoj život v kláštore. Kňažná Adelaida je vykreslená v intenciách romantického klišé so silnou dávkou neumeleckého sentimentu. Keď sa Adelaida dozvedá, že Svätopluk neočakávane prišiel do Rezna, reaguje nasledovne: „Táto neočakávaná zvesť hradného strážcu najväčšmi vzrušila Adelaidu. Kvitnúce ruže na jej lícach sa rozblčali v purpurové plamene, čierne oči sa zaiskrili a šatôčka, obrúbená rýdzim zlatom, ktorú húžvala v alabastrových rukách, jej vypadla“[14].

Svätopluk musel z politických dôvodov (na nátlak Metoda) uprednostniť manželstvo so sestrou českého kniežaťa Bořivoja, ktorá bola vyšehradskou kňažnou. Vyšehradská kňažná v texte nie je bližšie vykreslená a dokonca jej Hurban ani nedal vlastné meno. Charakter dominantných ženských postáv je len klišéovite naznačený (Adelaida), alebo jeho vykresleniu Hurban ani nevenuje pozornosť (vyšehradská kňažná). Adelaida je romantická postava, vyšehradská kňažná ako literárna postava sa stala súčasťou Hurbanovej ideologickej stratégie, pre psychologickú charakteristiku, alebo aspoň pre sentimentálnu citovosť už nebolo miesta.

Dominantnou ženskou postavou ďalšej Hurbanovej prózy *Svätoplukovci alebo pád ríše veľkomoravskej* je Drahomíra (jediné dieťa velehradského vladyku). Príbeh tejto prózy sa odohráva tesne po smrti kráľa Svätopluka. Dejovým východiskom romanticky koncipovanej prózy je „boj“ troch Svätoplukových synov o moc. Do Drahomíry sa vášnivo romanticky zamiloval kráľovič Svätopluk. Jeho vášeň prekrýva akýkoľvek racionalizmus v jeho konaní. Drahomíra je sformovaná tradične v intenciách slovenského romantizmu. Svoje konanie však dokáže racionálne korigovať, najmä vo vzťahu k národu. „Vlasť jej bola tým jasným svetlom, ktoré najbezpečnejšie vedie človeka po cestách života, najistejšie ho chráni pred zablúdením na nepravé rázcestie. Jedinou studnicou týchto vysoko vzletných starostí a trápenia jej bola láska k vlasti“[15]. Aj táto ženská postava je fyzicky krásna, ale jej dominantnou vlastnosťou je duchovnosť a následne myšlienka na národ. „Na

[14] HURBAN, Jozef Miloslav: *Svadba kráľa veľkomoravského*. In: HURBAN, Jozef Miloslav: *Dielo I.* Bratislava : Tatran, 1983, s. 134.

[15] Tamže, s. 174.

Drahomírinej tvári spočíval svätý pokoj, aký spôsobuje duch, keď sa vznesie z končín každodenných starostí a pozemských vášní a splynie s myšlienkami svetov vyšších, sveta duševného života. V jej prsiach nebúrila vášeň, jej srdce sa neutápalo v zbytočne lákavých citoch“[16]. Drahomíra sa nechce vyrovnať s myšlienkou, že by si mala vziať Svätopluka, pretože sa tak dohodli bratia. Obdivuje Mojmíra, ktorého považuje za jediného vhodného, aby prebral vládu nad Veľkou Moravou. Dianie okolo boja o trón je Hurbanom koncipované v romantickom duchu, je plné intríg a vášní. Na lásku v tomto texte nie je priestor, a preto azda ani čitateľov neprekvapilo, že sa napokon Drahomíra obraňujúca Mojmíra a svoje ideály preoblečie za vojaka a zapojí sa do konkrétnych bojov zväčša po boku Mojmíra.

Extrémny variant tematizácie ženskej postavy vytvoril J. M. Hurban v próze *Prítomnosť a obrazy zo života tatranského*. Táto vizionárska filozofujúca próza je koncipovaná s oslabenou dejovou líniou (v texte sa nachádza relatívne veľa motivických rezíduí na slovenskú preromantickú literatúru), neobsahuje takmer žiadny spoločenský kontext a len nejasné intímne popredie. Próza, ktorá je žánrovo ťažko definovateľná (Hurban ju dobovo príznačne nazýva povesťou), obsahuje kontúrovitú „ľúbostnú“ líniu. Hurbanom vykonštruovaná, len duchu podliehajúca šľachtická dcéra Mária, je dlhodobo (azda už od detstva) zamilovaná do Vladimíra (syna advokáta). Ich kontakty v čase dospievania a dospelosti sú veľmi torzovité. Tento vzťah využil Hurban na tematizovanie extrémneho variantu lásky. Celý príbeh je determinovaný patetizáciou Tatier (azda ako akéhosi semeniska svojráznej a materializmom nepoškvrnenej ľudskej existencie). Do tejto prózy Hurban zakomponoval náznakovo a veľmi nejasne svoju filozofiu, ktorú stotožňuje s náboženstvom. Takto koncipovaný kontext tvorí aj základ tematizovania ženskej postavy. Mária je postava bez fyzickosti, hoci je zrejmé, že je veľmi krásna (každá slovenská dievčina, reprezentujúca do určitej miery kladný vzťah k národu, musela byť konvenčne krásna a cnostná). O konkrétnom vzťahu medzi Máriou a Vladimírom sa vlastne nič nedozvieme. Situácia sa skomplikuje až vtedy, keď Vladimír oznamuje Márii, že musí odísť, chce cestovať, aby „poznal život“.

[16] Tamže, s. 173.

Máriu tento oznam úplne ohromí. „Mariškin žalostný stav rozžialil aj Vladimíra. Po chvíli sa Mária utíšila a chcejúc čosi povedať, nemohla. Aj dych sa jej zastavil, aj srdce jej stisklo – a len slovo „ja ťa milujem" skĺzlo sa zo zaviazaného jazyka.

Ale toto slovo obľahčilo obidvom srdciam a prsiam – a prvý bozk v živote bozk lásky zavrel túto tichú zmluvu, tento svätý zväzok – večnej lásky dvoch nevinných slovenských duší... Obaja si povedali, že sa milujú, a to bol svet pravdy a večného trvania svätých sľubov"[17].

Táto sentimentálna a zároveň duchovno patetizujúca sekvencia predchádza explicitne Hurbanom sformulovanej koncepcii lásky, ktorá nemala nič spoločné so životom, len akoby potvrdzovala jeho totálnu preferenciu duchovnosti v celom živote človeka. „Mária – toto dievča dumných Tatier, Tatier skrytých, tajomných, Vladimír – tento mládenec svieži, pružný, prudký, tento odchovanec novšieho veku, ľúbili sa a obaja sa ľúbili v trojo. Ľúbili sa obaja v sebe, že boli obaja krásni, vznešení a aby som tak povedal, len pre seba zrodení; ľúbili sa obaja v tejto večnej krásnej, božskej prírode tatranskej; ľúbili sa obaja aj v čomsi ešte vyššom; vo večnom akomsi osude, ktorý musí byť spravodlivý v histórii sveta a národov"[18].

Že sa takto filozoficky podložený vzťah nemohol zrealizovať ani po trojročnom návrate Vladimíra z cudziny, je asi každému vcelku jasné.

V roku 1846 J. M. Hurban vydal román *Olejkár* (Hurban nazýva v texte príbeh rozprávkou). Je to romantická próza s národnou tendenciou a výrazným intímnym popredím. Historické pozadie vytvárajú mocenské boje v Uhorsku na začiatku 14. storočia. Reprezentantom podporujúcim do určitej miery národné záujmy Slovákov je Matúš Trenčiansky. V románe vystupujú dve dominantné ženské postavy, ktoré však nezasahujú do politického diania. Obe postavy sú koncipované jednoznačne romanticky. Milada, manželka bohatého ľudového lekára Hrabovca, (známeho pod menom Olejkár) je charakterizovaná pocitom pretrvávajúcej lásky k Feliciánovi (slúži Matúšovi), s ktorým sa stretla kedysi veľmi dávno (ich vzťah sa však nemohol naplniť)

[17] HURBAN, Jozef Miloslav: *Prítomnosť a obrazy zo života tatranského*. In: HURBAN, Jozef Miloslav: *Dielo I.* Bratislava : Tatran, 1983, s. 263.

[18] Tamže, s. 264.

a vernosťou k manželovi. Milada sa utápa romantickým žiaľom, hoci je to krásna žena v najlepších rokoch. „Som Hrabovcova žena, ktorého velebí svet a mne túto česť závidí stá žien. Ale čože vraví na to všetko moje srdce? Oj, mlč... oj, stíš sa, myseľ moja rozbúrená. Vážim si svojho muža, a on azda tiež nemá mi čo vyčítať, no o pokoji môjho srdca nesmiem hovoriť“[19]. Miladin „vzťah“ k Feliciánovi sa vyriešil až v závere románu pri vyšetrovaní zločinov zlatníka a Hrabovca. Stretáva sa s Feliciánom a zisťuje, že on si ju takmer nevšimol. Jej reakcia je v súlade s Hurbanovým filozofickým postojom utiekajúcim sa v každom prípade k Bohu: „Miladino srdce bolo rozbité na sto kusov. Po dlhom plači vzal ju do náručia druhý anjel života, viera vo večného Boha. Tie konečné hranice rozrytého srdca ho zastavia a zachránia pred pádom. Šťastný, kto si zachoval vieru, lebo ten vydrží búry osudov sebaistý až na večnosť“[20].

Miladina dcéra Ľudmila prežíva zase ideálnu (duchovnú) lásku k otcovmu pomocníkovi Vítovi, ktorého si nemôže vziať, lebo je jej nevlastným bratom. Napätie je v texte vytvorené utajením tejto skutočnosti, ktorá sa vysvetlí až v závere príbehu. O Ľudmile taktiež veľa nevieme, je to samozrejme krásna sedemnásťročná dievčina. Vít chce nájsť riešenie v odchode od olejkára, chce sa o Ľudmilu postarať sám. Ľudmilinej matke Milade svoj plán prezradí patetickým prehovorom: „Ale tohto anjela schytím na mocné krídla svojho ducha a umenia a zaletím s ním ta, kde sa blýska pre nás všetkých slnko pokoja a blahoslavenstva“[21].

V pozadí osudov zainteresovaných postáv je ešte taktiež romanticky koncipovaná postava Želmíry, ktorá porodila Hrabovcovi syna Víta. Hrabovec si chcel vziať Želmíru za ženu, ale zemianska pýcha jeho rodiny „mu nedovolila kráčať po tejto svätej ceste“ [22]. Želmíre „sa svet smial, že poklesla so zemanom... jej duša sa sýtila náboženstvom,

[19] HURBAN, Jozef Miloslav: *Olejkár*. In: HURBAN, Jozef Miloslav: *Dielo I*. Bratislava : Tatran, 1983, s. 345.

[20] Tamže, s. 396.

[21] Tamže, s. 348.

[22] Tamže, s. 402.

a ju zberba odsudzovala do pekla“[23], takže vyriešila neriešiteľnú situáciu samovraždou. Všetky z dejového hľadiska dôležité ženské postavy románu nemajú vlastný individuálny život. Sú podriadené autorskému zámeru preferujúcemu estetiku vypätého romantizmu, neraz so silnými sentimentálnymi prvkami a veľkým pátosom.

Iný variant tematizovania národnej tendencie obsahuje najznámejšia Hurbanova próza, noveletka *Od Silvestra do Troch kráľov* (1847). Tento text je potvrdením preferovania zábavnej funkcie v prozaickom texte. Zábavnosť zdanlivo prekryla národnú ideovú orientáciu. Treba si uvedomiť, že vtedajší bežný čitateľ vnímal text v podstate ako súčasný pokleslý čitateľ. Podľa typológie čitateľov, ktorú skoncipoval prof. Ján Števček, takémuto čitateľovi sa hovorí, že je to sentimentálny čitateľ[24]. Jednoducho je to čitateľ, ktorý vníma text v prvom rade citovo, teda vžíva sa do niektorých jemu citovo blízkych postáv. Diskurzívnosť recepcie textu je až kdesi v pozadí.

Základná autorská stratégia v tejto satirickej próze nie je založená len na opozícii národné vs. nenárodné, ale má aj sociálny podtón. Národné cítenie autora je formované paralelne a čiastočne skryte s intímnym popredím prózy. Intímne popredie vytvára jednoduchá zápletka: bohatý, ale nevzdelaný a primitívny starý mládenec, „slovenský kapitalista“ Ďorď Šúplata si chce vziať za ženu mladú, peknú, cnostnú a v Bruchoslaviciach jedinú národne presvedčenú slovenskú dievčinu Ľudmilu (a to aj napriek tomu, že je chudobná). Ľudmila je ideálna slovenská dievčina (krásna, cnostná a národne uvedomelá), o ktorej sa inak veľa nedozvieme. Hurban nám ju predstavil len vo vzťahu k slovenskému spisovateľovi Milenskému, ktorého miluje a chce si ho vziať napriek odporu svojej bohatej babky Hovorkovej, ktorá by chcela pre ňu bohatého manžela.

V noveletke vystupujú aj ďalšie ženské postavy, ktoré však autor ideologicky nezaťažil (bohatá vdova Hurdálková, Šúplatova slúžka Ilona). Tieto postavy (podobne ako Hovorková) sú psychologicky vykreslené o niečo výraznejšie ako Ľudmila.

---

[23] Tamže, s. 403.

[24] ŠTEVČEK, Ján: *Pokus o typológiu čítania*. In: *Estetika a literatúra*. Bratislava : Tatran, 1977, s. 77 – 83.

Mapovanie charakterov ženských postáv v Hurbanových prózach jednoznačne potvrdilo, že Jozef Miloslav Hurban nemal záujem detailnejšie stvárňovať ženské postavy. Prakticky všetky postavy, ktoré sme spomenuli v štúdii, esteticky podliehali jeho romantizujúcim zámerom a autorskej stratégii, ktorou chcel zvýrazniť národnú tendenciu[25].

Literatúra a pramene

HURBAN, Jozef Miloslav: *Dielo I*. Bratislava : Tatran, 1983.

HURBAN, Jozef Miloslav: *Dielo II*. Bratislava : Tatran, 1983.

HURBAN, Jozef Miloslav: *Básně Karla Sabiny*. Tatranka, 1841, diel II, zv. 1, s. 97 – 110.

HURBAN, Jozef Miloslav: *Veda a Slovenskje pohladi*. Slovenskje pohladi na vedi, umeňja a literatúru. Ďjel I., Svazok I., 1846, s. 1 – 12.

HURBAN, Jozef Miloslav: *Slovensko a jeho život literárny*. Slovenskjepohladi na vedi, umeňja a literatúru, 1846, Ďjel I., Svazok I., s. 14 – 36; 1847, Ďjel I., Svazok II, s. 3 – 29; 1851, Ďjel I., Svazok IV., s. 91 – 102; Ďjel I., Svazok 4, s. 127 – 143.

ŠTEVČEK, Ján: *Estetika a literatúra*. Bratislava : Tatran, 1977.

[25] Štúdia vznikla v rámci riešenia projektu VEGA 1/0647/17 *Poetika prózy 18. – 20. storočia.*

Pamiatke Jozefa Miloslava Hurbana

Dana Hučková

Abstract

In Memory of Jozef Miloslav Hurban

Due to its current scope, occasional poetry is often seen as something second-rate, even though its authors usually saw it as an integral part of their work. Poems connected to a certain event and in reaction to a contemporary social and political situation showed in their own way how the authors were engaged in cultural and social life. An example of this position can be seen in poems dedicated to Jozef Miloslav Hurban which were written by various authors on anniversaries and occasions dedicated to him from the end of the 19th century through to the 1930s (birth and death anniversaries, statue and memorial plaque unveilings). The formation and stabilization of Hurban's literary image have been documented in texts by authors such as Izidor Žiak Somolický, Martin Braxatoris, Janko Jesenský, Vladimír Roy, Ľudmila Podjavorinská, and VHV. Hurban was portrayed as a national hero, a fighter for the nation's freedom, a father of the nation, the first Slovak legionnaire, and a close acquaintance. In the construction of cultural memory, Hurban is a figure who fulfilled the role of being an integrating element of national society both before 1918 as well as afterwards.

Key words: Jozef Miloslav Hurban, occasional poetry, the literary image of the author, cultural memory

Príležitostná poézia býva pre svoj aktuálny rozmer často vnímaná iba ako hodnotovo druhoradá, hoci jej autori ju poväčšine vnímali ako prirodzenú súčasť svojej tvorby. Básne venované konkrétnym ľuďom, spojené s určitou udalosťou, reagujúce na dobovú spoločenskú a politickú situáciu, manifestovali istým spôsobom autorovu angažovanosť

v súvekom kultúrno-spoločenskom živote. Príkladom takéhoto postoja boli aj básne venované J. M. Hurbanovi, ktoré ich autori napísali pri rôznych výročiach tejto osobnosti od konca 19. storočia až po prvú tretinu 20. storočia (sviatok, úmrtie, odhalenie sochy alebo pamätnej tabule a pod.).

Príležitostná poézia na pamiatku J. M. Hurbana je poézia silne spätá s dobou vzniku. Je odrazom vtedajšej spoločensko-politickej situácie a zároveň svedectvom, ako sa jednotliví autori prezentovali ako politickí, resp. ideologickí básnici, pre ktorých je národ absolútnou, až transcendentálnou hodnotou, nakoľko jedným z najdôležitejších pojmov týchto poetických evokácií bol pojem národa a zodpovednosť za národ bola jedným z jej určujúcich motívov. V tomto zmysle je to politická lyrika, ktorá zodpovedala spoločensko-politickým aj umeleckým postojom autorov bez toho, že by narušala ich tvorivú slobodu: osobné vyznania (ovplyvnené tak pokrvnou, ako aj – a to častejšie – duchovnou/náboženskou blízkosťou k Hurbanovi ako evanjelikovi) sa v nej prepájali s dobovou politickou rétorikou. Hurban v nej vystupuje nie iba ako rešpektovaná autorita, ale zároveň ako záruka kontinuity medzi minulosťou a súčasnosťou.

Ak máme túto tvorbu charakterizovať vo všeobecnosti, ide o pateticko-monumentálnu poéziu s tendenciou ku glorifikácii a apoteóze. Zreteľná je tiež jej komunikatívna funkcia, pričom komunikačné nasmerovanie potvrdzoval aj celý rad paratextových zložiek (názov, podtitul, venovanie, lokalizácia, autorský podpis, písmo a pod.). Výrazný je rétorický a knižný výraz, stabilnou súčasťou je prepájanie básnikovho vnútra s národným kolektívom. V popredí je však stále dôraz na konštruovanie obrazu národného hrdinu.

Hurban ako národný hrdina

Konštruovanie obrazu národného hrdinu je stabilnou súčasťou politickej a ideologickej inštrumentalizácie historickej pamäti. Reálna historická osobnosť sa v rámci ikonizácie premieňa na emblém národnej symboliky, pričom jej konanie a činy sú dotvárané v rámci mýtotvorného procesu. Osobnosť zastupujúca „odkaz predkov“ sa stáva

vzorom pre správanie potomkov, plní funkciu integrujúceho prvku národného spoločenstva[1]. Do takejto pozície sa dostal aj Jozef Miloslav Hurban (1817 – 1888), evanjelický kňaz, spisovateľ, redaktor, spolutvorca kodifikácie spisovnej slovenčiny, superintendent patentálneho dištriktu, vodca slovenského povstania z obdobia revolúcie 1848/1849.

Obraz J. M. Hurbana v slovenskej literatúre sa začal formovať ešte za jeho života, v žánri príležitostnej dedikačnej poézie, avšak neskôr pod vplyvom udalostí 1. svetovej vojny a najmä následného vzniku samostatnej Československej republiky sa výrazne posilnil o aktualizačný ideologický rozmer. Do popredia sa dostala – v kontexte udržiavania tradície – aktuálna prezentácia súvislosti s minulosťou a takisto kontextové zaradenie k iným významným osobnostiam, ktoré v prvom povojnovom desaťročí prechádzali procesom symbolickej inštrumentalizácie (najmä k osobnosti Milana Rastislava Štefánika).

V tejto súvislosti je dôležité konštatovanie historika Petra Macha: „Pozitívny obraz Hurbana tvoril súčasť historickej pamäti predovšetkým sociálnej skupiny exponentov slovenského nacionalizmu, teda národovcov. Pred rokom 1918 bol síce rozšírený aj u časti obyvateľstva, ale možno predpokladať, že tento populačný segment predstavoval iba veľmi malé percento etnicky slovenského obyvateľstva: navyše bol konfesionálne (evanjelici) a lokálne/regionálne (napr. myjavský región) determinovaný. Z kvantitatívneho hľadiska išlo skôr o menšinovú, v podstate periférnu záležitosť. Prevrat v roku 1918, utvorenie Československej republiky a masová nacionalizácia slovenskej spoločnosti priniesli v tomto smere zmenu. Hurbanovo meno sa v symbolickom národnom panteóne stávalo čoraz frekventovanejším.“[2]

---

[1] MACHO, Peter: *Milan Rastislav Štefánik v hlavách a v srdciach. Fenomén národného hrdinu v historickej pamäti*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2011, s. 12 – 16.

[2] MACHO, Peter: *Jozef Miloslav Hurban – náš prvý legionár? Konštruovanie kontinuity boja za národnú slobodu.* In: MACHO, Peter (ed.): *Revolúcia 1848/49 a historická pamäť.* Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 173.

Formovanie obrazu

Ukážkou prvotnej kryštalizácie Hurbanovho literárneho obrazu môžu byť dve básne z druhej polovice osemdesiatych rokov: pozdravná báseň od Izidora Žiaka Somolického *Ku dňu 19. marca 1887*, napísaná pri príležitosti Hurbanových menín[3], a básnický nekrológ *Dr. Jozef Miloslav Hurban* od Pavla Országha Hviezdoslava z roku 1888[4].

Izidor Žiak Somolický (1863 – 1918), ktorý sa pod predmetnou básňou podpísal ako Ctiteľ, vychádzal z obrazu aktuálnej pustoty a mŕtvoty v slovenskom živote, ktorú dával do protikladu s hrdinskou minulosťou, keď Slováci bojovne vystúpili za svoje práva. Vzýva Boha a súčasne volá po aktivite mladej generácie, aby sa postavila za svoje práva „päsťou, abo umom". Toto volanie zakončuje záverečným pozdravným štvorverším, priamo adorujúcim Hurbana:

Nezúfajme, Boh je s nami,
s nami zlatá hlava:
od Uralu po Adriu
Hurbanovi sláva!! –

U Pavla Országha Hviezdoslava (1849 – 1921) sú v jeho básnickom nekrológu za Hurbanom už prítomné základné Hurbanove symbolické charakteristiky, ktoré kontinuitne rozvinuli autori nasledujúcich generácií. Pre Hviezdoslava je Hurban „najchrabrejší rek", „pastier duší pravý" a takisto „vodca". V sumárnej charakteristike „rek, strážca, vodca" sa nielen prepája svetský aj náboženský aspekt Hurbanovho pôsobenia, ale súčasne sa rysuje podoba jeho tradovaného normatívneho portrétu.

---

[3] Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, Starý fond – Literárne práce, sign. B 426, s. 478 – 480 (mikrofilm).

[4] Černokňažník, 13, 1888, č. 2. Tiež in: ŠKULTÉTY, Jozef: *Pamiatka Dr. Jozefa M. Hurbana. Jeho život a účinkovanie, pohrab dňa 23. februára 1888, reči a trúchlospev na pohrabe, objasnenie jeho pravoty*. Turčiansky Sv. Martin : Nákladom zvláštneho výboru, 1888, s. 24 – 25.

Aktualizácia odkazu

Oveľa výraznejšia a tiež početnejšia však bola tematizácia Hurbanovho odkazu v slovenskej poézii prvej tretiny 20. storočia. Kým za Hurbanovho života išlo celkom prirodzene o adresne koncipované oslavné básne, paradoxne, obdobný adresný pozdravný charakter majú aj viaceré texty z dvadsiatych a tridsiatych rokov 20. storočia: básnici oslovovali Hurbana ako živý subjekt národnej tradície.

Niekde na začiatku tohto radu stoja dve básne Janka Jesenského (1874 – 1945) zo zbierky *Zo zajatia*, zahrnuté pod spoločný názov *Pamiatke J. M. Hurbana*[5]. Jesenský ich obe napísal ako vojak československých légií na východnom fronte počas 1. svetovej vojny, pričom ich doplnil aj presnou lokalizáciou a datovaním – za prvou časťou je údaj „*Kijev, 26. II. 1917*", za druhou „*Kijev, 27. II. 1917*". Kým prvá báseň evokuje obraz bojového nasadenia J. M. Hurbana v revolúcii 1848/1849, druhá má čisto aktualizačný charakter, keď sa vzťahuje na súvekú vojnovú situáciu, v ktorej básnik vyjadruje presvedčenie o blízkom konci nepriateľov slovenského národa. Obe časti spája obraz boja, ktorý začal Hurban a ktorý sa v aktuálnej svetovej katastrofe blíži k zdarnému koncu.

Jesenského básnický výraz je dynamický, naliehavý, vyznačuje sa razanciou a údernosťou. Prvej časti dominuje obraz Hurbana ako bojovníka:

By dušu slovenskú, na kríži rozopätú,
zachránil pred smrťou, kríž viery vrhol preč,
zrval rúcho posvätné, začapil knihu svätú,
pretrhol nábožnú, pokornú, tichú reč.

Opásal hrdzavý a zabudnutý meč,
nadšeným výkrikom sa rútil proti katu.

[5] JESENSKÝ, Janko: *Spisy 4. Zo zajatia. Po búrkach. Proti noci*. Bratislava : SVKL, 1960, s. 68 – 69.

V druhej časti sa tento individuálny obraz premieňa na nadčasovo platné posolstvo o potrebe aktívneho gesta Slovákov v boji za národnú slobodu.

Básnická intenzita, s akou Jesenský vzdáva hold Hurbanovi, je v kontexte dovtedajšej Jesenského poézie možno prekvapivá, v každom prípade je však svedectvom o básnikovom odklone od artistne hravej novoromantickej poetiky zo začiatku 20. storočia k vnímaniu reality z politického hľadiska. K tejto zmene poetického nastavenia došlo evidentne pod vplyvom vonkajších okolností. Žáner angažovanej občianskej lyriky s ústrednou témou postavenia utlačovaného slovenského národa bol neodmysliteľnou súčasťou autorského gesta tvorcov Slovenskej moderny, teda aj Jesenského, ktorý k nim patril. V Jesenského poézii z vojnových čias však nadobudol – v prepojení s novo zažitou existenciálnou skúsenosťou vojny – ďalší rozmer: zosilnený nacionalistický apel a profetické gesto.

Kontextualizácia s dobovou ideológiou

Dôležitým impulzom pre novú aktualizáciu Hurbanovej osobnosti a jeho odkazu bol vznik 1. Československej republiky. Keďže 100. výročie Hurbanovho narodenia v roku 1917 zapadlo vo vojnovom ruchu, vhodnou príležitosťou na pripomínanie jeho ideového odkazu sa stali slávnosti odhaľovania pomníkov a pamätných tabúľ, z ktorých sa niektoré prekrývali s oslavami výročí vzniku republiky.

Vzhľadom na to, že pietne spomienky mali pomerne ustálenú až ritualizovanú podobu, rovnako ustálené – z významového aj estetického hľadiska – boli tiež básnické texty, ktoré sa s nimi spájali. Zjednodušene povedané: namiesto variabilného obrazu išlo o ustaľovanie stereotypu.

Navyše autorská stratégia a autorská intencia sa tu plne podriaďovali funkcii jednotlivých podujatí: prednes básne predstavoval v rámci programovej skladby slávností zvyčajne predel medzi politickými či inými prejavmi alebo doplnok aktu kladenia kvetov či vencov. Precítená recitácia mala emocionálne pôsobiť na prítomné publikum, predovšetkým na ich národný cit a národné uvedomenie, mala byť výzvou

na zamyslenie. Tomu zodpovedalo aj zosilnené využívanie básnických rétorických figúr ako apostrofa, exklamácia, hyperbola, antitéza, pleonazmus a pod. Rétorickosť bola vlastne určujúcou pri písaní tejto poézie, ktorá bola od počiatku určená na hlasnú deklamáciu.

Tento aspekt je zreteľne prítomný v príležitostných básňach Vladimíra Roya, Ľudmily Podjavorinskej a Martina Braxatorisa-Sládkovičova, ktoré pôvodne odzneli na slávnostiach v Novom Meste nad Váhom, v Hlbokom a v Brezovej a boli buď s predstihom, alebo súbežne publikované v dobových novinách a časopisoch, kde zostali roztratené.

Vladimír Roy (1885 – 1936), ktorého matka Božena bola druhorodenou Hurbanovou dcérou, napísal dve básne venované pamiatke svojho starého otca – jednu pre slávnosť v Novom Meste nad Váhom v roku 1928 a druhú pre podobnú akciu o rok neskôr, v roku 1929, v Hlbokom.

Pri odhalení sochy v Novom Meste nad Váhom dňa 21. októbra 1928 sám predniesol báseň, ktorá bola následne publikovaná pod dvoma odlišnými názvami: *Ži národe a viacej neumieraj...*[6] a *Keď národ kladie veniec k soche...*[7]

29. septembra 1929 pri slávnosti odhalenia sochy J. M. Hurbana v Hlbokom, ktoré bolo dlhoročným Hurbanovým pôsobiskom, zaznela počas kladenia venca k soche Royova báseň *Sláva Ti vodca...*,[8] ktorú básnik neskôr – už pod názvom *Pri soche Hurbana otca* – plánoval zaradiť aj do svojej chystanej, no napokon nerealizovanej zbierky *Zvlnený prameň* (jej rukopis zaslal v decembri 1935 aj Emilovi Boleslavovi Lukáčovi)[9]. V roku 1936 bola báseň publikovaná pod mierne zmeneným názvom *Pri soche Dr. J. M. Hurbana*[10].

Básne sa odlišujú v určení adresáta: kým v prvej básni je to kolektívum národa, ktoré Hurbana vníma ako „bohatiera (...) /, čo do sŕdc vlieval smelosť, v duše silu", v druhej je apostrofovaný priamo Hur-

[6] Slovenský denník, 12, 1929, č. 242 (20. 10. 1929), s. 9.

[7] Považské hlasy, 11, 1928, č. 42 (27. 10. 1928), s. 2.

[8] ROY, Vladimír: *Pri soche Hurbana otca*. Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, fond Vladimír Roy, básnická zbierka *Zvlnený prameň*. Sign. 179 G 53.

[9] Tamže.

[10] Roľnícka osveta, 3, 1936, č. 2, s. 17.

ban, označovaný nasledovnými spojeniami: „otec“, „vodca z minulých čias“, „vodca ohnivých bojov“, „veľký hlásateľ lásky“. Oba texty využívajú protipozíciu minulosti a prítomnosti na vyzdvihnutie Hurbanovho ideového odkazu, pričom v prvom prípade ide o symbolický protiklad chudoby a bohatstva („Čo jeho dobe sudba nedopriala, / dnes národ môže skľudiť zlatou žňou“, aj s nepoetickým kalkom „skľudiť“, odvodeným z českého slova sklízet, sklidit), resp. v druhom prípade o protiklad tmy a svetla (oproti „údoliu smrti“ z Hurbanových čias je básnikova prítomnosť opísaná prostredníctvom poetického obrazu slnečného jasu „nad Tatrou“).

Silný rétorický charakter s bohatým využitím zodpovedajúcich štylistických figúr (a tiež interpunkcie, najmä výkričníkov) má báseň Ľudmily Podjavorinskej (1872 – 1951) s názvom *Preslov k odhaleniu Hurbanovho poprsia v Novom Meste nad Váhom 21. 10. 1928*[11]. Poetka ju začína oslovením v podobe zvolania, ktorého význam a naliehavosť podčiarkla aj graficky, použitím veľkých písmen: „*HURBANE!*“ Hurban je však nielen apostrofovaným subjektom, ale takisto objektom poetkinho prehovoru: Podjavorinská rekonštruuje jeho život, smrť aj poslanie národu, vďaka ktorému si Slovák „zastane do radu slobodných, kultúrnych národov / SLOVÁK – ČLOVEK!“ Na konci sa sugestívne (v obraze priestorovo-hodnotovej vertikály) znova obracia na Hurbana, aby v podobe sľubu vysloveného v mene národa vyjadrila presvedčenie o trvalej inšpiratívnosti jeho duchovného odkazu:

A duch Tvoj zvysoka, z nadhviezdnej výšiny,
s radosťou spočinie na naše doliny –
a Tvoja pamiatka – pamiatka hérosa národa, HURBANA,
na veky bude nám drahá a svätá a žehnaná –
– na veky!!! –

Silný aktualizačno-kontextový moment charakterizuje tiež báseň z roku 1933 *Utrpením k slobode*, ktorú jej autor Martin Braxatoris-Slád-

[11] Rukopis básne uložený v Slovenskej národnej knižnici v Martine, Literárny archív, fond Ľudmila Podjavorinská, sign. 124 C 11. Publikované v: Považské hlasy, 11, 20. 10. 1928, s. 1 – 2.

kovičov (1863 – 1934) doplnil podtitulom *Pred pomníkom Hurbanovým na Brezovej*[12]. Rovnako ako u Roya a Podjavorinskej i v jeho básnickom texte dochádza k prepojeniu historického odkazu J. M. Hurbana s novou érou slovenskej prítomnosti v Československej republike. Na rozdiel od Podjavorinskej však Braxatoris neoslovuje priamo Hurbana, ktorého o. i. vníma spolu s Royom ako „prvého legionára", ale adresátom jeho poetického príhovoru je národ, teda kolektívny subjekt. Báseň je v podstate výzvou, aby si národ pred Hurbanovým pomníkom pripomenul, „ako (...) prišiel z manstva k slobode". Okrem tohto základného protikladu minulosti a prítomnosti, keď proti sebe stoja obdobie národného útlaku a obdobie národnej slobody, báseň tematizuje tiež 1. svetovú vojnu, a to v rámci básnického obrazu požiarom ničenej Európy. Tým sa východisková spomienka na Hurbana dopĺňa o pripomienku padlých legionárov a v zameraní na budúcnosť tiež na výzvu na budovanie novej republiky. Významnú rolu má akcent na náboženský aspekt. Všetky tieto momenty autor prepojil v záverečnom žehnajúcom trojverší:

Buď oslávený mužu veľký z Boha,
buď vďačná pamäť vám, čo obeťou ste stleli,
buď požehnaný krížu, kalichu!...

Intímny rozmer emblému

Celkom iný pohľad na J. M. Hurbana ponúka Vladimír Hurban Vladimírov (1884 – 1950), píšuci pod autorskou značkou VHV, ktorý bol po otcovi Vladimírovi Hurbanovi vnukom J. M. Hurbana (jeho matka Augusta bola dcérou Jána Štúra, najmladšieho brata Ľudovíta Štúra). V dialogickom fragmente *Pod obrazom deduška Hurbana* spracúva VHV práve tento genealogický prvok[13]. Názvovo síce pripomína

[12] Národnie noviny, 64, 1933, č. 132 (25. 11. 1932), s. 8.

[13] Archív SECAV v Srbsku, Stará Pazova, sign. RSK000PRED/513, č. 175. VHV: Dramatické práce.

ekfrázu, zameranú na literárny popis výtvarného diela, VHV ako dramatik sa však celkom príznačne koncentroval na dialogickú zložku: fragment zachytáva jeho pomyselný rozhovor so starým otcom, ktorý zomrel, keď on mal necelé štyri roky. Účastníci rozhovoru sú pomenovaní ako Obraz a Ja, pričom Obraz kladie otázky („Čo hľadíš na mňa, človeče?") a autorský subjekt na ne odpovedá, približujúc rodovú líniu medzi nimi. Vzhľadom na to, že ide len o nedokončený text, aj rozsahovo veľmi krátky, ťažko odhadovať celkové významové, kompozičné a tvarové spracovanie témy. Rovnako nepublikovaná a iba uložená v archíve zostala aj báseň s názvom *17. III. 1817 – 17. III. 1943*, ktorú VHV takisto adresoval svojmu významnému predkovi[14].

Záverom

Tradícia ako kategória filozofie kultúry, povedané spolu s Josefom Peterkom, predstavuje „rad relatívne stabilných ideí, symbolov a skutkov, ktoré sa dlhšie obdobie prenášajú z minulosti a slúžia na presadzovanie určitých národných a triednych cieľov"[15]. V tomto zmysle v priebehu rokov vytváraný literárny obraz J. M. Hurbana bol opakovaným, kontinuitným potvrdzovaním jeho statusu ako vzoru a príkladu, ktorý však postupne naberal znaky stereotypu a charakterovej schémy.

Autori básní dedikovaných J. M. Hurbanovi sa viac než na zbásňovanie Hurbanových životných osudov sústredili na projektovanie jeho obrazu ako jednej z nosných dobových národných tradícií. Hurbana zobrazovali jednoznačne pozitívne ako národného hrdinu, bojovníka za slobodu národa, otca národa, prvého slovenského legionára, no tiež ako blízkeho človeka, pričom v kontexte udržiavania tradície minulosť dávali do súvislosti s aktuálnou prítomnosťou.

---

[14] VEREŠOVÁ, Katarína: *VHV bol aj básnik?* In: *Hlas ľudu. Informačno-politický týždenník*. Srbsko, Nový Sad, 1. 1. 2013. Dostupné na: http://hl.rs/vhv-bol-aj-basnik/.

[15] PETERKA, Josef: *Metamorfózy tradice*. Praha : Československý spisovatel, 1984, s. 44.

V súhrne možno povedať, že v rámci konštruovania kultúrnej pamäti plnila Hurbanova osobnosť funkciu integrujúceho prvku národného spoločenstva, a to tak pred rokom 1918, ako aj po ňom[16].

Literatúra a pramene

BRAXATORIS-SLÁDKOVIČOV, Martin: *Utrpením k slobode. Pred pomníkom Hurbanovým na Brezovej.* Národnie noviny, 64, 1933, č. 132 (25. 11. 1932), s. 8.

GENETTE, Gérard: *Paratexte*. Frankfurt am Main : Campus Verlag, 2014.

HURBAN VLADIMÍROV, Vladimír: *Pod obrazom deduška Hurbana.* Archív SECAV v Srbsku, Stará Pazova, sign. RSK000PRED/513, č. 175. VHV: Dramatické práce.

JESENSKÝ, Janko: *Spisy 4. Zo zajatia. Po búrkach. Proti noci*. Bratislava : SVKL, 1960.

MACHO, Peter – KODAJOVÁ, Daniela (eds.): *Ľudovít Štúr na hranici dvoch vekov. Život, dielo a doba verzus historická pamäť*. Bratislava : Veda, 2015.

MACHO, Peter: *Jozef Miloslav Hurban – náš prvý legionár? Konštruovanie kontinuity boja za národnú slobodu.* In: MACHO, Peter (ed.): *Revolúcia 1848/49 a historická pamäť*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 165 – 189.

MACHO, Peter: *Milan Rastislav Štefánik v hlavách a v srdciach. Fenomén národného hrdinu v historickej pamäti*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2011.

PETERKA, Josef: *Metamorfózy tradice*. Praha : Československý spisovatel, 1984.

PODJAVORINSKÁ, Ľudmila: *Preslov k odhaleniu Hurbanovho poprsia v Novom Meste nad Váhom 21. 10. 1928.* Považské hlasy, 11, 20. 10. 1928, s. 1 – 2.

ROY, Vladimír: *Keď národ kladie veniec k soche...* Považské hlasy, 11, 1928, č. 42 (27. 10. 1928), s. 2.

[16] Štúdia vznikla ako súčasť kolektívneho grantového projektu VEGA 2/0033/16 *Modernizmus v slovenskej literatúre (1900 – 1948). Podoby, tendencie, aspekty* (zodpovedný riešiteľ Mgr. Michal Habaj, PhD., Ústav slovenskej literatúry SAV, obdobe riešenia 2016 – 2019).

ROY, Vladimír: *Pri soche Dr. J. M. Hurbana.* Roľnícka osveta, 3, 1936, č. 2, s. 17.

ROY, Vladimír: *Pri soche Hurbana otca*. Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, fond Vladimír Roy, básnická zbierka *Zvlnený prameň*. Sign. 179 G 53.

ROY, Vladimír: *Ži národe a viacej neumieraj...* Slovenský denník, 12, 1929, č. 242 (20. 10. 1929), s. 9.

ŠKULTÉTY, Jozef: *Pamiatka Dr. Jozefa M. Hurbana. Jeho život a účinkovanie, pohrab dňa 23. februára 1888, reči a trúchlospev na pohrabe, objasnenie jeho pravoty*. Turčiansky Sv. Martin : Nákladom zvláštneho výboru, 1888, s. 24 – 25.

VEREŠOVÁ, Katarína: *VHV bol aj básnik?* In: *Hlas ľudu*. *Informačno-politický týždenník*. Srbsko, Nový Sad. 1. 1. 2013. Dostupné na: http://hl.rs/vhv-bol-aj-basnik/.

Reformy Márie Terézie – prvý pokus o modernizáciu Uhorska

Ingrid Kušniráková

Abstract

Maria Theresa's Reforms – A First Attempt at Modernizing the Kingdom of Hungary

The series of military defeats which started in the 1730s in the wars with the Ottoman Empire and which finished in 1763 with the definitive loss of Silesia had a certain modernizing effect on the Habsburg Monarchy. Its attempts to be equal with Prussia both militarily and economically, to increase the competitiveness of the country, and to strengthen its position of power led Maria Theresa and her advisers to the realization that they needed to make fundamental reforms. Separate measures undertaken after 1748 with the aim of improving the financial situation in the country led to a widespread set of reforms after 1763 which most likely affected all areas of social life. In order for the state to be able to press for and achieve the necessary reforms, it was of primary importance for it to remarkably strengthen its own authority, make the existing local and church jurisdictions subordinate, and make itself "present" even in the most far-flung areas of the realm. Another, relatively overlooked, aspect of the Theresian reforms was their direct impact on the lives of individuals. The accepted reforms, with their aims of protecting public order from beggars, improving the population's state of health, and increasing its level of education, were able to have an immediate and positive effect on increasing living standards and the quality of life of every citizen in the monarchy.

Key words: The Kingdom of Hungary, Maria Theresa, Maria Theresa's reforms, strengthening state authority, individual wellbeing

Séria vojenských porážok, ktorá sa začala v 30. rokoch 18. storočia vo vojnách s Osmanskou ríšou a skončila sa v roku 1763 definitívnou stratou Sliezska, mala pre habsburskú monarchiu aj určitý moder-

nizačný efekt. Snaha vyrovnať sa vo vojenskej i hospodárskej oblasti Prusku, zvýšiť konkurencieschopnosť krajiny a posilniť jej mocenské postavenie, priviedla Máriu Teréziu a jej poradcov k poznaniu o nutnosti zásadných reforiem. Separátne opatrenia realizované po roku 1748 s cieľom zlepšiť finančnú situáciu krajiny prerástli po roku 1763 do rozsiahleho reformného diela, ktoré pravdepodobne zasiahlo do všetkých oblastí života spoločnosti[1]. Aby štátna moc dokázala presadiť a realizovať potrebné reformy, musela predovšetkým výrazne posilniť svoju autoritu, podriadiť si existujúce miestne a cirkevné jurisdikcie a „sprítomniť sa" aj v tých najodľahlejších oblastiach monarchie. Ďalším pomerne opomínaným aspektom tereziánskych reforiem je ich priamy dopad na život jednotlivca. Reformy prijímané s cieľom ochrániť verejný poriadok pred žobrákmi, zlepšiť zdravotný stav obyvateľstva či zvýšiť jeho vzdelanostnú úroveň mohli bezprostredne prispieť k zvýšeniu životnej úrovne alebo skvalitneniu života každého obyvateľa monarchie.

„Rast" štátu a posilňovanie jeho autority

Habsburská monarchia predstavovala v čase nástupu Márie Terézie na trón voľné združenie krajín, ktoré boli spravované podľa vlastného práva a správnej tradície. Štátna moc bola podstatne slabšia ako jej miestne pendanty. Akcieschopnosť ústrednej vlády výrazne oslabovala jej závislosť od krajinských stavov (snemov), ktoré schvaľovali výšku daní a zodpovedali za ich výber[2]. Centrálne úrady vo Viedni nemali jasne vymedzenú pôsobnosť, čo v praxi často viedlo ku kompetenčným sporom a vydávaniu vzájomne si odporujúcich stanovísk. Autonómia

[1] KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid:. *„Pre blaho nášho ľudu, všetkých našich kráľovstiev a provincií." Reformná politika Márie Terézie a jej pokus o modernizáciu Uhorska.* Bratislava : Historický ústav SAV, Veda, 2016, s. 9 – 10.

[2] SCOTT, Hamish M: *Reform in the Habsburg Monarchy, 1740 – 1790*. In: SCOTT, Hamish M. (ed.). *Enlightenedabsolutism. Reform and reformers in the later 18th century Europe*. London : Macmillan Education, 1990, s. 153.

jednotlivých častí monarchie sa premietla do existencie početnej skupiny od sebe nezávislých dvorských kancelárií[3], ktoré pôsobili ako ústredný administratívny úrad pre správu ich vnútorných záležitostí. Dvorské kancelárie predstavovali puto medzi panovníkom a jednotlivými krajinami, informovali ho o pomeroch v nich, vykonávali jeho nariadenia a zabezpečovali kontakt s ostatnými centrálnymi úradmi.

Leitmotívom reformy štátnej správy bolo prekonať partikularizmus a z existujúceho konglomerátu krajín vybudovať jednotný centralizovaný štát. V prvej fáze, ešte počas trvania vojny o rakúske dedičstvo, začala Mária Terézia budovať špecializované centrálne úrady s jasne vymedzenými kompetenciami. V roku 1742 bola zriadená Domáca, Dvorská a Štátna kancelária (Haus-, Hof- und Staatskanzlei), ktorá prevzala do svojej agendy zahraničnú politiku. Po roku 1743 boli postupne zrušené vojenské úrady v jednotlivých rakúskych krajinách a správou vojenských záležitostí bola poverená výlučne Dvorská vojenská rada. Po skončení vojen v roku 1748 sa pod vedením Wilhelma Friedricha Haugwitza začala pripravovať systematická reforma štátnej správy, v rámci ktorej mali ústredné štátne úrady budované na teritoriálnom princípe (dvorské kancelárie) nahradiť ústredné úrady zriadené podľa odborných administratívnych kritérií. Správa rakúskych a českých krajín (tzv. nemeckých dedičných krajín) sa mala zlúčiť, zatiaľ čo Uhorsko, talianske dŕžavy a Rakúske Nizozemsko si mali ponechať svoju samostatnosť a osobitné postavenie. V roku 1749 bola česká a rakúska dvorská kancelária zrušená a oba úrady nahradilo *Directorium in publicis et cameralibus*, poverené riadením vnútorných a finančných záležitostí oboch krajín. Súdne záležitosti sa vyčlenili a zverili sa novozriadenému Najvyššiemu justičnému úradu. Právo stavov na schvaľovanie daní bolo dlhý čas najdôležitejším a najostrejším nástrojom proti panovníckemu absolutizmu. Výrazne sa oslabilo, keďže dane sa schvaľovali na 10 rokov dopredu. Po Kaunitzovej reforme v roku 1761 sa Directorium zrušilo. Politická správa sa zverila spojenej

[3] K ríšskej, rakúskej, českej, uhorskej a sedmohradskej kancelárii, ktoré vznikli v priebehu 17. storočia, pribudla v roku 1714 ešte talianska a nizozemská.

rakúsko-českej dvorskej kancelárii a na spravovanie finančných záležitostí sa zriadili tri nové centrálne úrady[4].

Centrálny správny aparát vo Viedni doplnili na úrovni jednotlivých krajín, s výnimkou Uhorska a Rakúskeho Nizozemska, nové kráľovské krajinské úrady tzv. „Reprezentácie a komory", ktoré zodpovedali za správu vnútorných a finančných záležitostí. Popri nich ešte pôsobili krajinské justičné úrady. Reprezentácii a komore podliehali novozriadené krajské úrady, ktoré boli nadriadeným orgánom zemepanskej správy. Úlohou krajských úradov bolo vykonávanie nariadení panovníka, výber kontribúcií a regrutovanie vojakov. Ich správy boli zároveň významným zdrojom informácií pre centrálne úrady vo Viedni. Po Kaunitzovej reforme boli Reprezentácie a komory nahradené guberniami, ktorým podliehali aj justičné úrady. Finančná správa sa však od nich odčlenila.[5]

Štátna moc výrazne neposilnila svoju autoritu len na úkor tradičných krajinských a samosprávnych úradov v jednotlivých častiach monarchie, ale zúžila a detailnejšie zadefinovala aj rámec pre pôsobenie katolíckej cirkvi. Podľa názoru Antona Václava Kaunitza, ktorý mal od 50. rokov 18. storočia kľúčový vplyv na cirkevnú politiku viedenského dvora, do kompetencie kléru prináležalo len to, čo *„Kristus zveril apoštolom"*, teda kázanie, dogmy, bohoslužby, vysluhovanie sviatostí a cirkevná disciplína. Okrem týchto oblastí náboženského života nepatrili cirkvi bez súhlasu panovníka žiadne práva. Touto argumentáciou sa dali zdôvodniť a ospravedlniť početné reštriktívne zásahy štátu do jej dovtedajšej sféry vplyvu. V dôsledku reforiem Márie Terézie sa riadenie cenzúry, školstva, zdravotníctva či sociálnej starostlivosti stalo agendou štátu, hoci cirkev a jej inštitúcie v týchto oblastiach aj naďalej pôsobili. Štát prevzal pod svoju kontrolu verejnoprospešné aktivity náboženských rádov (vzdelávanie, starostlivosť o chorých a chudob-

---

[4] VOCELKA, Karl: *Glanzund Untergang der höfischen Welt. Repräsantation, Reformund Reaktion im Habsburgischen Vielvölkerstaat.* Wien : Ueberreuter, 2001, s. 354 – 361.

[5] HEINDL, Waltraud: *Reforma a modernizácia v čase panovania Márie Terézie a Jozefa II.* In*: Die Maria-Theresianischen und Josephinischen Reformen und ihre Bedeutung für die Entwicklung der Slowakei.* Bratislava : Stimul, 1998, s. 22.

ných), ako aj finančné prostriedky určené na tieto ciele. Ekonomické a finančné záujmy štátu si vyžiadali zníženie počtu náboženských sviatkov, reštrikciu vena pri vstupe do kláštora, stanovenie minimálneho veku skladania rehoľných sľubov či obmedzenie možností darovať alebo zanechať cirkevným inštitúciám nejaký majetok. V snahe pozdvihnúť mravné a náboženské povedomie ľudu nariadila Mária Terézia posilniť farskú sieť, vytvoriť menšie diecézy a zreformovať teologické štúdium, aby kňazi boli lepšie pripravení na pôsobenie v pastorácii[6].

Hospodárske zaostávanie monarchie, strata priemyselne vyspelého Sliezska a enormne vysoký štátny dlh spôsobili, že štát začal dovtedy nebývalým spôsobom zasahovať aj do hospodárskeho života krajiny. Na koordináciu iniciatív v oblasti priemyslu a obchodu bol vo Viedni zriadený aj osobitný centrálny úrad. Štátna moc, ovplyvnená myšlienkami merkantilizmu a kameralizmu, podporovala ekonomickú integráciu monarchie, vytvorenie jednotného trhu, zakladanie manufaktúr a inovácie v oblasti poľnohospodárstva (vrátane zlepšenia postavenia poddaných). Súčasťou hospodárskych opatrení bola aj obchodná a colná politika chrániaca domáci trh pred dovozom zo zahraničia a usmerňujúca cirkuláciu tovarov a poľnohospodárskych produktov v rámci monarchie, reforma cechov, ale aj posilnenie cestnej a vodnej dopravnej siete[7].

Posilnenie autority štátnej moci v Uhorsku

Ako bolo už vyššie spomenuté, Haugwitzova ani Kaunitzova reforma štátnej správy sa Uhorska na centrálnej, krajinskej či miestnej úrovni žiadnym spôsobom nedotkla. Uhorská dvorská kancelária nebola

---

[6] KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid: *Piae fundationes. Zbožné fundácie a ich význam pre rozvoj uhorskej spoločnosti v ranom novoveku.* Bratislava : Pro Historia, 2009, s. 56 – 57; KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid: *Reforma rehoľných inštitúcií v kontexte cirkevných reforiem Márie Terézie.* Historický časopis, 62, 2014, č. 4, s. 630.

[7] SCOTT, Hamish M: *Reform in the Habsburg Monarchy, 1740 – 1790*. In: SCOTT, Hamish M. (ed.). *Enlightened absolutism. Reform and reformers in thelater 18th century Europe*. London : Macmillan Education, 1990, s. 151 – 152.

zrušená, vnútorné a finančné záležitosti krajiny v mene panovníka naďalej spravovala Miestodržiteľská rada a Uhorská komora. Právomoci snemu a autonómne postavenie stolíc ostali zachované. Napriek tomu nemožno ani v Uhorsku prehliadnuť rastúcu autoritu štátnej moci. Predovšetkým sa výrazne zvýšila vymožiteľnosť nariadení panovníčky a Miestodržiteľskej rady. Kým v prvých rokoch panovania Márie Terézie sa väčšina z nich musela vydávať opakovane a miestne či cirkevné jurisdikcie bolo potrebné niekoľkokrát vyzvať k ich rešpektovaniu, od druhej polovice 60. rokov 18. storočia si už ich ignorovanie či obchádzanie nemohli dovoliť. Namiesto krajských úradov zriadených v českej či rakúskej časti monarchie boli do systému štátnej správy „inkorporované" stolice a katolícki biskupi, ktorí okrem svojho dovtedajšieho, tradičného poslania, museli plniť aj rozhodnutia ústredných úradov, prípadne ich sprostredkovať zemepanskej správe či podriadeným cirkevným inštitúciám a dohliadnuť na ich plnenie.

V 70. rokoch 18. storočia boli v Uhorsku položené základy štátnej zdravotníckej a školskej správy. Na základe *Všeobecného zdravotníckeho poriadku* z roku 1770 sa najvyšším úradom zodpovedným za riadenie zdravotníctva v Uhorsku stala zdravotnícka komisia Miestodržiteľskej rady, ktorej podliehali stolice a slobodné kráľovské mestá. Pod trestom finančnej pokuty a straty zamestnania museli nariadenia týchto úradov rešpektovať všetci zdravotnícki pracovníci v krajine. Stolice a mestá zodpovedali za verejné zdravotníctvo na svojom území, nariadenie im opätovne pripomenulo povinnosť čo najskôr vymenovať úradných lekárov a chirurgov[8]. V súvislosti s reformou školstva a zavedením *Všeobecného školského poriadku* (Ratio educationis, 1777) bola v Uhorsku zriadená štátna školská správa. V roku 1776 bolo územie krajiny rozdelené na deväť školských obvodov, ktorých riadením boli poverení vrchní školskí riaditelia. Členmi vedenia boli aj inšpektori ľudových škôl a v neskoršom období zástupcovia školských riaditeľov. Riaditeľom školských obvodov podliehali kráľovské akadémie, ako aj vyššie a nižšie gymnáziá bez ohľadu na ich cirkevnú príslušnosť.

[8] KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. *„Pre blaho nášho ľudu, všetkých našich kráľovstiev a provincií." Reformná politika Márie Terézie a jej pokus o modernizáciu Uhorska*. Bratislava : Historický ústav SAV; Veda, 2016, s. 152 – 153.

V rámci svojich kompetencií dohliadali na výber vhodných učiteľov a dodržiavanie jednotného učebného plánu. K povinnostiam riaditeľov patrili aj pravidelné vizitácie stredných škôl v ich obvode, najmä v čase semestrálnych skúšok. Inšpektori zodpovedali za zavádzanie predpísanej vyučovacej metódy, predmetov, rozvrhu hodín a učebníc na ľudových školách. Taktiež dozerali na prácu učiteľov a starali sa o zvyšovanie ich vzdelania[9].

S posilňovaním autority štátnej moci úzko súvisela aj jej schopnosť získať relevantné informácie o pomeroch v krajine, ktoré by jej umožnili prijať kvalifikované rozhodnutia a reálne zhodnotiť ich dosah[10]. Po nástupe Márie Terézie na trón mala jej vláda len veľmi obmedzené informácie o materiálnych, finančných a najmä ľudských zdrojoch krajiny, preto sa takmer všetky reformy museli začať zberom potrebných dát. Ako príklad možno uviesť podrobné súpisy charitatívnych a vzdelávacích inštitúcií, zdravotníckych pracovníkov, cirkevných benefícií, cechov a taktiež mestského či poddanského obyvateľstva. Samosprávy a cirkevné jurisdikcie najprv požadované informácie odmietali Miestodržiteľskej rade zaslať alebo ich neposielali v predpísanej podobe, pretože mnohé z uvedených oblastí považovali za svoju tradičnú sféru vplyvu. Rastúcemu tlaku štátnej moci však nedokázali dlhodobo vzdorovať a požadované údaje jej napokon v plnom rozsahu poskytli. Taktiež si osvojili aj povinnosť pravidelne zasielať Miestodržiteľskej rade početné výkazy a hlásenia.

Rozsiahle reformy realizované v Uhorsku po neúspešnom sneme v rokoch 1764/1765 by neboli možné bez početnejšieho, efektívnejšieho a profesionálnejšieho byrokratického aparátu. Úspešná implementácia reforiem si vyžadovala vzdelaných úradníkov, odborníkov na financie, účtovníctvo či zdravotníctvo, ktorých však existujúce jezuitské či piaristické školy nedokázali pripraviť podľa predstáv viedenského dvora. Keďže obsadzovanie úradov patrilo k privilégiám uhorskej nobility, Mária Terézia zapojila do systému vzdelávania budúcich úradní-

[9] KOWALSKÁ, Eva: *Štátne ľudové školstvo na Slovensku na prelome 18. a 19. storočia*. Bratislava : Veda, 1987, s. 42 – 43.

[10] BLACK, Jeremy: *Kings, nobles and commoners : States and societies in Early Modern Europe. A Revisionist History.* London : Tauris, 2004, s. 26.

kov nielen existujúce šľachtické konvikty, ale systematicky budovala aj nové vzdelávacie ústavy, ktoré uhorskej šľachtickej mládeži poskytovali vedomosti potrebné pre úradnícku či vojenskú kariéru a sprostredkovali jej dvorskú kultúru. Formou štipendií sprístupnila štúdium v nich aj príslušníkom strednej a nižšej nobility. Štipendijné miesta v týchto inštitúciách sa stali nástrojom sociálnej politiky, ktorým sa existujúca úradnícka garnitúra odmeňovala za preukázané služby a súčasne sa podľa nových štandardov vzdelávala budúca generácia úradníkov, zaviazaná a lojálna viedenskému dvoru[11].

Záujem o dobro jednotlivca v mene obecného blaha

Pod vplyvom dobových teoretických koncepcií začal viedenský dvor vnímať populáciu ako základ bohatstva štátu a každého jednotlivca ako pracovnú alebo vojenskú silu. Aby si však obyvateľstvo mohlo plniť svoje povinnosti voči štátu, či už vo forme platenia daní alebo vojenskou službou, museli byť uspokojené jeho základné životné potreby, muselo byť zdravé a primerane vzdelané. Štátna moc preto v záujme dosiahnutia týchto cieľov podriadila svojmu dohľadu aj také oblasti spoločenského života, ktoré dovtedy patrili do kompetencie cirkví a samospráv (napr. školstvo, sociálna a zdravotnícka starostlivosť), a do centra jej záujmu sa dostali aj dovtedy marginalizované a opomínané skupiny obyvateľstva ako napríklad deti, staré, choré alebo nevládne osoby.

Sociálna starostlivosť

Starostlivosť o sociálne odkázané osoby prináležala v Uhorsku v období raného novoveku mestám, obciam a cirkevným komunitám, štát sa v tejto oblasti až do nástupu Márie Terézie na uhorský trón zásadným spôsobom neangažoval. Dobročinnosť v krajine mala tradične zatvo-

[11] KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. *Kráľovské akadémie a šľachtické konvikty – miesto formovania nových šľachtických úradníckych elít v Uhorsku v 18. storočí*. Cornova, 6, 2016, 1, s. 20, 34.

renú (ústavnú) i otvorenú (mimoústavnú) podobu. Uzavretú formu sociálnej starostlivosti predstavovali inštitúcie, ktoré dobové pramene nazývajú špitály, chudobince alebo xenodochiá. Mimoústavná forma dobročinnosti mala v Uhorsku aj v polovici 18. storočia najmä podobu náhodného a neadresného rozdeľovania almužien. Významnou črtou dobročinnosti v Uhorsku v období raného novoveku bolo jej konfesionálne vymedzenie. Mestské špitály sa v dôsledku náboženských a politických zmien v krajine v posledných troch desaťročiach 17. storočia stali katolíckymi inštitúciami. Konfesionálny aspekt ovplyvňoval aj otvorenú formu dobročinnosti. Každý fundátor adresoval dobrodenia svojej základiny len stúpencom rovnakého vierovyznania. Členovia ostatných cirkví boli z využívania fundácie vopred vylúčení[12].

Keďže štátna moc nemala o charitatívnych inštitúciách pôsobiacich v krajine ani základné informácie, Mária Terézia už v prvých rokoch svojho panovania nariadila súpis dobročinných fundácií a s nimi súvisiacich charitatívnych ústavov. Cieľom tohto súpisu bolo zistiť stav ich majetku, hospodárenie s ním podriadiť dohľadu štátu a zabezpečiť jeho efektívne využívanie. Panovníčka taktiež aktívne vstupovala do riešenia majetkových sporov, ktoré sa nejakým spôsobom týkali špitálov alebo iných charitatívnych inštitúcií, prípadne iniciovala rekonštrukciu schátraných budov. Pod vplyvom Márie Terézie a myšlienok šíriacich sa z viedenského dvora sa podporovanie dobročinných inštitúcií stalo očakávaným prejavom zbožnosti uhorských cirkevných a spoločenských elít. Vďaka ich fundáciám v druhej polovici 18. storočia významne vzrástol počet charitatívnych ústavov v krajine alebo sa výrazne zlepšili finančných pomery už existujúcich. Predstavitelia elít postupne prešli od nesystematického rozdávania almužien k zakladaniu základín na podporu chudobných. Otvorená forma sociálnej starostlivosti v podobe dobročinných základín začala od polovice 18. storočia významným spôsobom dopĺňať ústavnú starostlivosť. V nasledujúcom období rýchlo vzrastal počet dobročinných základín i rozsah majetku, ktorý spravovali. V dôsledku existujúcich náboženských a politických pomerov vznikali dobročinné fundácie najmä na katolíc-

[12] KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid: *Piae fundationes. Zbožné fundácie a ich význam pre rozvoj uhorskej spoločnostiv ranom novoveku.* Bratislava : Pro Historia, 2009, s. 136 – 137.

kej strane. Udelenie podpory však bolo podmienené katolíckym vierovyznaním žiadateľa, prípadne jeho konvertovaním na katolícku vieru. Pod tlakom viedenského dvora i samotnej Márie Terézie sa adresátom mnohých základín stali konvertiti. Finančná podpora konvertitov všetkých vekových kategórií sa stala jedným z nástrojov rekatolizácie a upevňovania konfesionálnej jednoty obyvateľstva. Vplyvu viedenského dvora taktiež možno pripísať skutočnosť, že v druhej polovici 18. storočia sa aj v Uhorsku začali presadzovať názory o potrebe adresného rozdeľovania almužien, aby dobročinnosť nepodporovala lenivosť medzi chudobnými a podpora sa poskytovala len tým, ktorí ju v dôsledku nepriaznivej životnej situácie naozaj potrebovali[13].

Vláda Márie Terézie položila aj základy penzijného zabezpečenia pre osoby pracujúce či slúžiace v tých oblastiach hospodárskeho a spoločenského života, ktoré stáli v popredí záujmu viedenského dvora a jeho politiky. Predovšetkým išlo o vyslúžilých vojakov a dôstojníkov, štátnych a banských úradníkov, banských robotníkov, členov zrušenej Spoločnosti Ježišovej (1773) a po zavedení Ratio educationis (1777) aj učiteľov. V tomto období ešte nevznikol jednotný penzijný systém a starobné zabezpečenie jednotlivých kategórií zamestnancov sa opieralo o rôzne dekréty a nariadenia panovníčky, ktoré vzájomne nesúviseli a neovplyvňovali sa. Novovznikajúce dôchodkové systémy nemali pevne stanovený vek na odchod do dôchodku a človek pracoval dovtedy, kým mal dostatok fyzických a duševných síl. Mnohí tak pracovali až do smrti, prípadne svoju penziu poberali len krátky čas. Súčasťou nových penzijných systémov boli aj ustanovenia o sociálnom zaopatrení žien a detí zamestnancov v prípade ich úmrtia[14].

Ochrana a vzdelávanie detí

V oblasti starostlivosti o osirelé a opustené deti uhorská legislatíva upravovala len spravovanie a ochranu majetku šľachtických sirôt v období do dosiahnutia ich plnoletosti. Štát žiadnym spôsobom nezasaho-

[13] Tamže, s. 140 – 142.

[14] Tamže, s. 160 – 162.

val do ich zaopatrenia, výchovy či vzdelania a úplne mimo jeho záujem ostávali siroty z ostatných spoločenských vrstiev. Starostlivosť o tieto deti sa riešila v rámci tradičných sociálnych väzieb (rodina, obec, cirkev). Mária Terézia svojou legislatívou postavila starostlivosť o šľachtické a meštianske siroty na pevnejšie základy. Na základe jej mandátov sa posilnila kontrola nad konaním túторov a štátna moc prevzala dohľad nielen nad spravovaním sirotského majetku, ale aj nad vzdelávaním osirelých detí[15]. Za týmito opatreniami však nemožno hľadať súcit s osudom sirôt či snahu uľahčiť im ho, ale záujem štátu poskytnúť im vzdelanie primerané ich sociálnemu postaveniu, vďaka ktorému sa z nich stanú občania prospešní panovníkovi a štátu.

Štátom riadená ústavná starostlivosť o osirelé a opustené deti sa v habsburskej monarchii formovala od 60. rokov 18. storočia, keď štátna moc v priebehu krátkeho času iniciovala vznik sirotincov v rezidenčných mestách jednotlivých rakúskych krajín[16]. Tieto inštitúcie mali predovšetkým vychovávať deti k zbožnosti a pracovitosti, a preto boli spojené s textilnými manufaktúrami, v ktorých chovanci pracovali. V krátkom čase sa však detská práca ukázala ako neefektívna a štátna moc postupne od zamestnávania detí v manufaktúrach upustila a začala klásť dôraz na vzdelávanie a vojenskú prípravu chovancov. Tu treba brať do úvahy začínajúcu sa reformu školstva a vzdelávania a trvalú potrebu zdatných a bojaschopných vojakov[17].

V Uhorsku, v Tomašíkove, založila Mária Terézia kráľovský sirotinec s podporou kancelára Františka Esterházyho v roku 1763. Ústav bol určený pre 100 detí, 75 chlapcov a 25 dievčat, predovšetkým konvertitov. Na uhorské pomery to bola neobvykle vysoká kapacita. Prvotným zámerom Márie Terézie, podobne ako v prípade rakúskych sirotincov, bolo poskytnúť deťom základné vzdelanie, náboženskú vý-

[15] Ministerstvo vnútra SR (ďalej len MV SR), Štátny archív v Bratislave (ďalej len ŠA BA) f. Bratislavská župa, 1763; f. 6, n. 24.

[16] Ako prvý vznikol sirotinec vo Viedni, neskôr v Klagenfurte, Grazi a Linzi.

[17] SCHEUTZ, Martin. *Pater Kindergeneral und Janitscharenmusik. Österreichische Waisenhäuser der Frühen Neuzeit im Spannungsfeld von Arbeit, Erziehung und Religion.* Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften, 25, 2014, 1, s. 52 – 54.

chovu a povinnou prácou v manufaktúre v nich vypestovať pracovné návyky. V rámci prípravy na budúce povolanie mali deti naučiť priasť, tkať, pestovať moruše a chovať priadku morušovú. Mária Terézia očakávala, že ústav bude vychovávať odborníkov na výrobu hodvábu, ktorí budú pôsobiť po celej krajine a znížia dopyt po odborníkoch zo zahraničia[18]. Kvôli problémom so zriadením a efektívnym vedením manufaktúry sa praktickú výučbu pradenia hodvábu v Tomášikove nepodarilo zaviesť. Zvyšovala sa však kvalita poskytovaného vzdelávania a zo sirotinca sa v priebehu krátkeho času stal popredný vzdelávací ústav s celouhorským významom. Do učebných osnov postupne pribudla aritmetika, krasopis, architektúra (základy stavebníctva) a ekonómia (základy poľnohospodárskej a remeselnej výroby). Škola pri sirotinci sa zapojila aj do pilotného projektu pripravovanej školskej reformy a spolu s bratislavskou sa stala prvou normálnou (poprednou) školou v krajine. V roku 1778 sa pri sirotinci vytvorila aj preparandiana prípravu učiteľov pre tento typ škôl. Sirotinec v Tomášikove nemal ostať jediným v Uhorsku. Podľa Ratio educationis sa mal podobný ústav zriadiť v každom školskom obvode, aby okrem starostlivosti o osirelé a opustené deti pripravovali učiteľov pre vznikajúcu sieť ľudových škôl[19]. Po smrti Márie Terézie sa od tohto zámeru upustilo, keďže Jozef II. uprednostňoval mimoústavnú starostlivosť o všetky kategórie odkázaných osôb.

V záujme zvýšenia početnosti obyvateľstva štátna moc venovala osobitnú pozornosť aj ochrane života a zdravia detí. Keďže v rámci detskej populácie boli najviac ohrozenou skupinou nemanželské deti, Mária Terézia postupne vydala niekoľko mandátov s cieľom zabrániť ich infanticíde, usmrteniu alebo úmrtiu v dôsledku zlej starostlivosti[20]. Ako ďalší príklad starostlivosti o detské životy a zdravie možno uviesť nariadenie zakazujúce hrať sa deťom na uliciach, po ktorých premá-

[18] Magyar Németi Léveltár – Országos Léveltár Budapest (ďalej len MNL OL), fond (ďalej len f.) C 39, Lad. F, fasc. 31/I.

[19] MNL OL, C 39, LAD. F, fasc. 31/II.

[20] KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid: *„Pre blaho nášho ľudu, všetkých našich kráľovstiev a provincií." Reformná politika Márie Terézie a jej pokus o modernizáciu Uhorska.* Bratislava : Historický ústav SAV, Veda, 2016, s. 157.

vajú koče[21], alebo zavedenie trestnoprávnej zodpovednosti pre mužov, ktorí by svojim tehotným manželkám ublížili tak, že by ohrozili život ich nenarodených[22]. Detí a mládeže sa bezprostredne týkali aj opatrenia súvisiace s reformou školstva a vzdelávania. Vláda Márie Terézie vytvorila z existujúcich škôl jednotnú školskú sústavu a zriadila štátnu školskú správu. Štátna moc prevzala zodpovednosť za obsah poskytovaného vzdelávania a stanovila kvalifikačné požiadavky na pedagogický personál. Jednou z priorít školskej reformy bolo posilnenie siete ľudových škôl, ktorým dovtedy miestne samosprávy či cirkvi venovali minimálnu pozornosť.

Zdravotnícka starostlivosť

Úroveň zdravotníckej starostlivosti v Uhorsku v ranom novoveku výrazne zaostávala za krajinami západne od jeho hraníc. Do roku 1770 neexistovala na jeho území lekárska fakulta. Záujemcovia o lekárske povolanie boli odkázaní na finančne náročné štúdium na zahraničných univerzitách. V krajine pretrvával trvalý nedostatok lekárov. Stálu prítomnosť lekára sa do polovice 18. storočia podarilo zabezpečiť len slobodným kráľovským mestám. Služby univerzitne vzdelaných doktorov boli nedostupné väčšine uhorského obyvateľstva. Čiastočne ich suplovali chirurgovia-ránhojiči, kúpeľníci, lekárnici a pôrodné babice, v horšom prípade rôzni diletanti a šarlatáni. Mária Terézia počas svojho panovania položila základy zdravotníckej legislatívy a už spomenutej štátnej zdravotníckej správy. Pre jednotlivé kategórie zdravotníckych pracovníkov presne vymedzila povinnosti a kompetencie a stanovila kvalifikačné a morálne požiadavky, ktoré museli spĺňať. Nekvalifikovaným osobám pod hrozbou trestu zakázala poskytovať zdravotnícku starostlivosť a predávať liečivá. K zvýšeniu počtu odborne vzdelaných lekárov a ďalšieho zdravotníckeho personálu malo napomôcť založenie lekárskej fakulty v rámci Trnavskej univerzity. Zdravotná politi-

[21] MV SR, ŠA BA, f. Bratislavská župa, 1769; f. 4, n. 23.

[22] LINZBAUER, Franciscus Xaver: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae. Tomus II.* Budae : Typis caesareo-regiae scientiarum universitatis, 1852, s. 710 – 711.

ka osvietenského štátu úzko súvisela so širokým okruhom problémov týkajúcich sa ochrany zdravia a životov obyvateľstva, z ktorých dnes už väčšinu nepovažujeme za súčasť verejného zdravotníctva a hygieny. Spomenúť možno zlepšenie hygienických pomerov v mestách, reguláciu pochovávania na cintorínoch a v kryptách, protipožiarne opatrenia, prevenciu úrazov, humanizáciu justície a väzenstva, limitáciu cien potravín či úpravu pomerov služobníctva.

Literatúra a pramene

BLACK, Jeremy: *Kings, nobles and commoners : States and societies in Early Modern Europe. A Revisionist History.* London : Tauris, 2004.

HEINDL,Waltraud. *Reforma a modernizácia v čase panovania Márie Terézie a Jozefa II.* In: *Die Maria-Theresianischen und Josephinischen Reformen und ihre Bedeutung für die Entwicklung der Slowakei.* Bratislava : Stimul, 1998, s. 19 – 29.

KOWALSKÁ, Eva: *Štátne ľudové školstvo na Slovensku na prelome 18. a 19. storočia*. Bratislava : Veda, 1987.

KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. *Kráľovské akadémie a šľachtické konvikty – miesto formovania nových šľachtických úradníckych elít v Uhorsku v 18. storočí.* Cornova, 6, 2016, 1, s. 19 – 34.

KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid: *Piae fundationes. Zbožné fundácie a ich význam pre rozvoj uhorskej spoločnosti v ranom novoveku.* Bratislava : Pro Historia, 2009.

KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid: *Reforma rehoľných inštitúcií v kontexte cirkevných reforiem Márie Terézie.* Historický časopis, 62, 2014, č. 4, s. 621 – 644.

KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid: *„Pre blaho nášho ľudu, všetkých našich kráľovstiev a provincií." Reformná politika Márie Terézie a jej pokus o modernizáciu Uhorska*. Bratislava : Historický ústav SAV; Veda, 2016, s. 9 – 12.

LINZBAUER, Franciscus Xaver: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae. Tomus II.* Budae : Typis caesareo-regiae scientiarum universitatis, 1852.

SCOTT, Hamish M: *Reform in the Habsburg Monarchy, 1740 – 1790*. In: SCOTT, Hamish M. (ed.). *Enlightened absolutism. Reform and reformers in thelater 18th century Europe.* London : Macmillan Education, 1990, s. 145 – 187.

SCHEUTZ, Martin. *Pater Kindergeneral und Janitscharenmusik. Österreichische Waisenhäuser der Frühen Neuzeit im Spannungsfeld von Arbeit, Erziehung und Religion.* Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften, 25, 2014, 1, s. 41 – 81.

VOCELKA, Karl. *Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsantation, Reform und Reaktion im Habsburgischen Vielvölkerstaat.* Wien : Ueberreuter, 2001.

Magyar Némzeti Léveltár – Országos Léveltár Budapest, fond C 39 – Acta fundationalia.

Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Bratislave, fond Bratislavská župa.

Timravine literárne rebélie

Marcela Mikulová

Abstract

Timrava's Literary Rebellion

From its appearance on the Slovak literary scene, Timrava's work was provocative in terms of themes and the way they were presented. Timrava's position among other prose writers was seen to be exceptional at the time, and this remains the case today. This is due to Timrava's ambitious and original literary stance. She was one of a generation of authors at the turn of the 20th century who authentically expressed a new feeling of life and social crisis, a feeling that the old world was irreversibly vanishing, and that it was necessary to reflect upon the new reality without idealization. Her relationship to herself and her writing was complicated and full of contradictions, and almost bordered on a feeling of inferiority. This made her exact perception of what to expect from literature all the more surprising. Timrava's unusual talent for observation meant that she was able to artistically capitalize on the otherwise apparently unstimulating environment of a small village. Her autobiographical prose, and prose with a village theme, in its surprising artistic depth, self-irony, and universality in capturing people's problems, still resonates today with readers in its exciting and authentic emotionality.

Key words: Timrava, realism, modern prose, the autobiographical novella, love, people, universality

V epilógu svojej najrozsiahlejšej autobiografickej novely *Všetko za národ* (1926) Timrava v skratke a veľmi lakonicky sumarizuje ďalšie osudy ústredných postáv a samozrejme aj osud autobiografickej Viery Javorčíkovej: „Viera sa nevydala, ostala akoby namiesto Hany. Neumrela, hoci prišla i ľúbosť, taká, akú si sama žiadala. Láska bola desná ako búrka, strašná ako príval, ničiaca ako požiar. Tá zobrala jej ruže z líc, hladkosť čela, mladistvosť postavy – lebo bola k nehodnému. Víchor prestal, búrka stíchla, požiar zhasol, a teraz Viera píše rozprávky

a – slúži národu..."[1] A akoby toto všetko nestačilo na jeden úbohý ženský osud – pridáva sa ešte ďalšie možné nešťastie, ktoré hrozí zo strany milovaného maličkého synovca Vladimíra. Vo Viere, presvedčenej, že v ňom rastie nový Hviezdoslav, zrazu skrsne hrozná myšlienka: „‚Ale ak sa preinačí?' hupla jej zrazu myšlienka do hlavy. ‚Ako to robia i teraz mnohí, pridávajúci sa k stranám rozvratným, ohrožujúcim slobodu?' Viere zaleje sa tvár krvou od rozčúlenia. Jej zvädnutá postava zachvela sa. ‚To nemôže byť... !' a z prs Viere odznel vzdych plačlivý, hlboký a ťažký. Taký ťažký a hlboký, že by tri veterné mlyny pohla ním."[2]

V týchto niekoľkých vetách sú v hyperbolizovanej tragikomickej podobe zhrnuté základné okruhy Timravinej prózy: láska, osud nevydatej ženy, vzťah k národu. O tom je celá táto veľká spomienková novela, o tom sú všetky ďalšie autobiografické novely, o tom sú však i prózy zo života sedliakov, ktoré tvoria druhú časť jej diela.

Timrava vstúpila do literatúry ako „hotový talent", jedinečnou rozprávačskou vervou ovládajúci všetky zložky textu. Jej dielo pôsobilo v slovenskej literatúre od počiatku svojou témou i spôsobom jej podania provokatívne. Autorkino postavenie medzi ostatnými prozaikmi sa pociťovalo a pociťuje dodnes ako výnimočné. Táto situácia však nie je výsledkom náhodných okolností, ale autorkinho cieľavedomého literárneho postoja. Patrila do generácie konca storočia, ktorá autenticky vyjadrila nový pocit životnej a spoločenskej krízy, pocit, že starý svet neodvratne zaniká a že je potrebné pozrieť sa do očú obnaženej prítomnosti bez akéhokoľvek idealizovania. Timravino dielo bolo prijímané a interpretované značne protichodne – na jednej strane vykladané s veľkou empatiou, na druhej zase odmietané pre neakceptovateľnú poetiku. Autorka sama na jednej strane bagatelizovala svoje „čarbanie", inokedy jednoducho zavádzajúco mystifikovala tých, čo chceli vedieť niečo viac o jej „tvorivých mukách". Jej vzťah k sebe bol zložitý a rozporuplný a jej sebakritickosť – ako sa vyjadrovali pamätníci – hraničila temer s komplexom menejcennosti. O to viac jej súčasníkov prekvapovala jej presná predstava umeleckého textu i toho, čo od literatúry očakávala.

---

[1] TIMRAVA, Božena Slančíková: *Zobrané spisy VI*. Bratislava : SVKL, 1958, s. 300.

[2] Tamže, s. 301.

Timrava, vlastným menom Božena Slančíková, sa narodila 2. októbra 1867 v rodine evanjelického farára spolu s bratom-dvojčaťom v novohradskej dedine Polichno. Tu a v susednej Ábelovej vlastne prežila celý svoj život, až po rok 1945, keď sa presťahovala do Lučenca. Svoj pseudonym si zvolila podľa polichnianskej studničky. Jej rodičia mali jedenásť detí, z ktorých sa dospelosti dožilo šesť. Pre nedostatok peňazí bol nútený deti učiť otec, iba na dovŕšenie školskej výchovy dal deti do mestských škôl – Timravu do Banskej Bystrice na dievčenskú školu. Otcovo vyučovanie bolo veľmi kvalitné a všetky deti poskladali úspešne skúšky. Chlapci šli študovať do vyšších tried gymnázií, no na vyššie vzdelanie štyroch dcér prostriedky neboli. Napriek tomu sa ale všetky svojím spôsobom kultúrne rozvinuli. Najkrajšia i najprieboj-nejšia z dcér bola najstaršia Irena, ktorá písala verše i prózu (pravda, na umelecky nižšej úrovni ako Božena) a prenikla i do novín a časopisov. Vlastne zásluhou jej manžela vyzval redaktor časopisu *Slovenské pohľady* Jozef Škultéty Boženu, aby mu poslala svoje práce. Tak vlastne vstúpila do literatúry druhý raz, teraz ale do významného kultúrneho časopisu. Predtým posielala svoje prózy do vládnych *Slovenských novín,* vyprovokovaná ich nízkou literárnou úrovňou. Prvá uverejnená práca bola poviedka *Za koho ísť?* (1893) a – podobne ako neskôr jej prvá poviedka, uverejnená v *Slovenských pohľadoch, Pomocník* (1896) – bola až vyzývavo provokatívna v téme vypočítavého „lapania ženícha", teda v polemickom vyrovnávaní sa s dobovými sentimentálnymi prózami o láske muža a ženy. V „solídnej" slovenskej literatúre, kde konzervatívne literárne autority z martinského centra dbali na morálnu bezchybnosť toho, čo sa čitateľom dostáva do rúk, bola Timravina otvorenosť nepochybne „krikľavá". Timrava však i prostredníctvom maďarských, nemeckých či ruských kníh vnímavo zachytávala aktuálne podnety vtedajšej európskej literatúry a svojrázne ich implantovala do svojich noviel. Je pozoruhodné, že tieto podnety sú vždy spracované s nadhľadom i s presným indikovaním radikálnosti zmien, ktoré prinášalo umenie nového storočia. Timrava i jej sestry veľa čítali i pôvodnú domácu tvorbu, najmä našich klasických autorov – Jána Kollára, Sama Chalupku, Andreja Sládkoviča, Martina Kukučína, Pavla O. Hviezdoslava či Svetozára Hurbana. Timrava si však aj od týchto autorov udržiavala odstup a neskôr sa umelecky komplikova-

ne vyrovnávala s ich autoritou a vplyvom v slovenskom kultúrnom kontexte.

Do spomínanej novely *Všetko za národ* Timrava zašifrovala okolnosti svojich spisovateľských počiatkov i mnohé zaujímavé životopisné fakty, napríklad vydávanie rodinného časopisu mladými slečnami, zbieranie krajových nárečových výrazov či svadobných piesní – tieto čiastkové skutočnosti sú však zabudované do celkovo vysoko štylizovaného textu s veľmi rafinovaným zámerom. Vo svojej mystifikácii tu ide Timrava dokonca tak ďaleko, že svojho milovaného otca, úprimného slovenského národovca, tu vykresľuje ako národne vlažného... Všetky uvedené skutočnosti tvoria pravdepodobný kolorit pre zložité Timravino vyrovnávanie sa s vlastným dospievaním, písaním i so vzťahom k národu („*I ten opitý je národ?*"). A hlavne je to opäť láska – a práve v tejto novele rozohratá až k trom mužom, aby práve takto postavený štvoruholník nevyhnutne stroskotal. Životopisné fakty hovoria, že v roku 1890 to bol Štefan Algöver, farár zo Závadky, ktorý šiel pýtať Boženu Slančíkovú o ruku, no cestou sa opil a do Polichna nedošiel... Ďalším mužom v Timravinom živote bol Jozef Čipkay, učiteľ z Novohradu, ktorý bol prototypom pre postavu učiteľa Čierneho z novely *Všetko za národ.* Timrava tomuto mužovi písala i veršíky, zaradené do zbierky 140 rukopisných básničiek pod názvom *Pesničky na Žigúra, Bacúra, na Oľgu Pe a na druhých* z rokov 1886 – 1897. V nich sa črtajú základné okruhy, rozpracované neskôr v Timravinom prozaickom diele. Skutočnosť, že tieto veršíky slúžili takpovediac „internej potrebe" úzkeho kruhu mládeže, určila aj ich ráz: o vzťahu k mužom sa tu píše s provokujúcou, ba až dráždivou otvorenosťou. Pokora, poníženosť a oddanosť žien v láske je tu natoľko odhalená, že prostredníctvom neumelej formy spontánne smeruje až k sebaparódii.

Rok 1886 je pre Timravu významný nielen kvôli „oficiálnemu" debutu v slovenskej literatúre: v tomto roku sa začína pre Timravu rozhodujúci celoživotný vzťah – priateľstvo so spisovateľkou a redaktorkou ženského časopisu *Živena* Elenou Maróthy-Šoltésovou. Šoltésovej listy boli prameňom energie pre plachú, až príliš sebakritickú, „nedvižnú" autorku, ktorej oslabené sebavedomie malo svoj pôvod v nedostatku školského vzdelania (a v nedokonalej znalosti pravopisu), no i v jej uzavretej, nedôverčivej, „ťažkej" povahe. Prózy Timravy nielenže na-

pĺňali vysoké kritériá E. M. Šoltésovej na literatúru, ale ich až prekvapujúco presahovali.

Hoci sa Šoltésová pokúšala Timravu zaraďovať a klasifikovať ako realistku, vycítila v jej novelách výraznú polemiku s realizmom. Ako literárna kritička v jej novelách rozpoznala cítenie a tendencie novej doby, nového literárneho smerovania – ešte to síce nedokázala presnejšie pomenovať, ale jej kritický inštinkt nezapochyboval ani na chvíľu.

V Timravinom živote sa odohrala ešte jedna citová dráma, ktorú spisovateľka po jej odznení s neuveriteľnou brutalitou voči sebe samej umelecky objavne pretransformovala do novely *Bez hrdosti* (1905). Týkala sa jej vzťahu k Lajosovi Csipkayovi (bratovi už spomínaného Jozefa Čipkaya, vtedy už mŕtveho), ktorý bol v roku 1904 v *Slovenskom týždenníku* uvedený na zozname učiteľov odmenených Hornouhorským vzdelávacím spolkom (FEMKE) za maďarizáciu. Kompozičný rámec novely *Bez hrdosti* tvorí zápas nešťastnej autobiografickej Miliny Adamčíkovej s láskou k „nehodnému" Samovi Jablovskému, zachytený od štádia, keď „ľúbi..., zaľúbená je, horí, zamiera"[3], až po finálny obraz totálneho zhnusenia nad Samovým počínaním. Obrazom sebazničujúcej lásky, opísaním jej anomálií až po záverečný naturalistický výjav sa autorka v novele blíži až k vedeckému popísaniu javu: novela je až akousi klinickou štúdiou nešťastnej lásky ako „záhubného citu". Opisujú sa tu nielen spaľujúce vnútorné dôsledky zničujúcej vášne, ale i všetky jej vonkajšie fyzické prejavy (náladovosť, nechutenstvo, depresie, hystéria, utiekanie sa k alkoholu, samovražedné nálady) až po pochybnosti o vlastnej hodnote:„Odstrčená, vysmiata, znevážená, nemá ceny už ani pred sebou."[4] Samo je pre Milinu príťažlivý aj so svojimi zápornými vlastnosťami – dokonca úmerne s ich uvedomením sa masochisticky jej slasť zväčšuje. Milina sa z opojenia dostáva až vtedy, keď jej Samo začína skutočne dvoriť. Vtedy je už natoľko nervovo vyčerpaná, že si to už ani neželá: „... omámenie i slasť zmizli, zacítila ošklivosť proti sebe i napľula na zem."[5] Miline láska neprináša žiadne blaho, uspokojenie, šťastie, len stálu trý-

[3] TIMRAVA, Božena Slančíková: *Zobrané spisy III.* Bratislava : SVKL, 1956, s. 56.

[4] Tamže, s. 160.

[5] Tamže, s. 124.

zeň, nepokoj a pocit pokorenia, hanby až hnusu. V novele *Bez hrdosti* dokonca i povestná Timravina sebairónia zostáva len v náznakoch. Princíp sebadegradácie je tu totiž taký jednoznačný, výrazný a intenzívny, že sebairónia by značne eliminovala jeho „štýlovosť". Napriek všetkému však táto novela nie je tragická. Z istého aspektu ju možno hodnotiť ako paródiu – paródiu na lásku, priateľstvo, medziľudské vzťahy, na pretrvávajúce dobové spisovateľské maniere a „veľavravnú", „hlbokomyseľnú" literatúru i na „vlastenectvo". Jej neexplicitná, a teda aj v realistickej literatúre nezvyčajná metóda bola natoľko nová, že ju správne nepochopila ani autorka prvej analytickej štúdie *Timrava a jej novely* (Slovenské pohľady, 1906) Ľudmila Groeblová a upodozrieva ju z anacionálnosti: „Kto nemôže o nich (rozumej maďarónoch) písať so zášťou, nech radšej o nich vôbec nepíše. Treba kúsok zdravej nenávisti oproti našim nepriateľom"[6]. V redakčnej poznámke však Jozef Škultéty zbavuje Timravu tohoto „podozrenia", vysvetľujúc jazykovú toleranciu na maďarsko-slovenskom pomedzí, kde žila Timrava. Novela *Bez hrdosti* nie je však len výsmechom namyslenosti a nadutosti Sama, ale tiež pokrivenosti slovenskej nátury, slovenského „vlastenectva". Veď Samo, tento maďarón, bol predsa „pýchou dediny, pýchou rodiny svojej i pýchou učiteľov. Keby sa bol vyučil ďalej, aká veľkosť bola by z neho bývala."[7] Keby bola Timrava hoci len na jednom mieste priamo označila Sama za maďaróna, ťažisko novely by sa bolo prenieslo na rovinu ideologickú – ona však dala prednosť osobnej citovej dráme.

Najlepšia priateľka Timravy, Oľga Krčméry, si po rokoch v spomienke na ňu priznáva: „... cítila som hĺbku Boženkinej mysle a povedala som jej i viacráz, že keby som ja bola mladý človek na ženenie, veru by som si len ju vzala. Ale ona mala už vtedy takú predtuchu, že sa nikdy nevydá: ‚Uvidíte, Irenka sa vydá, i vy všetky sa vydáte, len je nie. Nie zo zásady. Ale s mojou povahou sa ja neviem nikomu tak blízko dostať, a tak možno potom ani tomu, komu by som chcela.'"[8]

---

[6] GROEBLOVÁ, Ľudmila: *Timrava a jej novely*. In: *Timrava v kritike a spomienkach*. Bratislava : SVKL, 1958, s. 308.

[7] TIMRAVA, Božena Slančíková: *Zobrané spisy III*. Bratislava : SVKL, 1956, s. 56.

[8] KRČMÉRY, Oľga: *Prostredie detstva a vývinu Boženy Slančíkovej Timravy*. In: *Timrava v kritike a spomienkach*. Bratislava : SVKL, 1958, s. 40.

Božena Slančíková bola napriek všetkej vnútornej melanchólii navonok veľmi spoločenská a vtipná. Pamätníci chválili jej chýrečne dobré jedlá, domáce pampúšiky, jahodové likéry i poschodové svadobné torty, ktoré vedela nielen piecť, ale i majstrovsky vyzdobiť. Zmierila sa so svojím osudom nevydatej ženy, pretože veľmi milovala svojich rodičov a najlepšie sa cítila v ich dome. V roku 1909 ju však kruto zasiahla strata otca. Jeho strata znamenala pre Timravu a jej matku stratu hmotného zabezpečenia i domova. Ešte v tom istom roku sa obe presťahovali na Ábelovú, kde žili v podnájme u istého gazdu, odkázané na finančnú pomoc brata Bohuslava, ktorý tu bol farárom. O niekoľko mesiacov však z nezistených príčin vypukol v dedine požiar a spolu s inými domami zničil i ten, v ktorom žila Timrava s matkou. Zúfalé sa s hŕbkou vecí, ktoré sa im podarilo zachrániť, opäť sťahovali, neskôr sa ubytovali v budove detskej opatrovne, kde bývala Timrava až do svojho odchodu do Lučenca v roku 1945.

Z biednych honorárov za literárne práce sa však dalo len živoriť, preto sa Timrave jej priatelia a obdivovatelia snažili nájsť primerané zamestnanie, aby mala aspoň nejaký pravidelný príjem. V roku 1918 ju E. M. Šoltésová upozorňuje na súbeh *Živeny,* vypísaný na pôvodné novely. Zúfalá finančná situácia Timravu vyprovokovala poslať do súťaže rozsiahlu novelu s námetom z prvej svetovej vojny – *Hrdinovia.* Hoci táto novela bola hodnotená vo svojej dobe veľmi vysoko pre zaznamenanie individuálnych psychologických reakcií dedinčanov, ale aj dedinskej inteligencie na vojnové udalosti i samotnou Šoltésovou, Timrava ju písala predovšetkým ako prácu súťažnú, kde záležalo na jednoznačnom vyznení ťažiskových postáv a konfliktu. Správne tušila, že porota pri súbehu vyššie ocení otvorené, priamočiare zaujatie stanoviska, čo zabezpečilo Timrave výhru: 400-korunovú odmenu za prvé miesto. Toto víťazstvo však dosiahla popretím svojej charakteristickej implicitnej metódy – hlavné postavy novely Širický a Baláň sú explicitnými nositeľmi téz, sú koncipované čierno-bielo, a keďže sa Timrava nesnaží simultánne zachytiť ich charaktery, ale oddeľuje vonkajšiu charakterovú zložku od vnútornej, patria obe tieto postavy k umelecky menej presvedčivým.

I v prácach z dedinského prostredia prejavuje Timrava novátorské úsilie. V novele *Tá zem vábna...* (1907) svojsky interpretovala a do-

konca spochybnila aj takú dovtedy v slovenskej literatúre a politike jednoznačne ponímanú tému, akou bolo vysťahovalectvo do Ameriky. Dedina ním zachvátená je dezorientovaná a argumenty za a proti Timrava umelecky zakódovala do rivality mužského (racionálneho) a ženského (emocionálneho) princípu. Timrava dedinské postavy často redukovala na figúrky (napr. samoľúby cestár *Ondro Karman* z rovnomennej poviedky, 1896), aby tak upozornila, že prichádzajúce kapitalistické časy sa na dedine ohlasovali deformáciou ľudských charakterov. Nová spoločenská situácia prinášala so sebou rozklad dedinského spoločenstva, úpadok ľudskej osobnosti, spôsobovala stratu jej celistvosti.

Monumentálnou rozpravou o základných ľudských hodnotách v dimenziách života a smrti bola novela o tragickom osude dedinskej slúžky, opantanej vlastníctvom peňazí *Márnosť všetko* (1908). Pozoruhodným zavŕšením jej zrelej tvorivej etapy v oblasti dedinskej prózy je veľká novela *Ťapákovci* (1914), kde dedinskú realitu zámerne uzatvára do modelovej situácie, ktorá jej umožnila v umeleckej skratke zobraziť na vzťahoch jednej rodiny zánik jednej spoločenskej formácie i tragikomické konštituovanie sa „nových čias" na slovenskom vidieku. V závere kladie Timrava dôraz na antropologickú konštantu dejín: spoločnosť sa mení, ale ľudská závisť, radosť, nešťastie zostávajú stále rovnaké.

Timrave sa nepodarilo získať ani miesto kustódky národopisných zbierok *Živeny* v Slovenskom národnom múzeu v Martine, uvoľnené po smrti horlivej národovkyne Emy Goldpergerovej (prototyp Hany Čepčinskej z novely *Všetko za národ*), i napriek intervencii E. M. Šoltésovej, preto sa vrátila k myšlienke z mladosti – stať sa poštárkou. Keď mala však ísť na kurz do Lučenca, vojská maďarskej Komúny a slovenskí dobrovoľníci toto mesto obsadili na osem týždňov a počas tejto doby Timravu školský inšpektor ustanovil za dočasnú opatrovateľku detí z Ábelovej. Timrava si ťažko privykala k novému postu: „Poneváč ľud proti ‚ovode' (materská škola) mal vždy nesympatiu, nuž nechcelo sa mi to vziať na seba. Pravda ani kurivo nebolo, a k tomu privykať k 40 mravčiakom, takej, ktorá dosiaľ úplne slobodne žila, slobodne ako vták – zdalo sa mi obtiažnym. No teraz rozhodla som všetky mazny či škrupule odvrhnúť a dať sa do toho opatrovníctva lebo – čas je úrad dáky

vziať si..."[9] Táto práca Timravu skutočne veľmi vyčerpávala – a hlavne nedovoľovala sa jej plne koncentrovať na prácu. I napriek tomu však uverejňuje takú zásadnú novelu, ako je novela *Skon Paľa Ročku* (1921). Aspoň na chvíľu sa na ňu osud usmeje – na odporúčanie Bohdana Pavlů (hlasistický spisovateľ, politik, redaktor) dostala od štátu podporu 3 000 korún, v Národnom divadle v Bratislave mala premiéru jej divadelná hra *Chudobná rodina*, v Čechách zásluhou jej obdivovateľa a znalca Jana Menšíka vyšiel výber próz pod názvom *Dedinské povesti* s jeho zasväteným úvodom. Obetavá E. M. Šoltésová sa všemožne snaží zabezpečiť Timrave štatút profesionálnej spisovateľky, obracia sa i na Maticu slovenskú, aby jej zo svojich fondov vyplácala skromný honorár, no podarilo sa jej docieliť len jednorazovú pomoc.

Jan Menšík publikoval v *Živene* v roku 1920 *Črty zo slovenskej literatúry* – vzápätí nato v recenzii *Národných novín* literárny historik a kritik Pavel Bujnák ostro polemizuje s Menšíkovým hodnotením Timravy a označuje jej práce za chladné kópie a fotografie, do ktorých si čitateľ sám musí vmyslieť umenie. Bola to opäť E. M. Šoltésová, ktorá v článku *Na obranu Timravy* (*Národné noviny* 1920) s veľkou vehemenciou obhajuje Timravino dielo a proti osobnej zaujatosti, ignorantstvu a nepochopeniu (Timrava v novele *Skúsenosť* nešetrne vykreslila Bujnákovu príbuznú) stavia zasvätenú analýzu, v ktorej čítame: „Ona je rodenou umelkyňou vo svojom vlastnom spôsobe, od ktorého nemôže odstúpiť i keby chcela, preto nie je vytríbená a vyhladená podľa vzoru iných... má ona i svoje umelecké jemnosti, ktoré lahodia vkusu, i keď si ich myseľ nevšíma pre ich ukrytosť. Ukrytý je i jej nehlasný, ale účinlivý humor, i tá jej jemná irónia... Ona patrí k autorom seba neuznávajúcim, ktorí vôbec neznajú samospokojnosti, preto tvorenie im je vždy mukou, ale k nemu predsa núti ich vnútorný popud..."[10] Timrava potom v liste Šoltésovej píše: „Ďakujem, Elenka, že si ma zastala! Ak by sa nik nebol ozval na obranu mne, bola by to považovala, že súhlasí každý s kritikom

[9] List E. M. Šoltésovej, 8. 12. 1919. PETRUS, Pavol: *Listy Boženy Slančíkovej Timravy*. Prešov : Filozofická fakulta UPJŠ, 1994, s. 41.

[10] ŠOLTÉSOVÁ, Elena Maróthy: *Na obranu Timravy*. In: *Timrava v kritike a spomienkach*. Bratislava : SVKL, 1958, s. 331.

a potom by už bolo po mne."[11] Šoltésová k tejto kauze ešte píše súkromný komentár: „Bujnákovi každý nadáva do hlúpych, naštrbil si vážnosť objektívneho posudzovateľa – to má z toho. A o Tebe sa ďalej bude písavať tak, ako sa jemu nepáči. A ty mu nie tým odpovedz, aby si zamĺkla, ale jemu na truc napíš výtečnú prácu, čo z Teba vždy vystane..."[12]

13. februára 1923 zasiahol však Timravu najťažší úder – zomrela jej matka, s ktorou zdieľala svoju ábelovskú samotu. „Ač dožili 76 rokov, pri ich čerstvosti a sile nečakali sme ešte ich skončenia, skončenia toho života, ktorý bol samé namáhanie, samá láska a obeť. Cítim sa opustenou. Dni moje sú otupné, strašné. Trpím nevýslovne," píše priateľke Šoltésovej[13]. V tomto období bola Timrave udelená štátna cena a čestný celoživotný príspevok (s povinnosťou podať správu, ako ho využila). Stavy depresie a márnosti osamelého života sa snaží zahnať cestovaním k početnému príbuzenstvu na Slovensku i v Čechách. Chodieva tiež na liečenie na Sliač. Je neustále obklopená neterami, synovcami a ich priateľmi – v spoločnosti týchto mladých ľudí vždy psychicky pookreje. Začína pracovať na svojej zásadnej, v úvode už spomínanej novele *Všetko za národ*, ktorá potom vychádza na pokračovanie v *Živene* v roku 1926.

V roku 1928 sa Timrava rozhodla ísť do penzie a opäť musel pomáhať Jan Menšík vybaviť takú penziu, aby sa z nej dalo žiť. Posledné dve Timravine práce sú veľké novely *Dve doby* – s atmosférou novej republiky (1936) a *Záplava* – o obsadení Novohradu vojskami Komúny a dobrovoľníkmi (1938). Timrave sa konečne dostáva primerané uznanie i finančné odmeny, no sama je z toho skôr smutná, pretože peniaze už vlastne nepotrebuje a nemá ako „užiť" – rozdáva ich rodine, rovnako tiež finančnú odmenu spojenú so získaním titulu národná umelkyňa v roku 1947.

Do cudnej a uzavretej Timravinej povahy nám dávajú príležitosť čiastočne nahliadnuť jej listy – no iba E. M. Šoltésovej sa darilo listami

[11] PETRUS, Pavol: *Listy Boženy Slančíkovej Timravy*. Prešov : Filozofická fakulta UPJŠ, 1994, s. 43, list z 1. októbra 1920.

[12] *Korešpondencia Timravy a Šoltésovej*. Ed. Ivan Kusý. Bratislava : Nakladateľstvo SAVU, 1952, s.114, list zo 4. októbra 1920.

[13] Tamže, s. 146, list z 28. februára 1923.

„vytiahnuť“ ju z jej častej letargie a apatie, najmä v staršom veku: „Tvoj list ma aj obodril aj uspokojil ako tak a – aj zahanbil. Ale sa mi to zišlo, najmä to zahanbenie! No veď naozaj, ako drevo nebudem tu hlivieť nečinne, už keď deti neučím, a čakať kedy ma naozaj porazí? Ale keď sa dáko zla viem opanovať. Veru mi aj teraz v tej sprostej hlave sipí, šumí...“[14] Sipenie a šumenie v hlave v dôsledku vysokého tlaku Timravu síce stále viac trápilo, no predsa sa v jej listoch stretávame s neustávajúcim záujmom o politické dianie, o nových autorov, knihy, časopisy.

Po smrti E. M. Šoltésovej pociťuje Timrava nezaplniteľnú prázdnotu: „No a o Šoltésovej len krásne možno hovoriť. Neviem ver, či budú mať Slováci viac takú ženu, ako bola Šoltésová,“ píše v liste Zore Jesenskej v roku 1939[15]. Tejto mladej kritičke, redaktorke a prekladateľke, v ktorej štúdiách Timrava už dávno vycítila silnú empatiu voči svojmu dielu a našla si k nej hlboký ľudský vzťah, píše rok pred svojou smrťou list, naplnený vrúcnosťou priateľského očakávania i rozladený potencialitou jeho márnosti: „A keď neprídeš, tak aspoň napíš mi dlhý list. Veď si sa tak dáko vzdialila. Či to už duch času tak preinačuje ľudí, či ako je to, alebo sa to len mne tak vidí. Zvlášť keď teraz, ako som tak neznesiteľne stará, všetko vidím cez chmúrne okuliare. Naostatok ešte upadnem do tak špatného ducha, že sa budem hnevať na mladých, ktorých som dosiaľ obdivovala a tak veľmi rada mala.“[16] Patrí k paradoxnej logike Timraviných listov, že sa z nich dozvedáme o „skutočnej“ Timrave menej ako z jej autobiografických noviel. Ich hodnota je hodnotou sebapotvrdzujúceho komplementu voči vlastnej tvorbe, pretože „obraz“ Boženy Slančíkovej z listov intímne korešponduje s „obrazom“ Timravy, implantovaným do jej autobiografických postáv.

Všetci pamätníci vo svojich spomienkach zdôrazňujú Timravin vzťah k mladým ľuďom, jej spontánny záujem o novú literatúru. Bolo to však aj naopak – nielen mládež z jej príbuzenských kruhov vycítila v Timrave spriaznenú dušu, ale i skupina mladých, rozhľadených literátov zo Slovenska (situovaná pod literárnohistorickým pojmom

[14] Tamže, s. 182, list z 21. februára 1930.

[15] PETRUS, Pavol: *Listy Boženy Slančíkovej Timravy*. Prešov : Filozofická fakulta UPJŠ, 1994, s. 107, list z 26. februára 1939.

[16] Tamže, s. 133, list z 10. januára 1950.

Slovenská moderna), študujúcich v Prahe, prejavila záujem o „nenápadnú“ autorku. Už spomínaná Ľudmila Groeblová, študujúca na Filozofickej fakulte v Prahe, iniciovala kritickú aktivitu na povzbudenie Timravy v spolku slovenských študentov *Detvan*. Za jej kritickú štúdiu *Timrava a jej novely* jej básnik Ivan Krasko verejne poďakoval básňou *List slečne Ľ. G.* Groeblová vo svojej štúdii okrem iného vyzdvihla Timravinu univerzálnosť: „... nezáleží na tom, kde žije človek, všade prejavuje život svoju rozmanitosť a krásu.“[17]

Timrava na vyjadrenie intenzity svojho preciťovania skutočnosti nenašla vo vtedajšej realistickej próze priliehavé vyjadrovacie prostriedky, resp. jestvujúce odmietla. V intenciách dobového žánrového synkretizmu – bez toho, aby sa snažila byť „poetická“, siahla originálnym spôsobom do výrazových fondov lyriky. Cez implantáciu typických lyrických prvkov (najmä opakovania) sa pokúsila o inováciu epického textu a najmä v oblasti autobiografických noviel naznačila nové možnosti smerovania modernej epiky. Lyrikou bolo ovplyvnené najmä jej výrazné oslabenie dejovej zložky textu. Timrava vyzývavo preferovala banálne momenty reality, ktoré u nej postupne nahrádzajú „ušľachtilé poslania“ prózy predchádzajúceho obdobia. Táto situácia vznikla preštruktúrovaním vnútorných vzťahov textu a výsledkom je preferovanie banality ako dôležitej súčasti reflektovania sveta. Timrava ju nemieni podriadiť nejakým „vyšším“ ideám, ktoré by sa podľa dobového literárneho úzu mali ocitnúť na „prvom“ pláne každého diela, robiaceho si nárok na dôležitosť. Drobnosti života Timrava osamostatňuje, habilituje ich ako nezávislé na mieste, čase, literárnych a ideových tendenciách. Súvisí to s jej synekdochickým vnímaním reality – podáva ju ako pars pro toto (metonymický princíp), na rozdiel od vajanskovskej tendencie metaforizácie skutočnosti, ktorej bola spočiatku priaznivo naklonená i Šoltésová. V tomto Timravinom postupe je zároveň zakorenená i skepsa voči determinizmu, ktorá súvisí s rezignáciou na zobrazenie reality v celej totalite.

V Timraviných novelách nenájdeme žiadne mimoriadne, vynikajúce osobnosti. Za všetky postavy spoločenských noviel spomeňme

[17] GROEBLOVÁ, Ľudmila*: Timrava a jej novely.* In: *Timrava v kritike a spomienkach*. Bratislava : SVKL, 1958, s. 304.

Sabu z novely *Nemilí* (1899), ktorá nie je „ani zaujímavá, ani pekná, ani bohatá". V jej diele skôr konštatujeme až akýsi „kult" priemernosti. Priemernosť Timrava preferovala ako primeranú mieru vecí. Bol to pomerne riskantný postup, keď si uvedomíme, že všednosť a banalita neboli predchádzajúcou generáciou slovenských parnasistov (Hviezdoslavom a Vajanským) obľubované.

Hrdinky Timraviných spoločenských noviel takmer nikdy nie sú opisované so sympatiami a ani ich vystupovanie sa nejaví v nejakom priaznivom svetle. Práve naopak – vždy sú prichytávané pri čomsi nepeknom, nečestnom, až podlom. Toto „antihrdinstvo" má však v počiatočných spoločenských novelách celkom odlišné korene, než v neskorších prácach s autobiografickou hrdinkou. Je charakteristické, že v Timraviných novelách ide prevažne o „záporné" citové smerovanie: najčastejšie od veľkej lásky, nadšenia k vytriezveniu (*Pozde, Bál, Skúsenosť, Veľký majster*) alebo k pohŕdaniu a nenávisti (*Bez hrdosti*). Ani v jednej z nich neprichádza k homeostáze, k prirodzenej citovej harmónii hrdinov. Motívy rezignácie, neschopnosti a nemožnosti niečo zmeniť na svojej situácii – to sú frekventované polohy básní, písaných básnikmi Slovenskej moderny. Timravino dielo svojím spôsobom komplementárne dopĺňa tie významové okruhy, ktoré ostali v poézii, písanej mužmi, nenaplnené.

Medzi najdeštruktívnejšie autobiografické prózy, ktoré písala Timrava na prelome storočí, teda v čase, keď ešte mohla dúfať v ľúbostné naplnenie, patrí rozsiahla novela *Skúsenosť* (1902). Svojím hĺbkovým záberom a citovo-profylaktickým účinkom, ktoré boli primárne iniciátormi písania o autorkinom polročnom pobyte v Dolnom Kubíne u vdovy Országhovej, sa tento text suverénne priraďuje k významným medzníkom modernej slovenskej literatúry. Hoci si autobiografická hrdinka prišla okrem iného do Vodnian (Dolného Kubína) „liečiť" sklamanie v láske – obraz malomesta, v ktorom chcela Marína Majtáňová spoznávať ľudí a hlavne tých „našich" a načerpať inšpiráciu, je úplne odlišný od jej očakávaní. *Skúsenosť* je ironickým komentárom k vlastným ilúziám, je to próza o vzťahu k tradíciám a ich reprezentantom, ba dá sa povedať, že je to doslova dekonštrukcia predstavy „národnej" spoločnosti. V tejto novele nie je moderná len negativita skúsenosti a deštrukcie obrazu malomesta, ale napokon aj oslobodzu-

júce autorkino znovunadobudnuté uvedomenie si vlastnej hodnoty a tvorivej identity.

Práve preto, že Timrava skutočne ľúbila, vedela vložiť do noviel s autobiografickou hrdinkou neočakávané autentické vzrušenie. A fakt, že sa nevydala, dopĺňa ľúbostný kruh o druhú, tragickú dimenziu. Timrava sa počas celej svojej tvorby vracala k potenciálnemu riešeniu svojho citového života a hľadala reálne odôvodnenie jeho nenaplnenosti. Cez hrdinky, ktoré sa jej tak nápadne podobali, sa pokúšala dospieť inkognito ku kladnému vyriešeniu svojho vzťahu k mužom. No výsledok citového príbehu – i v prípadoch, ktoré sa končia manželstvom, – bol skeptický.

Výsledkom vyjasnenia si svojej situácie ako ženy i ako autorky je „zaokrúhlená" forma spomínanej novely *Všetko za národ*. Jej formálna vybrúsenosť a vysoká miera umeleckej štylizácie nám dokazuje, že „ľúbostný kruh" sa de facto už uzavrel, vyriešil, zinterpretoval. Autobiografická hrdinka sa tu vracia do súkolia autorkinej koncepcie reality.

Životný kruh Boženy Slančíkovej Timravy sa uzavrel 27. novembra 1951 v Lučenci.

Literatúra a pramene

GROEBLOVÁ, Ľudmila: *Timrava a jej novely.* In: *Timrava v kritike a spomienkach*. Bratislava : SVKL, 1958, s. 302 – 308.

KRČMÉRY, Oľga: *Prostredie detstva a vývinu Boženy Slančíkovej Timravy*. In: *Timrava v kritike a spomienkach*. Bratislava : SVKL, 1958, s. 34 – 48.

PETRUS, Pavol: *Listy Boženy Slančíkovej Timravy*. Prešov : Filozofická fakulta UPJŠ, 1994.

ŠOLTÉSOVÁ, Elena Maróthy: *Na obranu Timravy*. In: *Timrava v kritike a spomienkach.* Bratislava : SVKL, 1958, s. 329 – 333.

TIMRAVA, Božena Slančíková: *Zobrané spisy III*. Bratislava : SVKL, 1956.

TIMRAVA, Božena Slančíková: *Zobrané spisy VI*. Bratislava : SVKL, 1958.

Korešpondencia Timravy a Šoltésovej. Ed. Ivan Kusý. Bratislava : Nakladateľstvo SAVU, 1952.

Kreacionizmus ako služba národu (Jozef Miloslav Hurban)

Jana Pácalová

Abstract

Creationism as a Service to the Nation (Jozef Miloslav Hurban)

This work focuses on selected areas of the work of Jozef Miloslav Hurban where his "creationism as a service to the nation" was expressed most markedly in relation to historical and collective memory being constituted. A special part of this study presents the tradition of literary historical thinking, which Hurban influenced in his work *Slovensko a jeho život literárny* (Slovakia and its literary life) (1851). In the background of this, it is of interest to see how Hurban characterized his generation and how he saw the activities of Ľudovít Štúr in this context. This study places a priority on examining in what ways Hurban participated in the creation of historical and collective memory connected with this key figure of Slovak national history in the image of Štúr which he created in his biography of him. The study points out that even though Hurban's work was seen as canonical, it was not the first of its kind, given that it emerged under the influence of how the methods of portraying Štúr were stabilized in memoirs and journalistic texts of the 1860s and 1870s, and, in addition to other works, also upon the basis of Hurban's older autobiographical text.

Key words: Romanticism, literary history, historical memory, collective memory, biography

V doslove k doposiaľ poslednému výberu z diela Ľudovíta Štúra zdôraznil Rudolf Chmel dôležitú charakteristiku Štúrovho celoživotného snaženia: „Lebo Štúr, pripomínajme si to častejšie, doslova vymyslel, vytvoril, vypeľhal slovenský národ ako politický v časoch, keď to nebolo také jednoduché, ako sa nám dnes zdá. Nešlo len o jazyk, nešlo len o kultúru. Išlo najmä o spoločné vedomie dejinnosti, o vedomie

národa. O faktické dokončenie jeho integrácie."[1] Vymyslieť, vytvoriť, vypeľhať – to sú charakteristiky úsilia motivovaného službou národu, ktoré bolo pre niekoľko generácií národných obrodencov (nielen slovenských) príznačné a prvoradé. Mohli by sme povedať aj – kreovať. Ak teda používam slovo kreacionizmus, nemyslím ním idealistický filozofický smer, ktorý tvrdí, že svet vznikol zásahom (konaním) inteligentnej nadprirodzenej bytosti. Vnímam ho mimo filozofických a teologických rámcov ako základné a určujúce nasmerovanie tvorivej energie v prospech kreovania vymedzených objektov obrodeneckého záujmu a v prospech dosahovania utilitárnych (ideologických, osvetárskych, politických) cieľov. Kreovanie v zmysle „vymýšľania, vytvárania, vypeľhávania", aj keď tento rad označujúcich, predovšetkým prvý jeho člen, nesie so sebou riziko protichodných až nesúhlasných reakcií. Neutrálnejšie by bolo pomenovanie budovanie, resp. projektovanie. Každopádne, akcentovaná kreatívnosť súvisí primárne s ideologickým postulovaním pragmaticky motivovaných cieľov a zámerov, či už všeobecnejšie slovenského národa ako národa politického, jeho jazyka, kultúry, spoločného vedomia dejinnosti, vedomia národa, alebo na „nižších" úrovniach, (parciálne) napríklad čitateľa slovenských kníh, čitateľa slovenských novín a časopisov atď. Táto činnosť a jej intencia sa prejavuje tvorivým nasadením, ktoré slovenskí národovci uplatňovali, s ohľadom na novú – sledovanú, a súčasne projektovanú – perspektívu sveta.

Keďže „paměť je zásadním prvkem toho, co se bude napříště nazývat *identitou*, individuální či kolektivní" a „kolektivní paměť je však nejen výdobytkem, ale i mocenským nástrojem a cílem"[2], v príspevku sa sústredím na vybrané oblasti Hurbanovej tvorby, v ktorých sa jeho „kreacionizmus ako služba národu" prejavil najmarkantnejšie vo vzťahu ku konštituujúcej sa historickej a kolektívnej pamäti, pričom špecifickú odbočku bude predstavovať tradícia literárnohistorického uvažovania. Mojím cieľom je na vybraných príkladoch poukázať na to, akým spôsobom Hurban svojím dielom významne a cielene participo-

[1] CHMEL, Rudolf: *Doslov*. In: ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 626.

[2] LE GOFF, Jacques: *Paměť a dějiny*. Praha : Argo, 2007, s. 111.

val na vytváraní historickej a kolektívnej pamäti súvisiacej s kľúčovou osobnosťou slovenských národných dejín (konkrétne pôjde o Hurbanov „obraz" Ľ. Štúra). Predtým sa však pozastavím pri Hurbanovej reflexii jeho generácie a v nej, samozrejme, činnosti Ľ. Štúra.

Romantici podľa Hurbana (Slovensko a jeho život literárny)

Slovenská literárna historiografia presadzovala vo výklade slovenského romantizmu dlhodobo monolitný (homogénny) model, ktorého podstatou je interpretácia slovenského romantizmu ako tzv. „školy Štúrovej". Spočíva v akcentovaní autority Ľ. Štúra ako výlučného a jediného vodcu romantickej generácie, určujúceho podobu slovenského romantizmu a eliminovaní iných autorít, tendencií, názorov, prúdov, smerovaní. Podstatou literárnohistorického pohybu v monolitnom výklade je sínusoidná krivka rozkvet – úpadok, kde sa ako zlomová udalosť chápe revolúcia 1848/1849 a jej dôsledky. Za udalosť zakladajúcu oprávnenie „novej doby" v dejinách slovenskej literatúry sa považuje slovenčina kodifikovaná v polovici štyridsiatych rokov. Základ tohto konceptu konštituovala už generácia romantikov, teda priamo bezprostrední aktéri, a jej model sformuloval Jaroslav Vlček v *Dejinách literatúry slovenskej* (1889, 1890). Vlčkov koncept možno vnímať nielen ako zakladajúci, ale aj invariantný: v povojnovom období sa k nemu „vedome hlásila jednak generácia čechoslovakisticky orientovanej ‚univerzitnej literárnej histórie, jednak aj stúpenci myšlienky umeleckej špecifickosti a svojbytnosti slovenskej literárnej kultúry, ktorých reprezentoval Štefan Krčméry"[3] a ako nespochybniteľná autorita pretrval v generácii literárnych historikov, ktorá bezprostredne vychádzala z pozitivizmu, aj niekoľko desaťročí po tom, čo pozitivizmus nahradili novšie metodologické prístupy. Koncepty slovenského romantizmu do sedemdesiatych rokov 20. storočia reprezentujú výlučne monolitný

[3] VOJTECH, Miloslav: *Literárny historik Jaroslav Vlček a utváranie modernej slovenskej literárnej historiografie*. In: VOJTECH, Miloslav: *Tvorcovia literatúry a literárnej histórie*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 87.

model v charakteristickej invariantnej štruktúre, formulovanej J. Vlčkom, ktorý ďalej spresňujú a dopĺňajú, no v základe ho ale výraznejšie nepretvárajú[4]. Dôležité je povedať, že J. Vlček svoj literárnohistorický model nevytvoril takpovediac z ničoho, ale vychádzal bezprostredne z recepcie slovenských romantikov[5]. Najužšie filiácie vykazuje s esejou J. M. Hurbana *Slovensko a jeho život literárny* (*Slovenskje pohladi na vedi, umeňje a literatúru*, 1851)[6], ktorá sa vníma ako „až do vystúpenia Jaroslava Vlčeka prvé ozajstné syntetické spracovanie dejín slovenskej literatúry a kultúry vôbec"[7]. Hurban v tomto spise recipoval slovenský romantizmus ako prvý, pričom treba mať na pamäti, že ide o reflexiu jedným z jeho určujúcich aktérov. Tento aspekt do značnej miery podmienil vlastnú povahu jeho recepcie a v tejto podobe prenikol následne (bez prehodnotenia „z odstupu") do Vlčkovho literárnohistorického pohľadu a cez Vlčka ďalej mechanicky (opäť bez prehodnotenia) do nasledujúcich literárnohistorických výkladov varírujúcich Vlčekov monolitný výklad. Aký pohľad na svoju generáciu a jej miesto v „literárnom živote" Slovenska ponúkol J. M. Hurban?

Generačné vedomie sa v Hurbanovom texte prejavilo už v snahe pomenovať svoju generáciu samostatne, a tak ju na prvý pohľad odlíšiť od „predošlej". Nazval ju „mladým družstvom" a „mladou slovenskou školou" (s. 204, 211). Prívlastkom vzťahujúcim sa k autorite majstra pomenoval v eseji širokú skupinu autorov od konca 17. storočia po pôsobenie „troch slovenských prorokov", teda Jána Hollého, Jána Kollára a Pavla Jozefa Šafárika. Ako predstaviteľov „Bernolákovej školy" ich dovedna zoskupil na jazykovej báze. Voľba jazykového kritéria ako určujúceho pre Hurbanovu „periodizáciu" slovenskej literatúry

---

4 Porov. KUSÝ, Ivan: *Vlčkove syntézy slovenských literárnych dejín*. In: *O diele Jaroslava Vlčka a Františka Votrubu*. Ed. František Oktavec. Martin : Matica slovenská, Literárnovedný ústav SAV, Slovenská literárnovedná spoločnosť, 1982, s. 23.

5 K téme bližšie PÁCALOVÁ, Jana: *Zrodenie legendy: medzi Hurbanom a Vlčekom*. Slovenská literatúra, 61, 2014, č. 3, s. 222 – 237; č. 4, s. 265 – 291.

6 Dielo ďalej citujem podľa vydania HURBAN, Jozef Miloslav: *Slovensko a jeho život literárny*. Bratislava : Tatran, 1972, s uvedením strany priamo v texte bez úplného bibliografického odkazu.

7 CHMEL, Rudolf: *Hurbanovo Slovensko a jeho život literárny*. In: HURBAN, Jozef Miloslav: *Slovensko a jeho život literárny*. Bratislava : Tatran, 1972, s. 217 – 218.

zodpovedá hegelovskej koncepcii literárnych dejín ako dejín vývinu ducha. Esej je koncipovaná ako narácia o vzrastaní slovenského národno-literárneho povedomia, kde funkciu privilegovaného ukazovateľa konkrétneho vývinového stupňa nadobúda jazyk, pričom príbeh „ducha národa nášho" (s. 52) na ceste k sebe samému je stvárnený ako dialektické prekonávanie „nižšieho" štádia v prospech „vyššieho". Cieľom je na pozadí analógie dejín ducha a teleologickej pravdy legitimizovať existenciu slovenského národa. Do najvyššieho štádia dospieva podľa Hurbana slovenský národný duch práve v jeho generácii. Obraz, ktorý Hurban o „novej škole" – neskôr pomenovanej ako „škola Štúrova"[8] – vytvoril, sa ďalej prenášal do mladších literárnohistorických prác. Kým jadro výkladu v predošlých kapitolách spočívalo v analýze literárnych textov, „mladé družstvo" predstavil Hurban na redukovanom priestore tak, že priblížil udalosti, ktoré určovali jeho formovanie a pôsobenie. Potom vymenoval „čelnejších spisovateľov"(s. 212), ale nekonkretizoval žiadne literárne dielo. Jediným textom, ktorý uviedol, nie je text umeleckej literatúry, ale Štúrov jazykovo kodifikačný spis *Náuka reči slovenskej* (1846), z publikačných platforiem zasa spomenul české *Květy*, hoci by sa žiadalo uviesť minimálne literárnu prílohu Štúrových *Slovenských národných novín Orol tatránsky* či Hurbanove almanachy *Nitra*.

Opis činnosti „novej školy" začal Hurban zobrazením jej oficiálnej a neoficiálnej bázy od roku 1830. Opísal ju pomerne podrobne, počnúc organizačnou štruktúrou k aktivitám spevokolu, udávajúc okrem iného počty zúčastnených. Vyjadril sa k uzavretiu Spoločnosti v roku 1837, no nespomenul odvolanie Ľ. Štúra z miesta profesora, ktoré viedlo k odchodu bratislavských študentov (táto udalosť neskôr predstavovala záväznú súčasť textov romantických autorov o svojej dobe). Jazykovú otázku Hurban neponímal ako proces kodifikácie novej, jednotnej spisovnej slovenčiny, ale v texte ju stvárnil ako hotový fakt („už" existencia tejto slovenčiny), organicky včlenený do miesta na ktorom formuloval význam Ľ. Štúra pre túto školu, či presnejšie pre „Sloven-

[8] S pomenovaním škola Štúrova ako terminus technicus pre označenie slovenských romantikov sa stretávame u J. Vlčka. Po prvýkrát toto spojenie použil Ján Kalinčiak v eseji *Rozpomienky na Ondreja Sládkoviča* (Sokol I, 1862, s. 399).

sko a jeho život literárny". Ďalej pokračoval v enumerácii prínosov, ktoré mala Štúrova činnosť, a súčasne nová spisovná slovenčina pre ďalší kultúrny pohyb Slovákov do revolúcie: „Štúr, táto radosť a toto kochanie mládeže, vyslovil, na čom sa uzniesli najlepší chlapci v národe! On, vedomec najslávnejšími jazykospytcami vychovaný, oddal sa do diela a uviedol do sústavy dobre premyslenej otcovskú reč Slovákov. A už kým pracoval na svojom diele, na Náuke reči slovenskej, sypali sa knižky a knihy v slovenčine, vychodili básne, almanachy, časopisy, noviny! Zakladali sa spolky miernosti, gazdovské spolky, nedeľné školy, Tatrín atď. Nastalo cestovanie, poznávali sa ľudia, hora s horou sa už schádzala, pohýbali sa od základov všetky i životné i zmrchatelé sily a moci národa, a takto to išlo porád a porád na porád až do časov vzbúrenia sa všetkých pekelných mocí oproti slovenskému národu" (s. 210).V takomto organickom spojení Štúra a slovenčiny „v jednom argumente", ako „jeden objekt" („jeden význam") vytvoril Hurban charakteristickú figúru, ktorá bola neskôr kľúčová pre ďalšie zobrazenia slovenského romantizmu jeho aktérmi, ako aj pre literárnohistorické koncepty romantizmu. Zredukoval podiel a význam iných osobností (napr. M. M. Hodžu) pre kodifikáciu jazyka a ani nespomenul vlastný podiel na ňom. Na tomto mieste spisu vlastne v zmenenej žánrovej forme pretlmočil myšlienky, ktoré v poézii frekventovane a s obľubou zaznievali od roku 1843 v početných alegóriách slovenčiny ako zakliatej panny a Štúra ako jej hrdinského osloboditeľa[9].

Hurbanov obraz Štúra ako autorizovaný nástroj historickej pamäte

Prvým rozsiahlym životopisným portrétom Ľ. Štúra je biografia od J. M. Hurbana, ktorá vychádzala na pokračovanie v *Slovenských pohľadoch* (1881 – 1884) v redakcii autorovho syna Svetozára. Predstavuje vôbec najznámejší biografický text venovaný Štúrovi, napísaný v 19.

[9] Bližšie PÁCALOVÁ, Jana: *Od rozprávok k alegórii národného života (Ku konštituovaniu alegórie zakliatej krajiny v slovenskom romantizme)*. Slovenská literatúra, 64, 2017, č. 1, s. 5 – 32.

storočí, ktorý sa stal základným materiálovým prameňom pre poznanie Štúrovho života do roku 1848. Považuje sa za „najkomplexnejší pohľad na životné osudy a mnohorozmernú činnosť tejto osobnosti v slovenských národných dejinách, o ktorý sa opierali všetci nasledujúci spracovatelia Štúrovej biografie“[10]. Akokoľvek je Hurbanov text informačne bohatý, treba ho vnímať primárne ako subjektívnu interpretáciu Štúrovej osobnosti, života a jeho vplyvu na slovenskú realitu v 19. storočí, teda vo vzťahu ku skutočnosti nevyhnutne skreslenú. Biografický text totiž „nikdy nemôže byť odrazom reality, jej dokumentom, tak ako ním nie je autoportrét vo výtvarnom umení. Vytvára novú textovú realitu, ktorá je hybridom faktu a fikcie, pričom jeho podoba, tak ako v hocijakom inom literárnom texte, je výsledkom možností jazyka a poetiky“[11]. V princípe mu to neumožňuje ani selektívny a konštruktívny charakter ľudskej pamäti. V slovenskej situácii 19. storočia bezprostredne podmieňovali charakter biografických textov (okrem iného) vzťahy medzi subjektom a jeho pamäťou, pretože pohyb, ktorý subjekt pri písaní spomienkového textu robí smerom „dozadu“, do svojej osobnej a spoločenskej histórie, súvisí s obrazom, ktorý o sebe zanecháva, a v texte, ktorý po sebe zanecháva, „zakládá kultuře její paměť; je děním paměti; vpisuje se do prostoru paměti, který se stává z textů; navrhuje prostor paměti, do něhož jsou texty přijímány po stupních transformace“[12].

V súvislosti s Hurbanovými prózami napísanými v historickom žánri René Bílik skonštatoval: „Umenie/literatúra je *službou* národu a súčasne vypovedaním ‚génia národného‘. Výrazom tohto génia je národný jazyk a v ňom napísané príbehy, tematizujúce ‚zašlú slávu‘ národa, jeho ‚zlatý vek‘, resp. príbehy konštruované ako obraz vzorových figúr ‚prítomnosti života tatranského‘. V prozaickej realizácii nadobúda tento koncept podobu príbehu tesne primknutého k centrálnej

[10] MAŤOVČÍK, Augustín: *Kalendárium života a diela Ľudovíta Štúra*. In: *Biografické štúdie 36*. Martin : Slovenská národná knižnica – Národný biografický ústav, 2013, s. 175.

[11] TARANENKOVÁ, Ivana: *Podoby autobiografickej prózy 19. storočia*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2012, s. 683.

[12] LACHMANN, Renate: *Memoria fantastika*. Praha : Hermann & synové, 2002, s. 36.

postave. Je to práve jej príbeh. Hurban vo svojich prózach konštruuje postavy-symboly a orientuje sujetovú štruktúru na postavu – historický fakt"[13]. V obraze Ľ. Štúra, ktorý J. M. Hurban vytvoril začiatkom osemdesiatych rokov, naplnil identickú paradigmu ako vo svojich historických poviedkach. Motívom takejto stratégie je špecifický pomer medzi individuálnou a kolektívnou pamäťou, na ktorý v súvislosti s Hurbanovými *Rozpomienkami* (1886, 1887) poukázala Ivana Taranenková. Podľa nej sa autorovo oprávnenie napísať pamäti „nezakladá na jeho individuálnej vôli, ale na skutočnosti, že on a jeho spoločníci tvorili súčasť historického procesu a participovali na nadosobnom poslaní. Jeho spomínanie nie je výrazom individuálnej pamäti, ale je to príspevok k vytváraniu kolektívnej pamäte. Má inštalovať a potvrdiť historickú a objektívnu pravdu. Je to svedectvo očitého svedka, ktorý „bol pri tom"[14]. Akým spôsobom autor vo svojom texte „zužitkoval" tento mocenský nástroj?

Interpretácia histórie, ktorú J. M. Hurban ponúka, je prirodzene spojená so subjektívnym vynechávaním istých faktov alebo s rôznymi spôsobmi retušovania ďalších. Intenciu výberu a spracovania zaznamenávaných udalostí treba odlíšiť na jednej strane od limitov ľudskej pamäti a na druhej strane od rôznych typov rétorických stratégií, ktoré bezprostredne vplývajú na povahu spomienkových textov. Vedomá snaha rozpovedať udalosti „inak", ako si ich subjekt v skutočnosti pamätá, „ako sa naozaj stali", súvisí v memoárových žánroch podľa teórie fikčných svetov s kategóriou nespoľahlivosti, resp. nespoľahlivého rozprávača, ktorú možno vztiahnuť aj na Hurbanov biografický text. Motiváciou jeho postupu je už spomínaná „inštalácia pravdy", ktorú autor vníma a následne textovo konštruuje, zobrazuje, a tým potvrdzuje a upevňuje ako pravdu historickú a objektívnu.

Hurban modeluje obraz Ľ. Štúra a „jeho doby" v zhode so svojím pohľadom na historické deje a v zhode s tým, aké miesto a funkciu

[13] BÍLIK, René: *Pragmatický romantik*. In: HURBAN, Jozef Miloslav: *Prózy a články*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry, 2014, s. 476.

[14] TARANENKOVÁ, Ivana: *Podoby autobiografickej prózy 19. storočia*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2012, s. 690.

v nich pripisoval subjektu svojej narácie. Výsledkom takto poňatej stratégie je idealizácia až mýtizácia Štúrovej osobnosti, nachádzajúca primárne výraz v spôsobe markantne štylisticky príznakového modelovania výpovede, adorujúceho Štúra systémom vrstvených obrazných pomenovaní[15]. Poznamenať treba, že táto vlastnosť textu nie je špecifikom Hurbanovho prístupu, ale žánrovou vlastnosťou romantických biografií a autobiografií: „zdôrazniť významnú pozíciu osobnosti v kontexte romantického hnutia, explikovať osobitný kultúrny či spoločenský príspevok, ale aj akcentovať oddanosť národnej veci a z nej plynúcu obetavosť, ale aj odhodlanie a húževnatosť, bojovnosť proti nepriateľským silám, asketizmus a zameranie na duchovno, výnimočnosť a jedinečnosť, ktorých zobrazovanie však paradoxne podliehalo a prispôsobovalo sa pomerne ustálenej forme. Štruktúra takto naznačených morálnych kvalít idealizovaného príslušníka romantickej generácie pripomína postavu svätca"[16].

Spôsob vzťahovania sa ku kolektívnej identite prostredníctvom konštruovania osobnej výpovede (obrazu Ľ. Štúra), ktorý je zreteľný v tomto Hurbanovom texte, je pre memoárové texty sledovaného obdobia typický. Zdanlivo exemplárny prípad robí z Hurbanovej biografie skôr to, že ide o notoricky známy text, ktorý sa v konkurencii s inými dobovými výpoveďami súčasníkov presadil vďaka tomu, že bol prijatý ako text inštitucionalizujúci kolektívnu pamäť o Ľ. Štúrovi. V štruktúre tejto „rozsiahlej historickej fresky"[17] môžeme odčítať národno-obrodenecký naratív, ktorého cieľom je budovať textovými prostriedkami kolektívnu (národnú) identitu a svojho čitateľa priviesť k národnému uvedomeniu. Tomuto cieľu podriadil autor dostupné (literárne) prostriedky v nadväznosti na staršie literárne obrazy, ktoré súčasníci vytvárali o Ľ. Štúrovi, tendencie a stratégie jeho zobrazenia,

[15] Pozri HURBAN, Jozef Miloslav: *Ľudovít Štúr. Rozpomienky.* Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959, s. 21, 24.

[16] SCHMARCOVÁ, Ľubica: *Hurbanov životopis Ľudovíta Štúra ako romantická biografia*. In: *Štúr, štúrovci, romantici, obrodenci.* Ed. P. Zajac. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2016, s. 258.

[17] KUSÝ, Ivan: *Jozef Miloslav Hurban*. Bratislava : Tatran, 1948, s. 53.

ktoré predstavujú intertextuálny kontext pre Hurbanovu reprezentáciu Štúra v jeho biografii[18].

Jedným z týchto textov je Hurbanova spomienková próza *Zaviate, ale nezabudnuté lístie*, ktorú autor uverejnil pod pseudonymom M. z Bohuslavíc v časopise *Sokol* (1862)[19]. Ján V. Ormis ho hodnotí ako „príspevok mladého Hurbana, v ktorom sa odráža nepokoj, tápanie a hľadanie mladých rokov, ale i radosť z národného preporodenia a začiatok ďalšej buditeľskej práce. Je to svedectvo o pokrokovom postoji mladého autora k súčasným otázkam, svedectvo tým závažnejšie, že autor neskôr skostnatel a bol urputne konzervatívny"[20]. Z dikcie Ormisovho komentára by sa mohlo zdať, že text napísal autor v mladšom veku, publikovaný bol až štyridsaťpäťročným Hurbanom (niekoľko rokov po smrti Ľ. Štúra) v rovnakom roku ako román *Gottšalk* (1862). Bližšie údaje, ktoré by mohli indikovať, kedy bol text napísaný, nemáme; próza je považovaná za marginálnu a editori jeho diela ju nezaradili do žiadnej z edícií ani ju neuvádzajú prehľady kalendárií.

Autobiografická narácia je situovaná do druhej polovice tridsiatych rokov, od jari 1835, keď sa J. M. Hurban na Štúrov podnet stal členom Spoločnosti učencov reči a literatúry československej, do leta roku 1838, keď uskutočnil prvú väčšiu cestu po Slovensku. Z hľadiska rámcového tematického vymedzenia predstavuje modelový autobiografický text[21]: jej jadrom je vnútorná premena hrdinu, národné prebudenie, kde iniciátorom obrodného procesu subjektu narácie je stretnutie so Štúrom. Hlavný protagonista – študent Milan – je autobiografickou

[18] Bližšie PÁCALOVÁ, Jana: *Subjekt, pamäť a identita v literárnych portrétoch Ľudovíta Štúra*. In: MACHO, Peter – KODAJOVÁ, Daniela: *Ľudovít Štúr na hranici dvoch vekov : život, dielo, doba verzus historická pamäť*. Bratislava : Historický ústav SAV – Veda, 2015, s. 135 – 159.

[19] [HURBAN, Jozef Miloslav]: *Zaváté ale nezapomenuté listí. M. z Bohuslavíc*. Sokol, obrázkový časopis pre zábavu a poučenie, 1, 1862, č. 1, s. 5 – 11; č. 2, s. 45 – 54. Pri citovaní ďalej uvádzam strany priamo v texte bez úplného bibliografického odkazu.

[20] ORMIS, Ján V.: Vysvetlivky. In: *Súčasníci o Ľudovítovi Štúrovi. Rozpomienky, zprávy a svedectvá*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955, s. 391.

[21] MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Jozef a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*.Praha – Litomyšl : Paseka, 2004, s. 29.

štylizáciu autora. Motív osirenia (Hurban stratil oboch rodičov ako študent) je pre charakteristiku protagonistu a významové kontexty prózy – predovšetkým funkciu Štúra v živote Milana/Hurbana – kľúčový. Vykreslený je ako dôvod protagonistovho neuspokojivého duševného rozpoloženia. Strata rodičov nie je spájaná s hmotným nedostatkom ani s inými dôsledkami v priestore fyzického sveta, ale obmedzuje sa na duchovnú ujmu. Rozprávač ju reflektuje ako ujmu jednotlivca, cez ktorú je zasiahnutá celá spoločnosť. Milana, „Slováka rozeného", charakterizuje nemilý a nepriaznivý osud, totiž v dôsledku osirenia nedostatok „přiměřeného vychování". Primeraným duchovným vedením rozumie autor upevňovanie národného povedomia. Osirelosť chápe predovšetkým v prenesenom význame ako stratu autority, ktorá by dieťa vhodne usmernila v otázkach národného povedomia. Hurbanov koncept rodiny ako základnej bunky národného života, v ktorej dorastá budúca generácia národne uvedomelých jedincov, predpokladá národne uvedomelých rodičov, ktorí v tomto duchu vychovávajú ďalšiu generáciu a v otázkach „národnej výchovy" sú pre ňu autoritou. Preto je Milan „dvojnásobná sirota; sirota zbavená otců duchovních, institutův a dobrých o ducha jednotlivých mladíkův svědomitě pečujících vůdcův, sirota – zbavená rodičův, aniž by byli mohli svou pečlivostí aspoň poněkud vynahraditi to, na čem vůbec schází vychování našemu národnímu" (s. 6). Rovnako je zobrazený národ, ktorý je bez duchovných vodcov: „Slovenští synkové v Uhřích jsou siroty upustěné." Zdrojom protagonistovho nepokoja sú pochybnosti o správnosti vlastného smerovania. „V samu protimluvu" a do „pravého nihilismu" upadal Milan pod vplyvom profesora filozofie Michala Greguša. Pôsobenie tohto pedagóga je vykreslené z perspektívy rozprávača, ktorý ho reflektuje poučene: poukazuje na Gregušovu zhubnú „uchvátenosť nákazou maďarománie" ako najväčšiu chybu učiteľa, ktorému bola zverená slovenská mládež. Pre Hurbana je kritika Gregušových názorov a ich vplyvu na protagonistu priestorom na artikuláciu základných téz štúrovsko-hurbanovského filozofického konceptu.

V takto vymedzenom priestore zdrojov osobných útrap z neuspokojivého stavu objektívnej skutočnosti vstupuje do života protagonistu Ľ. Štúr a ďalšie Hurbanovo rozprávanie je šťastným príbehom o individuálnom prebudení k národnému povedomiu. Na príklade Milana

predstavil Hurban konkrétne „šteble vyviňovania ducha národného“[22]. *Zaviate, ale nezabudnuté lístie* možno prečítať ako ódu na túto ústrednú tému národného obrodenia, ódu na vnútornú premenu subjektu smerom k národnému precitnutiu.

Svojím textom však autor ašpiroval vyššie než len na tento plán výpovede. Jeho rámcová časť (záver) akcentuje didaktickú funkciu, ktorá je príznačná pre autobiografický žáner širšie[23]. V závere zdôvodnil Hurban cieľ periodika, ktoré jeho text prinieslo, a predstavu o jeho čitateľoch: „Myslím pak, že v těchto několika obrazích vyvinování se ducha našeho národního, duše vlastenská zábavu nalezne; nebo již můžeme i od našich tatranských a podunajských sester očekávat mysl takovou, která i ve zjevích ducha národního potěšení a zábavu nalezne. Dle pochopův našich Sokol není, aniž má býti časopis lahodící nevlasteneckých, a na německé pamlsky – zábavy bez vyšší idey – přivyknutým žádostěm, ale má on býti ušlechtilou zábavou všem vlastenkám a vlastencům našim – k vyššímu životu duchovno-národnímu procitlým i procitujícím. V tomto smyslu vydáváme Sokola; z tohto stanoviště má on považován býti“ (s. 51). Bez tohto apendixu by sme mohli Hurbanov text prečítať ako romanticky štylizované autobiografické spomienky na autorove mladé roky, jeho duchovné obrodenie a prvé plody národného prebudenia, v kontexte ktorých prináša svedectvo o Ľ. Štúrovi. Hoci je text rozsahovo neveľký a dejová línia je minimalizovaná na hranicu sujetovosti, odkrýva paradigmu výchovného románu, ktorá je primárnym cieľom Hurbana. Na príklade protagonistu chce autor upriamiť pozornosť na potrebu duchovnej a vlasteneckej kultivácie mladej generácie. V pomyselnej konkurencii faktu a fikcie má autobiografické svedectvo väčšiu výpovednú hodnotu ako „vymyslený“ príbeh. Apendixom k autobiografickému rozprávaniu autor cielene aktualizuje svoju skúsenosť: *Zaviate, ale nezabudnuté lístie* má byť exemplárne pozitívnym svedectvom o národnom precitaní mladých ľudí v tridsiatych rokoch, ktoré je potrebné aj na začiatku šesťdesiatych rokov. Plní didakticko-apelačnú funkciu, preto Hurban

[22] Termín použil J. M. Hurban v stati *Slovensko a jeho život literárny*.

[23] Porov. MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Jozef a kol: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2004, s. 29.

ťažisko textu kladie na pasáže venované ozrejmovaniu slovanského ducha, povahe vlastenectva, vzťahu k národu, národného povedomia atď. Toto je v jeho ponímaní ona „ušľachtilá zábava", ktorú má slovenské periodikum priniesť svojim mladým čitateľom. Zrelý autor sa netají dvojitou funkčnou ašpiráciou svojho textu: tak ako stretnutie so Štúrom ovplyvnilo ďalšie uvažovanie a smerovanie Milana/Hurbana, má ovplyvniť aj to súčasníkovo; tak ako Ľ. Štúr sugestívnosťou svojej osobnosti a verbálneho prejavu zapôsobil na mladého Milana, snaží sa J. M. Hurban zapôsobiť na svojho čitateľa: „Národnost je skvělé světoobčanství; ona jest kouzelná řetěz vížící nás k celému člověčenstvu, bez ní jest člověčenstvo bez skutečnosti; národnostmi dochází pravdy, poznání sebe, uskutečnění ducha svého" (s. 12).

O pár desaťročí neskôr Hurban v Štúrovom životopise v monumentálnej podobe zavŕšil a syntetizoval prístupy, ktoré slovenskí národovci vrátane Hurbana samotného rozpracovali v memoárových textoch od Štúrovej smrti. Práve Hurbanov biografický text (hoci neponúka obraz, ktorý by sme mohli vnímať ako zakladajúci, nakoľko vznikal pod vplyvom toho, ako sa ustaľovali spôsoby zobrazenia Štúra v memoárovej a publicistickej spisbe šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov 19. storočia) sa vníma ako záväzný a konštitutívny model výkladu Štúrovho života a diela. Fragmentárny, emblematický a výrazne mýtizujúci, stvárnený v paradigme učiteľa – národného kriesiteľa, ktorá v kultúrnej pamäti pretrvala dodnes. Hurban v životopise Ľ. Štúra naplnil požiadavku napísať biografiu, ktorá by bola dokumentárne verným obrazom Štúrovho života a autentickým svedectvom o tejto osobnosti a jej pôsobení. Týmto postupom naplnil funkčné hľadisko biografie ako typu historiografie, ktorá funguje ako autorizovaný nástroj pamäte[24].

Literatúra a pramene

[HURBAN, Jozef Miloslav]: *Zaváté ale nezapomenuté listí. M. z Bohuslavíc*. Sokol, obrázkový časopis pre zábavu a poučenie, 1, 1862, č. 1, s. 5 – 11; č. 2, s. 45 – 54.

[24] LACHMANN, Renate: *Memoria fantastika*. Praha : Hermann & synové, 2002, s. 179.

BÍLIK, René: Pragmatický romantik. In: HURBAN, Jozef Miloslav: *Prózy a články*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry, 2014, s. 473 – 481.

HURBAN, Jozef Miloslav: Ľudovít Štúr. *Rozpomienky*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959.

HURBAN, Jozef Miloslav: *Slovensko a jeho život literárny*. Bratislava : Tatran, 1972.

CHMEL, Rudolf: Doslov. In: ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007.

CHMEL, Rudolf: *Hurbanovo Slovensko a jeho život literárny*. In: HURBAN, Jozef Miloslav: *Slovensko a jeho život literárny*. Bratislava : Tatran, 1972.

KUSÝ, Ivan: *Jozef Miloslav Hurban*. Bratislava : Tatran, 1948.

KUSÝ, Ivan: *Vlčkove syntézy slovenských literárnych dejín*. In: *O diele Jaroslava Vlčka a Františka Votrubu*. František Oktavec (ed). Martin : Matica slovenská, Literárnovedný ústav SAV, Slovenská literárnovedná spoločnosť, 1982, s. 16 – 27.

LACHMANN, Renate: *Memoria fantastika*. Praha : Hermann & synové, 2002.

LE GOFF, Jacques: *Paměť a dějiny*. Praha : Argo, 2007.

MAŤOVČÍK, Gustáv: *Kalendárium života a diela Ľudovíta Štúra*. In: *Biografické štúdie 36*. Martin : Slovenská národná knižnica – Národný biografický ústav, 2013, s. 175 – 210.

MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Jozef a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2004.

ORMIS, Ján V.: Súčasníci o Ľudovítovi Štúrovi. In: *Súčasníci o Ľudovítovi Štúrovi. Rozpomienky, zprávy a svedectvá*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955, s. 425 – 446.

ORMIS, Ján V.: Vysvetlivky. In: *Súčasníci o Ľudovítovi Štúrovi. Rozpomienky, zprávy a svedectvá*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955, s. 795 – 947.

PÁCALOVÁ, Jana: *Od rozprávok k alegórii národného života (Ku konštituovaniu alegórie zakliatej krajiny v slovenskom romantizme)*. Slovenská literatúra, 64, 2017, č. 1, s. 5 – 32.

PÁCALOVÁ, Jana: *Subjekt, pamäť a identita v literárnych portrétoch Ľudovíta Štúra*. In: MACHO, Peter – KODAJOVÁ, Daniela: *Ľudovít Štúr na hranici dvoch vekov : život, dielo, doba verzus historická pamäť*. Bratislava : Historický ústav SAV – Veda, 2015, s. 135 – 159.

PÁCALOVÁ, Jana: *Zrodenie legendy: medzi Hurbanom a Vlčekom*. Slovenská literatúra, 61, 2014, č. 3, s. 222 – 237; č. 4, s. 265 – 291.

SCHMARCOVÁ, Ľubica: *Hurbanov životopis Ľudovíta Štúra ako romantická biografia*. In: ZAJAC, Peter (ed.): *Štúr, štúrovci, romantici, obrodenci.* Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2016, s. 257 – 267.

TARANENKOVÁ, Ivana: *Podoby autobiografickej prózy 19. storočia*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2012.

VOJTECH, Miloslav: *Tvorcovia literatúry a literárnej histórie*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2013.

Stredoveká Univerzita Istropolitana – prvá vysoká škola na Slovensku

Juraj Šedivý

Abstract

The Medieval Universitas Istropolitana: The First University in Slovakia

In Central Europe, universities were established from the 14th century. Within a short period of time, institutions of higher education were established in Bohemia, Poland, Austria, and the Kingdom of Hungary. The three universities established in medieval Hungary only existed for a short period, because they lacked the support of the secular and ecclesiastical elites; the same fate befell the universities in Pécs (established in 1367), Buda (for a short period from 1395), and Bratislava (from 1465 to the end of the 1480s). This article summarizes the reasons behind the establishment of the first university in Bratislava, the reasons for it being located in Bratislava, and its composition of four faculties. Upon the basis of preserved manuscripts, the article discusses the possible content of the university's curricula. In contrast to some early opinions about the Bratislava university as being a Renaissance phenomenon, this article sees the institution as possessing elements typical of the Late Middle Ages.

Key words: Universitas Istropolitana, medieval university, Bratislava, medieval education

V 12. a 13. storočí existovali univerzity len v najrozvinutejších krajinách južnej a západnej Európy (napríklad Bologna, Paríž, Oxford). Prvú stredoeurópsku univerzitu ako významné centrum vzdelanosti založil až Karol IV. v Prahe (1348)[1]. Jeho zakladateľský akt a prestíž mať v kraji-

[1] K pražskej univerzite synteticky napr.: *Dějiny Univerzity Karlovy I. (1347/48 – 1622)*. Ed. Michal Svatoš. Praha : Carolinum, 1995; ŠMAHEL, František: *Die Prager Uni-*

ne najvyššiu edukačnú inštitúciu, ktorá by povzniesla úroveň kráľovstva, inšpirovali vládcov v okolitých krajinách a po Prahe vznikli ďalšie **stredoeurópske univerzity** v centrách Poľska (Krakov 1364), Rakúska (Viedeň 1365) a Uhorska (Pécs 1367). Vo svojich začiatkoch súperili prakticky všetky štyri stredoeurópske univerzity s finančnými problémami a nízkym záujmom študentov. Najrýchlejšie sa etablovala pražská a približne jednu generáciu po zakladacom akte sa stabilizovali a začali rozvíjať aj univerzity vo Viedni a Krakove. Štvrtá – uhorská – zanikla pre nedostatočnú podporu zo strany zakladateľa a nedostatočné intelektuálne zázemie a slabý dopyt. Druhý pokus o založenie uhorskej univerzity bol iniciovaný uhorským kráľom a rímsko-nemeckým cisárom Žigmundom Luxemburským – synom Karla IV., ktorý založil univerzitu v centre krajiny – v Budíne. Aj tá však po niekoľkých rokoch kvôli nedostatočnej dotácii zanikla[2]. A tak bolo Uhorsko jedinou významnou krajinou medzi Moskvou a Parížom, ktorá nemala vlastnú vysokú školu.

Po dlhej a turbulentnej vláde Žigmunda Luxemburského (1387 – 1437) nastalo obdobie politickej nestability (rýchle striedanie panovníkov resp. vláda regentov). K novému posilneniu panovníckej moci došlo až po nástupe Mateja Korvína (1457 – 1490). Deficit inštitúcie, ktorá by vzdelávala intelektuálnu elitu, si nový panovník uvedomil pomerne rýchlo. Preto v roku 1465 vyslal do Ríma posolstvo, aby novozvoleného pápeža Pavla II. pozdravilo, odovzdalo mu zbierku tzv. svätopeterského groša, a zároveň ho požiadalo, aby povolil založenie univerzity v Uhorsku[3]. Aj vďaka vhodnej uhorskej diplomacii vydal pápež dňa 19. mája 1465 privilégium, v ktorom konštatuje, že v tomto období v „rozsiahlom a bohatom“ Uhorskom kráľovstve „neprekvitá žiadna vysoká škola“, a tak je vhodné, aby sa zriadila univerzita so všetkými fakultami, na čele s kancelárom podľa vzoru Bolonskej uni-

versität im Mittelalter / The Charles University in the Middle Ages. Gesammelte Aufsätze/Selected Studies. Leiden – Boston : Brill, 2007.

[2] Krátky prehľad CSIZMADIA, Andor: *Vysoké školstvo v Uhorsku v 14. – 15. storočí*. In: *Humanizmus a renesancia na Slovensku.* Ed. Ľudovít Holotík – Anton Vantuch. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1967, s. 100 – 117.

[3] Text nadväzuje na autorov článok, ktorý pod názvom *Univerzita Istropolitana* 1465/2015 vyšiel v časopise Naša univerzita, 62, 2015, č. 3, s. 24 – 27.

verzity[4]. Uhorskí vzdelanci (tak ako aj iní, ktorí do Uhorska v rámci *peregrinatio academica* zavítajú) mali mať možnosť osvojiť si teoretické vedomosti založené v tej dobe zväčša na kresťanských autoritách a prijateľnej časti antických klasických vedomostí sprostredkovaných arabskými prekladmi. Vďaka univerzálnemu jazyku všetkých vtedajších vzdelancov – latinčine – bola škola prístupná nielen pedagógom, ale aj študentom z celej stredovekej Európy.

Veľa sa uvažovalo **o príčinách založenia** univerzity. Iniciátorovi išlo iste aj o praktické výstupy (vzdelanci zabezpečujúci dobrú úroveň kancelárií, schopní komunikovať so zahraničím v službách panovníka, cirkvi, svetských feudálov a pod.). No v pozadí iniciatívy možno vidieť aj expanzionistickú politiku nového kráľa. Korvínovi sa podarilo presadiť voči rímsko-nemeckému cisárovi Fridrichovi III., ktorého v roku 1463 dotlačil k rezignácii na titul uhorského protikráľa, v roku 1468 obsadil veľkú časť Moravy a o rok neskôr sa dokonca nechal korunovať za českého protikráľa. V 80. rokoch ovládol Dolné Rakúsko a na 5 rokov obsadil aj Viedeň. V intenciách Korvínovho „Drang nach Westen" možno vidieť aj založenie univerzity v pohraničí na okraji novo dobýjaných území. Univerzita mala nielen podporiť vzdelávanie, ale mala zrejme odlákať katolícky orientovaných študentov z utrakvistickej Prahy.

Situovanie budúcej uhorskej univerzity **do Bratislavy** – „najnemeckejšieho z uhorských miest", namiesto do hlavného a sídelného mesta kráľovstva – Budína, má svoje dôvody. Okrem geografickej polohy (mesto na strategickom pomedzí území, kde sa snažil získať priamy politický vplyv – dolného Rakúska a Moravy) boli aj všeobecné prírodné podmienky života v meste na Dunaji a východných svahoch Malých Karpát priaznivé. Viedenský dominikán L. Huntpichler písal, že Prešporok je „zdravé mesto oplývajúce potrebnými a lacnými potravinami" a ocenil výhodné situovanie univerzity vzhľadom na okolité krajiny[5].

---

[4] K založeniu univerzity naposledy HLAVAČKOVÁ, Miriam: *Kapitula pri Dóme sv. Martina. Intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí*. Bratislava : Pro Historia, 2008, s. 105 – 111.

[5] HLAVAČKOVÁ, Miriam: *„In Posonio est locus valde sanus ...".* In: LUKAČKA, Ján et al.: *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*. Bratislava : HÚ SAV, 2010, s. 143 – 156.

Významnú úlohu pri voľbe Bratislavy ako sídla univerzity zohrávalo aj hospodárske zázemie. Bratislava ako významné uhorské podunajské mesto bola napojená na cestnú infraštruktúru a výhody prinášala aj lacná vodná doprava po Dunaji ako dôležitej komunikačnej tepne. Kráľ ušetril na stavbe resp. adaptácii vhodných budov. Komplex meštianskych domov, ktorý totiž kráľ využil pre účely univerzity, so spoločným vchodom z dnešnej Ventúrskej ulice, dali pôvodne postaviť z Talianska pochádzajúci Venturovci. V roku 1442 sa majiteľom domu stal Štefan Gmaitl. Ten zomrel bez mužských potomkov, a tak domy pripadli kráľovi[6]. Lokálnym lákadlom pre študentov mohol byť aj vinohradnícky charakter mesta (typické taverny, viechy). Pri hospodárskych pohnútkach treba spomenúť aj fakt, že bratislavskí mešťania požičiavali kráľovi na jeho finančne náročné vojenské výpravy nemalé čiastky, za čo im on preukazoval rôzne dobrodenia (napríklad v roku 1464 im v Zlatej bule potvrdil všetky staršie privilégiá)[7].

Tretím dôležitým argumentom pre výber Bratislavy bola tunajšia tradícia vzdelávania – prvá mestská škola sa spomína už v listine z roku 1302[8]. Viedol ju farár, vyberaný spomedzi miestnych kanonikov. V dohode medzi kapitulou a mestom z roku 1348 sa uvádza dokonca možnosť, aby rektorom – teda vedúcim mestskej školy – bol aj laik[9]. Okrem tejto školy pri Kostole sv. Martina fungovali v Bratislave aj školy na nižšej úrovni pri predmestských farských kostoloch sv. Michala, sv. Vavrinca a na Vydrici. Nie náhodou sa učiteľ v posledne menovanej časti mesta volal Nicolaus Prügel (teda Mikuláš, ktorý bije

---

6 K topografii budov pozri JANKOVIČ, Vendelín: *O budovách Academie Istropolitany*. In: *Humanizmus a renesancia na Slovensku*. Ed. Ľudovít Holotík – Anton Vantuch. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1967, s. 94 – 99. Novšia syntéza a topografia v kontexte k susedným objektom: ŠEDIVÁ, Zdenka: *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy* (Dizertačná práca na Fakulte architektúry STU, 2017), s. 278 – 281. Na tomto mieste treba spomenúť, že aj táto štúdia vznikla v rámci projektu analýzy historickej topografie mesta Bratislavy podporenej v rámci projektu APVV-16-0383.

7 K pôžičkám pozri napr. Archív mesta Bratislavy (ďalej AMB), Zbierka listín a listov 3628 (1471 IX 25).

8 AMB, Zbierka listín a listov 23 (1302 III 9).

9 AMB, Zbierka listín a listov 100 (1348 IV 24).

– rozumejme žiakov – v tom čase bola totiž prútená metla hlavnou insígniou učiteľa).

Po získaní pápežovho súhlasu a po ustanovení Bratislavy ako budúceho sídla univerzity sa mohlo začať s **organizačnými prípravami**. Tie panovník zveril prímasovi krajiny – ostrihomskému arcibiskupovi Jánovi Vitézovi. Bolo potrebné zabezpečiť pedagógov a dať k dispozícii vhodné budovy v meste. Prvú otázku riešil arcibiskup pragmaticky – obrátil sa na najbližšie intelektuálne centrum – Viedeň, kde okrem iných oslovil Leonarda Huntpichlera – v tom čase zodpovedného za rádové štúdium dominikánov na Viedenskej univerzite. Vo Vatikánskom archíve sa zachovali odpisy Huntpichlerových listov adresovaných Vitézovi. Okrem odporúčania pre viacerých viedenských profesorov písal, že dominikáni schvaľujú zriadenie univerzity v Bratislave, ktorá je vhodná svojou polohou aj podmienkami. „Bude síce malá, ale veľká zásluhami učiteľov, to znamená, že majú byť význační nie počtom, ale odbornosťou a všeobecnou vážnosťou“[10]. Viedenskú univerzitu a v širšom slova zmysle aj viedenské kultúrne a intelektuálne kruhy možno preto chápať ako materskú univerzitu Istropolitany.

Druhým najdôležitejším organizátorom pripravovanej univerzity sa stal bratislavský prepošt Juraj Schomberg[11]. Na jeho pleciach zrejme ležali prípravy konkrétneho sídla univerzity v Bratislave. V právnom kódexe *Law School 189*, dnes uloženom v americkom Harwarde, sa nachádzajú záznamy z roku 1468 o adaptácii budov, s veľkou pravdepodobnosťou pre účely Istropolitany. Ako hlavný zodpovedný za prípravy univerzity priamo v Bratislave sa na ich vedení mohol podieľať priamo prepošt Schomberg[12]. V neskoršom období – potom ako Ján Vitéz ako kancelár univerzity upadol do nemilosti (1472) sa dokonca

[10] FRIMMOVÁ, Eva: *Právne pozadie a vplyv dominikánov pri vzniku Istropolitany*. In: *Dejiny Bratislavy 2. Stredoveké mesto na Dunaji*. Ed. Juraj Šedivý. Bratislava : Slovart (v tlači).

[11] K jeho osobnosti HLAVAČKOVÁ, Miriam: *Juraj zo Schönbergu. Bratislavský prepošt v službách cisára a kráľa*. Bratislava : Veda, 2016.

[12] K rukopisu: JENKINS, David: *The Identification of Harward Law School 189*. Law Library Journal, 92, 2000, č. 1, s. 27 – 51. Za upozornenie ďakujem PhDr. Miriam Hlavačkovej, PhD., z Historického ústavu SAV.

staral aj o každodenný chod univerzity a najmä o hmotné zabezpečenie prednášajúcich.

Prvé roky fungovania univerzity boli zrejme poznačené (koniec koncov ako aj v Prahe, Viedni či v Krakove) istou improvizáciou. Slávnostné priestory, aké malo k dispozícii pražské Carolinum, nahrádzal v tom období zrejme Kostol sv. Martina, kde práve v tom čase prebiehala výstavba neskorogotického presbytéria (1456 – 1487). Vyučovacie a obytné miestnosti pre pedagógov a študentov sa nachádzali v komplexe Gmaitlových domov na Ventúrskej ulici, ktoré dal kráľ k dispozícii univerzite.

Na univerzite boli zriadené **štyri fakulty** na čele s dekanmi: artistická (t. j. siedmich slobodných umení – *septem artes liberales*), práva, medicíny a teológie. Artistická bola chápaná ako príprava pre vyššie fakulty. Často sa stávalo, že vyučujúci na artistickej fakulte mohol byť zároveň študentom vyššej fakulty. Poznáme menovite dekanov artistickej fakulty – obaja boli astrológovia – Ján z Krakova a Ján Reibel z Kupferbergu. O jednom z učiteľov – Mikulášovi Schrickerovi z Hütteldorfu (†1481), licenciátovi teológie a znalcovi gréčtiny, sa L. Huntpichler v dobrozdaní pre Univerzitu Istropolitanu vyjadril takto: „Je to muž striedmy, pokojamilovný, skromný, vzdelaný na oboch fakultách, neuprednostňujúci nijaké osoby ani národy (univerzitné), skúsený v riadení fakulty slobodných umení, bol aj užitočným a odporúčaným dekanom a prokurátorom svojho národa“[13]. Celkovo možno povedať, že väčšina prednášajúcich pochádzala z juhonemeckého jazykového priestoru (najmä Rakúska) a z nich mnohí boli „draftovaní“ z Viedenskej univerzity.

Obsah študijných plánov nepoznáme, keďže pramene tohto druhu sa nezachovali, no **o vyučovacej látke** sa dajú urobiť základné predstavy podľa analógií z blízkej Viedne alebo podľa knižnice Bratislavskej kapituly, ktorú využívali pedagógovia univerzity, či podľa zbierky rukopisov Bratstva Božieho tela, ktorá pôvodne zrejme tvorila univerzitnú knižnicu. Z katalógu J. Sopka vieme, že pedagógovia a študenti artistickej fakulty mali zrejme k dispozícii tituly k filozofii (napr. *O ži-*

[13] HLAVAČKOVÁ, Miriam: *Univerzita Istropolitana*. In: *Dejiny Bratislavy 2. Stredoveké mesto na Dunaji.* Ed. Juraj Šedivý. Bratislava : Slovart (v tlači).

vote a zvykoch filozofov, pripisovaná Walterovi Burleyovi), biblickým dejinám (napr. *Historia Scholastica* od kancelára Parížskej univerzity Petra Comestora), svetskej histórii (napr. bratislavské anály či *Kronika Uhorského kráľovstva*), rétorike (*ars dictaminis*, čiže umenie zostavovať písomný text rôzneho druhu) ku kvadríviu (aritmetika, astronómia, muzika, geometria). Favoritom na fakulte bola zrejme astronómia, ktorá študentom sprostredkovala poznatky o súhvezdiach, dráhach planét a spolu s aritmetikou bola základom *computu* (súhrnu metód k výpočtu dátumu Veľkej noci). Študenti mali k dispozícii aj dobové encyklopédie a slovníky (napr. známy Klaretov slovník, viacero latinsko-nemeckých vokabulárov). Na právnickej fakulte sa určite vyučovalo kánonické právo (používanie Graciánovho dekrétu a ďalších súčastí neskoršieho *Corpus Iuris Canonici* dokladajú neskorogotické poznámky – okrem iných aj samotného Georga Schomberga), otázne je vyučovanie rímskeho práva. Medicína na samostatnej fakulte vychádzala zo stredovekých predstáv o štyroch ľudských šťavách, ktorých prevaha alebo nedostatok spôsobujú choroby, a o teórii prepojenia človeka (mikrokozmu) s jeho okolím (makrokozmom – napr. konšteláciami planét). Na rozdiel od nediplomovaných felčiarov licencovaní lekári vtedy zväčša neprevádzali chirurgické zákroky. Teologická fakulta predstavovala vo vtedajšom ponímaní vrchol znalostí. Štúdium na nej trvalo najdlhšie (cca 8 – 12 rokov). Podľa M. Hlavačkovej je pravdepodobné, že aj pri štúdiách na Istropolitane rezonoval v tom čase znovu oživený spor medzi nominalistami a realistami. Bratislavskú Univerzitu Istropolitanu tak zrejme nemožno charakterizovať ako „čistý produkt" renesančného myslenia, ako naznačoval napr. názov zborníka vydaného k 500. výročiu založenia univerzity[14]. Skôr predstavovala inštitúciu, na ktorej sa prevažujúce stredoveké konzervatívne **scholastické tradície** stretávali so zrejme menej výraznými humanistickými prúdmi. Aj tie badať skôr v začiatkoch fungovania univerzity, kým na nej pôsobili vedecké esá vtedajšej doby (napríklad Johann Müller Regiomontanus)[15].

---

[14] *Humanizmus a renesancia na Slovensku*. Ed. Ľudovít HOLOTÍK – Anton VANTUCH. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1967.

[15] HLAVAČKOVÁ, Miriam: *Kapitula pri Dóme sv. Martina. Intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí*. Bratislava : Pro Historia, 2008, s. 111 – 126.

Štúdium bolo členené na **tri stupne**, podobne ako dnes: Prvé roky štúdia (pri artistoch obvykle dva, pri teológoch až šesť) završovala bakalárska skúška. Následne získal študent povolenia vyučovať (*licentia ubique docendi*), ktoré bolo predstupňom k udeleniu titulu magister. Po promócii mohol dosiahnuť doktorát. Slávnostné udeľovanie najvyššieho stupňa prebiehalo podľa M. Hlavačkovej aj v Bratislave zrejme tak, že uchádzač vystúpil na katedru alebo v prípade promócie v kostole do presbytéria, kde mu uložili povinnosť prednášať a vyučovať. Udelili mu prsteň, bozk pokoja, získal požehnanie a knihu. Najskôr mu ju odovzdali zatvorenú, aby neprezrádzal, čo má ostať zamlčané, a potom otvorenú, aby zverejňoval, čo má byť vyslovené[16]. Slávnostný akt uzatvorili položením biretu na hlavu promovaného. Kanonika Gašpara Romera s biretom stvárnil neznámy kamenár na jeho náhrobnej doske umiestnenej na južnej exteriérovej strane Katedrály sv. Martina.

Študenti prichádzali na vtedajšie univerzity väčšinou už 14- až 16-roční, po tom, ako zvládli trívium (vyššiu gramatiku, základy rétoriky a dialektiky) na mestských školách. Ale objavovali sa často aj študenti v strednom a staršom veku, ktorí univerzitné vzdelanie potrebovali kvôli cirkevnej či svetskej kariére. Oproti dnešným univerzitám mali teda tie stredoveké omnoho pestrejšie zloženie – nielen vekovo, ale aj jazykovo – študenti sa zoskupovali a aj inskribovali v rámci univerzitných národov[17]. Žiaľ, z Istropolitany sa nezachovali študentské matriky, a tak nevieme, aké univerzitné národy v Prešporku fungovali. Zdá sa skôr, že väčšina jej študentov pochádzala len z Uhorska.

Univerzitná samospráva mohla čerpať z dvoch hlavných vzorov – bolonského alebo parížskeho. Bratislavská univerzita mala podľa bolonského modelu na čele kancelára (nie rektora). Bol ním titulárne najvyšší cirkevný hodnostár krajiny – ostrihomský arcibiskup, reálne však spočívala ťarcha riadenia univerzity na pleciach vicekancelára

[16] HLAVAČKOVÁ, Miriam: *Univerzita Istropolitana*. In: *Dejiny Bratislavy 2. Stredoveké mesto na Dunaji.* Ed. Juraj Šedivý. Bratislava : Slovart (v tlači).

[17] Prehľadne k vyučovaniu na stredovekej univerzite vo Viedni, ktorá bola bezprostredným vzorom bratislavskej napr. ENGELBRECHT, Helmut: *Geschichte des österreichischen Bildungswesens 1. Von den Anfängen bis in die Zeit des Humanismus.* Wien : Österreichischer Bundesverlag, 1982, najmä s. 203 – 218.

– bratislavského prepošta Juraja Schomberga. Arcibiskup mu svoje právomoci zveril aj formálne listinou z 26. apríla 1469. Odstúpil mu obmedzené právomoci biskupa nielen voči členom univerzity, ale aj voči obyvateľom bratislavského archidiakonátu. Pápežská kúria tieto práva zvýraznila navonok aj tým, že bratislavskému prepoštovi ako reálnemu šéfovi univerzity udelila práva používať insígnie biskupa (dodnes ich môžeme vidieť na epitafe Juraja Schomberga v Katedrále sv. Martina). V otázke svetskej jurisdikcie (*in temporalibus*) – napr. pri bitke alebo krádeži boli členovia univerzity vyňatí spod právomoci nižších súdov (mestského) – podliehali len vlastnému súdu (vicekancelár a prísediaci). V oblasti cirkevnej jurisdikcie patrili pod súd biskupa, odkiaľ sa mohli odvolať k pápežovi[18].

Ekonomické fungovanie univerzity dokladá len málo písomných prameňov. Honorovanie pedagógov zabezpečoval najmä prepošt prostredníctvom udeľovania cirkevných benefícií (dostávali príjmy z jednotlivých majetkov bratislavskej kapituly, ktoré im boli na dobu vyučovania prepožičané). Kvôli tomu získal prepošt od kráľa Mateja súhlas, že môže obsadzovať benefíciá v rámci kapituly slobodne, čím sa cítili byť ohrození tí kanonici, ktorí nevyučovali. Na financovanie žiadnej univerzity však nemohli stačiť len cirkevné prebendy a študijné poplatky. Etablované vysoké školy žili z veľkých kráľovských fundácií (stačí spomenúť napríklad pražské Carolinum), z darov šľachty, prelátov a bohatých mešťanov. No uhorský panovník po zapojení sa kancelára univerzity – prímasa Jána Vitéza – do protikráľovského sprisahania (1471) na univerzitu zanevrel a po obsadení Viedne (1485) ju vlastne už ani nepotreboval (je dokázané, že viedenskú univerzitu počas okupácie Viedne uhorský kráľ podporoval). O daroch šľachty nie sú zmienky a aj mesto Bratislava prispievalo len symbolicky (pozri strohé záznamy o pohostení profesorov v komorných knihách)[19]. Zrejme so

[18] Viac JANKOVIČ, Vendelín: *Bratislavská univerzita – Universitas Istropolitana v kultúrnych dejinách Slovákov*. Literárnomúzejný letopis, 23, 1990, s. 95 – 119.

[19] Napr. AMB, Komorná kniha 20 (1467), fol. 71r uvádza zápis, ako mestská rada pohostila kurčatami a žemľami, vínom, ovocím a ďalšou stravou „doktorov, ktorí prišli 20. júla 1467, aby založili vysokú školu: „So haben mein herren ge(e)rtt die toktores, die her sein chomen am mantag vor Marie Madalene im XVII ior und die hoch

snahou panovníka nedať nič a zároveň predsa len nejako svoju univerzitu podporiť súvisí aj myšlienka usadiť v Bratislave dominikánov. Mala im byť zverená teologická a artistická fakulta na Istropolitane a aby im nemuseli dávať plat, snažili sa pre nich zabezpečiť kláštor na úkor klarisiek, ktoré vraj žili nemravným životom (viac k problematike V. Jankovič a E. Frimmová).

Záverom možno uviesť, že nielen vznik, ale aj prežitie univerzity bolo v stredoveku do veľkej miery závislé od podpory panovníka či najvyšších svetských alebo cirkevných elít (v Prahe napríklad arcibiskupa). To isté možno konštatovať aj o jej **zániku**. Keďže kancelár univerzity – uhorský prímas – sa v roku 1472, teda len 5 rokov po začiatku vyučovania – zaplietol do sprisahania proti panovníkovi, tak bratislavská vysoká škola stratila podporu panovníka aj arcibiskupa. Z univerzity odišli veľké vedecké esá ako Regiomontanus, Bylica, Gattus či Galeotto. Keďže Istropolitane sa za krátky čas svojej existencie nepodarilo prilákať výraznejší počet študentov z utrakvistických Čiech, chýbali aj prostriedky zo školného (ako aj duchovná legitimizácia voči pápežskému stolcu o Istropolitane ako prostriedku pre návrat vzdelancov z Čiech do lona pravej viery). Chod univerzity tak ostal viac-menej na pleciach bratislavského prepošta. Osud univerzity ovplyvnil možno aj fakt, že Matej Korvín dobyl v roku 1485 Viedeň a mohol tak rátať so „zavedenou akademickou inštitúciou". Po smrti vicekancelára Istropolitany prepošta Juraja Schomberga (1486) zrejme pod tlakom kanonikov bez miesta na univerzite prestal nový prepošt so systémom prideľovania prebend učiteľom ako náhrady za ich honoráre, čo viedlo k postupnému ukončeniu činnosti univerzity. Schombergovho nástupcu Antona zo Šankoviec ešte v roku 1488 označili za vicekancelára univerzity, no o štyri roky neskôr sa už Istropolitana v prameňoch spomína ako zaniknutá.

Vo verejnom priestore Bratislavy ostali po Istropolitane – ak nerátame budovy na Ventúrskej ulici, ktoré patrili do jej komplexu – len dve dobové pamiatky, ktoré ju pripomínajú. Signifikantné je, že obe

---

schuell an zu heben mit hüner und mit semmeln und mit wein macht X schillinge VIII d. und mit vischen VI sch. XIII d. und mit pioren und marillen und czittber und mit pluzern uber LXXXII denaren, facit totum II lb. III sch. XXXII den."

sú spojené s tým, kto sa o jej fungovanie najviac zaslúžil – prepoštom Jurajom Schombergom. Na väčšej memoriálnej doske sa v duchu neskorej gotiky dočítame o pominuteľnosti svetskej slávy[20]. Menšia memoriálna doska identifikovala zrejme miesto, kde bol prepošt pochovaný[21].

Príčinou zániku univerzity bola chýbajúca kontinuálna podpora centrálnej moci, kvôli ktorej dopadla tak isto ako krátkodobo pôsobiace predošlé dve uhorské univerzity. Ponechaná bez podpory vedenia krajiny zanikla približne 20 rokov po svojom vzniku. Uhorskí študenti boli po zániku všetkých troch krátkodobo pôsobiacich domácich univerzít ďalších 200 rokov odkázaní na štúdium v zahraničí. V Bratislave sa však istá tradícia vyššieho vzdelávania uchovala aj po zániku Istropolitany: v 80. rokoch 18. storočia fungoval na Bratislavskom hrade generálny seminár pre výchovu katolíckych kňazov, neskôr sa v meste usadila z Trnavy presunutá Právnická akadémia (2. pol. 19. stor.) a od roku 1912 vznikla – hoci opäť len krátkodobo pôsobiaca – Alžbetina univerzita. Dlhšiu kontinuitu zaznamenala až v roku 1919 založená a dodnes existujúca Univerzita Komenského (istý čas fungujúca pod menom Slovenská univerzita).

---

[20] ŠEDIVÝ, Juraj: *Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*. Bratislava : Chronos, 2007, s. 206: *Anno ° d(omi)ni ° M^{o} ° cccc^{o} ° octuagesimosexto ° In ° die ° Sancti ° Iheronimi ° / Obiit ° Revere(n)d(us) ° in ° (Chris)to ° pater ° dominus ° Georgius ° de ° Schonberg ° Australi ° Sedis / [Ap](osto)lice Prothonotarius Wetzslariensis ° et ° Prim(us) ° Posonien(sis) ° ecclesiarum infulatus / P[repo]situs ° Necnon ° huius ° universitatis ° Istrop(o)litane ° Vicecancellarius ° / ° Salve ° et ° Succurre ° / Innumeris subiecta malis mortalia tandem ° Lapsa ruunt mundi defluit omnis amo(r) / Omnia transibunt nos ivimus ibitis ibunt ° Labitur hec etas mo(r)e fluentis aque / Ecce ego fueram presul clarissimus olim ° Et magni quem coluere duces / Squalidus hic laceror nunc vermium esca sepulcro ° Tu quicunque legis nostru(m) miserabile carme(n) / [D]icere non pigeat […erg …]gi ° Quod michi semper parieti op(u)s legere dulce fuit.*

[21] Tamže, s. 207: *a(nno) ° d(omini) ° mcccclxxxvi ° in ° d(ie) ° s(ancti) ° Hyeronimi ° ob(iit) ° r(everendus) ° in / (Chris)to ° p(ater) ° georg(ius) ° de ° schonberg ° prim(us) ° poson(iensium) °/ eccl(esi)arum ° inf(ulatus) ° praep(ositus) ° et ° universitatis °/ istropolit(anae) ° vic(e) ° cancell(arius)*. Prepis epigrafických textov je súčasťou projektu APVV-12-0237 (Súpis stredovekých nápisov zo Slovenska).

Literatúra a pramene

Archív mesta Bratislavy, Zbierka listín a listov.

Archív mesta Bratislavy, Komorné knihy.

CSIZMADIA, Andor: *Vysoké školstvo v Uhorsku v 14.-15. storočí*. In: *Humanizmus a renesancia na Slovensku*. Ed. Ľudovít Holotík – Anton Vantuch. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1967, s. 100 – 117.

Dějiny Univerzity Karlovy I. (1347/48–1622). Ed. Michal SVATOŠ. Praha : Carolinum, 1995.

ENGELBRECHT, Helmut: *Geschichte des österreichischen Bildungswesens 1. Von den Anfängen bis in die Zeit des Humanismus*. Wien : Österreichischer Bundesverlag, 1982, najmä s. 203 – 218.

FRIMMOVÁ, Eva: *Právne pozadie a vplyv dominikánov pri vzniku Istropolitany*. In: *Dejiny Bratislavy 2. Stredoveké mesto na Dunaji*. Ed. Juraj Šedivý. Bratislava : Slovart (v tlači).

HLAVAČKOVÁ, Miriam: *Kapitula pri Dóme sv. Martina. Intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí*. Bratislava : Pro Historia, 2008, s. 105 – 111.

HLAVAČKOVÁ, Miriam: *„In Posonio est locus valde sanus ...“*. In: LUKAČKA, Ján et al.: *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*. Bratislava : HÚ SAV, 2010, s. 143 – 156.

HLAVAČKOVÁ, Miriam: *Juraj zo Schönbergu. Bratislavský prepošt v službách cisára a kráľa*. Bratislava : Veda, 2016.

HLAVAČKOVÁ, Miriam: *Univerzita Istropolitana*. In: *Dejiny Bratislavy 2. Stredoveké mesto na Dunaji*. Ed. Juraj Šedivý. Bratislava : Slovart (v tlači).

Humanizmus a renesancia na Slovensku. Ed. Ľudovít HOLOTÍK – Anton VANTUCH. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1967.

JANKOVIČ, Vendelín: *O budovách Academie Istropolitany*. In: *Humanizmus a renesancia na Slovensku*. Ed. Ľudovít Holotík – Anton Vantuch, Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1967, s. 94 – 99.

JANKOVIČ, Vendelín: *Bratislavská univerzita – Universitas Istropolitana v kultúrnych dejinách Slovákov*. Literárnomúzejný letopis, 23, 1990, s. 95 – 119.

JENKINS, David: *The Identification of Harward Law School 189*. Law Library Journal, 92, 2000, č. 1, s. 27 – 51.

ŠEDIVÁ, Zdenka: *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy* (Dizertačná práca na Fakulte architektúry STU, 2017), s. 278 – 281.

ŠEDIVÝ, Juraj: *Univerzita Istropolitana 1465/2015*. Naša univerzita, 62, 2015, č. 3, s. 24 – 27.

ŠEDIVÝ, Juraj: *Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*. Bratislava : Chronos, 2007.

ŠMAHEL, František: *Die Prager Universität im Mittelalter / The Charles University in the Middle Ages. Gesammelte Aufsätze / Selected Studies*. Leiden – Boston : Brill, 2007.

Válkova *Óda na lásku* ako báseň znepokojenia

Ján Zambor

Abstract

Válek's "Ode to Love" as a Poem of Restlessness

Ján Zambor, the author of *Niečo ako láska, niečo ako soľ. Miroslav Válek v interpretáciách* (Something like love, something like salt: Miroslav Válek in interpretations) (2013), presents a relatively complex structural analysis and interpretation of a poem by the prominent modern Slovak poet Miroslav Válek (1927–1991), "*Óda na lásku*" ("Ode to love"), which is from his collection *Milovanie v husej koži* (Lovemaking in goose skin) (1965). The poem, which is labelled here as a "subversive ode", involves the undermining of the idealness of love and women. Upon the background of a form of hell with zoomorphosized and demonized human beings, Válek offers the image of a demonic woman as a vampire and a zoomorphosized and reified image of love. These are simultaneous images of the drastic transformation of heaven and the metaphysics of the fall, and the destruction of the stable state and harmony of the universe as a place for human existence. The poem is a cruel analytical depiction of human behaviour and its actors in intimate matters, expressing restlessness for mankind and its emptiness of values. The shaping of the poem is founded on conspicuousness; on metaphorical zoomorphism, reification, and the cosmization of the acquired validity of the vision; on contradictoriness, the encounters of euphemisticness and drasticness, and the simultaneousness of contradictory meanings; on the assertion of the aesthetics of ugliness indicated by the low vocabulary, imagery, and phenomena of noise; and on the interconnectivity of the allegorical and sound structure. The significant shaping of sound characterizes a form of looser functional work with tonism and connotational iconic euphonic articulation. The poem is defined in the context of "Les Fleurs du Mal" ("The flowers of evil") by Charles Baudelaire and its parallels with the work of T. S. Eliot are outlined.

Key words: the subversive ode, undermining the idealness of love and women, the image of the demonic woman as a vampire, zoomorphism, demonization and human reification, cosmization, the metaphysics of the fall, a poem of restlessness

Óda na lásku

V tej chvíli medzi nocou a dňom,
keď sa Zem krúti na pivovej fľaši,
keď konečne aj peklo odpočíva,
blcha diablov sa už opila
a diabol bĺch spí v perí čiernych sliepok, až sa práši
z chĺpkov obilia,
keď za očami hlúpych melú mak,
keď je tma vlastne najčernejšia v rozkroku,
v tej chvíli vecí horeznak
hovorí žena ľútostivú vodu,
slabikuje dym:
Čo, kedy, koľko ráz a s kým...

Niečo klope vo vajíčku.
Niečí hlások škemrá: „Vstúp!“

V nejakej hlave kotúľa sa hlava,
nejaký muž tam visí
v slučke slovíčka.

Krysí zub odhlodáva z nebíčka.

Množenie vecí.
Narážanie ľadov.
Nežnosti, čo Zemou otrasú.
Milovanie v husej koži
úžasu.

Noc, vlhká ako po súloži
hviezd.
Láska ako nebo.
A Mesiac ako päsť.

Vzduch, ktorý brúsi drsné hranolčeky.

Zlostná hudba skla.

A tma a tma, až do nahoty kostí,
až takmer biela...

... Boh, skladajúci nový stroj
zo súčiastok tela.

Báseň Miroslava Válka (1927 – 1991), ktorého 90. výročie narodenia si tohto roku pripomíname, *Óda na lásku*, vyšla v jeho štvrtej zbierke *Milovanie v husej koži* (1965)[1]. Názov prináša štandardné označenie v rámci žánrového systémy lyriky. V skutočnosti však nejde o bežnú ódu, ale o jej subverzívnu, paradoxnú subžánrovú podobu, založenú na podvracaní obrazu (ideality) lásky, ale aj ženy ako predmetu ódickosti. Báseň je vlastne grotesknou persiflážou ódickosti a ódy. Implicitne je v nej prítomný aj válkovský sarkazmus. V zbierke *Milovanie v husej koži* majú podobný netradičný žánrový charakter aj básne *Óda na večnosť*, *Óda na boha zvierat* a *Óda na Angeliku*[2].

Válkova *Óda na lásku* je dostupná i na internete, kde ju sprevádzajú dva príznačné komentáre: „Geniálne!!!", „Nevie to niekto interpretovať?" Spomínam si aj na rozhovor o nej s básnikmi Rudolfom Jurolekom a Jánom Gavurom v Prešove, v ktorom sa objavili jej dva rozdielne výklady. Ján Gavura ma vyzval, aby som aj túto Válkovu báseň

[1] VÁLEK, Miroslav: *Milovanie v husej koži.* Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1965.

[2] Prvú a poslednú som relatívne komplexne interpretoval v knihe ZAMBOR, Ján: *Niečo ako láska, niečo ako soľ. Miroslav Válek v interpretáciách*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2013, s. 117 – 122, 147 – 153.

interpretoval. V tejto úvahe sa o to pokúsim. Válkove básne pokladám v zásade za interpretovateľné. Súvisí to s tým, že sú dobre napísané. Pravda, interpretácia takejto básne nemôže byť iná ako participačná – musí rátať s istou zúčastnenosťou interpreta.

Óda na lásku sa začína údajom o časovej situovanosti diania „medzi nocou a dňom". V druhom verši sa dozvedáme, že Zem sa v tom čase nekrúti okolo svojej pomyselnej osi, čo spôsobuje striedanie noci a dňa, ale „na pivovej fľaši", teda namiesto obrazu štandardného fyzikálneho diania sme konfrontovaní so znižujúcou predstavou, ktorá vypovedá o istej časovo vymedzenej ľudskej situácii a s ňou spojeným vnímaním sveta, ovplyvneným pitím alkoholu. Je to čas, ako čítame ďalej, „keď konečne aj peklo odpočíva", čas po pekelnej noci. V ďalších dvoch veršoch sa spomenú diabli, ktorí sú s predstavou pekla bezprostredne zviazaní. Chiazmom „blcha diablov" a „diabol bĺch" sa vyjadruje spojitosť blchy ako parazitického hmyzu (vyznačuje sa tým, že skáče a saje krv iných, prečo sa nazýva aj „malým upírom") a diabla, ide o zoomorfizáciu diablov a diabolizáciu zvieracích tvorov. Tento chiazmus sa javí ako vhodný prostriedok na vyjadrenie chaotického kríženia zvieracieho a diabolského v rámci básnikovej predstavy pekla. Pritom obraz blchy diabla znižuje. Čas vitálnosti, pohybovej aktivity a pitia týchto tvorov sa už „konečne" skončil, ale neprestávajú byť na „scéne".

Dvojveršový podcelok s presahom „a diabol bĺch spí v perí čiernych sliepok, až sa práši / z chĺpkov obilia" môže pôsobiť nejasne a mätúco, kontradikčne. Kontradikčnosť je však v básni, začínajúc jej žánrovým označením, základným postupom. Predkladám svoj výklad veršov osvetľujúci paradox spánku, teda nehybnosti a prášenia, s ktorým sa spája pohyb: segment „až sa práši" sa v ďalšom verši, ktorý vnímam ako obraz podstielky, steliva sliepok alebo ich krmiva, konkretizuje, prítomnosť „diabla bĺch", hoci už spiaceho, „v perí čiernych sliepok" vyvoláva ich nepokoj manifestovaný pohybmi metonymicky vyjadrenými víriacim prachom.

Vo veršoch v skutočnosti ide o metaforickú diabolizáciu a zoomorfizáciu ľudského, o to, že ako pekelné tvory (diabli) a ako zvieratá (blchy, sliepky) sa správajú ľudia. Sliepka môže konotovať aj hlúpu osobu, čo potvrdí verš „a za očami hlúpych melú mak", kde sa explicitne

vyjadrí hodnotiaci postoj; ten sa, pravdaže, netýka iba žien. Zjasnenie významu verša v ďalšom verši je jedným z Válkových postupov.

V tomto verši by sme azda mohli postrehnúť alúziu na známu detskú pieseň využívanú na pohybové aktivity a tanečné hry detí *Čížiček, čížiček* so strofou:

Čížiček, čížiček, vtáčik maličký,
povedz mi, čížiček, ako melú mak?
Aj tak tak melú mak, aj tak tak melú mak,
aj tak tak melú mak, aj tak melú mak.

Uvedomenie si tejto alúzie obohacuje autorov verš o význam, že dospelí sa správajú ako deti, ktorí si to, že mak je aj opiát, čo môže i škodiť, neuvedomujú.

Diabli, blchy, čierne sliepky, mak patria aj do neskutočného sveta mágie, jej kontext v básni konotujú. Magickosť je tu rozmerom predstavy pekla.

Peklo vlastne trvá naďalej. Jeho fragmentárne predstavovanie v básni je bizarné a groteskné. Verše „a diabol bĺch spí v perí čiernych sliepok, až sa práši / z chĺpkov obilia" môžeme čítať ako nízky obraz telesnej blízkosti, pre obete nepríjemnej. Nízko sú situované i necudne pôsobiace verše „keď je tma vlastne najčernejšia v rozkroku, / v tej chvíli vecí horeznak". V poslednom verši ide aj o zovšeobecnené významové zhrnutie sekvencie. Sliepky, mak, tmu, rozkrok spája zvýznamnená čierna farba. Všetko je mimo bežných koľají, všetko je naopak, svet je hodnotovo prevrátený.

V posledných veršoch prvého odseku a v druhom a treťom odseku sa osamostatňuje motív ženy. Tá, ktorá je súčasťou tohto prostredia, „hovorí... ľútostivú vodu, / slabikuje dym: / Čo, kedy, koľko ráz a s kým...": vyjadruje ľútosť nad svojím počínaním (adjektívum „ľútostivú" je metaforicky usúvzťažnené s metareferentom s evokatívnou silou „vodu"), spovedá sa zo svojich hriechov, fajčí, fajčenie si vychutnáva, po krátkych dúškoch vypúšťa z úst dym a súčasne slabiky slov, ktoré sú dymom, teda vyjadrujú aj uvedomovanie si efemérnej hodnoty jej skutkov; jej obraz v tomto momente nie je iba negatívnym sebaoceňovaním a nevyznačuje sa iba kajúcnosťou s pozitívnym dôsledkom,

ale charakterizuje ho ambivalentnosť. Takto vyznieva aj záverečný verš odseku „Čo, kedy, koľko ráz a s kým...“, ktorý je priamym vecným vyjadrením a pôsobí krajne nekultúrne, až vulgárne a odpudzujúco. Nadobúdame dojem, že žena sa skôr chváli, ako by ľutovala. Vyjadruje prístup k láske, ktorý je jej degradáciou, podvracaním jej ideality, redukciou na citovo neúčastné pôžitkárske telesné spojenie s numerickou mierou – počtom spojení a počtom partnerov.

Verše „Niečo klope vo vajíčku. / Niečí hlások škemrá: ‚Vstúp!‘“ je výrazom ženskej prirodzenej túžby po oplodnení, po materstve. Ten „hlások“, ktorý „škemrá“ (nárečový variant slova *škamrá*), teda úpenlivo prosí, modliká, ale aj repce a sliepňa, je detský. Voľba slova „škemrá“ bola zrejme motivovaná jeho významovou viacrozmernosťou i výraznou hláskovou podobou so sugerujúcou potencialitou.

Obraz ženy nadobúda podobu istého ženského typu. Ešte viac tomu nasvedčuje štylizácia ďalšieho odseku básne: „V nejakej hlave kotúľa sa hlava, / nejaký muž tam visí / v slučke slovíčka“. V básni autor podáva obraz požívačnej démonickej ženy, upíra (vampíra) svojho druhu, akoby zo sveta mágie, ženy, zakladajúcej si na striedaní partnerov a s ľahostajnou, cynickou krutosťou ich odvrhujúcej, čo autor vyjadruje brutálnou predstavou popravy odseknutím hlavy či obesením. Obraz ženy nadobúda monštruóznu podobu. Zdrobnenina v syntagme „v slučke slovíčka“ zosilňuje falošnosť citovo zafarbeného eufemického ženinho slovného prejavu. Verše sú vystavané na paradoxnom spojení drastickosti a eufemickosti.

Tento odsek bol zaiste inšpirovaný príbehom vrahyne Ireny Čubírkovej, ktorá začiatkom decembra roku 1964 zavraždila svojho druha sekáčom na mäso, sekerou a nožom mu oddelila hlavu od trupu, dala ju do nákupnej tašky a nechala na toalete osobného vlaku z Trnavy do Bratislavy. Spolu s milencom a jeho manželkou predtým zavraždila aj svojho manžela. Jeden z plánov jeho zabitia bolo obesenie. Detaily jej a ich zločinov rezonujú aj v iných básňach *Milovania v husej koži (Štvornožci, Óda na boha zvierat, Skľúčenosť)*.

Zdrobnenina vo verši ďalšieho jednoveršového odseku „Krysí zub odhlodáva z nebíčka“ odkazuje na ešte detskú vieru v lásku, dobro, metafyzickú istotu. Autor neosobne vyjadruje životný pocit človeka, ktorému drasticky narušili jeho kladnú predstavu o svete a ktorému

pozitívny priestor zmenšujú. Vo verši sa znova prudko stretá drastickosť a eufemickosť. „Krysí zub" je v kontexte básne najmä zoomorfnou synekdochou ženy. Žena sa znižujúco, výrazne expresívne nepriamo usúvzťažňuje s krysou. Do beštiára básne, tohto „zverinca nerestí" (Charles Baudelaire v básni *Čitateľovi*[3]), k blchám či diablom a čiernym sliepkam pribúda krysa.

Ide o jednu z podôb ženy vo Válkovej poézii. Frustrácia subjektu zo ženy ako partnerky ľúbostného vzťahu sa podpísala pod autorove básne, ale obraz ženy v jeho poézii nie je jednorozmerný, viaže sa aj na klad, a to vo všetkých obdobiach jeho tvorby.

V ďalšom odseku básnik juxtapozične uvádza verš „Množenie vecí" a ďalšie verše „Narážanie ľadov. / Nežnosti, čo Zemou otrasú. / Milovanie v husej koži / úžasu." Možno to interpretovať ako spojitosť medzi „množením vecí" ako javom súčasného sveta a partnerskými vzťahmi. Sled markantných paradoxných obrazov milovania partnerov sa začína veršom „Narážanie ľadov", ktorý vnímame ako reifikačnú podobu sexuálneho aktu (narážanie ľadových krýh do seba) s exponovaním jeho drsnej taktilnosti a zápornej termickosti s vysokou mierou chladu, pričom aj tento zmyslový rozmer vyjadruje absenciu citu. V rámci slovenskej poézie v tomto prípade stopa vedie k zvecnenému videniu ženy (prostitútky „slečny Vandy") a vzťahu muža a ženy a k zápornej telesnej termickosti v básni Laca Novomeského *Noc* zo zbierky *Nedeľa* z roku 1927[4]. Kinetický rozmer má aj verš „Nežnosti, čo Zemou otrasú", kde básnik vesmírnym motívom Zeme nadviaže na druhý – kozmický verš básne „keď sa Zem krúti na pivovej fľaši". Krajne paradoxná podoba lásky sa zosilňuje jej hyperbolizačným vizionárskym premietnutím do vesmírneho priestoru, „nežnosti" majú taký charakter, že spôsobia otras Zeme ako planéty, znova sa objaví oxymoron eufemickosti a drastickosti. Možno to vnímať ako pohľad subjektu, pravda, podobne ako v iných veršoch štylizovaný neosobne, ktorý sa s takouto podobou lásky nevie zmieriť a v základoch sa mu otriasa celý svet. Ďalšie verše

[3] BAUDELAIRE, Charles: *Kvety zla.* Vybral, preložil a kalendárium a doslov napísal Ján Švantner. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1993, s. 12.

[4] Porov. ZAMBOR, Ján: *Poézia ako ústretové slovo.* In: *Interpretácia a poetika. O poézii slovenských básnikov 20. storočia.* Bratislava : AOSS, 2005, s. 47 – 48.

„Milovanie v husej koži / úžasu" predchádzajúce dopovedúvajú. Prinášajú oxymoron milovania a hrôzy. Ide o milovanie, pri ktorom človeku od údesu naskakujú zimomriavky („úžas" v danom kontexte vnímam predovšetkým ako údes, hrôzu, teda nielen ako ohromenie). Ide o údes z čoho? Z toho, akú podobu má milovanie bez účasti citu, kultúrnych rozmerov a nakoniec aj morálnych hraníc, keď je reifickou a zoomorfnou redukciou. Výraz „husia koža" má i význam chladu (nadväzuje sa tým na obraz „Narážanie ľadov"), čím sa naznačuje, že vo veršoch nejde o ozajstné (úplné) splynutie ľudských bytostí v pohlavnom akte, ale o to, čo azda možno vyjadriť oxymoronom „mrazivá rozkoš". Popri základnom frazematickom význame výrazu sa v spojení „milovanie v husej koži" skryto aktivuje aj doslovný význam – zvieracia kopulácia.

Pri istom odhliadnutí od konkrétneho kontextu by sme v slove „úžas" vo veršoch „Milovanie v husej koži / úžasu" nevylučovali uplatnenie ďalších slovníkových významov tohto slova, konkrétne ani významu uchvátenia, fascinácie; počítali by sme teda s tým, že v tomto slove sa simultánne spájajú kontradičné významy a emócie.

Milovanie v husej koži je aj názov štvrtej Válkovej knihy, ktorej súčasťou je táto báseň. Je to milovanie, pri ktorom nám naskakujú zimomriavky. V básni *Z absolútneho denníka II* má Válek verš „údesné milovanie červených mravcov", ktorý je tiež obrazom redukcionistickej zoomorfizácie ľudského milovania (zvieracej kopulácie). Je zaujímavé, že práve vo štvrtej básnikovej knihe má osobitý význam číslo štyri – je to numerický symbol odkazujúci na štvornožcov a na návrat človeka k zvieraťu. Jedna báseň zbierky má názov Štvornožci. V nej nachádzame verše o milovaní „za vŕzgania protéz", ktoré sú charakteristickým obrazom doby a tiež vyvolávajú úžas, rovnako ako paradoxná absurdná metafora 20. storočia ako zvierajúcej chýbajúcej ruky: „Tvoj prázdny rukáv nad zástupmi, / tvoja zástava, / ó, tvoja neviditeľná a tajná ruka, / tá desí, tá zviera ako lis".

Začínajúc odsekom s prvým veršom „Množenie vecí" autor vedľa seba priraďuje krátke jednoveršové alebo dvojveršové vety s prevahou menných. V zvesmírňujúcej hyperbolizujúcej projekcii pokračuje aj v odseku „Noc, vlhká ako po súloži / hviezd. / Láska ako nebo. / A Mesiac ako päsť." Aktérmi pohlavného aktu v prirovnaniach sú vesmírne telesá hviezdy a Mesiac. Romantizujúce videnie lásky s významom

najvyššej ideality („Láska ako nebo") sa zráža s drasticky deromantizujúcim („A Mesiac ako päsť"). Podvracajúca deromantizácia sa viaže na obraz Mesiaca, ktorý je indiferentným astronomickým telesom bez kultúrnych konotácií, navyše prirovnaním „ako päsť" brutalizovaným.

Nič lahodné, harmonické či harmonizujúce (nijakú hudbu sfér) neprinášajú ani ďalšie jednoveršové odseky. Verš „Vzduch, ktorý brúsi drsné hranolčeky" s antropomorfizáciou vzduchu ako brusiča je súčasne tenzívnou auditívno-vizuálno-taktilnou synestetickou metaforou: brúsenie sprevádza pre náš sluch nepríjemný zvuk, hranolčeky sú ostrohranným geometrickým obrazom, ktorý má záporné taktilné konotácie. Na túto predstavu nadväzuje verš „Zlostná hudba skla" označujúci disonantnú hudbu s atribútmi „zlostná" a „skla", v ktorom si sklo ako bližšie určujúce usúvzťažňujeme s hranolčekmi (obraz novo odkazuje na zvuk pri ich brúsení), ale vynára sa aj konotácia ostrého zvuku deštruovania skla. Antropomorfný prívlastok „zlostná" je opakom lásky, výrazom jej neprítomnosti. Verše možno čítať ako obrazy drastickej premeny neba či metafyziky pádu. Autor v básni prináša obrazy narušenia, prevrátenosti a rozbitia stabilného stavu a harmónie univerza ako priestoru ľudského bytia.

Verše „Narážanie ľadov", „Vzduch, ktorý brúsi drsné hranolčeky" a „Zlostná hudba skla" spájajú napäté auditívne predstavy extrémneho hluku a možno ich usúvzťažniť s kontextom estetiky hluku v avantgardnej či povojnovej experimentálnej (neoavangardnej) hudbe. Funkčne vyjadrujú krajne negatívne pocity. Autorove disonancie v básni vôbec nie sú krásne. Na tieto hudobné prejavy možno vztiahnuť aj termín antihudba. Báseň sa s touto hudbou symbiotizuje.

O problematike hluku v hudbe 20. storočia písala napr. Slávka Kopčáková[5]. Z jej reflexie som prevzal aj niektoré uvedené termíny. Pri čítaní jej štúdie sa vynárajú paralely s poéziou M. Válka a s jeho básňou *Óda na lásku*; autorka napr. píše: „Elektronický hluk, z ktorého naskakuje poslucháčom husia koža, je v súčasnej hudbe legitímnou súčasťou jej estetického programu". Pri bádateľkinej charakteristike jed-

[5] KOPČÁKOVÁ, Slávka: *Hluk ako súčasť ľudskej kultúry a jeho prítomnosť v hudbe 20. storočia.* Jazyk a kultúra, 3, 2012, č. 12. Dostupné na: www.ff.unipo.sk/jak/12_2012/kopcakova.pdf.

nej hudobnej skladby sa jej „pocit niečoho extrémne nepríjemného, hlukového" spája s „jednoducho škaredým či negatívne ohromujúcim", inde má zas formuláciu „hluk silne súvisí s kategóriou škaredého". Platí to aj pre Válka i pre jeho interpretovanú báseň. K válkovskej estetike nízkeho, záporne ohromujúceho a škaredého a estetike hluku v zbierke *Milovanie v husej koži* treba pridať estetiku hrozného. Súčasne však možno povedať, že sú to rozmery tej istej estetiky ošklivosti (podľa Bagina Válek „zámerne exponuje poetiku ošklivosti")[6], ktorej iniciátorom bol v poézii zakladateľ moderny Charles Baudelaire)[7].

Záver básne tvoria dva významovo spojené odseky: „A tma a tma, až do nahoty kostí, / až takmer biela... // ... Boh, skladajúci nový stroj / zo súčiastok tela". Ich spojitosť je naznačená aj interpunkčne – tromi bodkami v závere prvého a na začiatku druhého odseku.

Autor tentoraz stavia na vizuálnosti, inscenuje prostredie s tmou pôsobiacou až mýticky a paradoxne (oxymoricky), až absurdne intenzifikovanou, v ktorom sa vzápätí objaví vízia Stvoriteľa „skladajúceho" čiže konštruujúceho nového mechanického, strojového človeka z jeho zmechanizovaných častí. Básnik predkladá novú alternatívu biblického stvorenia človeka, novú kozmogóniu, zodpovedajúcu súčasnému smerovaniu k jeho reifikovanej, zmechanizovanej podobe. Túto problematiku autor v *Milovaní v husej koži* reflektuje nielen v tejto básni.

Július Vanovič v podobnej súvislosti naliehavo pripomenul „výstražné varovania veľkého humanistu" Karla Čapka, ktoré „obehli... azda celý civilizovaný svet" (v kontexte Válkovej básne je dôležitá najmä jeho utopická dráma *RUR* z roku 1921 o vytvorení umelého človeka – robota) a „výzvy ku kampani proti technovede a jej neľudskej praxi" charakterizovanej predstavou technologických „umelých náhradok" človeka v neskorej práci Jeana Françoisa Lyotarda *Neľudské* z roku 1988[8]. Stuart Sim, ktorý túto knihu predstavuje, sa kriticky vyrovnáva aj s kontroverzným konceptom kyborga ako „hybridu stroje a organis-

---

[6] BAGIN, Albín: *Priestory textu.* Bratislava : Smena, 1971, s. 57.

[7] FRIEDRICH, Hugo: *Struktura moderní lyriky. Od poloviny devatenáctého do poloviny dvacátého století.* Přeložil František Ryčl. Brno : Host, 2005, s. 42.

[8] VANOVIČ, Július: *Rozhovor ponad oceán. S Júliusom Vanovičom sa rozpráva Mrs. Miriam Margala.* Tvorba, 27, 2017, č. 1, s. 26 – 27.

mu", „bytosti spojující lidské a technické prvky" Donny Harawayovej, poukazujúc na jeho „nehumanistické" dôsledky ústiace dokonca do zrušenia pohlavnosti ako z technického hľadiska v „postpohlavním světě" nepotrebnej[9]. Válek tam nesmeruje, ale celkove ide o významné paralely jeho básne, potvrdzujúce básnikov záujem o podstatné problémy súčasného človeka a sveta a ich vzrastajúcu aktuálnosť. Báseň má rovnako ako Čapkova dráma a Lyotardova esej aj varovný apokalyptický rozmer. Básnik ho však nevyjadruje explicitne, ale implicitne.

Obraznosť *Ódy na lásku* sa zakladá na markantnosti. Dôležitá je v nej metaforická zoomorfizácia, reifikácia a kozmizácia. Má aj podobu vízie. Významná je jej kontradikčnosť (paradoxnosť, oxymorickosť), kondenzované vyjadrenie s rozohrávaním viacvýznamovosti, simultánnosť rozporných významov a prepojenosť obraznej a zvukovej stavebnosti.

Báseň má nápadné zvukové tvarovanie. Je napísaná voľným veršom, v ktorom básnik voľne a funkčne pracuje s tonickou výstavbou ako s rytmotvorným činiteľom sylabotonického verša. Rytmus spolu s voľne voleným rýmom a eufonickým tvarovaním sa podieľa na umeleckej výraznosti a na významovom odtieňovaní i zrozmerňovaní básne.

Verše sú rôznoslabičné. Okrem prvého tonicky rôznorodého verša sú ostatné verše či riadky (ich presné označenie závisí od voľnejšieho či striktnejšieho chápania) buď jambické, alebo trochejské. Trochejským rytmom sa od ostatných jambicko-trochejských dlhších odsekov funkčne odtieňuje druhý odsek básne, kde sa navyše klauzuly veršov nerýmujú: „Niečo klope vo vajíčku. / Niečí hlások škemrá: ‚Vstúp!'"

Ako tendenciu sledujeme vytváranie rytmických podcelkov, v ktorých po jambickom úseku v jednom verši (riadku) sa v ďalšom verši (riadku) či veršoch (riadkoch) pokračuje trochejom, pričom koniec tohto podcelku signalizuje aj rým. Niekedy sa však rýmujú aj úseky týchto podcelkov.

Na rytmickom tvarovaní básne sa podieľajú aj obdobné vetné konštrukcie. V prvom dlhom odseku, ktoré je zloženým súvetím, sú to najmä vedľajšie vety začínajúce sa štvornásobným anaforickým „keď", v druhom odseku v podstate anaforickým „Niečo", „Niečí" a v treťom „V nejakej", „nejaký". V odsekoch začínajúcich sa veršom „Množe-

[9] SIM, Stuart: *Lyotard a nelidské.* Přeložila Eva Vacková. Praha : Triton, 2003, s. 40 – 41.

nie vecí" ako rytmotvornú pociťujeme analogickosť krátkych vetných konštrukcií, ktoré majú vo väčšine prípadov charakter jednočlenných menných viet.

V rámci básne si pri pozornejšom pohľade možno všimnúť viacnásobnú mužskú asonanciu na – *a*, ktorej niektoré členy majú charakter rýmu: *opila – obilia – mak – horeznak – slovíčka – nebíčka – skla.* Časť rýmov má medziodsekový charakter (*slovíčka – nebíčka, koži – po súloži, biela – tela*). Osobitnú významovú funkciu má rým *otrasú – úžasu* vo veršoch „Nežnosti, čo Zemou otrasú. / Milovanie v husej koži úžasu"; rýmové členy sa výrazne podieľajú na rozvíjaní sémantiky. Pozastavenie si žiada aj slovo *päsť* s rýmovým pendantom *hviezd* vo veršoch „Noc, vlhká ako po súloži / hviezd. / Láska ako nebo. / A Mesiac ako päsť" – voľba pravého mužského rýmu inherentnú „tvrdosť" tohto pomenovania znásobuje.

Zreteľné zámerné hláskové spoluhláskové inštrumentovanie s využitím zvukovo totožných alebo podobných spoluhláskových skupín zaregistrujeme v rade veršov. Vyberiem aspoň tieto prípady: „blcha diablov sa už opila", „visí / v slučke slovíčka", „Vzduch, ktorý brúsi drsné hranolčeky", „Zlostná hudba skla". Verš „visí / v slučke slovíčka" v nás eufonicky sugeruje ženin sykavý šepot, ktorý má spolu s deminutívom „slovíčka" eufemický rozmer. Môže však vyvolať aj predstavu sykotu – najskôr jedovatého hada – zmije, ktorej charakteristickým znakom je aj to, že vysúva z papuľky svoj jazýček; pri tomto výklade si deminutívum „slovíčka" asociačne usúvzťažníme s hadím „jazýčkom".

Zapájanie konotačnej ikonickosti eufónie do významovej výstavby si možno všimnúť aj v predchádzajúcom verši odseku „V nejakej hlave kotúľa sa hlava". Jeho eufonické tvarovanie sa zakladá najmä na opakovaní samohlások *eaeaeaaaa* („V n*e*j*a*k*e*j hl*a*v*e* kotúľ*a* s*a* hl*a*v*a*"). Eufonická lahodnosť verša je v príkrom rozpore (kontradikcii) s jeho drastickou (brutálnou) slovnou sémantikou, verš vypovedá o ženinej ambivalentnej nehanebnosti. V odseku máme dočinenia s obrazom cynickej ženy, ktorá svojich partnerov nežne popravuje.

Interpretačné zistenia sa žiada zhrnúť do poznatku, že dôležitým výstavbovým postupom v básni je paradoxné spojenie eufemickosti (eufémie, zjemňujúceho vyjadrenia) a drastickosti. Ich indikátori sú motivicko-lexikálne, obrazné a zvukové.

Dva uvedené verše „Vzduch, ktorý brúsi drsné hranolčeky“, „Zlostná hudba skla“ sú funkčne kakofonické, čím sa intenzifikuje ich disonantná slovno-obrazná sémantika. Na eufonickom tvarovaní verša „Vzduch, ktorý brúsi drsné hranolčeky“ sa podieľa aj zopakovaná samohláska *u*.

V odseku „A tma a tma, až do nahoty kostí, / až takmer biela...“ je výrazná a zvýrazňujúca kumulácia samohlásky *a* a funkčný kontrast samohlásky *a* na jednej strane a samohlásky *i* a dvojhlásky *ie* na druhej strane, viažuci sa na významovo (vizuálne) protikladné výrazy „tma“ – „do nahoty kostí“/ „biela“.

K výraznosti záverečných veršov „... B*o*h, skladajúci n*o*vý str*o*j / z*o* súčiast*o*k tela“ prispieva kumulácia samohlásky *o* (pritom *o* sa zopakuje už v predchádzajúcom odseku v segmente „d*o* nah*o*ty k*o*stí“ a predtým sa objaví na začiatku veršov v prízvučných slabikách slov „N*o*c“ a „Zl*o*stná“). Súčasne je rezonujúcim paradoxným ódickým ó korešpondujúcim s názvom básne *Óda na lásku*.

Báseň je kruto analytickým obrazom ľudského ľúbostného správania a jeho aktérov, vyjadrujúcim znepokojenie nad človekom, nad jeho hodnotovou vyprázdnenosťou, zoomorfnou a reifickou dehumanizáciou.

Legitímne je aj čítanie básne v kontexte zbierky *Milovanie v husej koži*, lebo autor ju rovnako ako svoje iné knihy komponoval i ako celok so vzájomne prepojenými a komplementárnymi zložkami (mimochodom, až metodická kontinuitno-diskontinuitná prepojenosť charakterizuje aj prvé štyri Válkove básnické knihy – vyšli aj spoločne pod názvom *Štyri knihy nepokoja*, 1971). V básni *Z absolútneho denníka II* po zoomorfnom nelichotivom obraze ženy a partnerského vzťahu „‚... kúp si, suka, chlapčeka...‘, / ‚... kuš, Monika, prší...‘“ explicitne zaznie existenciálne motivovaný verš: „Miluj ma. Miluj ma aj tak!“ O tom, že básnik nie je iba jednostranným kritikom ženy zas svedčí napríklad v básni *Štvornožci* explicitné vyjadrenie pocitu spoluzodpovednosti lyrického subjektu, za ktorým vidíme muža, za nepriaznivý stav človeka a sveta; z podielu na ňom sa nevyzúva, naopak, priznáva sa k nemu s nemilosrdnou otvorenosťou, s akou sme sa v slovenskej poézii stretli v sebaobviňujúcej analytickej polohe lyriky Ivana Kraska:

Ó, škrtenie!
Ó, štvrtenie!
A pod horami popola,
ach, pod horami popola,
pod kopýtkami kozliatok,
pod sladkým zápachom jahňacej kože,
pod ohňom, pod ohňom,
pod spálenou srsťou
– odtlačky mojich prstov!

Válkova Óda na lásku sa v rámci modernej poézie núka na vnímanie v kontexte *Kvetov zla* (*Les Fleurs du Mal*) Charlesa Baudelaira. V tejto súvislosti nie je náhodné, že Válek už roku 1958 recenzoval Kostrov baudelairovský preklad *Kytice z Kvetov zla.* Hoci sa sústredil na prekladovú problematiku, manifestoval tým záujem o poéziu tohto básnika, pričom, vychádzajúc z aktuálnej francúzskej kritiky, upozornil na autorov „neobyčajný zmysel pre slovo, zmysel pre jeho náladu, farbu, významové a zvukové kvality" a na spájanie Baudelaira s Racinom, na chápanie týchto básnikov ako „metodických dobyvateľov jazyka" i na akcentovanie „vnútorných kvalít ich poézie"[10].

Pri čítaní knihy *Štruktúra modernej lyriky* od Huga Friedricha si uvedomíme, že Válkova báseň s Baudelairom a so smerovaním modernej lyriky vykazuje celý rad príbuzností. S BaudelairomVálka spája záujem o oblasť nízkeho, „excentrického a monštruózneho"[11], uchopovanie „úpadku človeka"[12], „odvaha k abnormalite"[13], už spomínaná estetika ošklivosti, grotesknosť[14], intelektualizácia fantázie[15], dôležitosť „kalkulu", „vysoký podíl intelektuálních a voluntativních momentů"

[10] VÁLEK, Miroslav: *Kostrov Baudelaire.* Mladá tvorba, 3, 1958, č. 12, s. 28 – 29.

[11] FRIEDRICH, Hugo: *Struktura moderní lyriky. Od poloviny devatenáctého do poloviny dvacátéhostoletí.* Přeložil František Ryčl. Brno : Host, 2005, s. 28.

[12] Tamže, s. 33.

[13] Tamže, s. 45.

[14] Tamže, s. 42.

[15] Tamže, s. 35.

v tvorivom procese[16], kľúčové postavenie oxymorickosti[17]. Napriek odlišnostiam v chápaní nemožno vynechať obraz démonickej ženy (aj ženy – upíra) či spájanie rozkoše a hrôzy. Žena – upír je explicitne vyjadrená už v názvoch Baudelairových básní *Upír* a *Premeny upíra* (druhú báseň do slovenčiny preložil Ján Kostra – dal jej názov *Metamorfózy Vampírove*[18], obe jestvujú v českom preklade Svatopluka Kadleca[19] a Vítězslava Nezvala [20]. Ak by sme Válkovu báseň označili za „kvet zla", súčasne si uvedomujeme, že Válek nie je básnik, ktorého programovým zámerom je „vydobýt Krásu ze Zla", ako to v náčrte predhovoru k svojej knihe formuloval Baudelaire[21].

Válek má v *Óde na lásku* a v *Milovaní v husej koži* s Baudelairom spoločné aj úsilie o nepokryteckú, i krutú pravdivosť poézie. Explicitne ju vyjadril veršom „Príď, báseň, buď pravdivá!" v básni *Z absolútneho denníka II.* Možno v tom vidieť nadväznosť na programovú Baudelairovu báseň *Čitateľovi* i na Ivana Kraska, ktorý v závere svojej básne *Ja* posledný verš tejto básne francúzskeho autora o pokrytectve čitateľa a priznaní sa subjektu k pokrytectvu parafrázoval[22]. Tento rozmer poézie autora *Kvetov zla* vyzdvihol aj Thomas Stearns Eliot, ktorý o ňom napísal, že je „připomínatelem povinnosti být upřímný. Od této základní úpřimnosti se uchýlit nedokázal"[23]. Mimochodom, slovo „úprimný" má v origináli pendant „sincerity", ktorého druhým slov-

[16] Tamže, s. 39.

[17] Tamže, s. 44.

[18] BAUDELAIRE, Charles: *Kytica z kvetov zla.* Vybral a preložil Ján Kostra. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1958, s. 73 – 74.

[19] BAUDELAIRE, Charles: *Květy zla*. Přeložil Svatopluk Kadlec. Praha : SNKLHaU, 1957, s. 72 – 73 a 237 – 238.

[20] BAUDELAIRE, Charles: *Květy zla*. Česky Vítězslav Nezval. Praha : Mladá fronta, 1964, 61 – 62 a 201 – 202.

[21] BAUDELAIRE, Charles: *Úvahy o některých současnících.* K vydání připravil Jan Vladislav, výtvarné stati vybral Antonín Hartman. Přeložili J. Fialová, A. a H. Kroupovi, V. Smetamová, J. Vladislav, verše J. Pokorný a J. Vladislav. Praha : Odeon, 1968, s. 445.

[22] Porov. ZAMBOR, Ján: *Vzlyky nahej duše. Ivan Krasko v interpretáciách.* Bratislava : Literárne informačné centrum, 2016, s. 173 – 174.

[23] ELIOT, Thomas Stearns: *Baudelaire.* Přeložil Stanislav Mareš. Světová literatura, 9, 1964, č. 5, s. 163 – 166.

níkovým významom je *opravdivý* či *umelecky opravdivý*, v Eliotovom texte tiež dôležitým (iný český preklad dokonca dáva prednosť tomuto významu[24].

Spojitosť Válkovej básne s iným dôležitým kontextom – s kontextom Eliotovej*Pustatiny* (*The Waste Land*) a iných autorových básní možno vidieť najmä vo vyjadrení dezintegrácie bytia, nedôvery v človeka ako plodu skúsenosti a analýzy a skľúčenosti z človeka. Válek *The Waste Land* zaiste poznal z českého prekladu Jiřiny Haukovej a Jindřicha Chalupeckého *Pustá země*, ktorý vyšiel roku 1947 v Prahe. Roku 1964, teda v čase, keď vznikala Válkova zbierka, vyšiel v českom časopise *Světová literatúra* (č. 5) cenný eliotovský blok s autorovými esejami v preklade Stanislava Mareša, s básňami v preklade Jana Vladislava a s Vladislavovou úvodnou staťou a poznámkami k básňam. Ak Jan Vladislav napísal, že Baudelaire a Eliot sa vyznačujú „smyslem pro dobu a zájmem o její složitou stavbu"[25], tieto slová možno vzťahovať aj na Válkovu poéziu konca päťdesiatych a šesťdesiatych rokov minulého storočia, pričom významné miesto tu má zbierka *Milovanie v husej koži.*

V týchto a iných väzbových súradniciach (pripomeniem ešte autorov preklad paradoxnej *Ódy na klebetníkov* Andreja Voznesenského, prvý raz uverejnený v Mladej tvorbe, 5, 1960, č. 10, s. 361) Válek svoj „kvet zla" v *Óde na lásku* ponúka ako zvrchovaný básnický prejav. Jeho významnou osobitosťou je, že je to báseň znepokojenia[26].

Literatúra

BAGIN, Albín: *Priestory textu.* Bratislava : Smena, 1971.

BAUDELAIRE, Charles: *Kytica z kvetov zla.* Vybral a preložil Ján Kostra. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1958.

[24] ELIOT, Thomas Stearns: *O básnictví a básnících.* Vybral, uspořádal, poznámkami, doslovem a rejstříky opatřil a přeložil Martin Hilský. Praha : Odeon, 1991, s. 200 – 201.

[25] VLADISLAV, Jan: *Kousek jemně rozvětvené platiny.* Světová literatura, 9, 1964, č. 5, s. 157.

[26] Štúdia vznikla v rámci grantu VEGA 15/045/00 Semiopoetika.

BAUDELAIRE, Charles: *Kvety zla.* Vybral, preložil a kalendárium a doslov napísal Ján Švantner. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1993.

BAUDELAIRE, Charles: *Květy zla*. Přeložil Svatopluk Kadlec. Praha : SNKLHaU, 1957.

BAUDELAIRE, Charles: *Květy zla*. Česky Vítězslav Nezval. Praha : Mladá fronta, 1964.

BAUDELAIRE, Charles: *Úvahy o některých současnících.* K vydání připravil Jan Vladislav, výtvarné stati vybral Antonín Hartman. Přeložili J. Fialová, A. a H. Kroupovi, V. Smetamová, J. Vladislav, verše J. Pokorný a J. Vladislav. Praha : Odeon, 1968.

ELIOT, Thomas Stearns: *Baudelaire.* Přeložil Stanislav Mareš. Světová literatura, 9, 1964, č. 5, s. 163 – 166.

ELIOT, Thomas Stearns: *O básnictví a básnících.* Vybral, uspořádal, poznámkami, doslovem a rejstříky opatřil a přeložil Martin Hilský. Praha : Odeon, 1991.

FRIEDRICH, Hugo: *Struktura moderní lyriky. Od poloviny devatenáctého do poloviny dvacátéhostoletí.* Přeložil František Ryčl. Brno : Host, 2005.

KOPČÁKOVÁ, Slávka: *Hluk ako súčasť ľudskej kultúry a jeho prítomnosť v hudbe 20. storočia.* Jazyk a kultúra, 3, 2012, č. 12.

SIM, Stuat: *Lyotard a nelidské.* Přeložila Eva Vacková. Praha : Triton, 2003.

VÁLEK, Miroslav: *Kostrov Baudelaire.* Mladá tvorba, 3, 1958, č. 12, s. 28 – 29.

VÁLEK, Miroslav: *Milovanie v husej koži.* Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1965.

VANOVIČ, Július: *Rozhovor ponad oceán. S Júliusom Vanovičom sa rozpráva Mrs. Miriam Margala.* Tvorba, 27, 2017, č. 1, s. 12 – 28.

VLADISLAV, Jan: *Kousek jemně rozvětvené platiny.* Světová literatura, 9, 1964, č. 5, s. 157 – 160.

ZAMBOR, Ján: *Poézia ako ústretové slovo.* In: *Interpretácia a poetika. O poézii slovenských básnikov 20. storočia.* Bratislava : AOSS, 2005, s. 45 – 101.

ZAMBOR, Ján: *Niečo ako láska, niečo ako soľ. Miroslav Válek v interpretáciách*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2013.

ZAMBOR, Ján: *Vzlyky nahej duše. Ivan Krasko v interpretáciách.* Bratislava : Literárne informačné centrum, 2016.

Tvary a tváre slovenskej lingvistiky v zrkadle SAS-u

(venované spolupracovníkom SAS pri príležitosti ich životného jubilea)

Jana Pekarovičová

Shapes and Faces of Slovak Linguistics as Reflected by SAS
(dedicated to those colleagues celebrating significant birthdays)

The emergence of this contribution was brought about by the Studia Academica Slovaca (SAS) summer school of Slovak language and culture, which unquestionably includes the work of its lecturers. In 2017, the Slovak linguistic community celebrates the significant birthdays of Slovak linguists who have notably influenced the conception and educational programme of the summer school, and who in their lectures, which have been published in SAS volumes, have made their scholarly research in synchronic and diachronic linguistics available to Slovakists living abroad. This fact has led to an international symposium entitled ***Shapes and Faces of Slovak Linguistics as Reflected by SAS***, which will take place on 22 August 2017 at the Faculty of Arts at Comenius University. The aim of this event is to reflect upon the teaching and scholarship of those colleagues celebrating significant birthdays this year.

Vznik tohto príspevku podnietili okolnosti týkajúce sa reálií letnej školy slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca, ku ktorým neodmysliteľne patrí účinkovanie jej prednášateľov. V roku 2017 si slovenská jazykovedná obec pripomína životné jubileá slovenských jazykovedcov, ktorí výrazne ovplyvnili koncepciu a vzdelávací program letnej školy a vo svojich prednáškach, publikovaných

v zborníkoch Studia Academica Slovaca (SAS)[1], sprístupnili zahraničným slovakistom výsledky svojho vedeckého bádania z pohľadu synchrónnej i diachrónnej lingvistiky. Tento fakt podnietil usporiadanie medzinárodného sympózia ***Tvary a tváre slovenskej lingvistiky v zrkadle SAS-u***, ktorý sa koná 22. augusta 2017 na Filozofickej fakulte UK. Cieľom podujatia je reflexia vedecko-pedagogického účinkovania jubilantov, medzi ktorých patrí ***prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc.*** *(80),* ***prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.*** *(75),* ***prof. PhDr. Eugénia Bajzíková, CSc.*** *(80),* ***prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc.*** *(80),* ***prof. PhDr. Ivor Ripka, DrSc.*** *(80),* ***prof. PhDr. Rudolf Krajčovič, DrSc.*** *(90).*

Napriek tomu, že ide o typovo odlišné osobnosti, ktoré nie vždy majú identické predstavy o koncepcii výskumu a smerovaní slovenskej lingvistiky, zastávajú iné, často protichodné postoje pri riešení zásadných otázok jazykovej politiky a jazykovej kultúry, predsa sa pokúsime nájsť spoločného menovateľa najmä v súvislosti s prezentáciou slovenského jazyka a slovenskej vedy zahraničným frekventantom letnej školy. Prezentujúc dominanty vlastného výskumu v kontexte stavu danej disciplíny odkrývali svojský pohľad na otázky systémovej lingvistiky a sociolingvistiky, deklarovali úlohu spisovného jazyka a jeho kodifikácie vo vzťahu k používateľom i jazykovej praxi s dôrazom na diferencovaný prístup k formulovaniu východísk. Práve tu sa prejavuje ich pedagogické majstrovstvo, keďže všetci sú univerzitnými profesormi a majú skúsenosti z pôsobenia na akademickej pôde, väčšina práve na Univerzite Komenského a jej Filozofickej fakulte, ale aj na iných slovenských či zahraničných univerzitách. V tomto duchu vo všetkých príspevkoch badať snahu čo najlepšie sprístupniť zahraničným slovakistom princípy vývinu, stavby a fungovania slovenčiny v intralingválnych aj interlingválnych súvislostiach, ilustrujúc svoje tvrdenia množstvom príkladov z praxe.

---

[1] Vďaka spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra SAV, najmä s oddelením korpusovej lingvistiky Slovenského národného korpusu sú všetky zväzky zborníka SAS 1 – 35 (1972 – 2016) digitalizované k dispozícii na: *https://zborniky.e-slovak.sk/*, čo výrazne záujemcom uľahčuje dostupnosť a využitie publikácií na výskum i študijné účely. To znamená, že na tejto stránke sa nachádzajú všetky štúdie, ktoré v zborníkoch uverejnili jubilujúci jazykovedci.

Uverejnené príspevky jubilantov v zborníkoch SAS zachytávajú celú škálu ich širokospektrálneho vedeckého pôsobenia od všeobecnolingvisticky orientovaných príspevkov po pragmaticko-komunikačne ladené štúdie, kde autori s prehľadom predstavujú i hodnotia stav tých jazykových rovín či jazykových javov, ktorými sa prednostne vo svojej vedeckovýskumnej kariére zaoberali, či dodnes zaoberajú. A tak mnohé výskumné témy sa premiérovo objavujú práve v rámci cyklu prednášok na letnej škole a sú publikované v jednotlivých zväzkoch zborníkov. No azda najväčšiu dokumentačnú hodnotu má spracovanie prehľadov o účinkujúcich na letnej škole v spomienkových zborníkoch k 40. aj 50. výročiu jej existencie[2], pričom dôležitú súčasť tvoria bibliografické údaje, zoznam autorov a príspevkov uverejnených v zborníkoch SAS 1- 43 (1972 – 2013).

Profesor Jozef Mlacek v zrkadle SAS-u

Na formovaní obsahu vzdelávacej koncepcie letnej školy má veľký podiel dlhoročný riaditeľ letnej školy ***prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc.*** (1937), ktorý od roku 1969, keď začínal ako lektor, viac ako štyri desaťročia pôsobí v službách SAS-u. Samozrejme v prvom rade 13 rokov (1992 – 2004) v úlohe riaditeľa a hlavného organizátora tohto medzinárodného podujatia, ale najmä ako autor vedeckej koncepcie jednotlivých ročníkov, ktorá sa premietla aj v náplni ním redigovaných 15 zborníkov prednášok *Studia Academica Slovaca* (21–35). Pred desiatimi rokmi sme pri príležitosti 70-tky Jozefa Mlacka zmapovali jeho účinkovanie na letnej škole v samostatnej štúdii[3], kde sme predstavili jeho mnohostrannú činnosť na pozadí metafory siedmich tvárí

[2] *40 rokov Studia Academica Slovaca*. Ed. J. Pekarovivčová – E. Vojtechová. Bratislava: Stimul 2004;
50 rokov Studia Academica Slovaca v premenách. Ed. J. Pekarovičová – Z. Hargašová. Bratislava : Univerzita Komenského 2014.

[3] PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Ako profesor Jozef Mlacek tvaroval letnú školu* Studia Academica Slovaca. In: Studia Academica Slovaca 36. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Stimul, 2007, s. 9 – 16.

s dôrazom na kontúry organizačnej a riadiacej práce. Na tomto mieste naznačíme jeho podiel na tvorbe vedeckej koncepcie letnej školy obsiahnutý v tridsiatich dvoch príspevkoch publikovaných v jednotlivých zväzkoch zborníka. Najpočetnejšiu skupinu tvoria príspevky z oblasti frazeológie a paremiológie, základnej výskumnej domény profesora Jozefa Mlacka. Už vo svojom prvom článku jasne vymedzil *frazeologickú jednotku a jej hranice* (1974)[4], postupne predstavil ďalšie aspekty frazeologizmov, ich *internacionálne jadro* a sledujúc *nové tendencie v slovenskej frazeológii* si všímal aktualizáciu frazém nevynímajúc *postupy publicistickej frazeológie v slovenčine* či *otvorené miesta vo frazeologickom pojmosloví*[5]. K otázkam *tvarových zvláštností slov v slovenských frazémach* sa autor s istými prestávkami vracia počas celej svojej profesijnej kariéry, oboznamuje sasistov s najnovším výskumom slovenskej frazeológie a v interkultúrne ladenom príspevku odhaľuje *opozíciu „svoje – cudzie"*[6]. V posledných štúdiách predstavuje Jozef Mlacek *biblicky motivované frazémy* (2011) a tematiku *vody v slovenskej frazeológii a frazeografii* (2013).

Predmetom výskumu zachyteného na stránkach zborníkov SAS sú teoretické i pragmatické stránky vývinu a uplatňovania frazém jednak v umeleckých a publicistických textoch, jednak v bežnej komunikačnej sfére s cieľom predstaviť aktuálny stav. Na základe vymedzených vlastností frazém autor dospel k dnešnému stavu klasifikácie príslušných typov frazém a parémií, ktorý je komplexne načrtnutý v monografii *Tvary a tváre frazém v slovenčine*, vydanej v rámci edície Studia Academica Slovaca (2007)[7]. *Tvary* a *tváre* v titule knihy prezrádzajú, že sa frazémy sledujú z ich formálnej stránky. Prvý smer sa dotýka konštrukčných podôb frazém, kým ten druhý sa vzťahuje na typy obmieňania

[4] MLACEK, Jozef: *Frazeologická jednotka a jej hranice.* In: Studia Academica Slovaca. 3. Ed. J. Mistrík. Bratislava : Alfa 1974, s. 201 – 219.

[5] MLACEK, Jozef: *Otvorené miesta vo frazeologickom pojmosloví.* In: Studia Academica Slovaca. 23. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul 1994, s. 163 – 174.

[6] MLACEK, Jozef: *Opozícia „svoje" – „cudzie" v zrkadle slovenskej frazeológie.* In: Studia Academica Slovaca. 35. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul, 2006, s. 43 – 60.

[7] MLACEK, Jozef: *Tvary a tváre frazém v slovenčine.* Edícia SAS. Bratislava: Stimul 2007.

tvaru týchto jednotiek v kontexte. S rešpektovaním tradície domáceho frazeologického myslenia hovorí autor *o tvare* pri konštrukčných podobách a *o tvári* pri obmenách frazém.

Do druhej, tiež pomerne reprezentatívne zastúpenej skupiny patria otázky štylistiky a články so zameraním na intertextové súvislosti, ktoré tvoria kompaktnejší celok. Osobitne sa venoval aktuálnej problematike jazykového zákona, ktorý podrobil analýze z jazykovedného hľadiska, a tak sprístupnil vecné stanoviská a argumenty tohto neuralgického miesta presadzovania slovenskej jazykovej politiky v období po roku 1989 aj zahraničným slovakistom.

Z hľadiska poslania letnej školy má azda najväčší praktický význam doplnenie chýbajúcich informácií z reálií letnej školy, predovšetkým histórie jej predchodcu, tzv. slovenského týždňa. Nové zistenia J. Mlacek uskutočnil práve na základe dôkladného štúdia v archíve Filozofickej fakulty UK a pripravil zoznam prednášok slovenského týždňa i prvých ročníkov letnej školy, ktoré nie sú publikované[8].

Profesor Juraj Dolník v zrkadle SAS-u

Od roku 1986 doteraz je stálym aktívnym spolupracovníkom Studia Academica Slovaca ***prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.*** (1942), ktorý pôsobí v úlohe prednášateľa, pravidelného prispievateľa do zborníka prednášok aj člena jeho redakčnej rady či vedeckého grémia SAS. Svoju sasovskú kariéru však začínal aj ako lektor, keď v rokoch 1988 a 1989 viedol lingvisticky orientovanú skupinu zahraničných slovakistov. Okrem toho pravidelne sa zúčastňuje na odborno-metodických seminároch organizovaných pre lektorov slovenského jazyka a kultúry

[8] Keďže zborník SAS vznikol až v roku 1972, a teda neexistujú publikované prednášky z predchádzajúceho obdobia, veľkú výpovednú hodnotu má rekonštrukcia prvých ročníkov letného seminára, zoznam prednášok a ich tematické zameranie spolu s menami prednášateľov v článku: MLACEK, Jozef : *Zoznam prednášok* v programoch *slovenských týždňov a prvých 7 ročníkov letnej školy*. Ed. J. Pekarovičová – E. Vojtechová. In: *40 rokov Studia Academica Slovaca*. Bratislava : Univerzita Komenského 2004, s. 17 – 36.

pôsobiacich na univerzitách v zahraničí, aby im predstavil najnovšie trendy v lingvistike a spolu s nimi uvažoval o sprístupňovaní jej výsledkov zahraničným slovakistom v duchu svojej lingvokultúrnej koncepcie[9].

Na svojom sasistickom konte má profesor J. Dolník tridsať prednášok publikovaných v zborníkoch SAS (1986 – 2017), čím sa zapísal medzi najproduktívnejších autorov. Začínal prednáškou *o paronymách v slovenčine a ich štylistickom využití*, ktorou uvádza blok štúdií venovaný najmä *lexikálnej zásobe slovenčiny*. Vo svojich vystúpeniach hľadá prepojenie medzi teoreticko-lingvistickým a pragmaticko-komunikačným prístupom k skúmaniu a hodnoteniu jazyka v širších súvislostiach. J. Dolník vedie svoje prednášky ako dialóg s účastníkmi, odkrýva mnohostranný pohľad na jazykový systém i komunikáciu, berúc pritom do úvahy potreby zahraničných frekventantov z blízkeho i vzdialeného sveta, ktorí si so znalosťou jazyka rozširujú databázu slovenských kultúrnych reálií. Predkladá im svoju *lingvokultúrnu koncepciu* nevynímajúc ani problematiku *sprístupňovania i osvojovania slovenčiny ako cudzieho jazyka*[10]. Jedným z najvýraznejších vkladov v jeho databáze sú štúdie zamerané na špecifikáciu a *interpretáciu jazykovokultúrnych* a *jazykovopolitických aspektov*[11] na pozadí európskej jazykovej politiky. V niekoľkých článkoch aj v samostatnej monografii predstavil sasistom *teóriu spisovného jazyka*[12] so zreteľom na výklad a hodnotenie jednotlivých javov a ich uplatňovanie v jazykovej praxi z pohľadu nositeľov a používateľov jazyka, ale aj *z pohľadu kodifikácie a kodifikátora*. Sasistom ponúka výsledky svojho vedeckého bádania a predstavuje aktuálne smerovanie slovenskej lingvistiky aj poukázaním na jej problémy prejavujúce sa v odlišných postojoch najmä k otáz-

[9] PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk na pozadí pragmalingvistiky Juraja Dolníka.* In: Philologica LVI. Ed. P. Žigo. Bratislava : Univerzita Komenského 2003, s. 91 – 98.

[10] DOLNÍK, Juraj: *Gramatika slovenčiny pre vyučovanie cudzincov*. In: Studia Academica Slovaca. 22. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul 1993, s. 62 – 70;

[11] DOLNÍK, Juraj: *Jazyková politika a európska integrácia.* In: Studia Academica Slovaca. 32. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul 2003, s. 180 – 191.

[12] DOLNÍK, Juraj: *Súčasná spisovná slovenčina a jej problémy.* Bratislava : Stimul 2007.

kam jazykovej kultúry a jazykovej praxe. So znalosťou situácie vykladá jazykový systém slovenčiny na pozadí sociálnych premien reflektujúc dynamické tendencie zo strany používateľov. Vo svojich príspevkoch si v ostatnom čase všíma *otázky xenoslovakistiky* so zreteľom na *špecifikáciu cudzosti v slovenčine aj vo vzťahu k českým a maďarským prvkom*[13]. Výstupy profesora Juraja Dolníka sa premietajú do lektorskej praxe a tvoria teoretickú bázu pre lingvistický opis slovenčiny pre cudzincov i našu lingvodidaktickú koncepciu.

Profesorka Eugénia Bajzíková v zrkadle SAS-u

Medzi prednášateľmi letnej školy zaujíma významné miesto ***prof. PhDr. Eugénia Bajzíková, CSc.*** (1937), ktorá do služieb SAS-u vstúpila hneď po príchode na Katedru slovenského jazyka FiF UK v roku 1975. Najprv pôsobila tri roky ako lektorka, potom takmer pravidelne s menšími prestávkami (1977 – 2003) ponúkala sasistom svoje prednášky o slovenskom jazyku zamerané predovšetkým na gramatickú stavbu, ale nevyhýbala sa ani jazykovo-štylistickej analýze umeleckých textov. Za toto obdobie publikovala v zborníkoch SAS dvadsaťdva štúdií, kde sa venovala problematike opisu jazykových prostriedkov a ich interpretácii z pohľadu syntaktickej stavby vety a textu. Jej výskumnou doménou bola *problematika textovej syntaxe a charakteristika* s ňou súvisiacich jazykových prostriedkov. Túto tendenciu uplatňovala od samého začiatku, keď už v prvom článku špecifikuje *gramatické prostriedky pri spájaní viet* (1977), ku ktorým pripája *prostriedky opakovania v textovej syntaxi* s dôrazom na *hodnotiace jazykové prostriedky v texte* či *pripájacie jazykové prostriedky*.

Eugénia Bajzíková jasne rozlišovala gramatické a lexikálne prostriedky výstavby textu a zároveň sledovala, ako sa realizuje gramatická kategória kongruencie a jej vplyv na konexiu textových jednotiek.

[13] DOLNÍK, Juraj: *Čeština ako necudzí jazyk v slovenskom prostredí.* In: Studia Academica Slovaca. 42. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Stimul 2013, s. 127 – 138; DOLNÍK, Juraj: *Cudzosť v slovenskom prostredí.* In: Studia Academica Slovaca. 43. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Stimul 2014, s. 179 – 195.

Na pozadí histórie *výskumu textovej syntaxe v slovenskej jazykovede* predstavuje vlastnú teóriu, kde ako predmet skúmania je text chápaný ako *komplexná textová jednotka*, ktorý sa skladá z *elementárnych textových jednotiek*, pričom ich „nadväznosť sa realizuje obsahovými, jazykovými i mimojazykovými prostriedkami – konektormi“[14]. Do tejto skupiny patria aj otázky *perspektívy* či *segmentácie textu na odseky.* Osobitnú pozornosť venovala *zámenám a ich funkcii v texte*[15] a predstavila *textovú funkciu osobných zámen, neurčitých zámen* či *funkciu a sémantiku deiktík času a miesta* nevyhýbajúc sa ani *názorom na triedenie zámen v spisovnej slovenčine*. V súbore prác profesorky Eugénie Bajzíkovej možno vyčleniť dva príspevky z oblasti sémantickej syntaxe venované *vyjadrovaniu subjektu* a *vyjadrovaniu predikátu v slovenčine*. Ako učiteľka syntaxe a spoluautorka príručky textovej lingvistiky[16] si všíma aj moderné komunikačné nástroje, ku ktorým patrí *text Internetu,* podrobujúc ho analýze z pohľadu typológie textov.

Profesor Ján Kačala v zrkadle SAS-u

Pred 40 rokmi (1977) sa do databázy prednášateľov letnej školy zapísal ***prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc.*** (1937), keď ho ako vedeckého pracovníka a neskôr riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra angažoval vtedajší riaditeľ Jozef Mistrík a neskôr aj Jozef Mlacek. Na SAS-e prednášal do roku 2002 a vo svojom registri má dvadsaťjeden príspevkov publikovaných v jednotlivých zväzkoch zborníka. Uverejnené štúdie dôsledne mapujú jeho vedeckovýskumnú činnosť a odrážajú hlavné témy jeho bohato rozvitej profesijnej kariéry. Jeho dominantou je výskum *gramatického systému súčasnej slovenčiny* so zameraním na syntaktickú stavbu a sémantickú syntax, čo avizovala už jeho prvá štúdia, kde ro-

[14] BAJZÍKOVÁ, Eugénia: *Výskum textovej syntaxe v slovenskej jazykovede.* In: Studia Academica Slovaca. 8. Ed. J. Mistrík. Bratislava : Alfa 1979, s. 26.

[15] BAJZÍKOVÁ, Eugénia: *O textových funkciách zámen.* In: Studia Academica Slovaca. 32. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul 2003, s. 213 – 220.

[16] DOLNÍK, Juraj – BAJZÍKOVÁ, Eugénia. *Textová lingvistika.* Bratislava : Stimul 1998.

zoberá *pojem intencie slovesného deja v slovenskej jazykovede* (1977)[17]. Problematiku *sémantiky vo vete* dopĺňa *vývinom názorov na základnú sémantickú črtu slovenského slovesa* (1986), čo iste súvisí aj s jeho pripravovanou monografiou[18]. Na základe analýzy slovenských gramatík poukazuje na diferencovanosť prístupov slovenských jazykovedcov k otázkam sémantickej štruktúry vety, čo však neodsudzuje, ale považuje skôr za prínosné. V štúdii *o slovenskej syntaxi v konfrontačnom aspekte* autor vymedzuje jej hlavné tendencie a na základe porovnania vybraných javov *aktívne/pasívne vety, dvojčlennosť/jednočlennosť, osobitné syntaktické a syntagmatické konštrukcie* či otázky *slovosledu slovenskej vety,* naznačuje typologické črty syntaktického plánu slovenčiny v porovnaní so situáciou v iných jazykoch, ktorú však nedokladá konkrétnymi príkladmi. Ján Kačala definuje *gramatické vlastnosti slova ako východisko gramatickej stavby*, hľadá logické prepojenie a vzájomnú súčinnosť medzi *štruktúrou slovnej zásoby a gramatikou*, sledujúc *lexikálny a gramatický význam*[19], neskôr pridáva špecifikáciu *jednotlivých druhov jazykového významu.* Osobitne sa v dvoch príspevkoch zameral na významovú a výrazovú diferenciáciu pomenovaní z hľadiska gramatickej kategórie životnosti, ktorá je typologickou črtou slovenčiny, pričom rozlišuje pojem *lexikálnej a gramatickej životnosti*[20]. Druhú skupinu tvoria štúdie venované otázkam *teórie spisovného jazyka*, *kodifikácie a jazykovej kultúry*, ale aj dejinám slovenčiny. Ako jeden z hlavných zostavovateľov výkladového slovníka profesor Ján Kačala zoznámil zahraničných frekventantov s jeho koncepciou a štruktúrou a zároveň im predstavil *základné princípy slovenského pravopisu,* priblížil problematiku *kodifikácie slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* i koncepciu základných kodifikačných príručiek.

---

[17] KAČALA, Ján: *Pojem intencie slovesného deja v slovenskej jazykovede*. Ed. J. Mistrík. In: Studia Academica Slovaca. 6. Bratislava : Alfa1999, s. 221 – 235.

[18] KAČALA, Ján: *Sloveso a sémantická štruktúra vety*. Bratislava : Veda 1989.

[19] KAČALA, Ján: *Lexikálny a gramatický význam.*. In: Studia Academica Slovaca. 23. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Alfa1994, s. 92 – 102.

[20] KAČALA, Ján: *Kategória životnosti v lexikálnej a gramatickej rovine*. In: Studia Academica Slovaca. 28. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul 1999, s. 92.

Profesor Rudolf Krajčovič v zrkadle SAS-u

Na prezentácii dejín spisovnej slovenčiny a na výklade jej historickej gramatiky frekventantom letnej školy má veľkú zásluhu ***prof. PhDr. Rudolf Krajčovič, DrSc.*** (1927 – 2014), ktorý mal svoju úvodnú prednášku už v roku 1965 v rámci jej prvého ročníka. Do roku 1971 evidujeme blok šiestich prednášok venovaných jednotlivým etapám dejín slovenčiny vrátane praslovanskej genézy, ktoré nie sú publikované, ale nachádzajú sa v zozname J. Mlacka[21]. Po etablovaní zborníka bol R. Krajčovič najmä v prvej fáze stálym prispievateľom a je autorom šestnástich publikovaných príspevkov (1972 – 1999), to znamená, že pre zahraničných účastníkov letnej školy pripravil spolu dvadsaťdva prednášok. Jeho *historický komentár k fonológii, k morfológii* a *k lexike spisovnej slovenčiny* predstavuje výklad najstarších zmien uskutočnených počas vývinových etáp v jednotlivých jazykových rovinách. Na pozadí prevzatí lexém praslovanského pôvodu poukazuje na kontinuitu vývinu a na „stredové" postavenie slovenčiny medzi slovanskými jazykmi[22]. Na vybraných príkladoch autor interpretuje proces *stabilizácie vo fonologicko-fonickom vývine slovenčiny* a hodnotí *jazykové štýly v predspisovnom období*. Niekoľko príspevkov venuje dejinám slovenčiny, sledujúc jednak *kultivované slovo na Veľkej Morave*, jednak *zápas o normu spisovnej slovenčiny v matičných rokoch*, ale všíma si aj vplyv *mladogramatizmu na slovenskú jazykovedu.* Do tejto kategórie patrí *zástoj slovenčiny v dejinách kontaktov neslovanských jazykov*[23], kde autor poukazuje najmä na inoslovanské prvky v lexikálnej báze slovenčiny. Okrem dvoch štúdií venovaných otázkam *historickej toponymie* je pozoruhodný súbor štúdií, ktorý je výstupom dialektologicky orientovaného projektu iniciovaného vtedajším riaditeľom Jozefom

[21] MLACEK, Jozef : *Zoznam prednášok v programoch slovenských týždňov a prvých 7 ročníkov letnej školy*. Ed. J. Pekarovičová – E. Vojtechová. In: *40 rokov Studia Academica Slovaca*. Bratislava : Univerzita Komenského 2004, s. 17 – 36.

[22] KRAJČOVIČ, Rudolf: *Historický komentár k lexike spisovnej slovenčiny.* In: Studia Academica Slovaca. 4. Ed. J. Mistrík. Bratislava : Alfa 1975, s. 144.

[23] KRAJČOVIČ, Rudolf: *Slovenčina v dejinách kontaktov neslovanských jazykov.* In: Studia Academica Slovaca. 16. Ed. J. Mistrík. Bratislava : Alfa 1987, s. 2003 – 2013.

Mlackom na zmapovanie nárečí jednotlivých regiónov Slovenska. Profesor Rudolf Krajčovič v ňom v rámci trojročného cyklu prezentuje *genézu a vývin východoslovenských, stredoslovenských* a *západoslovenských nárečí* s osobitným príspevkom *o nárečiach v južnom regióne západoslovenských nárečí* [24].

Profesor Ivor Ripka v zrkadle SAS-u

Účinkovanie ***prof. PhDr. Ivora Ripku, DrSc.,*** (1937) na prednáškovom programe letnej školy je úzko spojené s jeho profesijným zameraním dialektológa. Prakticky všetkých osem publikovaných príspevkov je úzko previazaných s výskumom slovenských nárečí doma i vo svete. Už prvý článok uvádza sondy do *problematiky slovenskej nárečovej lexiky* (1974), ku ktorým sa priraďuje charakteristika *západoslovenských nárečí*, ale aj predstavenie *výskumných úloh slovenskej lingvistickej karpatológie.* Osobitnú pozornosť venuje *severnému regiónu západoslovenských nárečí* či *opisu slovenských miestnych nárečí v súčasnosti*, ktoré uverejnil v roku 1999 na záver svojho pôsobenia na letnej škole SAS[25]. Z pohľadu dialektológie hodnotí aj *jazykové prejavy Slovákov v Spojených štátoch,* pričom si všíma identifikačné prvky, ale aj proces *amerikanizácie nárečových prejavov potomkov slovenských vysťahovalcov v USA*. Ako pracovník i riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sa zapája do diskusií o jazykovej kultúre a hodnotí *postavenie jazyka a jazykovedy v súčasnej spoločnosti*[26] a zároveň naznačuje, že sa menia postoje používateľov k jazyku i jazykovej kultúre, stanoviská jazykovedy a jazykovedcov k otázkam fungovania jazyka v praxi.

---

[24] KRAJČOVIČ, Rudolf: *Genéza a vývin východoslovenských nárečí* (SAS, 26/1997)*; Genéza a vývin stredoslovenských nárečí* (SAS, 27/1998)*; Genéza a vývin západoslovenských nárečí* (SAS, 28/1999)*; Nárečia v južnom regióne západoslovenských nárečí* (SAS, 28/1999).

[25] RIPKA, Ivor: *Slovenské miestne nárečia v súčasnosti.* In: Studia Academica Slovaca. 29. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul 2000, s. 327 – 333.

[26] RIPKA, Ivor: *O postavení jazyka a jazykovedy v súčasnej spoločnosti.* In: Studia Academica Slovaca. 25. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul 1996, s. 177 – 182.

Literatúra

BAJZÍKOVÁ, Eugénia: *Výskum textovej syntaxe v slovenskej jazykovede.* In: Studia Academica Slovaca. 8. Ed. J. Mistrík. Bratislava : Alfa 1979, s. 26.

BAJZÍKOVÁ, Eugénia: *Text Internetu.* In: Studia Academica Slovaca. 27. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul 1998, s. 15 – 23.

BAJZÍKOVÁ, Eugénia: *O textových funkciách zámen.* In: Studia Academica Slovaca. 32. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul 2003, s. 213 – 220.

DOLNÍK, Juraj: *Gramatika slovenčiny pre vyučovanie cudzincov*. In: Studia Academica Slovaca. 22. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul 1993, s. 62 – 70;

DOLNÍK, Juraj – BAJZÍKOVÁ, Eugénia. *Textová lingvistika.* Bratislava : Stimul 1998.

DOLNÍK, Juraj: *Súčasná spisovná slovenčina a jej problémy.* Bratislava : Stimul 2007.

DOLNÍK, Juraj: *Čeština ako necudzí jazyk v slovenskom prostredí.* In: Studia Academica Slovaca. 42. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Stimul 2013, s. 127 – 138.

DOLNÍK, Juraj: *Cudzosť v slovenskom prostredí.* In: Studia Academica Slovaca. 43. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Stimul 2014, s. 179 – 195;

KAČALA, Ján: *Pojem intencie slovesného deja v slovenskej jazykovede*. Ed. J. Mistrík. In: Studia Academica Slovaca. 6. Bratislava : Alfa1999, s. 221 – 235.

KAČALA, Ján: *Lexikálny a gramatický význam.*. In: Studia Academica Slovaca. 23. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Alfa1994, s. 92 – 102.

KAČALA, Ján: *Sloveso a sémantická štruktúra vety*. Bratislava : Veda 1989.

KAČALA, Ján: *Kategória životnosti v lexikálnej a gramatickej rovine*. Ed. J. Mistrík. In: Studia Academica Slovaca. 28. Bratislava : Stimul 1999, s. 92 – 101.

KRAJČOVIČ, Rudolf: *Historický komentár k lexike spisovnej slovenčiny.* In: Studia Academica Slovaca. 4. Ed. J. Mistrík. Bratislava : Alfa 1975, s. 141 – 154.

KRAJČOVIČ, Rudolf: *Genéza a vývin východoslovenských nárečí.* In: Studia Academica Slovaca. 26. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul 1997, s. 191 – 197.

KRAJČOVIČ, Rudolf: *Genéza a vývin stredoslovenských nárečí.* In: Studia Academica Slovaca. 27. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul 1998, s. 173 – 179.

KRAJČOVIČ, Rudolf: *Genéza a vývin západoslovenských nárečí.* In: Studia Academica Slovaca. 28. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul 1999, s. 279 – 286.

KRAJČOVIČ, Rudolf: *Nárečia v južnom regióne západoslovenských nárečí.* In: Studia Academica Slovaca. 28. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul 1999, s. 287 – 294.

MLACEK, JOZEF: *Frazeologická jednotka a jej hranice.* In: Studia Academica Slovaca. 3. Ed. J. Mistrík. Bratislava : Alfa 1974, s. 201 – 219.

MLACEK, JOZEF: *Otvorené miesta vo frazeologickom pojmosloví.* In: Studia Academica Slovaca. 23. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul 1994, s. 163 – 174.

MLACEK, Jozef : *Zoznam prednášok v programoch slovenských týždňov a prvých 7 ročníkov letnej školy*. Ed. J. Pekarovičová – E. Vojtechová. In: *40 rokov Studia Academica Slovaca*. Bratislava : Univerzita Komenského 2004, s. 17 – 36.

MLACEK, Jozef: *Opozícia „svoje“ – „cudzie“ v zrkadle slovenskej frazeológie.* In: Studia Academica Slovaca. 35. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul, 2006, s. 43 – 60.

MLACEK, Jozef: *Tvary a tváre frazém v slovenčine.* Edícia SAS. Bratislava: Stimul 2007.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk na pozadí pragmalingvistiky Juraja Dolníka*. In: Philologica. LVI. Ed. P. Žigo. Bratislava : Univerzita Komenského 2003, s. 91 – 98.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky.* Bratislava: Stimul 2004.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Ako profesor Jozef Mlacek tvaroval letnú školu Studia Academica Slovaca*. In: *Studia Academica Slovaca 36.* Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Stimul, 2007, s. 9 – 16.

RIPKA, Ivor: *O postavení jazyka a jazykovedy v súčasnej spoločnosti.* In: Studia Academica Slovaca. 25. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul 1996, s. 177 – 182.

RIPKA, Ivor: *Slovenské miestne nárečia v súčasnosti.* In: Studia Academica Slovaca. 29. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul 2000, s. 327 – 333.

40 rokov Studia Academica Slovaca. Ed. J. Pekarovičová – E. Vojtechová. Bratislava: Stimul 2004.

50 rokov Studia Academica Slovaca v premenách. Ed. J. Pekarovičová – Z. Hargašová. Bratislava : Univerzita Komenského 2014.

https://zborniky.e-slovak.sk/

Autori príspevkov

Prof. PhDr. Jozef Baďurík, CSc.
Katedra slovenských dejín
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. Mgr. Ľubomír Batka, Dr. theol.
Katedra systematickej teológie
Evanjelická bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Eva Benková, PhD.
Katedra slovenských dejín
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. Mgr. Alena Bohunická, PhD.
Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

PhDr. Iveta Bónová, PhD.
Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie
Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Mgr. Karol Csiba, PhD.
Ústav slovenskej literatúry
Slovenská akadémia vied v Bratislave

Prof. PhDr. Ladislav Čúzy, CSc.
Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. PhDr. Mária Dobríková, CSc.
Katedra slovanských filológií
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.
Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Eva Filová, ArtD.
Katedra audiovizuálnych štúdií
Filmová a televízna fakulta Vysokej školy múzických umení v Bratislave

Mgr. Zuzana Hargašová, PhD.
Institut für Slawistik
Philologisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät, Universität Wien

Mgr. Dana Hučková, CSc.
Ústav slovenskej literatúry
Slovenská akadémia vied v Bratislave

Prof. PhDr. Ľubomír Chalupka, PhD.
Katedra hudby
Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku

Mgr. Ingrid Kušniráková, PhD.
Historický ústav
Slovenská akadémia vied v Bratislave

Prof. PhDr. Ondrej Mészáros, CSc.
Katedra maďarského jazyka a literatúry
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

PhDr. Marcela Mikulová, DrSc.
Ústav slovenskej literatúry
Slovenská akadémia vied v Bratislave

Prof. PhDr. Oľga Orgoňová, CSc.
Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Jana Pácalová, PhD.
Ústav slovenskej literatúry
Slovenská akadémia vied v Bratislave

Doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD.
Studia Academica Slovaca - centrum pre slovenčinu ako cudzí jazyk
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. PhDr. Marianna Sedláková, PhD.
Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie
Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Doc. PhDr. Juraj Šedivý, MAS, PhD.
Katedra archívnictva a pomocných vied historických
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Prof. PhDr. Juraj Vaňko, CSc.
Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Mgr. Martin Vašš, PhD.
Katedra slovenských dejín
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. TimoteaVráblová, CSc.
Ústav slovenskej literatúry
Slovenská akadémia vied v Bratislave

Prof. PhDr. Ján Zambor, CSc.
Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc.
Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave